

84 (5Кир)

А 39

ЖАХОН АДАБИЁТИ ХАЗИНАСИДАН

Чингиз Айтматов

Қулаётган ТОҒЛАР

(Мангу қайлиқ)

СН0000036239

Чингиз
Айтматов

Қулаётган
ТОҒЛАР
(Мангу қайлиқ)

Роман
Учинчи нашри

Ўзбекистон
ҒИЛМОН
Кутубхонаси

931141

ТОШКЕНТ – «O‘ZBEKISTON» – 2018

УЎК: 821.512.133
КБК 84 (5Қир)
А39

Рус тилидан *Иброҳим Фафуров* таржимаси

Атоқли адиб Чингиз Айтматов ҳаётининг сўнгги йилларида битган романи «Қулаётган тоғлар (Мангу қайлиқ)»да бозор иқтисодиётига ўтаётган, шиддат билан глобаллашув жараёнларига кириб бораётган ҳозирги дунёнинг маънавий-иқтисодий муаммоларини Қирғизистон, Марказий Осиё воқелиги, одамлар тақдири, қисматию турмуши, онгида рўй бераётган кескин, оғриқли ўзгаришларга чамбарчас ҳолда ёритди. Асарда инсон ва табиат, жамият тақдирида юз бермиш туб бурилишлару фожиалар бир бутундай тасвирланади.

Донишманд адибнинг сўнгги васиятидай ўқиладиган мазкур асар китобхонлар ботинида эврилиш ҳосил қилади, деб умид қиламиз.

ISBN-978-9943-25-447-3

© Иброҳим Фафуров (тарж.), 2011, 2014, 2018
© «O'ZBEKISTON» НМИУ, 2011, 2014, 2018

I

Ҳаммага ва ҳар қайси даврга тегишли ўзгармас бир ҳақиқат мавжуд. Қисмати нималигини, пешонасига нима битилганини олдиндан билишга ҳеч кимнинг ихтиёри йўқ — кимга нима ёзилганини фақат ҳаётнинг ўзи кўрсатади, бўлмаса қисматнинг қисматлиги қоларми... Дунё дунё бўлибдики, жаннатдан қувилмиш Одам алайҳиссалому Ҳавво Кибриёуллоҳ замонларидан буён ҳамиша шундай бўлган — ахир, булар ҳам тақдир-да, ўшандан бери — асрма-аср, кунма-кун, ҳар соат ва ҳар сонияда ҳамма учун ва ҳар бир кимса учун қисматнинг сири мангу жумбоққа айланмиш...

Мана, у яна шундай эврилди. Шундай. Бу сафар ҳам яна ўшандай: ким олдиндан билибди дейсиз, инсон ақли ҳеч бовар қилмайдиган, қолаверса, балким, Худованди каримнинг ҳам кори-боридан ташқари бир воқеа содир бўлмоғини.

Ақддан хориждаги нарсанинг тагига етаман деб уриниб, фақат бир нарсани тахмин этиш мумкиндирки, у ҳам бўлса, қиссамиз қаҳрамонлари бўлмиш икки хилқатнинг бир-бири билан алақандай самовий боғланганликлари, самовий туташганликлари, қайсидир маънода, яна ўша қазову қадарнинг амри-иродаси билан битта буржнинг юлдузлари остида ёруғ дунёга келганликларидир. Нима дейсиз, шундай бўлса ҳам ажабмас...

Яна ажабмаски, улар ер юзида бир-бирларининг борликларидан хабардор ҳам эмасдилар.

Зеро, уларнинг бирови одамлар минди-минди бўлиб кетган, аҳолисининг зичлигидан тарс ёрилай деб турган, кўчалари бозорга айланган, кабобларнинг ҳидлари кўкка ўрлаган, қовоқхоналари тинимсиз шинавандаларни чорлаган сериздиҳом азим шаҳарда турар; иккинчиси эса чўққиларини кўз илғамас юксак тоғларда, ваҳший қоялари ўғрайган дараларда, қуюқ қоронғу арчазорлар, олти ой муз-қори эримайдиган терскайларда истиқомат қиларди. Шунинг учун уни қорли тоғлар илвирси деб аташарди. Илмда эса — баланд зирвали тоғлар ҳақида шундай бир илм ҳам бор — у қоплонлар туркумига, мушуксимонлар оиласига мансуб, қорли Тиёншон барси деб аталади. Йўлбарслар ҳам шулар ичига киради. У яшайдиган жойлардаги аҳоли бу ҳайвонни «Жаабарс» (ёй ўқидай барс) деб атайди, бу унинг табиатига ҳам жуда мос — баногоҳ сакраган чоғда ростдан ҳам худди ёй ўқидай учиб боради. Яна уни «Қор кечган илвирс» ҳам дейишади. У доим кўкси билан қорларга ботиб юради... Бу ҳам бор гап... Ўзга махлуқлар қор уюримлари остида қолиб кетишдан қўрқиб, бошқа йўл қидирганда, у эса азамат зўрабор — олға ташланади...

Илвирснинг ов қиладиган пайти кўпинча кун ўртасига тўғри келарди. Бу маҳалда ўтловчи ҳайвонларнинг сув ичадиган вақти бўлади — ёввойи эчкилар, кийиклар, архарлар ташналикларини қондириш учун ҳар ёқдан оқар сувлар, жилғалар, сойларга тушиб келишади, то келаси кунгача тўйиб сув ичишади. Сувлоққа улар тўда-тўда бўлиб келишади. Кичкина тўдаларга бўлиниб, сўқмоқлардан изма-из туёқлари ерга тегмай сакраб-сакраб, теварак-атрофга сергак қараб, қулоқларини динг қилганча, баногоҳ хавф-хатар туғилса, шу заҳоти ҳавога сакраб, ўқдай отилиб, қочишга шай туришади.

Бироқ Жаабарс ўз ваҳший ишларини яхши билади. У панада биқиниб ўлжасини пойлайди, кейин юқоридан, қоятошлар ортидан (энг қулайи шу) ёки ён томон-

дан қуюқ буталар орасидан кутилмаганда жониворга ташланади, уни пот билан уриб йиқитади, дарҳол томоғига ёпишиб кекирдагини узиб ташлайди, қайноқ қон пориллаб отилади, кейин маълум, ҳаммаси тугайди...

Гала тўйиб сув ичгандан сўнг қувган яхши, ўлжа тезроқ қўлга тушади. Бунинг учун пистирмани яқинроқдан танлаб, сабр-тоқат билан нафас чиқармай — кимир этмай ётилади — гарчи жонивор нарида унга бир сакраб етиш мумкин. Эчкилар ингичка бўйинларини, чиройли бошчаларини силкитиб, қулоқларини дингир-дингир ўйнатиб, ҳуркак, сезгир кўзларини йилтиратиб, олдинги оёқларини тупиққача сувга ботириб, товуш чиқармай сув шимираётганларида, кўз узмай ҳушёр қараб туриш, бутун кучни жам қилиб, чидаш, кутиш керак. Эчкилар шарқираб оққан сувдан қанча кўп тўйиб-тўйиб ичишса, илвирснинг ови шунча баролидан келади. Агар тўғридан тикка қувиладиган бўлса, унда кўпда уринмаган ҳам маъқул — бу учқур эчкилару архарларга етиш қийин. Улар товушдан ҳам тез учишади — жонлари туёқларининг кучида — маърашмайди, чийиллашмайди, айрим махлуқлар каби, мисолига бу сийдам ўрмонлиқ ерларга қурғоқчил пайтларда дайдиб келиб қолувчи ёввойи қабонлардай бўлиб тирақайлаб қочиб бораётганда ўтакаси ёрилиб тиррақилаб юборишмайди асло. Манов эчкилару архарлар эса қониб-қаппайиб сув ичганларидан сўнг, улар яшиндай тез югуролмай қоладилар, ана шунда бир зум ҳам пайсалга солинмайди, улар сувлоқдан бош кўтариб ортга қайта бошлаганлари заҳоти...

Бу гал ҳам қиём чоғлари Жаабарснинг сув бўйларида ов қилгиси келди. У азалий шалдиروқ қўшиғини куйлаб чопаетган сой бўйлаб, тўқайзорлар оралаб, атрофга аланг-жаланг қараганча, шошилмай келарди — орқада илвирсларнинг қондош биродарлари қорли тоғ йўлбарсларидан битта-яримтаси пайдо бўлиб қолса ҳам, эҳтимолдан узоқ эмас. Шунақаси ҳам бўлиб туради,

айниқса, овга бутун оила гала бўлиб чиққан бўлса, Худо сақласин, бундан нари турган яхши. Ортиқча ғалва-ғишова-ю қўрқинчли ириллашларга не ҳожат! Ёлғиз ов қилган маъқул. У из олиб кетиб борарди...

Ёзнинг охирги кунлари эди, юксак Тиёншон тоғларида энг фараҳбахш чоғлар — қор бўронлари ҳали олисда, доvonларда ҳали йўллар очиқ, жониворлар тўкин ёз бўйи яйраб, тан-жонлари семириб, эт қўйган; тўқайлар, чангалзорлар узра қуш бозорлари авжида, хоҳлаганча чағир-чуғур чувирлаб сайрашиб, шўхликка бериладилар — палапонлар ҳам темир қанот бўлиб, ҳавасга учиб-қўнишади. Қиш келишига бу ерда қуш қолмайди, то келаси ёзгача иссиқ ўлкаларга учиб кетишади. Бу ерларнинг қишига чидашолмайди...

Тизилиб сувотга бораётган кийиклар кўриниб қолмасмикин деб, кўз солиб қадамлаётган Жаабарс йўл-йўлакай атроф жойнинг оройишини олар, бутазорлар ва қоятошлар оралаб холдор жуссаси кўзга ташланиб қолмаслигининг тадоригини қиларди. Унинг баланд, беқиёс ҳаракатчан қадди-қомати, думалоқ, қудратли ўмрови, йирик салмоқдор калласи, мушукники сингари қулоқлари ва қоронғуда лазер нурлари мисоли ярақловчи чақиндай кўзлари билан бирга, Жаабарснинг жуссаси ҳам қайишқоқ, узун ва қудратли эди, терисининг жунлари тиниқ холдор, қуюқ, шоҳидай товланар, қўшиқларда айтилгандай, бундай пўстинни фақат шаманлару хонларгина кияр эдилар. Ер юзида ҳеч нарсани писанд қилмай вазмин қадам босаётган барс Африкадаги биродарлари қоплонларга жуда ҳам ўхшаб кетиши, ҳатто думлари-да бир хилда узун ва ҳайбатли эканлигини билармикин. Рост, Африка қоплонлари ўлжаларига шиддат билан ташланиш учун қандайдир мушуклар сингари дарахтларга тирмашиб чиқиб, йўғон шохларда узала тушиб пайт пойлайдилар, қорли тоғларнинг барслари эса фақат улуғ қоялару ўр-жарларда пусиб-биқиниб юрадилар салмоқланиб ва боз устига,

бу ерларда түрт-беш минг қулочлик баландликда улкан буй чўзган дарахтлар ҳам йўқ; бунда ўрмонлиқлар пастда, водийда ёйилиб ётади, нафсламрга, у ерларда силовсинларгина шохма-шох судралиб кезади... Баъзан илвирслар ўша ўрмонлиқларга ҳам хоҳ-нохоҳ бориб қоладиларки, шунда силовсинлар уларга қараб ириллаб дағдаға соладилар, ўз узоқ қардошларини танимаганга оладилар. Қорли тоғлар илвирсларининг макони эса юксак зирвали тоғлар, бунда кўк музли чўққилар осмон билан ўпишади, қувиб етиб бўлмас эчкилару архарларни овлаш, жон талвасалари, олишувлар бошқача нашъали, улуғвор бўлади...

Жаабарс кўп ўтмай бир қарорга келди, жой танлади, кичикроқ сой бўйидаги харсангтошлар ва қалин бутазор орасига қўр ташлади. Биқиниб, улкан тошларга чангалини қайради. Бу ерга сув ичгани эчки-кийиклар келади, улар еттитагача бўлиб, мағрур бошларини хуркак ҳавл ичида кўтариб тоғ ёнбағридан тизилишиб тушмоқда эдилар. Жаабарс боя уларни узоқдан, қоялар орасидаги ёриқдан кўз қири билан кўрган эди. Мана, энди қимир этмай пойлоқда.

Қуёш нақ тиккага келган, сахий нур сочар, яккам-дуккам оқ паға булутлар Тиёншон тизмаларининг кўк муз чўққиларига йўл-йўлакай тегиб ўтар эдилар. Кўпни кўрган ҳайвон бари жойида бўлаётганини сезарди. Овнинг энг қизиқ жойи яқинлашмоқда эди. Улкан харсанглар орасида биқиниб ётаркан, Жаабарсни сергаклантирган ва безовта қилган бирдан-бир нарса, у ҳам бўлса, ўзининг юраги қандай ураётганини аниқ-тиниқ эшитаётгани эди — худди ҳеч нафасини ўнглаб ололмаётганга ўхшарди. Бундай ҳоллар, албатта, шиддат билан югурганда ва бирдан кескин шахдам сакраганда ёки моча учун омонсиз баттол олишган чоғларда бўлиб туради, унда таланасан, жуссангдан юлинган этлар, жунлар ҳар ёққа отилади, унда атрофда дуч келган ҳамма нарсани бўғизлаб ташлагинг келади, жон ҳалпида

ириллайсан, ўкирасан, хириллайсан, бўғилган нафасингдан ваҳшат ёвади. Лекин пистирмани батамом ўзингники қилиб, ҳар бир дикрайган тукингни жамлаб қимирламай кутиб ётганингда, бутун диққатингни қўйиб атрофни кузатаётганингда, юрагинг бундай харсиллаб урмаслиги керак. Нафсиламрга, у ҳозир юрагининг ҳар уриши, олаётган ҳар нафасини росмана эшитарди. У биринчи бор бундай бўлиши. Илгари ҳеч юрагининг урганини сезмасди — ҳатто қулоғи ҳам ғувулламоқда чип битиб. Умуман, охирги пайтларда Жаабарснинг ҳаётида анча-мунча нарсалар ўзгарди. Ахир, ўтган қишдан бери у тўдасидан ажралиб, ёлғиз ўзи танҳо, аламзада яшашга мажбур бўлди. Қарилик аста-секин билинтирмай етиб келганда, шундай ҳолга тушасан экан. Анчадан буён иш шунга қараб бораётган эди. Унинг мочасига ёш, бақувват барс тиркалиб олгандан сўнг, ҳеч кимнинг у билан иши-ҳуши бўлмай қўйди, бунга эҳтиёж қолмади. Олишув қаттиқ ва қўрқинчли бўлди, аммо у рақибини енголмади. Кейин қўймай яна жанг қилишди, ўлардай бир-бирларини пий-палашди, аммо яна ғанимни ҳайдаб юборолмади. Лекин чиноққулоқ адув (унинг бир қулоғи, чамаси, олдинги жангларда юлиб олинган эди) камдан-кам топиладиган қаҳрли, чарчамас, қайсар-қайтмас махлуқ чиқди, барсойимга ёпишди-қўйди, ҳеч ёнидан жилмайди, суркалади, ишқаланади, дик-дик ўйнайди, тинмай ириллайди, тавба. Яна ҳаммасини Жаабарснинг кўз ўнгида қилади. Жаабарс тоғлардаги зилзила пайтида биринчи мочаси ҳалок бўлгандан сўнг мана шу иккинчи барсойимга қовушган, узоқ вақт бирга яшаган, икки маротаба бола кўрганди, мана, охири келиб ёш чиноқ барс билан қўшилиб кетди. Кетганда ҳам орқа-олдига қарамай, кўз-кўзга тушади демай кетди, дам думини ўнгга-сўлга ликиллатади, дам буриб-буриб юқори кўтаради, дам айлантириб тагига қисади, дам-бадам янги жуфтига суркалади, ўйнашади, тегажоғлик қилади. Шу тариқа кетди, ҳатто қиё ҳам боқмади...

Жаабарс ўшанда уларнинг кетидан қувмоқчи бўлди, қувиб етди, қувиш қийин эмасди — улар ўрликдан йўртиб кетиб боришарди — лекин бундан ҳеч наф чиқмади, боягидай бойхўжанинг таёғи бўлди. Яна ваҳший жанг бошланди. Бироқ бу сафар барсойимнинг ўзи ҳам Жаабарсга ташланди, уни пийпалади, тишлади, бу Жаабарснинг тўдадаги ўз ўрнини сақлаш йўлидаги, барслар қавми ичида ўзининг асил насл қолдирувчи нарлик табиати ҳамда мавқеини давом эттириш, чўзиш йўлидаги уринишларига сўнгги зарба бўлиб тушди ва Жаабарснинг узил-кесил мағлубияти билан тугади. Аммо ўшанда ҳам Жаабарс бироз ўзига келиб, қони қизигида бошқа тўдага бош уриб, янги етилган навроста мочалардан бирини биқинига тортмоқчи бўлди. Бунда ҳам жанг аёвсиз кечди — бирдан бирваракайига учта нар ғажигдилар — бу ерда ҳам ҳеч иш чиқмади. Моча ва ёш талабгорлардан иборат тўда ўз муносабатларини аниқлаш, тугунларини ечиш учун яқин орадаги дара ичига кириб кетдилар, у эса ўзининг асосий вазифасидан ажралган, ҳамма юз ўтирган ҳолда ёлғиз қолди — насл қолдириш учун курашда табиат ҳамиша янги келган кучларнинг тарафини олади.

Жаабарс бир йўла бош олиб кетишдан илгари шу атрофларни бироз кезиб, дайдиб юрди — у юриб туриб дам таққа тўхтаб қолар, дам галдираб чопар, дам чўзилиб ётар, дам ўрнидан туриб тоғларни ларзага солганча умидсиз ўкирарди. Агар табиат унга ато этсайди, шу тобда у бўридай увилаган бўларди. Лолу карахт, ўзини йўқотган кўйи у жисму жонини қайга қўйишни билмас, ҳатто, ов қилгиси келмас, иштиёқи сўнган — эчкилару архарлар тўдаси қахрли қаттол Жаабарснинг кучи энди уларга етмайдигандай аста ўт чимдиб яқинидан хотиржам ўтиб боришарди, ҳолбуки, ҳали у қадарли қари ҳам эмас, ҳали-ҳамон ютқизиқ нималигини билмайдиган абжир овчи эди...

Аслида ҳам ўзи шундай эди. У вақтнинг нималигини билмай қолган, уни тушунмай қўйган бир пайтда

кутилмаганда ўзини ўта қийнаган, энг оғир азобига айланган нарсани кўрди. Қоялар қалашган юксак ўр-
качада тураркан, чириган арчанинг устида ётиб, атроф
тумонатга нохуш назар ташлаб, баногоҳ ҳов пастдаги
ўрликда бир жуфт барс қовушмоқ ўйинларини диконг-
лаганча адо этмоқчи бўлаётганларини кўрди — эндигина
бир-бировларини топган ёш нар ва моча вужудларидан
хориқулодда куч ва эҳтирос ёғилиб, дам чопишар, дам
ўйинга берилишар, дам қонларини қизитиш ва жўш-
тириш учун бир-бирларини ҳазилга тишлашар, одми-
ликни тарк этиб шавқнинг самовий парвозига ҳозир-
лик кўришарди, чамаси... Узоқ бўлишига қарамай, шу
ердан ҳам уларнинг кўзларидан чорлов заботи билан
ўтлар чақнаётгани сезилиб турарди.

Шунда Жаабарс ногаҳон ётган жойидан қулади,
қорни билан судралди, худди ўзини батамом унутишни
истагандай ингради, аммо қўлидан нима келади? Бир
маҳаллар шавқнинг шундай лаззатини у ҳам тотиб
кўрган, ўша пайтлар худди оёқ тагида қолган илондай
буралиб чирмалган ва лаззат зўридан инграган ипакдек
юмшоқ барсойим билан шундай ўйинларни ўйнаган.
У бошқа тўдадан ўзига ўнгариб олган анов ёш, навраста
моча билан ҳам шундай тўйиб-тўйиб ўйнаганлар. Ўша
чоғлар улар худди итдай чақишганларини қавмдош
барсларга кўрсатмаслик учун уларнинг кўзларидан
ўзларини олиб қочиб, узоқларга бирга-бирга тиркашиб,
суркашиб кетишган, зеро табиат бу сеҳру жодуни фақат
жуфайларнинг ўзига ато этмиш — нарга-да, мочага-да
хуфя гизланмакни буюрмиш... Худди мана шундай улар
қовушмоқ иштиёқининг оташ-алангасида яшин янглиғ
учишар, вужудлар висол шавқида ёнар, уларнинг
бошлари узра осмон ҳам ўртаниб аланга олар, нигоҳ-
ларнинг чақин-чақноқларида олдинда тоғ зирвалари
чайқаларди. О, бутун атроф дунё жаранглари ва
шуълалари сочар, улар эса, янги жуфайлар худди мана
шундай биқинни биқинга тираб, биров-бировга ўтли

суйкалиб, бир-бирларини ёндириб-куйдириб, шавқ устига шавқ ошириб, мастона чопар эдилар, баҳарҳол, худди мана шундай ёзнинг охирлари эди, зероки, келаси баҳор тоғларда янги насл бунёд бўлажак, қорли тоғлар барсларининг ҳаёти янги наслларда давом этажак...

Улар шундай бир-бирларига маҳкам ёпишиб, худди шитоб билан сузиб бораётган улкан балиқлар каби чопганда жуссалари узайиб, шамолда думларини қиличдай тикка қилиб учишарди. Моча пича олдинда, калласи ҳам таомилга кўра андак илгарироқда — мочанинг ҳадди-имтиёзи ўзи шундай. Нар эса кўп эмас, оз эмас, ярим калла орқароқда — моча вужудидан таралган исдан масту мустағрақ, унинг ўтли нафасини ҳаприқиб ичига ютиб, моча юрагининг гулдурос солиб уришини ўз жисми жонига тўла сингдириб елади. Илгари ҳеч туймаган алланима бутун жону жаҳонини ағдар-тўнтар қилиб юбормоқда эди. Ўша дамларда у қандайдир ўзгача — чўзиқ улиган, шамолда акс садо бериб таралган-гувуллаган ва шувиллаган товушларни эшитмиш эди. Улар кундузнинг шуълаларида боши узра аллақайларда ҳосил бўлар, ҳавонинг муқтадир ҳаракатида шитоб ила ботиб бораётган офтоб ёруғида, атрофдаги тоғлар ва ўрмонлар чайқалишида ўрлар, кучаярди. О, магарамким, қорли тоғлар барси билсайди, англасайди, бу ҳаётнинг самовий мусиқаси эди, бу уларга етган висол айёмининг қудратли куйи янграмоқдайди... Лекин бу аксар бўлганидек, фақат лаззатли сароб эдики, кейинчалик у шафқатсиз ҳаётга дўнди. Кунлар дарёдай оқиб ўтар, йил фасллари бири кетар, бошқаси келар, шу тариқа сароб ҳам тарқади...

Қисмат ўйинларини билиб бўлмайди — шундай бўлган, абадул абад шундай бўлади, унинг устидан қозининг даъвоси ожиз, нест...

Жаабарс ёлғизликка мубтало бўлган ўша кун, жуфайи барсойим ҳамманинг кўз ўнгида музаффар чиноқ барс билан нарротлар жангининг нашидасини

суриш учун ҳайё-ҳуйт қочганда, атроф жойларда санғиб юрди. Ҳеч қандай мақсадсиз боши оққанча тентида, ҳеч қайга сиғдириб бўлмайдиган ғашлик аламини босишга уринди, ҳатто, ов эсидан чиқди.

Ана ўшанда, ҳаётнинг найранглариға қарангким, тоғлар орасидаги овлоқ бир ўрда у кутилмаганда барсойим билан ғолиб чиноқ барсга дуч келиб қолди, у жуфайнинг айнаи чақишган пайтида устидан чиқди. Аҳвол доли-гулиға келганди. Жаабарс яна бир одим отса, ҳар икковидан ҳам ўчини тўла ола биларди. Лекин охирги сонияда у бирдан тақа-тақ тўхтади, қон қуюлган даҳшатли кўзларини бир-бириға қаттиқ қапишган жуфайдан узмай, тек қотди-қолди — аллақандай куч, аллақандай товуш, аллақандай ирода уни тўхтатди. Баайни кимдир ичкаридан туриб, насл қолдириш учун қовушганларға тегма, зиён еткизма, дегандай бўлди. У орқасига қайрилиб, оёқлари тошларға сирғалиб, қоқила-қоқила нари кетди, кетаркан, ич-ичидан инграган, ҳўнграб ўкирган овозлар чиқарди...

Жаабарс барслар қавмининг тўдаларидан тобора узоқлашиб бораркан, у тамом ёлғизланиб қолди, арзир-арзимас сабаб билан қон чиққунча уришаверадиган раҳмсиз, қаҳрли, қувғинди махлуққа айланди. У ғорларда яшар, жонини қутқариш учун тирақайлаб қочган жониворлар орқасидан қувиб, энг балан қорли тоғларға довур чиқиб борарди, кўпинча жониворларни керагидан ортиқ бўғизлар, гўёки ҳамма ёқдан текинхўр ғаламислар — чиябўрилар, тулкилар, бўрсиқлар ёпирилиб келиб таласин, ўлаксахўр калхатлар чийиллашиб, чинқиришиб, ҳирқирашиб, қанот қоқиб, жанжал-сурон кўтариб талон-торож қилсин, чангаллари қонға ботсин дегандай бўларди. Мана шу барча талончи жондорларға Жаабарс бир чеккада нафратомуз қараб турар, баъзан худди улар нимагадир гуноҳкордай наъра тортиб устиларига ташланар, бўкирар, ўкирар, ҳайдашға уринарди. Шундай

қилиб аламидан чиқмоқчи, иситма оғриғини даф қилмоқчи, армонларига дармон қўймоқчи бўларди...

Кунлар бир-бир ўтар, порлоқ зирвалари қор ва кўк муз билан қопланган тоғлар ҳар қачонгидай ўз ўрнида қимирламай турар, ҳаво ўзгарар, қишлар кетиб, ёзлар келар, юксак чўққиларнинг шер янглиғ холдор ҳукмдори Жаабарс эса ўша-ўша танҳоликда умр кечирар, ташқаридан қараганда ҳеч нарса сира ўзгармаган эди. Аммо аста-секин билинар-билинемас кунлар келди, Жаабарс ҳарсиллаб қоладиган бўлди... Бу гоҳ-гоҳида такрорланар, айниқса, кескин, шиддат билан ҳаракат қилишга тўғри келганда юзага чиқар, лекин тинч-осуда турганда ҳам нафаси сиқиб, кўкраги сирқираб оғришига энди дуч келмоқда эди.

Кийикларни сувотда биқиниб ётиб пойларкан, Жаабарс биринчи бора ҳали ов бошланмасдан бурун нафаси тиқилаётганини сезиб қолди.

Ҳаракатни ҳар қачонгидай қилиш керак; эчкилару архарлар қониб сув ичганларидан сўнг фурсатни бой бермай пистирмадан чиқиб уларни босиш керак. Лекин бу ҳали ниятдан ўзга нарса эмас. Ҳаммаси жойида бўлгани яхши, йўқса, эчкилару архарлар пистирма борлигини қандайдир сезиб, кўз очиб юмгунча йўлларини ўзгартириб, тумтарақай ғойиб бўлган чоғларни ҳам эслайди. Ундан кейин яна қайтадан изга тушиш, таъқиб қилиш, қувишга тўғри келади, у ёғи нима билан тутайди, бир Худога маълум...

Бу сафар Жаабарс тақдирдан нолимаса ҳам бўларди. Булар баайни архарларнинг нақ ўзи эди, бу ёввойи шохдор қўй-қўчқорлар жуда чопағон бўлишади, баланд қоялар устида юришади, зирвали тоғларнинг бошқаларга насиб этмаган ноёб ўт-ўланлари билан тирикчилик қилишади — мана шулар сойнинг буралиб оққан ерига адашмай келишар, Жаабарс шу яқин орада пистирмада биқиниб уларни пойларди. Архарлар уни узоқдан пайқашмади, яқинлаб келганда сезишмади, сой

қирғоғи бұйлаб қатор тизилишиб, бамайлихотир сув ича бошлашди.

Жаабарс паналаб уларни қимирламай кузатарди. Бари ўз маромида давом этарди — жониворлар сувотда роҳатланишар, тўйиб-тўйиб сув ичишар, тин олишарди, қулай пайтни кутиш керак эди, холос. Фақат одатдан ташқари бўлаётган бир нарса — Жаабарснинг нафаси сиқмоқда эди. Кўкси бўғиқ хириллар, гарчи бу ҳозир ҳалал бермаётган бўлса ҳам, ҳарҳолда, нафас олишнинг оғирлашгани безовта қиларди.

Бироқ пайти келди, энди барс икки бора бамисоли яшиндек ҳатлаб чеккада турган тўданинг йўлбошчиси тирик шохдор архарнинг белини зарб билан уриб синдириши керак эди — аммо нафаси бўғилиб, иш расво бўлди. У зўр сакраб отилгандаёқ тўда шу заҳоти кескин сесканиб кетгани ва бошларини елдек кўтарганларини кўрди, энди у панжасини зарб билан урса бас, ўлжа унинг темир чангалига дош беролмайди, қулайди, мана, у мўлжалига етди ҳисоб, аммо у ўлжага етмай йиқилди, архар ўзини четга отди. Ҳаво етмади барсга. Жаабарс қаҳр-ғазаб билан яна архар устига ташланди. Аммо у чап берди, унинг ортидан поданинг бари тумтарақай қочди, кўрқинчли ваҳший орқада қолди.

Ҳали архарларни қувиб етса бўларди, ҳали биринчи ўнг келганини уриб қулатиш мумкин эди, шунинг учун Жаабарс бутун кучини сарфлаб уларнинг изидан қува тушди, лекин яна омади келмади — қувиб етолмади, йиқолмади, голибона ўкиролмади, пода эса тобора узоқлашиб борарди... У нафаси қаттиқ сиқиб, батамом бўғилганча ўзини яна ҳаракат қилишга зўрлади, лекин энди кеч эди... Бундай омадсизликни Жаабарс биринчи марта кўриши. Аммо энг алам қиладиган ва хўрлигингни келтирадиган жойи — қочиб кетаётган поданинг йўлбошчиси, йирик шохлари қайрилган ваҳший қулатмоқчи бўлган нарра архар югуриб кета туриб бирдан орқасига бурилди, дўқ ургандек яниб

шоҳларини силкитди-да, кучли туёқлари билан ерга тарс-тарс уриб, сўнг кўздан ғойиб бўлди. Бу эса Жаабарсдан омад кетганини билдирарди, эндиликда у аянчли ночор кун кўришга, ўзгалар овининг сарқитларини ғажишга маҳкум эди.

Рост, албатта, илгарилар ҳам овда унча-мунча иши юришмаган ҳоллар бўлиб турар эди, аммо, мана бундай омадсизликка Жаабарснинг биринчи дуч келиши эди...

У ҳадеганда ўзига келолмас, сиқилган нафасини ўнглашга уринар, атрофга аланг-жаланг боқар, боши оққан томонга кетиб борарди...

Олам бўм-бўш ҳувиллаб қолди. Шунда Жаабарс охирги марта бир маҳаллар қовушмоқ, ўйинларида бошидан кечирганидек, оламтобни чорлаб ўкириб сурон солмоқни, тоғлар, шаршаралар ва ўрмонларнинг фусункор сасларини, ўшандаги самовий мусиқа оҳангларини тингламоқни истади, аммо олам сув қуйгандек жим жит эди...

Юксак тоғларнинг кечаги ҳукмдори тоғларда боши оққан томонга ёлғиз харсиллаб кетиб борарди. Ҳаёт муқаррар тарзда охир-оқибат сўнади, кунларни орқага қайтариб бўлмайди. Жаабарс ҳаётининг сўнгги дамларини ёлғизлик ва кимсасизликда ўтказиш учун бошпана ғор топай деб, тизмадан-тизмага лўкилларди. Ваҳший махлуқ ҳали кейинроқ ўзининг аччиқ қисматига бир инсон ҳам шерик бўлажагини, табиийки, хаёлига ҳам келтирмасди. Эҳтимол, шундай хилқат борлиги унинг қулоғига андак чалингандир, тўғрироғи, у тоғларда ўқтин-ўқтин милтиқ овозларини эшитган, ўшанда вужуди қўрқувдан ларзага тушган, бир зум турган жойида тек қотиб қолган, сўнг янада узоқларга бош олиб кетган, аммо шундай бўлса ҳам, одам боласини яқиндан сира кўрмаган — бунақа воқеа унинг ҳаётида ҳеч бўлмаган.

Бироқ шундай учрашув унинг манглайига битилган эди. Яна ўша-ўша — тақдир...

II

Тушунтириб бериш қийин-ку, лекин гоҳида воқеалар бир-бирига тўғри келиб қолади, воқеа рўй берган жой ҳам, вақт ҳам ва энг муҳими, кимсаларнинг хатти-ҳаракатлари ҳам тўқнашиб, буларнинг бари бамисоли тақдирни ҳеч кутилмаган бурилишларга буриб юборади. Бу сафар ҳам шунга яқинроқ бир нарса рўй берди. Ҳолбуки, охир-оқибат, ҳақ барибир қарор топади, деб ўйланган, ишонилган эди. Ахир, ҳақнинг барҳам топиши мумкин эмас. Ва демакки, яшашдан тўхтама ва ҳақиқатни исбот этишдан чарчама — шуни деб яшаймиз, Худонинг амру иродаси ҳам шу. Фақат айтингчи, ҳақиқатнинг ўзи нима?..

Ҳар қачонгидай жумадан шанбага қараб тунги ҳаёт бошқа бегим кунларга қараганда анча-мунча барвақтроқ бошланарди. Оқшом тушган чоғда Арсен Саманчин ўз ўрнини эгаллаган эди. Ўзига керак нарсаларни буюриб, столи ёнида ўтирар, сигарет тутатишдан ўзини тиярди. Ташлайман, деб тиришарди. Кутиб ўтиришнинг интизорлиги ҳаддан ортиб, юрак безовта урганда, одатда, чекишнинг хумори тутарди. Кўп ўтмай хуфтон тушди, дераза ташқарисидаги кўча чироқлари ёнди, катта кўчадан ўтаётган автомашиналарнинг тунги чироқлари лип-лип шуъла сочди.

Рестораннинг ярми ҳозирча бўш, лекин яна бироз вақтдан сўнг бу ерда олма тушгудай жой топилмайди. Ажабланарли жойи йўқ: ўз вақтини чоғ ўтказишга қурби етадиган одамлар айна мана шу ерга ёғилиб келишар, шаҳар чеккасидаги бу ерни «Эманзор боғ» деб аташар, ҳозирги тилда элита деб юритиладиган, энг обрўли ва демакки, энг қиммат ресторан шундоқ собиқ зобитлар уйида жойлашган бўлиб, европача усулда ҳашамдор таъмирланган ва унга жуғрофий-сий маънодор қилиб «Евразия» деган баландпарвоз замонасоз ном берилган эди.

Мана шу «Евразия»да у ўзига тайинланган вақтни кутарди. Ташқаридан биров нега унинг бу ерга яна ёлғиз ўзи кунда-шунда бўлиб қолганлигидан ажабланиши ҳам мумкин эди. Бор буд-шудини биратула қиморга бой бериб, шир яланғоч бўлиб қолган бизнесмен бўлганида тушунарли эди: ҳа, алаmidан ичяптида, дердингиз. Аммо у ишбилармонлардан эмасди, унинг «Евразия»да бир шиша май устида худди дўст-биродарларини кутаётгандай бўлиб ўтиришининг сабаблари бундоқ қараганда, унинг ўзига ҳам унчалик равшан эмасди.

У майни майдалаб тортиб, ўзини вақтини бекор кеткизмайдиган одамдай кўрсатаркан, доим ёнида олиб юрадиган кейсдан қандайдир қоғозларни чиқариб кўриб ўтирар, уларни диққат билан ўқиб, мағзини чақар, ич-ичидан ўртаниб, аслида ғирт таваккал қилаётганини англр, лекин бошқа иложи йўқлигини ҳам кўриб турарди. Аҳвол, шарт-шароитни ҳисобга олганда, ўзининг умид-орзулари, илинжларининг ҳадди битганлиги, афтидан, бу гал сўнгги бора уриниб кўраётганлигини ҳис қиларди.

Шундай, ётиб қолгунча отиб қол, қизнинг ёнига етиб бориб, гап очишга улгуриш керак. Қиз ўзини қандай тутаркин? Аллакимлар уни энди примадонна деб ҳам аташмоқда, лекин у ҳам, қизнинг ўзи ҳам биладики... Муҳими, қулай пайтни қўлдан бермаслик. Ҳақиқатни қутқариш йўлидаги яна бир уриниш. Ҳали яна ҳақиқатингни пеш қиялсанми, ахир қачонгача?! Лекин айлангириб келганда, оқибат нима бўлади, у қандай жавоб қилади, айтиш қийин. Унинг сувсиз саҳрода қолиб, оч ўлса ҳам воз кечмайдиган олийжаноб орзу-армонлари бор, кечинмалари, туйғулари бор ва қиз ушбу туйғулар-у, орзу-аъмолларни қандай қабул қилади, қандай тушунади, билиш амримаҳол эди. Бу эврилишларни кўринг энди. Юксак хаёллар, орзулар, барини ҳаёт рад этди! У эса токи жони борица уларни тўтиб қолмоқчи.

улардан асло айрилмоқчи эмас, улар билан бир тузоққа тушди, аммо воз кечгиси йўқ. Бамисоли ҳамма замонанинг катта шоҳ, йўлидан учиб боряпти, у галдир эса қўл кўтариб йўл четида тўхтатмоқчи, лекин ҳеч кимнинг у билан иши йўқ, ҳеч ким тўхтамайди. Мана, яна бир таваккал. Шунинг учун ҳам барвақтроқ келди, эстрада сахнаси очиқ кўриниб турадиган, ҳеч ким тўсолмайдиган жойни танлади. Унга шундай бир жой ниҳоятда зарур эди...

Бу орада сахнада оркестр қатнашчилари пайдо бўлиб, ўз ўринларига бориб ўтира бошладилар. Булар ҳалигиндай «туғри эфирга» чиқишарди, мана бундай даъво-достон ресторанларда хорижий ҳамда маҳаллий юдузларнинг «тирик чиқиши»ни, тирик рок-музикани ёқтиришади кўпроқ.

Илгари опера театрининг оркестрида чалган маш-шоқларнинг баъзи бирларини у аввалдан танир, баъзи бировлари билан эса салом-алиги ҳам бор эди. Туғри, анча вақтлардан бери гаплашган эмас. Қанча сувлар оқиб ўтди орада. Уларга аввалгидек унинг кераги бормикин? Ахир, гап фақат шундами? Мана, мусиқа чалинади-ю, кўзга кўринмас парда сурилиб, ҳар бир кимса учун ўзга дилбар олам очилади ва бу оламга инсон фақат мусиқа орқали кириши мумкин, шунда барча ўткинчи, бекорчи нарсалар чекинади-ю, ёлғиз куйлаётган руҳ қолади.

Мусиқага келганда, у туғма ошиқ эди, туйғуларини ҳеч қаерга сиғдириб ҳам бўлмас, англаб ҳам бўлмас эди. Бу ҳавасгина эмас, ундан ҳам кучлироқ, каттароқ, тушунтириб бўлмас бир нарса эди. Бу борада бир воқеа ҳам рўй берган, эсига тушиб қолса, кулгиси қистайди, ўзини масхара қилиб, жинни мусиқапараст, дейди. Илк қайта қуриш йилларида ўзининг журналистлик юмушлари билан Лондонга бориб қолиб, анжуман ўтаётган ҳашаматли меҳмонхоналарнинг бирида, ҳамма қулайликлар муҳайё ҳожатхонада шипданми, аллақайлардан

мусиқа садолари ёғилиб турганига дуч келди. Одамлар ҳожат учун кириб чиқишар, чиннидай хоналарда заруратларини бажаришар, табиийки, артинишар, суртинишар, томоқларини қаттиқ қоқишар, унитазларнинг сувларини шалдиратиб, гулдурос билан туширишар, буларнинг ҳаммаси узра улар шарафига Шопен ёки бошқа бирор мусиқа даҳосининг гузал асари янграб турарди. О, ноаён юксакликлардан оқоваларга қандай оҳанглар ёғиларди-я! Унинг ақли шаҳар маданиятининг бу каби қулайлигини сира тушунишни хоҳламасди. Ахир, мусиқа бу Худога етмоқ, руҳнинг коиноти-ку. Ўйлаб топган қилиқларини кўринг! Шунда эҳ, олдинги ўтмиш пайтларни қўмсади — қанийди, меҳмонхонада «Таклиф ва шикоятлар» дафтари бўлсайди — беш юлдузли маъмурларга кўрсатиб қўярди нима дейиш, нима қилишни! У юқорига чиқиб, шу борада оғиз очмоқчи бўлган эди — шу заҳоти илло-биллога келтирмай оғзига уришди — оғзидаги оғзида, бўғзидаги бўғзида қолди. У Москвада таҳсил олиб юрган кезларида ўрганган, бемалол тушунса бўладиган инглиз тилида ҳожатхонада мусиқа чалиш раво эмас, деб тушунтирмоқчи бўлди-ю, шу заҳоти: «Сизга бу ҳожатхона ёқмаса, бошқасига боринг», деб жавоб беришди...

Мусиқанинг жинниси бўлган бу одам баъзан ҳазил тариқасида, албатта, агар болалигимда тоғда овул отларини ҳайдаб юрмай мусиқа мактабига кириб ўқиганимда, қулинг ўргилсин композитор бўлиб чиқардим, зеро мен ўзим хоҳласам-хоҳламасам, кўкрагимда мусиқа тўқийман, лекин афсуски, уни ўзимдан бошқа ҳеч кимса эшитмайди, дерди.

Шундай бўлгандан кейин унинг матбуотда мусиқа ишқибози ва театр танқидчиси сифатида ёзиб туришдан ўзга чораси йўқ эди — бу ишни у яхши кўрарди. Бироқ бу ерда ҳам, кези келса, бурнидан қармоққа илиниб турарди...

Балки қиттай ичиб ўтиргани учунми («Евразия»да асл француз майлари бўлар, шунинг учун унинг бутун ресторанда ўтириши, одатдагидай анча-мунчага чиқимдор қилиши тайин), Саманчиннинг вужуди қизиди, яна ўзига май қуяман деб турганди, шу пайт ресторан хизматчиларидан кимдир столи олдига келди. Бу официант эмас — кўринишдан ғоят басавлат, йўғон бўйнига кулранг капалак нусха бўйинбоғ таққан, европача усулдаги хизмат кўрсатиш шуни тақозо қилса керак, боз устига, катта кўзойнак қўндирган бир кимса. Директорнинг ўзи экан.

— Кечирасиз, сиз — Арсен Саманчинмисиз? — У Саманчиннинг олдига «Евразия» тамғаси туширилган ташрифномасини қўйди.

— Ҳа! — одати бўйича шахдам жавоб берди Арсен. — Тўғри айтяпсиз, мен Арсен Саманчинман. Сиз, демак, «Евразия»нинг бошлиғи — директор экансиз-да? — У ўрнидан қўзғалиб, кўришиш учун қўл узатди, лутф билан қўшимча қилди: — Бундан чиқди, бутун Евроосиё қитъасининг шефи?

— Ўшандай! — деб жавоб берди директор бироз қийшанглаб қирғизчасига ва гўё сўзини шу билан қатъий тасдиқлади. Арсен Саманчин шу ернинг ўзида унга «Жаноб Ошондой!» — деган лақаб берди.

Қўл олиб кўришганларидан сўнг, жаноб Ошондой курсини ўзига тортиб ўтирди, чамаси, жиддий бир нарса хусусида гаплашмоқчи эди, шунинг учун зирҳи оғир кўзойнагини зўр бериб арта бошлади.

Шеф-директорнинг кутилмаган ташрифидан бироз ҳайрон бўлган Арсен Саманчин парво қилмай гапини илтифот билан давом эттирди:

— Ҳурматли шеф-директор, ижозат беринг, кейсни олиб қўяй, сизга халақит бермасин. «Евразия»ни жуда болагансиз, қойил, томоша қилиб тўймайсан, мен баъзан бу ерга келиб тураман, кам, лекин...

— Биламан, биламан, — деди директор, лекин гапни илиб кетолмади.

— Қойил қолмай илож йўқ, — атрофга завқ билан назар ташлаб такрорлади Саманчин. — Хўрандалар кўплигини қаранг, қанча чиройли хотинлар! — Ҳар ҳолда андак ичган эмасми, тили бироз тутилаётгани сезиларди. — Ўзингиз биласиз, хотинларсиз ресторан фестоған эмас, — французларга ўхшаб тилини такиллашиб талаффуз қилди Саманчин, лекин суҳбатдоши бу кинояни фаҳмига етмади. — Ҳа, ресторан — ресторан эмас, театр — театр эмас, бозор — бозормас. Ана, яна келишяпти. Булар ҳам ғоятда чиройли! Юқорида ўтиришни хоҳлайдиганларга балконда ҳали бўш жойлар бор. Ана, оркестр ҳам тайёрланяпти! Бормисан-эй, мусиқа, мусиқа бўлсин! Кутиб ўтирибман, шунинг учун келдим. Қандилларни айтинг! Италиядан олиб келинган дейишади, а?

Ошондой бошини қимирлатди.

— Ҳа, ўшандай, Италияники, — деди-да, бирпас шошмай туринг, менинг ҳам айтадиган гапим бор, дегандай огоҳлантириб, шахд бармоғини кўтарди. — Мен олдингизга бекорга келганим йўқ, шу десангиз... — У гапни чала қолдириб ичига ютди.

— Э, нимасини айтасиз, жуда соз бўлибди! — дея жағи очилди Арсен Саманчиннинг, бизни ҳам кўча-кўйда танишади, ҳали унутишгани йўқ, ҳатто мана бунақа катта менежерлар ҳам салом беришади, деган хаёлда ўзидан ўзи руҳланиб. — Келинг, унда бирга ичайлик, — таклиф қилди у суҳбатдошининг гўштдор башарасига дўстона илтифот билан қараб. — Бу май жуда ҳам яхши, жуда ҳам ўткир. Қойил! Келинг, мен сизга қуяй, яна олиб келишади, айтаман.

— Йўқ, йўқ! — Ошондой унинг шиша тутган қўлини тўхтатди. — Мен бунга эмас. Хизматчилик. Ҳа, сизни кўпчилик билади, сиз маълум-машҳур одамсиз, лекин буни бошқа бир пайт гаплашармиз. Мен сизга бошқа нарсани айтмоқчийдим. Шароит шундай бўлиб қолди,

биласизми... Бугун катта тадбиримиз бор, хорижлик ҳомийлар учун зиёфат, Оқсу олтини бўйича Канада қўшма корхонаси, халқаро ишлар, олтин бўйича ўзимизнинг одамларимиз — улар таклиф этишган. Катта одамлар, ўз қўриқчилари, қоровуллари, яна рафиқалари билан келишади. Концерт бўлади... Бироқ, гап бунда эмас. Сизга гапнинг пўсткалласини айтиб қўя қолай, ҳозиргина қўнғироқ қилиб айтишди, бугун' Арсен Саманчин зада ўтирмасин деган кўрсатма беришди. «Шундай қилиш керак!» — дейишди.

— Тўхтанг! Тўхтанг! Ким у менга буйруқ берадиган? — қизишиб кетди Арсен Саманчин. — Кимга «керак» экан бу? Нима ҳаққи бор...

— Менга шундай буюришди! — деди башараси қизарган Ошондой ади-бади айтишиб ўтирмай, унинг сўзини шартта бўлиб. — Нега шундайлиги билан менинг ишим йўқ. Тепадан айтишди! — ярақлаб нур сочган қандиллар томон бошини кўтарди у. — Мен айтилган гапни қиламан. Шунинг учун яхшиликча ресторандан чиқинг, ортиқча гап-сўзларга ҳожат йўқ. Қанча тез чиқсангиз, шунча яхши. Ҳозироқ ўрнингиздан тура қолинг. Гапни чўзиб ўтирмайлик, шундай бўлсин.

— Нега энди шундай бўларкан? Бу нима деганингиз? — деди-ю, Саманчиннинг гапи оғзида қолди, қони қочган лабларини қаттиқ қисди. Албатта, у каллахум Ошондойнинг капалагини учириб, қаттиқ жанжал-тўполон кутарса бўларди, столни ағдар-тўнтар қилиши, афт-башарасига тушириши, ғалва чиқариши, ўз номус-ори пасткашларча таҳқирланганига норо-зилик билдириши, ўз ҳақ-ҳуқуқлари поймол қилинаётганига яна бошқа муносиб жавоб бериши, қаршилик кўрсатиши мумкин эди, лекин ҳозир бу кўнглига сиғмасди.

Миясига яшин янглиғ бир фикр урди-да, у бостириб келган ҳис-ҳаяжонларини босди, лекин бу ўзини ирода билан қўлга олгани туфайли эмасди, гап шундаки, у

бир уриб сулайтириб ташлангандек сезди ўзини, гўё болта урилган дарахт қарсилаб кўз ўнгида қулагандай ва гўё еру замин оёқлари остида гулдираб ларзага тушгандай, зеро кўнглида туйган, онгининг тубларида оққан янгроқ мусикий хаёл сурурлари уни ҳеч қачон тарк этмаган, ардоқли орзулари — ҳаммаси бирдан бирваракай ўша дарахт каби зум ичида йиқилди, бордан йўқ бўлди, кераги бўлмаган нарсага айланди. Фақат ёлғиз бир фикр унинг бутун борлиғини аёвсиз ағдар-тўнтар қилиб юборди.

«Наҳот бу ўша қиз? Наҳот у шуни раво кўрди?» Хаёлига келган бу фикрга ишонмасдан, у саҳнага қаради — қиз ҳали супага чиқмаган эди, аммо оркестр унинг чиқишини кутиб, капалакдек енгил куйларни аралашига ўйнаб турарди. Саманчин чўнтагидан қўл телефонини шартта чиқарди-да, қизнинг рақамини тера бошлади. Бармоқлари қалтирарди. Овозим ҳам титраб чиқса керак, деб қўрқди. Ошондой буни кўришини истамасди, аммо илож не. Қизнинг телефони ёпиб қўйилмаган эса-да, бир неча дудулаб сас бергач, қизнинг ўзининг ширасиз овози эшитилди: «Мен Ойдана Самароваман. Телефон вақтинча ишламайди, алоқага чиқмайди». Яна ўша етим ду-ду-ду...

— Олмаяптими? — қошини кинояли чимириб сўради Ошондой.

Саманчин индамади, Ошондой нимани назарда тутди? Ким жавоб бермаяпти? Тахмин қиялптими? Сезаяптими? Ё аниқ биладими? Суриштириб ўтирмади. Ўзини пастга уришни истамасди. Умуман, гап бошқа ёқда: бу ёғи энди нима бўлади, ҳал қилиш керак. Ҳаммасига нуқта қўйиб, ўрнидан туриб кетаверсинми ё тушунтириб беришни талаб қилсинми: буйруқ кимдан чиқди, нима учун рестораннинг шеф-директори бундоқ пешдаҳан қиялпти, сал бўлмаса бўйнига

уриб зўрлаб чиқариб юборишдан ҳам тоймайди, баччағар.

— Қани, нима қилдик? — ўсмоқчилаб сўради Ошондой. — Турамизми? Эшиккача кузатиб қўяман...

— Йўқ-йўқ, керакмас, — деди Арсен Саманчин. — Йўлни ўзим биламан. — У кейсни жаҳл билан ёпди.

— Бўпти унда! Яхши қиласиз. Айтмоқчи, овқатга пул тўламасангиз ҳам бўлади. Буни ўз устимизга оламиз, — деб қўшимча қилиб қўйди отбашара Ошондой.

Бундан Арсен Саманчиннинг фигони кўкка чиқди, худди шуни кутиб тургандай бутун аламини тўкиб солди.

— Нима деяпсан ўзи?! — норози қичқирди у Ошондойнинг бетига тик қараганча сенсираб. — Сен мени ким деб ўйлаяпсан? Бу ерга кўчадан садақа сўраб кирдимми? Э, жўна туққанингнинг олдига! Тупурдим сенга ҳам, ресторанингга ҳам. Қани, тез бўл, официантни чақир, тийин-тийинигача тўлаб, кейин бу ердан чиқиб кетаман. Қани, туёғингни шиқиллат! Бас!

— Бўпти, ўзинг биласан! Айтдим-қўйдим. Официант ҳозир келади. У ёғини келишдик, ўшандай! — огоҳлантирди Ошондой ва секин ўрнидан қўзғалиб, ҳўкиздай гардани қизарганча орқасига қарамай кетди...

Шунда Арсен Саманчин ортиқча хатога йўл қўйиб, майдалашди, жанжал маддалади.

— Ҳей, менга қара! — деб чақирди у Ошондойни ва у орқасига ўтирилиб қарагач, қаҳр билан башарасига қичқирди: — Ҳей, бўйнига уриб ҳайдадим, бопладим, деб ўйлама тагин! Мен буни шундай қўймайман! Қаерга боришни ўзим биламан. Мен журналистман, мустақил журналист! Билиб қўй!

Бундан Ошондойнинг тили қичиди:

— Билганда нима? Вой, сени қара-ю. Тупурдим сенга, ким бўлсанг ҳам! Хотинлар сендан юз ўтиради, бошқа ёққа қарайди.

— Сенинг нима ишинг бор?

— Сен ўзинг ахлатхонангни бил. Ҳозир журналистнинг охурдаги чўчқадан фарқи йўқ. Қорнини тўйғизиб қўйсанг, бўлди, газетадами, телевизордами, хўрлайиверади. Гапини қаранг буни! Беш дақиқа вақтинг бор, тез қорангни ўчирмасанг, ўзингдан кўр, ифлос... Сендақаларга кучимиз етади. Тамом! Ғиқ этиб энди оғзингни оча кўрма!

Шуларни айтиб, Ошондой ғазабдан қийшайган башарасидан кўзойнагини шартта олиб, «мустақил журналист»нинг бақир-чақирига эътибор бермай нари кетди.

Арсен Саманчин бу воқеанинг давоми нима бўлишини билсайди! Официант келди:

— Кечирасиз, мана ҳисобингиз!

Лекин ҳамон ғазабдан тушмаган Арсен Саманчин ҳисоб варағи қўйилган идишни нари сурди:

— Олдин менга водка келтир!

— Водка?

— Ҳа, водка! Агар русчани тушунмасанг — арақ!

— Ҳозир олиб келаман. Қанча?

— Кўтарганча олиб кел! Тез!

— Ҳозир!

Официант зинғиллаб буфетга кетди. Фигони ошган Арсен Саманчин атрофига аланглади. Ҳеч кимнинг у билан ҳеч қандай иши йўқ. Ресторан ўзининг оқшомги ишлари билан банд: одамлар лиқ тўлган, балконлар ҳам эгалланган эди. Ғала-ғовур, кулги, қадахлар жаранглайди, хўрандалар хурсандчилик қилади. Мусиқа ҳам деворларда ўйнаган шуълаларнинг рақсларига жўр бўлиб, одамларнинг димоғини чоғлар, кўнгилларини кўтарарди. Шу издиҳомда, фақат у ҳайдалмоқда. Унинг боши айланар, юраги кўксида гурсиллаб урар, бугунга мўлжаллаган ишлари энди битмаслигини ўйлаб сиқиларди. Бу бало кимдан чиқаётганлигини билишнинг иложи бўлсайди: қизнинг, Ойдананинг ўзидан бўляп-

тими ёки унинг янги ҳомийлари қилиқ чиқаришяптими? Агар қизнинг ўзидан бўлаётган эса, бундай сотқинликка қандай журъат этди, нега уни рақиб чангалига ташлаяпти, шахсий ишларига тумшуқларини тиқишга йўл қўйяпти, шунчаликка борган экан, энди уни ким деб аташ мумкин? Одам ҳам шунақа бўладими? Нима учун? Уни зўрлаб ҳайдаб юборишининг сабаби борми?

Ҳа, нимадир бўлиб, орадан ола шарпа ўтганга ўхшаган эди. Бу яқингинада, ўрталаридаги муносабатлар бироз узоқлашиб қолганда, қиз негадир ундан ўзини олиб қоча бошлаганда рўй берганди. Ўшанда ҳам у мана шу ерга келиб, қўлидан кейсини қўймай эстрада ёнида қаққайиб тик оёқда тураверди, то томоша тугагунча бир зум ҳам қиздан кўзини узмади. У қизга қараб, «Ҳой, ялтир-юлтирга ботган илоҳа, ҳушингни йиғиштир, наҳотки, сен мангу қайлиқни ҳали у сахнада сенинг қиёфанга туғилмасдан бурун ўлдирган бўлсанг? Наҳот сен уни издиҳом ичидаги ўйин-томошага сотдинг? Ё ақлу ҳуш сени тарк этдими?» дегиси келарди.

Яна хаёлида аччиқ истехзога тўла бир нарсалар айланар, аммо у миқ этиб оғиз очмади... Шундай қотиб, карахт тураверди, кейс ичида эса унинг гунглигига гаров улуг бир асар — у бунга амин эди — қўлзма ўз вақти-соатини кутиб ётарди. Лекин у соат қачон келади? Ва бу билан кимнинг нима иши бор? Фақат қизгагина... Бу орада эстрада узра мусиқа гумбурлар, тарак-тарак авжга чиқиб дўмбирлар, қўшиқчи қиз куй куйлаб, одамларнинг завқу шавқларини бениҳоя жунбишга келтириб чирмовуқдай буралар, баданидаги барча аъзоларини жўш урдириб ўйнатар, издиҳом эса бошдан-оёқ важду жазавага тушиб, қўшиқчи қизни сира қўйиб юбормас, кўзлари билан уни нақ еб қўйгудай қарс урар, қийқарар, Арсен эса сахна ёнида туриб, қизнинг шўх овоз таратиб, арзон, енгил мусиқа мақомларига жонини аямай йўргалаётганидан, шу

мусиқанинг банди-асирасига айланаётганидан нигоҳини узмасди. Мана шу телбаворий завқ-шавқнинг офатларида уларнинг нигоҳлари бир неча бора чақмоқдай тўқнашди. Қиз, ахир, тушунарди-ку, буларнинг нималигини.

Мана, яна айланиб ўшанга келди. Яна ўша издиҳом, фақат бу сафар уни яна ўша кейсу, ўша кейс ичида ётган улуғ асар билан бирга қўшиб, залдан қувиб чиқармоқда эдилар...

У эса бўйсунишга мажбур эди.

Патнисда бир шиша арақ кўтариб официант келди.

— Марҳамат. Қуйиб берайми? Қадаҳгами, стакангами?

— Стаканга.

— Қанча?

— Тўлатиб.

У олов гуриллаётган бўғзига арақ тўла стаканни бир отишда бўшатди. Ҳансираб, кўзлари ола-кула бўлди. У худди ўзини ёқиб юбормоқчидай эди.

— Қанча бўлади? — сўради у ҳисоб қоғозига қараб, сўнг официантни ҳайрон қолдириб, тийин тийинини тўғрилаб тўлади-да, худди ўзини тўла бир стакан арақ ичмаган кишидай кўрсатиб, қурч елкаларини тўғри тутиб, мушакдор бўйинини баланд чўзиб, адл юриб чиқиб кетди.

Кийимхонадан шляпасини олиб, ўшандай жиддий қиёфада бошига илди. У қишин-ёзин шляпада юришни ёқтирарди. Ойдана уни Тумоқли деб чақириши бежиз эмасди. Ташқарига чиқа туриб, у эстрададан келаётган Ойдана Самарованинг овозини эшитди. Бутун ресторан гуриллаб қарсак чалди — интизор кутилган воқеа рўй берди: ҳузурларига юдуз қиз чиқди! Илк шод-хуррам қийқириқлар янгради: «Ой-да-на! Ой-да-на!» Аммо Арсен Саманчин орқасига қарамади, фақат қадамлари секинлаб, бостириб келаётган мастлик гирдобини енгишга уриниб, хаёлидан ўтказишга улгурди: кўриб қўй,

қойилмисан энди — реклама билан моданинг кучи мана шунақа бўлади. Бутун инфраструктура шуни деб ишлайди, яшаб қолиш пойгаси давом этмоқда. Шон-шухрат, донг таратиш — булар ҳаммаси охир-оқибатда пулнинг хазондай ёғилишига хизмат қилади. У, ҳатто кулгиси қистаб минғирлаб хиргойи ҳам қилди: «Расво экан, дўстларим, ақчасиз бўлса ҳаёт, дўст-ёр-эй!» У оёқлари билан гурсиллатиб ер тепингиси, қаҳ-қаҳ отиб кулгиси, сакраб-сакраб ўйин тушгиси келди... Аммо ўзини тутди. Шу заҳоти ҳунграб йиғлагиси келди. Додлагиси, фарёд қилиб осмонларни тўлдиришни истади, лекин осмон эшитармиди, бўғилармиди. Нимадир қилиш керак эди, бирон даҳшатли кор-қол юз бермай бурун қайгадир бош олиб кетиш зарур эди. Кеч бўлмай туриб, дарҳол жўнаб қолиш, кўздан ғойиб бўлиш керак.

«Севиш ва ўлдириш! Наҳот шундай қилиш мумкин? Сен маст бўлиб қолибсан! Йўқ, маст эмасман, — деб жавоб берди ўзига-ўзи хаёлига келган фикрдан музлаб... — Севиш ва ўлдириш...»

У кетиб борар, бошида эса гўримда ҳам унутмайман, кечирмайман! — деган фикр чарх урарди.

III

Дунёда кимнинг толеига нима битилган. Худди шундай — кимнинг толеига нима. Ҳамма вақт шундай. Ҳеч ким бундан қочиб қутулолмайди... Толеини кутиб тирикликнинг кунлари келади-кетади. Охирги кунгача кутасан, охирги соатгача... Ҳамма вақт шундай бўлади.

Мана, яна қайлардандир қосид шамол учди — бу ўз вақтини пойлаб ўнгирида ётган толе ўша соатда бирдан сергак тортиб, борлиқ оламда, одамларнинг қалбларидами, ўй-хаёлларидами, хатти-ҳаракатларидами, қайда нимани кўриши керак бўлса, ҳаммасини кўргали шошилиб йўлга тушди. Ва яна толе ўз кечиктириб бўлмас зарур иш-юмушларини адо этишга киришди, ва

доимо бўлганидай, жуда узоқларни кўзлаб, зимдан ҳодисотларнинг кутилмаган тўқнашувларини ҳозирлади, булар эса, ўз навбатида, ҳеч қаерга сиғдириб бўлмас ўшал тақдир ҳукм-ҳиккаларини бошидан кечириши амр этилганларнинг кутилмаган қисмати ва саргаш-таликларини олдиндан белгилаб ва келажак кунларини ҳам елкаларига ортмоқлаб, ҳамон-ҳамон яна ўша-ўша саволларини такрорлаб кўкка мурожаат қилар эдилар: *«Не бўлғай? Нимага? Энди қандай қилиш керак?..»*

Аммо осмон на шивирни эшитар ва на фарёдни...

Ҳатто, тоғлардаги ваҳший махлуқ ҳам нола қилар, ўкириб, фарёд-раъс чекиб, осмонга нидо солар, ойни сўроқлар ва ой ҳам ундан қочиб дам булутлар, дам қорли чўққилар ортига яширинар, зеро ушбу махлуқда ҳар ерда ҳозир у нозир тақдир ҳукмидан четда қолмаган, унга, тоғ илвирсига ҳам ўз кўргилигини тайёрлаб қўйганди...

Нарлар олишувда енгилган, насл қолдирмоқлик ҳақ-ҳуқуқидан мосуво бўлган қувғинди Жаабарс ўша пайтлар аянчли кун кечирар, устига-устак, у ҳали бу аҳволга сира тан бермаган, ҳамон савқитабий билан қаршилиқ кўрсатар, илгариги куч-қувватининг қайтишини истар, бахтга қарши қизиққонлик, тажанглик қиларди. Илгариги вақтлардек бирон-бир барсойимни биқинига торткиси келар, бироқ уларнинг бари эгалик, «уйли-жойли» бўлиб кетишган, унинг истак-хоҳишлари ҳеч кимда раҳм-шафқат уйғотмасди. Шундай пайтлар бўлардики, у бирдан рақибига ташланар, уни бўғиб-ғажиб ташлаш, жила қурса, кучини кўрсатиб қўйишни истар, аммо олишув кўпинча натижасиз тутарди. Барча илинжлар абас эди: нафсиламрга, қавм энди унга эътибор бермай қўйганди, гўёки эндиликда у ёруғ дунёда йўқдай. Шунинг учун ҳам йирик ўлжа ағдарилганда, илвирслар ҳар ёқдан йиғилиб келадиган сўқмоқлардан нарироқ, чеккароқда юришга тўғри келарди. Ҳолбуки, ўзини босиб туриш, сабр-тоқат қилиш осон

эмасди, бошқалар ўлжани ражиб бўлишларини кутиб туриш, сарқитга эришиш учун ақл бовар қилмас матонат керак эди. Энди унинг аламли қисмати шундай эди, ҳолбуки, у ташқаридан қараганда ҳамон ҳайбатли кўринар — калласи йирик, қудратли, мудроқ ҳорғин кўзлари ҳамон қовоқлари остидан учқунлар сочар, бўйни ва яғрини азаматларча керилар, думи осуда, юмшоқ буралиб турар, бу Жаабарснинг лозим бўлганда ўзини қандай тутиб тура олишидан дарак берарди.

Фақат қавмнинг булар билан ҳеч бир иши-ҳуши йўқ эди.

Фақат болачиқларини эргаштирган йиртқишларнинг мавсумий жуфайларигина унга қаҳр билан нигоҳ солишар, гўё у нимагадир айбдордай, ўзларини четта тортишарди, унинг илгариги жуфти барсойим эса умуман танимаган-билмаганга олар, қонни қайнатиб юборадиган бетамизлик билан думини хода қилганча, бети ғоятда қаттиқ янги маъшуқи билан ёнма-ён, унга суркалиб Жаабарс олдидан ўтиб кетар, ўлдингми-қолдингми, демасди.

Тиёншон мангу қорликларида, тоғларнинг ўнгирлари ва мағораларида яшовчи қавмдошларига яқин-яқинларгача йўлбошчилик қилган Жаабарсдай қудратли азамат йиртқишнинг бу хўрликларга чидашдан ўзга чораси йўқ эди. У тўданинг ҳаётидан мосуво қилингандан сўнг, бўрсик, юмронқозик, дуч келиб қолса, қуёнга ўхшаш майда жониворларни овлаб, амал-тақал кун кечириб юрди. Илгари кун-кун ора кийик, эчки, архар каби жуфт туёқли ҳайвонларни ағдариб, бўғизлаб тўйгунча мазали гўшт еб юрган Жаабарс эндиликда гарчи аввалгидай қорни қаппаймаса-да, лекин оч қолаётгани ҳам йўқ эди. Аммо омад ундан юз ўтиргани ҳар қадамда билинарди. У тўдага ёт-ўтай бўлиб қолганига қарамасдан, тиз букиб кун кечирадиган қувғинди ҳолига тушганидан ҳеч кўниколмас, бунини бўйнига

олишни истамас, қаршилиқ кўрсатишга иродаси бутунлай сўнмаган эди. Унинг кўксига юз берган вазиятга қарши табиий ғалаён жўш урар, ваҳший вужудида ич-ичидан тинимсиз исён ўти ловулар, ҳаммасига зидматид аллақандай ички енгиб бўлмас куч бош кўтарар, уни ёрлақамай қўйган бу тоғлару дараларни тезроқ ташлаб бадар кетгиси, бутунлай ғойиб бўлгиси келарди, бошқа бир дунёга қайтиб келмас бўлиб кетишни истарди, бу бошқа жой йўл-йўлакай кириб ўтадиган шу яқин орада эмас, балки осмонга кўз илғамас бўй чўзган мангу музли чўққининг ортида, буюк довоннинг нариёғида эди. У жонли махлуқлар яшамайдиган, етиб бориш қийин, фақат ёзда санокли кунлардагина ўтиш мумкин бўлган мангу ёввойи маконларга жўнаши керак эди; ўша холи юксак макон Узангилаш тизма чўққилари орасида бўлиб, у ерга, ҳатто қудратли, парвози баланд қушлар ҳам учиб етолмасди. Жаабарс-ни ич-ичидан отилиб келаётган ноаён бир куч, дунёга сифмай қолган чексиз алам-ҳасрати мана шу маконларга тинмай тортмоқда эди. Бир пайтлар, ёз чоғи у ўша ёқларга чиқиб борганди, лекин эндиликда унинг аламангиз фожиаси шунда эдики, илгари қурби етарди, энди етармикин...

Довонга чиқиладиган тик ва қоялар билан қуршалган йўл кўз илғамас юксакдаги ҳеч қачон эримайдиган қорлардан ўтар, шамоллар чўққилардан-чўққиларга подадай ҳайдаб юрувчи, улар ортида ғойиб бўлувчи, баланд ёнбағирларга эниб борувчи, довон оша судралиб югургучи қора булутлару оппоқ сутдек амомалар ичра кўринмай кетарди... буларнинг бари бу ердан узоқ эмас... унинг ёнгинасида эди...

Жаабарс яна қанча уюмалардан ўтаркинман, деб тўхтаб, атрофидаги қорларни оёқлари билан топтаб, нафасини ростлашга уриниб, буларнинг барини кўздан кечирарди. У қалин қорларни босар, бўғзигача қор уюмларига ботар, тўртала оёғининг панжаларига зўр

бериб, яна тирмашиб юқорига чиқар, тошлар-қояларнинг муз қотган бағрига бағрини бериб чўзилиб судралар, олдинга силжирди.

Лекин мана шу аснода худди у ўлжасини қутуриб қувиб бораётгандай нафаси оғзига тиқилар, юрагининг гурсиллаб уришидан қулоқлари чиппа битар ва — энг қўрқинчлиси — нафас етмай оғир бўғилар, оёқларида мажол қолмай таппа йиқилар, орқасига сирғалиб қулар, кўзи жимирлаб, назарида дунё остин-устун бўларди. У ёғига яна юқори кўтарилишга кучи етмасди — томоғи хир-хир қилар, бўғилиб ириллар, бироқ бир одим ҳам олдинга босолмасди... Аввалгидай қудратли бўлгандами, Узангилаш довонини бир-икки соатдаёқ ошиб ўтган ва охир-оқибат, ўша ўзгача дунёга алақачон етиб оларди. Самоларнинг жаннатида яшарди кейин... Лекин, мабодо қўлидан келсайди, бу сафар энди у ҳеч қачон қайтмайдиган бўлиб, мангуга, то охирги нафасигача шунда қоларди, то ҳаётининг сўнгги дамигача...

Чиқиб бўлмас тоғ чўққиларининг тизмалари билан ўралган юксақдаги маконга етар-етмас, Жаабарс жонидан тўйиб, ҳадеса калласини бор кучи билан силкитар, музлаган қояларнинг тош бағирларини тирмалар, абгор бўлиб, қани эди табиатдан йиғлаш ато этилган эса, тоғлар тумонатини ларзага солиб, ўкириб-ўкириб йиғлашга ҳам тайёр эди. Жаабарс бир эмас, бир неча марта довонни ошиб ўтишга тиришар, бироқ эпини қилолмасди... Бир пайт нафаси бўғзига тиқилиб қийналиб ётганида, шундоққина ёнгинасидан ўнтача шоҳдор тоғ архарлари сакраб-сакраб ўтишди — худди икки қадам нарида ваҳший тоғ илвирси ётмагандай. Ҳолбуки, улар уни пайқашган эди, у эса табиат ўзига ўлжа этиб берган тоғ архарларини кўрмаганга солди... *О, тоғлар, айтинг, дунёда шундайи ҳам ҳеч бўларми?!* Аммо тоғлар миқ этмасди. *О, осмон, айт, дунёда шундайи ҳам бўларми?!* Олий осмон ҳам жавоб бермасди. Жаабарс ҳасратдан мунграниб ётарди...

Ахир, барча ишларни қойилмақом адо этган пайт-ларари бўлган, юксаклардан отилиб тушаётган шаршаралардан бир нафасда сакраб ўтган — ҳолбуки, салгина тойиб кетса ёки ҳаялласа, ҳар қандай махлуқни тубсиз қаърларга улоқтириб ташлаган, тош-қояларга уриб мажақлаган бир зум ичида. Бироқ Жаабарс у пайтлар шунчалар кучли ва чаққон эдики, тўсиқ нималигини билмасди, на тубсиз қаърлар, на тик қоялар, на жардаралардан қўрқарди, бўрон, қор қуюнлари уни худди ўз фарзандидай кучарди, тоғлар илоҳаси эса унга илтижо этарди: «Ёнимга кел, Жаабарс, ёнимга кел!» У илтижо янграётган ёққа қуюндай ташланар, илоҳа эса шу заҳот ғойиб бўлар, энди унинг саси нариги ёқдан эшитиларди: «Ёнимга кел, Жаабарс, ёнимга кел!» У яна олдинга камон ўқидай шувиллаб отиларди... Ўша чоғлар дунё унинг чангалида эди, етиб бориб, қувиб ўтиб, ташланиб, доим енгиб чиқиш унга ҳеч бир қийин эмасди ўша чоғлар! У дунёнинг соҳибчангали эди.

Мана, энди у ҳар ёнга бош уриб, тиришиб-тирмашиб, ўтиб бўлмас доволон узра бор кучи-ҳушидан айрилиб, абгор бўлиб ўша ўтмиш кунларни ҳасрат, алам, оғриқ билан эслайди.

Туш чоғи эди. Ҳар куни кун ўртага етади, кун ўртадан тушади, лекин ўша пешин пайтини асло унутиб бўлмас...

Ўша ёзни ҳам унутиб бўлмайди...

Бундай ўша юксакликларда ҳаво тиниқ, булутсиз бўлса, кун пастликларда бўлганидек, соя-салқинда дам олиб ётишга чорламайди, куйдирмайди, ёндирмайди, мутлақ нурафшон, мўъжизий шуълалар сочади, тоғлар оламини мунаввар нурларига чулғайди, тирик бир кучқудрат манбаига айланиб, заминда неки нафас олиб яшаса, барини файзиёб қилади, оддийгина кўк майсадан тортиб, ёз чоғи бу жойларни қора тортиб келган, учуримлар ва тизмалар узра оҳиста чарх урган тўдаланган қушларгача ўзидан баҳраманд этади. Бундай дам-

ларда борлиқ олам мавжудотлари офтоб зиёси қучоғида яшамоқ, лаззатини туюди...

Ўша кун ўртаси чоғи ҳам шундай бўлди. Ўшанда улар жуфай бўлиб, барсойим икков Узангилаш юксак маконларида эркин югуриб учиб боришар, офтоб ва улуғвор тоғлар уларнинг майлларини жуштирар, ёнма-ён чопиб боришар экан, улар бир жону бир тан бўлиб кетишган, югуриш ҳам баданларини қиздирарди, бир-бирларига сира тўймасдилар...

Бу маконга улар куни кеча етиб келишганди. Довондан кун бўйи тўхтамай ўтишди, тунда ора йўлда қолиб кетмаслик, қуюн забтида ҳалок бўлмаслик учун бир зум ҳам қадамларини секинлатганлари йўқ. Ниҳоят, Жаабарс билан маъшуқаси барсойим кўзлаган манзилларига ҳали кун ботмай етиб келишди. Бекорга уринишмаган экан! Табиатнинг ўзи уларни бу маконга чорлаб олиб келди ва ҳар дамда, ҳар нарсада уларга омад ёр бўлди. Йиртқичлар нафасларини бироз ростлаб, ўзларига тунги манзил излаётганларида, унча узоқ бўлмаган масофада тоғ оҳулари тўдасини кўрдилар, улар ўн чоғли бўлиб, яқинда доvon ошиб юксакдаги ўтлоқларга чиқишган, осмон билан ўпишган чўққилардан эриб тушаётган сувларни ичишарди. Лекин мушкул доводдан ошиб ўтгач, фалокат оёқ остиларидан чиқди. Йиртқичларга ем бўлиш хавфи туғилди. Икки ваҳший ҳайвон шу заҳоти ҳужум қилди. Ўлжани қўлга киритиш унча қийин кечмади. Довон кийикчаларни анча қолдан тойдириб қўйганди. Илвирслар оҳуларнинг бирини кўз очиб юмгунча чангалга олдилар, бошқалари қочиб кетишди. Тун олдидан лаззатли этга ҳўб тўйдилар, оҳу гўштининг таъми овизларида қолди, фароғат қилиб ҳўб роҳатландилар. Кўк юлдузлари худди буни билгандай яраклардилар — улар бошидан осуда шуъаларини фаровон сочар, тоғларни аллалардилар.

Тонг билан тиниқ уфқлар чизигида улкан қуёш кўринди, шунда мангу тоғлар янада улуғвор тортиб,

жонланиб, ҳаёт нашидасини сурдилар, ўз ҳайбатли ўткир қирраларини янада кучлироқ, итикроқ намоён айладилар.

Жаабарс маъшуқаси билан уйқудан эрта уйғонди, ов овлаш баҳонасидагина эмас, маъшуқаси билан гашт қилиш учун махлуқ қадами етмаган ажиб чимганликларда, майин ҳид таратган зумрад ўтлоқларда, юксак тоғларнинг сарин ҳавосидан баҳрадор бўлиб сайрга чиқдилар. Кун қиёмга етганда илвирслар аввал катта-катта сакраб, ўмбалоқ ошиб, кейин узоқ-узоқ югурдилар. Қуёшнинг ўзи тоғ қоплонларини гўё шунга ундаётгандай баданларини қиздирар, уларга ақл бовар қилмас гўзаллик ва қудрат бағишларди, бу билан гўё бу жуфтлик, бу висол онларининг қадри ва сир-синоатини вужудларингизда тўйингиз, дегандай бўларди. Бу жуфай ҳайвон зоти қовушмоғининг тенгсиз нашидаси эди.

Улар томирлари жўш уриб, ёнма-ён эркин югуриб боришар, шу тобда улар учун тоғлару қуёшдан ўзга ҳеч нарса кўзларига кўринмасди. Мабодо тўғри олдиларидан чиқиб қолганда ҳам, уларга ҳозир ҳеч қандай ўлжанинг ҳожати йўқ эди. Улар қуёш нурини шимираб, югурганда қуёш нуридан куч олар, унинг ҳароратини эмар, кучларига куч қўшилар, ҳорғинлик нималигини билмай, ҳаёт лаззат-фароғатининг чўққисига кўтарилар эдилар. Шундай бўлган эди-да...

Ва еру замин коинотнинг арғимчоғида чайқалар, ва ер юзасида мавжуд жамики мавжудот мангуликнинг кўзга кўринмас айланасида учар, улар ичида Жаабарс билан маъшуқаси барсойим ҳам офтоб нури ёритган тоғ тизмалари ҳамда воҳаларида қанотланиб учишар, қуёш эса тиккада хатти аълода туриб уларни эркалар, ўзига чорлар, кўкларда учган қушлардек бўлинглар, деб далда берар, зеро худди ўша онларда икки йиртқичнинг жуфайи ҳайвонлар зоти-қавмининг чопиб бораётган мисоли икки фариштасига менгзарди...

Гоҳи-гоҳида ҳайвонлар ҳам фаришта бўла билади... Шундай бўлган эди-да...

Ҳаш-паш дегунча фароғатли ёз кунлари ўтди-кетди, тоғларнинг юксак маконларида қўноқлик муддати охирламоқда эди — бу маконларда ҳаво тез орада кескин ўзгарди, бирдан тик тоғлар бағридан кўз очиб юмгунча қуюнли қор бўронлари кўтарилиб, нафас олишга қўй-май қутургандан қутурди, осмону фалакни зим-зиё қоронғу босди. Ана ўшанда илвирслар апил-тапил орқага қайтишди — базўр оёқ узиб, жонларини сақлаб қолишди. Улгуrolмаган баъзи жонзотлар ўша маконнинг ўзида, қор кўчкилари тагида қолиб кетишди, осмонда учиб бораётган қушлар ҳам ҳеч нарсани кўролмай кўздан айрилишиб, ерга тап-тап муз кесаклари бўлиб қулашди. Шундай бўлган эди-да...

Ана шу юксак тоғ маконига доvon ошиб ўтишга Жаабарс жон-қолига қарамай уринар, унда мўъжизадай қуёш билан эндиликда ёлғиз бир ўзи рўбарў бўлишни истар, у ерларда ҳаётининг охири кунларини ўтказиб, сўнг абадулабадга ғойиб бўлгиси келарди. Бу ёлғиз сўққабoш ҳайвон ўз умр йўлини бошқача бир тарзда эмас, айнан худди мана шундай тугаллашни хоҳлар, шунга интиларди...

Довондан эса ўтиб бўлмасди. Йўли тўсиқлар билан банд, уларни ошиб ўтишга ожиз эди. Жаабарс қаттиқ хириллаб, увиллаб, ариллаб, юқорига кўтарилмоқчи бўлар, хип бўғилар, тик баландликни ололмай пастга қулаб тушар ва яна қалтираган панжаларини тошга босарди...

Лекин, ахир, нима учун тақдир ушбу тоғ илвирсига андак раҳм-шафқат қилмади? Ахир, унинг истаги фақат тоғ ошиб ўтиб, сўнг ўша ёқларда абадулабад қолишгина эди-ку... Наҳот тақдирнинг бунга ўз алоҳида сабаби бор бўлса? Наҳотки, бу махлуқ унга баайни мана шу Узангилаш тоғликларида алланимагадир керак бўлса? Тақдирнинг дафтарига нима ёзилган эди ахир?

IV

Икки кун илгари у: «Дил нима ўзи? Ҳамма нарсани унга бемалол тўнкариш мумкин. Ирода ва онг — мана булар инсон учун энг муҳим нарсалар!» — деб оғзидан чиққанини шарттакилик қилиб ёзган бир газетхон билан баҳсга киришиб мақола тайёрлаганди. «Албатта, бу гапда жон борку-я, лекин биз дилимизда рўй бераётган ҳодисаларни ҳам назардан қочирмаслигимиз, уларнинг маънодор томонларини эсдан чиқармаслигимиз лозим, биз эса кўпинча бу нарсаларга эътибор бермаймиз. Дил мулкида рўй бераётган майлар аксаран, ҳатто, тарихий воқеа-ҳодисаларда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади. Яхшилик ва ёмонликнинг асл ибтидоси кўнгил бўлоғидир. Дил онгости ҳодисаларини кучайтиради ва рағбатлантиради!..» У пайтини топиб шундай фалсафий муҳокамалар юритишни яхши кўрарди.

Бироқ ҳозир фалсафий ўй-хаёлларга ботиб ўтиришнинг пайти эмасди. Шу кеча Арсен Саманчин компьютернинг, ҳатто, яқинига йўламади. Ўша чуқур мулоҳазалар юритилган қизиқ мақолани ёзиб тугатадими, йўқми, буни ҳам билмасди. Одатда кечки пайтлар мусиқа эшитиб ўтиришни ёқтирар, бугун уни ҳам қўймади. Энди бўш вақтларида мусиқа қўйиб эшитадими, йўқми, буни ҳам билмасди. Лаънати «Евразия» шоу-ресторанида рўй берган воқеадан кейин юраги худди ўт тушган ўрмондек гуриллаб ёнарди. Унинг руҳий дунёси остин-устун бўлиб кетган, ўзини қандай қўлга олишни билмас, тубсиз чоҳ ичига тушиб кетгандай бўлар, ўзига бўрондай ёпирилган дарғазаб кечинмалар гирдобидан яна отилиб чиқиб қутулгандай сезарди. У ўз бўйдоқ ҳужрасининг бирдан-бир дарчасига тўхтовсиз бориб-келар ва шу ерда ҳеч нарсани тушунмай-билмай ҳаросон туриб қоларди. Қизиқ, у ўзи ҳақида худди бошқа бегона одамдай ўйлар — ўзини ўзи танимай қолганга ўхшарди.

У ресторандан қайтиб келиб, ҳатто бўйинбоғини ҳам ечмади, дераза олдида қаққайганча турар, дам-бадам оғир-оғир хўрсинар, бошини сарак-сарак чайқар, бўйинбоғини қўли билан тутамлаб қоронғу ҳовлига тикилар — қаршидаги худди мана шундай кулранг йирик панелли, қўп қаватли, одамлар яшайдиган баланд иморатнинг барча чироқлари алақачон ўчганди. Агар улар ёниб турганда ҳам чикора! Учинчи корпуснинг еттинчи қаватида истиқомат қилувчи ва ҳозир ойна рўпарасида туриб аламли ноумид ўй-изтироблар ичида ўртанаётган алақандай кимса билан қўни-қўшниларининг нима иши ҳам бўлиши мумкин?

Қанча инграма, ўртанма, ҳеч қандай фойдаси йўқ. У кимга таъна қилсин, кимдан ўпкаласин, кимни қўрқитиб қўйсин? Ҳамма нуқталар алақачон жой-жойига қўйилган. Такси уни етти қаватли туссиз уйларнинг кўримсиз ҳовлисига келтириб қўйди, шу ерда уларни орқадан қолмай таъқиб этиб келган хорижий йилтироқ машина кескин қувиб ўтди, ўткир чироқлари билан кўзларни қамаштириб кўр қилаёзди. Арсен Саманчин ёруғдан кўзи ҳеч нарсани кўрмай машина эшигини очиб тушаркан, хорижий машинадан баланд бўйли баҳайбат икки киши чиқиб, унинг олдини тўсишди. Ҳар икковининг рафтори ва хатти-ҳаракатига қараганда, уни қўрқитиш, хўрлаш, ҳатто, калтаклаш учун жўнатилган эдилар. Аммо олдин такси ҳайдовчини: «Қани, тез жўна бу ердан!» — деб қувиб юбордилар.

Арсен Саманчинни эса деворга тирадилар:

— Хўш, ҳазрати олийлари, кулбангизга етиб келдингизми эсон-омон? Сассиқ ахлатхонада яшайдилар-у, яна шляпа кийганларига бало борми! — Арсен Саманчин оғзини очиб улгурмай, уларнинг бири унинг шляпасини шартта пастга тортиб кўзигача бостириб қўйди. — Ҳей, кўзингга қара, бола! Бировларнинг ишига тумшуғингни тикма! Ақлинг кетиб, кетма-кет ёзиб чиқяпсан, ҳали адабингни ейсан. Сенга ўхшаган кимсага битта қўрғошин ўқ доим топилади! Билдингми, аблаҳ!

Қани, яна бир нима деб ёзиб кўр-чи — чиққан жойингга кириб кетасан! Башарангни қара, ифлос, итдай ичибсан. Тур, кет, йўқол! Эсингдан чиқмасин, думингни қисиб юр, ҳа.

Уни шу ерда қолдириб, улар катта тезликда кўздан ғойиб бўлдилар. Кетидан тош ғириллатсанг буларни... Лекин қайда! Кўнгли беҳузур бўлди. Ғира-шира қоронғуда уйи сари кетди. Қурби фақат бошидаги шляпасини тўғрилаб қўйишгагина етди.

Энди эса ҳеч нарса кўрмаган содда ўсмирдай каловланарди: нима қилсин, буюғига қандай яшасин, бошини олиб қаерга кетсин? Унга нима бўляпти ўзи? Ахир, нималарни кўрмади бу сўққа боши?..

Уйланди. Тўйлари бўлди. Ҳаммаси унутилиб кетди. Қавм-қариндошлари эса қулоғини қоқиб қўлига беришади: биринчиси ўхшамаган бўлса, иккинчисини чўзишнинг нима кераги бор? Ҳаракатингни қил! Ҳа, олдинги никоҳи кўз очиб юмгунча жон берди. Афсус, бошқача одам бўлолмади. Алҳол ажрашдилар, икки ёққа бош олиб кетишди, бир-бирларидан қутулишди. Одамлар бекорга айтишмас экан: севги бир бора шуъла сочади, мангуга эмас. Аммо одам буни тан олгиси келмайди, севги ўчмас, мангу шуълалар сочишни хоҳлайди. Майлига. Худо хайрини берсин. Шуъладир, шуъламасдир, тақдир қилмади, худди бир-бирларини танимаган-билмагандай айрилдилар. Ўшандан буён, мана, уч йил ўтди, шу кўримсиз ғариб микрорайонда яшаяпти. Албатта, рисоладаги хотинга ундай одам билан чиқишиб яшаш осон эмас. Туққани ҳам йўқ. Улгурмади. Қариндошлар ўпка қилишади. Ким бунга айбдор? Хотинининг турган-битган ташвиши — банкнинг иши эди. Пул-пул! Барибир унинг каби дарвеш билан тил топишиб, бир ёстикқа бош қўйиб, орзу-ҳавас қилиб бўлмайди. Агар айтиш мумкин бўлса, у — ғоябардор инсон. Ғоя унинг учун дунёда ҳамма нарсадан ортиқ. Шўринг қурғур хаёлпараст. Бунинг устига,

«минбар кишиси». Марказий Осиё тўғрисида таҳлилий мақола ёзиш учун келган инглиз журналист аёли уни шундай деб атаган эди. Уёқ-буёқлардан анча суҳбатлашдилар. Ана ушанда лондонлик газетачи аёл шундай деди:

— Жаноб Саманчин, сиз нимангиз биландир бизнинг минбаргўйларимизга ўхшаб кетасиз, улар ўз ғояларининг фавқулудда қимматига қаттиқ ишонишади. Қаранг, сиз ҳам ўз ғоянгни ҳушёр қўриқлайсиз, уни қўлингиздан қўймай, чангалингизда маҳкам тутасиз.

— Раҳмат, яширмайман, бундай гапларни эшитиш кишига ёқади. Лекин мен тоғлардан чиққанман. Тоғларда ўсганман. Тоғлар доим ўзингизни қўлга олиб ҳушёр юришингизни талаб қилади, учирма лабида қоқилиб тубсиз жарга қуламаслик учун ҳар қадамда ҳеч нарсани кўздан қочирмасликка тўғри келади.

— Бундан чиқди, сизнинг минбарингиз бу — тоғлар. Дарвоқе, — табассум қилди инглиз хоним, — бу ерда ҳаммаёқ тоғлар. Кўринг, қанчалар юксак тизмалар!

— Рост, бу тоғлар мамлакати. Фақат мен туғилиб ўсган тоғлар бу ердан жуда узоқда ва кўз илғамас баландликда, шунинг учун у тоғларни Узангилаш тизмалари — кўкнинг узангилари деб аташади...

— Жуда чиройли. Менга бу тимсол, айниқса, ёқади, инглизчасига — stirrup бўлади. Шундан сизнинг тоғларингизни — Стиррап тоғлари деб айтиш мумкин.

— Қойил. Қирғизчасига бу Стиррап-тоо дегани! Узангилаш тоғлари! Менинг элдошларим бундан фахрланишади. Мен эса тоғлик бўлишим билан бирга, минбаргўй бўлишдан ҳам қочмайман. Ахир, университетларнинг кафедралари ўз минбарларидан универсал, бутун ер юзига тўғри келадиган ғояларни ёйиш билан шуғулланишади.

— Кўрдингизми, мен янглишмабман. Ташаккур. Сени дарров тушунадиган касбдошинг билан суҳбатлашиш қанчалар яхши.

Ҳозир дераза олдида туриб, қоронғу ҳовлига маъно-сиз бақрайиб, Арсен Саманчин ўша суҳбатни эслади ва: «Ана, сизга ҳурматли минбаргўй тоғлик», деб қўйди. Сен бугун ҳаётнинг яна бир «ширин» сабоғини олдинг. Тотдинг! Асал қўшилган! Қойил! Бўлар экан-ку! Бозор издиҳоми қудрати олдида ҳеч қандай минбар, ҳеч қандай кафегра дош беролмайди. Ана, бозорнинг гаврони билан бўйнингга уриб ҳайдаб чиқаришди, яна каллангга соламиз, деб дуқ ҳам уришди. Ҳатто севгини ҳам, сотиладиган товардай бозор растасига чиқаришди. Сен эсанг буни мана эндигина тушуняпсан. Бундан келиб чиқадики, сен бу бизнеснинг даврига тўғри келмас экансан. Ана ўша соцреализм деб аталмиш нарса учун яна бир муқаррар жазо. Ана, сенга «стирраплик азамат»! Овулдошларинг, айниқса, қайта қуриш деган пайтларда сендан ҳўб фахрланишарди, қаранг-а! Энди ҳушёр тортишади. Ҳўб, қани, энди нима қилдик, қаерга бош уриб борамиз? Ўша «Мангу қайлиқ»ни унут, буткул унут! Кимга керак у?

Э, ҳали ниятнинг ўзиёқ попса билан тенглашолмайди. Попса тантанаси. Бизда попсанинг даври келди. Сен бўйнингни индамай қис-да, буни тан ол ёки хайрмаъзурни нася қилиб, жуфтакни ростлаб қол. Лекин, барибир, нима қилсин? Москвага кетсанг, у ерда ишончли, суянса бўладиган ўз одамларинг бор, лекин у ерда ҳам попса авж паллада! Хуллас, кета-кетгунча қоронғу ер ости йўли, охири кўринмайди... Ҳали икки йил бурун ҳаммаси шундай ер билан яксон бўлиб кетади, деб сира хаёлига келганмиди? Унга ва акамга хайр-маъзур қилиб хат ёзаман...

Дераза олдида туриб, у яна узоқ вақт шундай нохуш ўй-хаёлларга толди. Кейин ўзи ҳам билмаган кўйи ухлаб қолди, оламни офир сукунат босди. Қизик, ўша кеча на қўлидаги ва на уйдаги шаҳар телефонидан бирон марта ҳам қўнғироқ бўлмади. Бошқа вақтлар ярим кечагача сим қоқавериб қулоғини қоқиб қўлига беришарди.

Мустақил, ўз номига яраша, эгамен журналист бўлгач, Арсен Саманчинга шундай муомала-муносабатлар табиий, сўз эркинлиги ҳам шуни тақозо қилади. Қўшга кирдингми, бас, вой, бўйнимнинг яғири, дема. Шикоятлар ёғилиб кетган! Нималардир матбуот орқали ҳал қилинар, бошқалари ечилмай тугун бўлиб ётар, ахир, у адвокат эмас-ку, бор-йўғи матбуот деҳқони. Ҳолбуки, турли-туман корчалонлар матбуот орқали ўз манфаатларини қондириш, бутун аҳолининг кўз ўнгида даҳанаки жанглар қилиш, волиб чиқиш, бутун эл-юртга донг таратиш учун не-не найрангу маккорликларни ишга солишмас, ундан ўзларининг итдай рақобат жангларига қўшилишни талаб этардилар... Бутун эса тик этган товуш йўқ. Фаройиб. Балки унинг қандай таҳқирланганидан хабар топишгандир.

Балки алақандай савқитабиий билан энди унга мурожаат қилишимиздан фойда йўқ, омад ундан бутунлай юзини ўтирди, деб ўйлашаётгандир, недирки, «вокал қўшиқчимиз», бир пайтлар опера саҳнамининг илоҳаси, ҳозирда қаерга қараманг, ширин табассум қилган сурати турган эстрадамининг юдузига яқин-яқинларгача биргаликда пишитиб, биргаликда муҳокама қилишиб юришган ниятлари — ҳамкорликда опера яратиш фикрини бор-йўғи эслатиб қўймоқчи эди, холос. Мана, энди маълум бўлмоқдаки, бу опера эмас, хомхаёл экан. Ахир, Ойдана бирдан барча алоқаларни бирваракай узди — тавба, бамисоли алақим уни сеҳр-жоду қилгандай-а, қўриқчилари яқинига йўлатишмайди. Майли, ихтиёри, Худо хайрини берсин, лекин композиторга нима дейди? Тўхтатинг, деб айтадими? Лекин Ойдана учун мумтоз опера мусиқаси яратаман, деб аҳд қилган бундай устоз-маэстролар ҳозир битта-иккита, холос. Мусиқа оламида ғоятда машҳур ва ҳурматли зот бўлмиш, «Мангу қайлиқ» ғоясига бениҳоя қизиқиб қолган ва опера яратишдай нодир ишни қўллаб-қувватлашга базўр кўнган, алақачон ҳомий билан бу ҳақда шартнома ҳам тузиб қўйган

композитор Аблаевга буни нима деб тушунтириш мумкин, уларга ресторанда рўй берган, илгари кўз кўриб, қулоқ эшитмаган воқеани қандай айтади? Қандай шармандалик! Барзангилар уни орқа кўчага олиб чиқиб, дуқ-пўписа қилиб, мушт дулайиб зўрлаб таксига тикиб юборишди. Такси ҳайдовчига иддао қилишди: «Ҳей, қариндош, манов нусха итдай ичган, уйига олиб бориб ташла. Ҳеч ерда тўхтаб утирма. Тўғри Уртасой микро-районига олиб бор!» — дейишди. Ҳайдовчининг қўлига пул ҳам тутқизишди.

Арсен Саманчинни мана шундай «ихрож қилишди». Энг ёмони, фойедан чиқишаётганда, у бирдан ярақлаган катта тошойнада ўзини бор бўй-басти билан кўриб, ҳайратдан қичқириб юборишига сал қолди. Қанчалар ҳақир, бечора ва афтодаҳол кўринар эди у. Яна манов олифта пўрим шляпани айтмайсизми. Кўз очиб юм-гунча у қувғинди, ғариб бир кимсага айланди-қолди, уни энди жамоат жойидан ҳе йўқ-бе йўқ бемалол ҳайдаб чиқараверса бўлаверар экан-да, а? У эса ўз номус-орини ҳимоя қилиш ўрнига бўйнини қисиб жўнамоқда, яна буюртмага ясалган ҳашаматли ойнада ўзини шу аянч ҳолида томоша ҳам қилмоқда. Унинг доимги савлати, назокати, зиёли виқори қайда қолди? Ахир, уни бежиз эгамен, мустақил деб аташмаган-ку, у тўғриси ҳам, бахтигами, бахтга қаршими, Осиё матбуотида ноёб, оёқда маҳкам турадиган мустақил журналистлардан бири эди. Унинг Ойданаси, эркалаб, суйиб «Ойа», деб атайдиган севгилиси ҳам: «Менинг ўзимнинг эгаменим! Мен-да эгамен бўлгим келади, сиз билан бирга битта эгамен жуфт бўламиз!» — деб пичирларди. Қайда! Ҳаммаси тескари бўлиб чиқди. Бизнес ҳукмронлари ундан юз ўтирдилар, четга сурдилар, Ойдана эса яланғоч елкаларини қоқиб, бизнеснинг жаннатига учиб кетди. Ким жаннатни хоҳламайди? Ҳаммага у ерда жой топилиши қийин, лекин қизнинг омади чопган экан. Арсеннинг жаннат дарвозасини очадиган калити

бўлганда, албатта, унга очиб берар, лекин бундай калит йўқ унда...

Хўб, энди «Мангу қайлиқ»ни қўйишдек тинмағур нияти нима бўлади, бошидан бу нарса Ойданага мўл-жаллаб, унинг одамни батамом ром қилиб қўювчи меццо-сопрано овозига умид боғлаб ўйланган эди-ку. Кўз ўнгимизда тобора путурдан кетиб, тушкунликка тушиб бораётган опера театри муаммосини қайси жарга улоқтириб ташлаш керак, ундан қочиб кетаётган санъаткорларни қандай қилиб тўхтатиб, сақлаб қолса бўлади? Анъанавий репертуар театри ё яшаб қолади, ё куни битади. Бу ҳам миллий, ҳам дунёвий масала. Ҳа, оммавий маданиятнинг чайқовчилари Арсен Саманчинга ўхшаш ҳаваскор театр ишқибозининг бўйнига бошлаб уришди, уни ўз кўз ўнгида синдирдилар, хўрладилар, олий нарсалар устида бош қотириб юрмайдиган қилиб қўйдилар. Ҳали бу ҳам етмайди, улар ҳали эгамен хаёлпараст устидан кулиб мас-харалашни қўймайдилар, уни маънан-руҳан бутунлай синдиришга уринадилар, токи жонига тегиб ўзи йўлдан кетсин, оёқлари тагида бошқа ҳеч қачон ўралашмасин. Буни уятсизларча, бетамизларча адо этгайлар ўша шоу-бизнеснинг фаррошлари, ўша поп-модернизмдан чиққан топ ясовчи чистаю чаққонлар. Бунақа нарсаларни улар қойил қилишади. Бунинг учун ҳамма воситалар — интернетдан то коинотгача қўлларида мавжуд. Кунда-шунда ёрдамчилар ҳам улар ихтиёрида — эстрада дейсизми, газеталар... Оҳ, шўрлик, шўрлик матбуот! Яккаҳокимлик даврида сўздаги қулчиликка қарши курашиб-курашиб — кейин ўзи бозорнинг қулига айланди. Ҳаво тўлқинлари ҳам шунга хизмат қилади — ахир, ҳар бир автомашинада радио бор... Ҳаттоки самодаги йўлдошлар ҳам бутун ер юзининг чархпалагида шоу-бизнеснинг қибланамоси бўлиб хизмат қилади энди. Буларнинг ҳаммаси мумтоз қадриятларни четга суриш, футбол стадионларидаги тобора

кучайиб борувчи тўфон каби ҳайратангиз фойда олиш учун қилинади. Ҳаммаси уларнинг қўлида.

Эҳ, сен ҳаваскор ҳаёлпараст, тўғрироғи, ҳаёлпараст, шўринг қурғур яккамохов, ҳаммасини кўра-била туриб нега уларнинг оёқлари остида ўралашасан? Наҳот бўйни ва тили қисик қурбонлиққа ўхшасанг, наҳот қалтироқ қўлларинг билан ўзингни шоуменлар ўрдусига ўлжа келтирсанг? Ҳатто севгингни ҳам катта лаганга солиб узатсанг, олинглар, ҳой, енглар, фақат йўлимизни тўсманглар, десанг. Ва мана шу сен ҳаётнинг мазмуни ва гўзаллиги, Худонинг ўзи ато этган мангу тухфа деб атайдиган эзгуликлардан мажбурий тарзда воз кечишнинг ўзи эмасми, зотан муҳаббат бизга самовотнинг тухфаси, абаду азал қурб-қувватидан ато куч. Худди мана шунинг учун ҳам васлга етиш ҳаяжонларини мангулик билан ўткинчи ҳаёт ўртасидаги ҳаракатнинг энг чўққиси деб тушунтириш мумкин, бинобарин шунинг учун ҳам ишқий ҳиссиётлар ва эҳтиросларнинг жўшмоғида фожиалар ҳамда драмалар яшириниб ётади ва улар осмону замин муносабатлари қанчалар мушкул-писанд эканлигидан дарак беради. Ҳар қандай муҳаббат ўлим билан якунланади, аммо Худодан муҳаббатга ато этилмиш мангуликнинг захира қурби келажак наслларга ўтади ва улар ҳам ўзларини муҳаббатга бағишлаб, муҳаббат воситаси-ла азал оқимиға кириб борадилар. Бироқ бузғунчи кучлар ҳар сафар муҳаббат оламиға маккорона ҳужум қиладилар, зеро инсон аслиятининг қоронғу мағораларида улар кўплаб яшириниб ётадилар ва дам сайин маккорроқ, устомонроқ бўла борадилар, бинобарин, одамларда ички мубораза ҳеч қачон камаймайди.

Мана, бахтингни бой бердинг, гапнинг пўсткаласини айтганда, ишларни пачавасини чиқардинг, енгилдинг, таҳқирландинг, муҳаббатингни чоҳи балога ташлаяпсан, ҳолбуки, муҳаббат сендек эр етилган йигитга ҳамда

маъшуқанга кўк осмондан ато этилган эди. Шармандан шармисор бўлдинг, шоумен корчалон олдида ўзингни ерга урдинг, бу корчалоннинг, ҳатто номини ҳам тилга олгулик эмас, шунчалар нафратланади киши ундан. Аммо ул кишимнинг бу билан сира иши йўқ. У голиб чикди, ўлжани тақимига босди. У ҳамманинг кўз ўнгида жондан севган маъшуқангни тортиб олди, ўз домига илингтирди, очигини айтганда, уни бошдан-оёқ сотиб олди, энди бошлаб сотади, кифтини келтириб бозорга солади. Сен яна бошқа бир нарсангдан ҳам айрилдинг, юрагингда худди кўринмас уммон каби жўш уриб турган, муҳаббатингга ҳамоҳанг бўлган кўнгилининг мусиқаси бирваракай барҳам топди, сени тарк этди. Ахир, ҳавас-корона эса-да, гоҳ-гоҳ жунбишга келиб ўзини билдириб турса-да, бошқалар уни кўрмаса ва эшитмаса-да, барибир, ҳар қалай у қалбингнинг табиий мулки эди ва сен ҳеч қачон ундан айрилишни истамасдинг, уни ташлаб кетолмасдинг. Мана, энди онгинг тубларидаги кўзга кўринмас симфония оҳиста сени тарк этяпти, зеро у яшайдиган макон қолмади.

Арсен Саманчин яна шу заҳоти ўзини босиш, эс-хушини йиғишга ҳаракат қилди: буларнинг бари ҳиссиётлар, холос, диққатингни бошқа нарсаларга қарат, фикрингни соғлом йўлга сол. Агарда «Мангу қайлиқ» воқеаси асосида опера ёзилган, партитураси ҳам тайёр бўлса, унда бош ролни ўйновчи муносиб ижрочини бошқа шаҳарлар ва, ҳатто, бошқа мамлакатлардан ахтариб топиш амримаҳол эмасди. Қимматроққа тушарди-ю, лекин ташкилий томонларини ечиш мумкин эди. Мантиқан олганда, шундай...

Бироқ ҳеч нарсага қарамасдан, юраги кўпириб-тошган нафрат ва ўч олиш иштиёқи гирдобида ўртанарди. Ҳозир олигарх деб юритилувчи бир корчалон сени оёқлари остига олиб топтаётганига чидаш қийин эди. Хўп, мабодо, иштаҳанг очилган бўлса, итингни тувагигача олтин қил, лекин нима учун ҳамма уларнинг

олдида қуллик қилиши, малайга айланиши, одам ёллаб ўлдиришдан тортиб, виждонини сотишгача бориши, қабихликларига шерик бўлиши керак? У уларнинг зарбасига кўзларидан ўт чиқариб юборадиган зарба билан жавоб қайтаришни истарди!

Шунда Арсен Саманчиннинг бошига ёмон хаёллар бостириб келарди, лаънاتини ўлдириб ва шу заҳоти ўзини ҳам маҳв этгиси келарди! Бирга — бир! Сен ҳам йўқ — мен ҳам йўқ! Тамом! Кейин матбуот ва бошқа ерларда бу ҳақда нималар деб валдирашмайди, ёлғон-яшиқ тўқишмайди — сариқ чақага арзимайди ҳаммаси.

Илгари у теле- ва кинодетективлардаги ўлдир-ўлдирларга истехзо билан қарар, улар устидан нафратланиб кулиб юарди, мана энди ўзи ҳам худди ўша кинолардагига ўхшаб одам ўлдирмоқчи: бу қотилликни қилт этмай, совуққонлик билан адо этмоқчи: уч маротаба нақ башарасига, сўнг яна бир карра бошига қараб отмоқчи, отишдан бурун ғанимнинг башарасига охирги ҳукмини айтади, унинг бутун афт-ангори электр токи ургандай буришиб-тиришиб кетишини ўз кўзи билан кўради. Ана ундан кейин тўппончани ўз чаккасига тираб, тепкини босади. Бас, етиб келдик остонамизга! Насиб бўлса, энди у дунёда кўришармиз... Гаплашармиз...

Арсен Саманчин у ёққа фақат биргина умид, биргина ишонч билан кетишни хоҳларди, у ҳам бўлса, илоҳий кучлар Ойани ҳам шояд муқаррар виждон азобига солар, муҳаббатга қилган вафосизлиги, «Мангу қайлиқ»ни хўрлагани юрагини тинимсиз ўртар, қийноқ ўтида куйдирар, деган илинж эди.

Икковларидан ўзга ҳеч кимсага маълум бўлмаган Хайделбергдаги ишқий висол дамлари хотираси ҳаётининг сўнгги онларигача унга тинчлик бермаслигини истарди. У дунёда қизнинг пушаймон бўлиб ўкириб йиғлаганини ўз қулоғи билан эшитгиси келарди. Ахир, «Мангу қайлиқ»нинг нияти икковларида Хай-

делбергдаги тоғ қасрида туғилмаганмиди, ойдин кечалар уларни аллаламаганмиди ўша ўрта асрларда бунёд бўлган немис шаҳарчаси узра қад ростлаган хаёлий соялар ўйнаган ўрмон-боғда; ўшанда улар бирга сафарда бўлишган, Ойдана Хайделберг муסיқа жамиятининг таклифига жавобан концертлар берган, Арсен эса унга журналист сифатида ҳамроҳлик қилган эди.

У ўзини босишга ҳар қанча уринмасин — ҳой, тўхта, сен ўйлаётган нарса жуда жўн, арзимас, паст, қолаверса, ғирт жиноят, деб ўзини ўзи янмасин, ҳеч кор қилмас, ўч олиш ташналиги пасаймас, ёмонликка қарши ёмонлик билан жавоб қайтариш табиий иштиёқи сира сўнмас, аксинча, қонини қайнатиб баттарроқ жўштирарди. Қулоғига болалигида кирган бир нақл эсига тушди. Қирғизлар уни ночор аҳволга тушиб қолган пайтларида айтадилар: «Эҳ, не бўлса бўлди, бошингни хоҳ тошга ур, хоҳ ўзингни аямай қамчила, душман сенга ташланса, унга асло бўш келма, ғанимни қўлдан чиқарма, қаншарига ур, эгардан қулат, найзангни санч кўксига. Бу қўлингдан келмаса, ўзингни ўлдир, йўлинг йўқлиги шулдир...»

Бу сўзларни қачон, ким, нима учун, не алам билан айтган, ким билсин...

Лекин мана, унинг ўзи ҳам йўл ўртасида аросатда қолди: ё ғанимни, ё ўзингни ўлдир! Бошқа йўл йўққа ўхшайди. Яна шу заҳоти у ўзига-ўзи дашном берарди — қандай ваҳшийлик!

Бечора шундай эзиларди аламли ўйлар оғушида, хаёлига бирдан-бир фикр урилди, ўзини дарҳол деразадан орқага олиб, томоғи хириллаб пичирлади: «Ўл, така! Боядан бери нима деяпсан? Отаман дейсан, нимада отасан? Қўлингни пахса қилиб отмасанг керак ахир? — У деворга ўрнатилган ойна олдига бориб, ўз башарасига қараб тупуришдан базўр сақланиб қолди. — Сенинг лоақал ўйинчоқ тўшпончанг ҳам йўқ-ку! Хомкалла!»

У одам ўддирувчи киллерлар, қотилликларнинг усуллари ва йўл-йўриқлари ҳақида кўп ўқиган эди, телевизор, кинолар тўхтамай шуни кўрсатади, аммо ҳаётда бу осон иш эмас. Албатта, эҳтимол топиш ҳам мумкин, сотиб олса ҳам бўлар иш шундай бўлгандан кейин. Аммо ҳали отишни қойиллатиш ҳам керак... Ана холос...

«Мангу қайлиқ»нинг алам-оғриғи эса ниҳоясиз эди...

Эрталабга яқин у туш кўрди, қўлида мобил телефон эмиш, лекин ундан қўнғироқ қилиш ўрнига, қаёққадир ўқталиб мўлжал олармиш, ўқ овози эшитилмасмиш... шунда қўнғироқ жиринглади.

Арсен Саманчин телефонга келди-ю, лекин гўшакини кўтармади. Фижиниб қўлини силкиди — ҳозир гаплашадиган пайтми. Телефон яна бир карра жиринглади — яна жавоб бўлмади.

Ҳа, қурол топиш керак эди — тўппонча ва ўқ. *Тоза ташвиш экан-ку, бу, сира ўйламаган эканман...* Кимдан сўраса экан?

Кун ёришиб келарди, ташқаридан товушлар эшитилди. У эса ҳамон боши қотган, нима қилишни билмасди. Дам ётар, дам дик этиб турарди. Ана муаммо! Ҳозирда худди тиш чўткасидай машҳур бўлиб кетган, лекин аслида топиш ғоят мушкул бўлган бу сабил қолгурни қаердан қидирсин? «Бозорни айланиб кўрсанг, топса бўлади», дейишади. Қанча қиммат бўлмасин, сотиб олиш даркор, зеро кейин унга пулнинг кераги бўлмайди. Ҳаёт тугаяпти — бошқа ҳеч бир ташвиш йўқ...

Агар тўппонча топса, уни доим чўнтакда олиб юришга тўғри келади, бунинг учун ён чўнтак қулайроқ — қолган барча қилиниши керак бўлган ишлар Арсен Саманчинни иккилантирмасди. Қўли қалтирамайди, ҳаммасини аниқ-таниқ бажаради, ўқлар кетма-кет отилади, охиргисини — ўз пешонасига қўяди. У шундай вазият туғилишига ишончи комил эди, зотан у ўзи қасд қилган кимса билан ҳар доим учрашиш им-

кониятига эга — зеро, улар бир давранинг одамлари, бир-бирларини кўндан танир эдилар. Тўғри, кейинги пайтларда камроқ кўришганлар. Энди ахир — анов ҳар ерда ҳозир у нозир, эстрада продюсери, обрўли сара муассасаларнинг эгаси, бу ҳам етмагандай, отинг ким — олигарх, хўжайин, шеф — яна нималар деб аташмайди уни, ҳолбуки аввалроқ ҳеч ким танимайдиган майда санъаткор эди, холос. Кўрдингизми, қаердан бош кўтариб чиққанини — бозор тайгасидан бош кўтарди. Ундан кейин ол кетди, кетаверди, бутун шоу-томоша-ўйин бизнесини қўлига олди! Биз ҳаммамиз ялписига бозорда у ёқдан-бу ёққа югуриб юрибмиз. Омади келганлар — бармоқ билан санарли. Ҳамма бало шундаки, у бойлигининг зўридан ўзини булдозер деб билади. Агарда бир ғояни ўлдирмоқчи, бировнинг ҳаётини топтамоқчи, аёлни ўзига бўйсундирмоқчи бўлса, албатта, бунга эришади. Бас, етар! Қурол қўлга кирса, қолгани ҳеч гапмас, ирода ва матонат бўлса бас.

У ўзини шундай ишонтирар ва ўзи ҳам ҳайрон қолган ҳолда, тобора мен ҳақман, деб биларди. Баъзан, рост, ҳаёлидан бошқа бир фикр ҳам лип этиб ўтарди: ўч олиш иштиёқи одамни не қўйларга солиши мумкин? Нима, яхшилик йўлидаги ёмонликми бу? Шундай ҳам бўлиши ҳеч мумкинми? Лекин шу заҳоти бу фикрни ўзидан қуварди: яна бошни қотирыпсан, эндигина ўйлаб тургандинг — дарров пушмон бўляпсан... Юрагинг пўкиллаяптими? Яхшиси, унинг ёнига қандай боришингни ўйла — кел, бир гаплашиб олайлик. Ундан кейин...

Дарвоқе, улар яқинда кўришган эдилар, гап бор эди... Рост, Эртош бунга унча қизиқмади, матбуот учрашувидан сўнг қаёққадир шошилиб турар, дамбадам соатига қарарди. Ичида балки бу ғоянинг ишқибозини кўринг, деб тоза кулгандир, мунча ҳавойи бўлмаса бу аҳмоқ одам, дегандир! Тўғри, қайта

қуриш деган йилларда улар анча ёш эдилар, Арсен Саманчиннинг ўзи ўша вақтлар турли-туман мақолалар ёзиб-чизиб юрар, театр мавзуларида чиқишлар қиларди. Аммо ўша чоғлар Эртош Курчалов одмироқ артист бўлиб, ҳеч кимнинг назарига тушмаганди. Энди-чи, уни кўринг!.. У сувлар оқиб кетди! Қайта қуриш пайтлари театр жуда машҳур эди. Дунёга янги фикр келди. Давр театр саҳналарида намоён бўларди. У пайт театр одамлар кўз ўнгида юксалди, кўнгиллар жунбишга келди, инсон тоталитаризм кишанларидан халос бўла борарди. Шаҳар драмтеатрининг оддий артисти Эртош Курчаловгина ҳеч нимаси билан ажралиб турмас, ҳеч кимнинг у билан иши-ҳуши ҳам йўқ эди. Ўша пайтлар мана шу ўртамиёнагина артистда (рост, унинг бўй-басти бошқаларга қараганда хийла баланд, овози ҳам кучлироқ, қолган томонлардан эса кўпроқ оммавий саҳналардагина кўринарди) томоша-шоу-бизнесининг буюк бир куч-қудрати яшириниб ётганлигини ким билибди дейсиз, у барча эстрада-лар ва, ҳатто, стадионларнинг ҳукмрони бўлади, деб ким ўйлабди дейсиз?

Бироқ ўша даврнинг оби ҳавосида «Эртош Курчал» деган ном пайдо бўлди, кейин бу ном ҳамманинг тилига тушди, айниқса, ёшлар ўртасида машҳур бўлиб кетди, ўзининг барча ялтир-юлтирлари, рекламалари, шовшувлари билан бирга, барча оммавий эстрада томошаларининг ҳақиқий ўз тамғаси, белгисига айланди — шоу-саноат бунақа нарсаларга катта пул ташлаб, яна тезда уларни ортиғи билан ундириб олади. Эртош Курчалнинг алламбало ярқираган клип-концертлари жуда кўп жойлар, Хитой, Масковларга сафарларда бўлди. Эртош Курчал шунчалар корчалон ва уста тадбиркор чиқди, эстрада маконларини эгаллашда унга етадигани кам эди. Ойдана Самаровани мана шу Эртош Курчалнинг уммони қудратли куч билан ўз домига тортиб кетди.

Ойа, Ойдана Самаровага нима бўлганлигини ўйлаб ўтиришнинг вақти ўтганди, қандай қилиб, қай тарзда опера театрининг етакчи солисти Эртош бизнесининг маҳкумасига айланди, барча телеканалларда қайта-қайта чиқадиган бўлди, одамларнинг кўз ўнгиди тобора ёрқин чарақлаган эстрада юлдузи номини олди, ёпирилиб келган попса санъати шуҳрати шуълаларида овозини ҳам, қиёфасини ҳам ўзгартирди, «Голливудча»сига саҳнага чиқишларни ўрганди, сўзнинг қисқаси, бутун тақдирини қайтадан қурди. «Поезд кетиб бўлди», деган кўп қўлланадиган гап бу ўринда росмана ўз ифодасини топди. Шундай бўлиб қолдики, улар Ойдана билан бирга Хайделбергдан битта поездда келишди, тақдир уларни Хайделберг қасрида бир хонада туришга муяссар этди, шу ерда қалбларига муҳаббат ёлқини тушди ва яна худди мана шу ерда бирга-бирга «Мангу қайлиқ»ни яратишга аҳд-паймон қилдилар, энди қаранг, ҳаммаси шундай бўла туриб, қандай қилиб Ойдана кейинги бекатда тушиб қолиб, бутунлай бошқа томонга кетаётган поездга ўтира солиб, жўнаб қолди? Арсен эса гўё кўздан йўқолиб бораётган вагонлар ортидан шпаллардан-шпалларга сакраб кимсасиз даштда ёлғиз югуриб бораётир, телбаларча дод солаётир, фарёд ураётир: «Ой-а-а-а! Ой-а-а-а! «Мангу қайлиқ» нима бўлади? Қайт, Қайт! Ой-а-а! Ой-а-а!» Аммо, гўёки у қайрилиб ҳам боқмади... Ким уни йўлдан урди, ким катта пуллар сочиб ром этди — буниси энди маълум. Бу локомотивни ҳайдаб бораётган кимса, илгари ҳеч ким танимайдиган, эндиликда эса доврўғи дoston Эртош Курчалов.

Хўш, шу Арсенга ўхшаган дарвеш болага кўзга кўринмас ўша поезднинг орқасидан қичқириб югуришнинг нима кераги бор денг, бунинг устига, барча ёлворишларига жавобан кўкдан қаҳқаҳа отган товушларгина келади: «Жинни! Анди! Тентак!» Ундан кўра

барига биратула қўл силтаб, бор-э, деб кетган яхшимасми?..

Арсен Саманчин замонавий шоу-томоша-бизнеснинг қайсар, ҳужумкор манфаатпарастлигини қанчалар теран тушунмасин, барибир, ўзининг беихтиёр ёғилиб келувчи хаёлотларидан асти қутулолмасди. У ўз фикру хаёлига боғланиб банди асир бўлган, ҳаёти шу ғояга гўё гаровга қўйилгандай, боши берк кўчага кириб қолган эди. Барча олдинги қизиқишлари аста-секин сўнди, қайларгадир борлиқнинг нариги орқа томонига сурилди, фақат Ойдана ва «Мангу қайлиқ» хаёли қолди.

Бу аснода у доим табиий тарзда эҳтиёткорона қарайдиган оммавий маданият жаҳон бўйлаб ғолибона қадам ташлар, бунинг устига, савдо-сотиқнинг океанларча тўлқинларини дам-бадам бостирар ва ҳар сафар куч-қудрати ортаётгани сезиларди.

Шунда у ер юзидаги умум масс-медиянинг тилидан тушмайдиган оммавий маданиятни ифодалаш учун янги бир сўз топди — уни улғуржи товар, улғуржи молга мос равишда улғуржи маданият деб атади. (Э, балли, марҳамат! Оммавий маданият бундан чивин чаққан-чалик озор чекмайди!)

Яқинда шаҳарнинг 250 йиллиги нишонланди, шунга бағишланиб шаҳар байрамида ўтган улкан шоу-томоша концертда у атамасининг нақадар аниқлигига яна бир карра ишонч ҳосил қилди.

Оқшом тушган, мингларча томошабинлар тўлдирган стадион уммондек чайқалар, чироқлар чароғон порлар, ранг-баранг афишалар ёнар, мислсиз электрон рекламалар ярақларди. Байрамга келган издиҳомнинг кўпчилиги ёшлар эди, улар шод-хуррам ўтиришар, тоғлардан шаббода билан бирга тушиб келган кечки салқинда роҳатланиб, кўтаринки кайфият билдирардилар.

Ҳамманинг ўйнагиси-кулгиси келар, томошалар тўхтовсиз давом этишини истарди.

Аслида ҳам шундай эди. Қулоқни танг қилган мусиқа стадион узра ғоятда қичиқ садолар таратарди, улкан саҳнада барча хореография усулларидаги рақслар ўйналарди — балет десангиз ҳам шунда, оёқ ўйин десангиз ҳам шунда, уларга мос равишда либослару безак тасвирлар ҳам тез-тез ўзгарарди, лекин ушбу мувозий, улуғ саҳнавий томошанинг марказида унинг кўрки, жозибаси, асосий илоҳаси бўлиб Ойдана Самарова қулф уриб яшнарди! Бу даранг-дурунглар, хайлу ҳашамларнинг бари унинг учун, Ойдана Самарова учун эди! О, юлдуз! Чиндан ҳам унинг очиқ стадионда кўкларга ўрлаётган ғоят мусаффо, теран овози, сарвдай келишган, хипча, баланд қадди-қомати, ўзига ярашган, унча яланғоч бўлмаган либослару безаклари, унинг теграсида мусиқа садоларига мос рақс тушаётган ёш йигит-қизларнинг — гўзаллар ва ғизолаларнинг мислсиз завқ-шавқ ичида эшилиб-буралишлари — буларнинг бари томошага келганларда мафтункор, жўшқин байрамона ҳиссиётлар уйғотарди. Ҳамма саҳнада Ойдананинг ёнида, у билан бирга бўлишни истарди. Бутун стадион бир уммонга айланиб, қўлларини баланд кўтариб чайқаб, чайқаларди. Фақат Арсенгина: «Опера илоҳаси ҳавойи қироличага айланди!» — деб ўйларди. Лекин унинг фикрлари билан ҳеч кимнинг иши йўқ. Аксинча, Ойдана саҳнада шериги билан кўринишдан жуда одми «Лимузин» деган қўшиқни ижро эта бошлаганларида, издиҳомнинг ҳаяжонлари ҳавога вулқондек отилиб, ўз чўққисига чиқди. Бу қўшни ўзбекларнинг енгил қўшиқларидан бўлиб, у ўз асл тилида айтилмоқда эди, лекин ўзбек тили бу ерда ҳаммага тушунарли. Янги шарқона мусиқа издиҳомга таниш ва яқин оҳанрабо оҳанглари билан аллалар, электрон товушларнинг шовваларига мос

равишда стадион устида лўнда-ихчам сўзлар янграрди: «Сен мени севарсанми? Сен мени севарсанми? Лимузин берарсанми? Лимузин берарсанми?» Бунга қўшиқчининг шериги жўр бўлиб, қарсса-қарсса рақс тушиб: «Мен сени севарман, мен сени севарман, лимузин берарман, лимузин берарман», — деб шўх жавоб айтарди.

Ана энди ғавғони кўринг! Минглаган одамлар ягона бир ҳисга тобе бўлиб, эмранар, тўлқинланар, нақаротга жўр тушиб, қўлларини ҳавода ёзиб бир овоздан ҳай-қирарди: «Ли-му-зин! Ли-му-зин! Ли-му-зин!»

Айни шу вақтнинг ўзида стадионнинг тўрт томонига ўрнатилган улкан панорама экранларида тасвир намоён бўлади: усти очиқ ҳашаматли узун лимузинда ошиқ-маъшуқ Ойдана ва унинг чиройли шериги учиб боради. Машина рулига дам униси, дам буниси ўтиришиб, гўзал манзаралар ёнидан ўтиб боришади: дам қорли тоғ тизмалари, дам ложувард кўл соҳиллари, дам чиройли кўприклар, дам кимсасиз чўллар лип-лип ўтади, тўда-тўда қушлар лимузин ортидан кўплаб парвоз этади. Мана, ниҳоят, шаҳар чеккасидаги улкан боғга етиб лимузин тўхтади, бахтиёр йигит-қиз машинадан тушишди-да, қучоқлашганча жозиб рекламаси чорлаган ресторанга қараб юришди, кейин яна лимузинда учиб кетишди.

Муסיқа айюҳаннос кўтарар, стадион бир бўғиздан жар соларди: «Ли-му-зин! Ли-му-зин! Ой-да-на! Ой-да-на!»

Арсен Саманчин уятдан ўзини қўйгани жой тополмасди. Лекин жўш урган издиҳом олдида, у ким бўпти? У ҳам издиҳомга қўшилиб, беихтиёр қичқирди: «Ли-му-зин! Ли-му-зин! Ой-да-на! Ой-да-на!» ҳамма қатори...

Охири ҳеч кутилмаган тоза байрамона томоша бошланди — кеча осмонга отилган мушақлар фаввора-

сидан ёришди, то олис уфқларга довуր ранго-ранг учқунлар сочилиб, юлдузлар хира тортди. (Оҳ, бу кўламни қаранг! Яшасин азамат шаҳар ҳокими! Фақат у шундай ҳашамга қодир! Унинг қаватида ким турибди? Яна ўша-ўша — Эртош-да!) Яна қизиги шундаки, байрам мушакбозликлари одатдагидай тантана бўлаётган шу яқин орада эмас, узоқ, шаҳар чеккасида бўлмоқда эди. Шаҳарга туташ тоғлик устидан кучли ракеталар осмонга учиб чиқар, улар юқорилаган сайин мушаклар ҳар томонга пориллаб сочиларди. Уларнинг ҳар отилиши ҳаддан ташқари чиройли ва ҳайратомуз эди. Мана шундай улуғвор кўркли томошани ким уюштирди? — деган савол келди унинг хаёлига. Ким бўларди, албатта, Эртош Курчалнинг ўзи-да. Гарчи буларнинг ҳаммаси шаҳар байрами шарафига ўтказилаётган эса-да, аслида саҳна юлдузи Ойдана улуғланаётгандай эди! Зотан, мусиқа садолари ҳамон гулдурос солар, гўзал лимузин икки бахтиёр ошиқ-маъшуқ билан телеэкран панорамаларида қанот қоқиб учиб борар, ўша замон ранго-ранг мушаклар ҳам тунги осмонга ғаройиб шуълалар сочиб, кўк тоқи сари тобора баланд ўрларди. Гўё бутун ер юзига юлдузлар ёғилар ва ёғдулар-ла нурафшон бўларди...

Ўша соатларда яна шундай воқеа ҳам рўй бердики, буни ҳеч кимса билмади, ундан беҳабар қолди...

Учқунлар сачратган ўтнинг ёлқинлари шунчалар баланд кўтарилар ва ер юзасини то узоқ-узоқларгача — тоғ тизмаларигачайин шунчалар ёрқин ёритардики, ҳуркиб уйғонган қушлар чағир-чуғур қилишар, доvon этакларида тонгриқиган Жаабарс ҳам сесканиб кўзини очди. У оёққа босиб, худди тоғлар бағридан отилиб чиқаётгандай узоқ олов ёлқинларига қаради. Йўқ, осмонда учадиган юлдузлар эмас, балки илгари кўрилмаган бошқача бир нарса эди. Ваҳший ҳайвон яширинмоқчи бўлиб уринди, лекин ҳаракати зое кетди. Худди бу ерга келишдан муроди зое кетгандай, доvonни

ошиб ўтаман деб уринишлари бекор кетгандай, юксак кимсасиз тоғлар бағрида ғойиб бўлишдек нияти барбод бўлгандай эди. Тақдир негадир уни қўлламас, ғаддорлик билан шу пучмоқда тутиб турарди. Ахир, тақдир ҳар нарсага қодир, йўқ эса, не учун ғариб Жаабарс унга бу ерда керак бўлиб қолди. Ким билсин? Тақдир доим гунг... Лекин ўша кеча байрам мушакларининг ёлқинлари Жаабарс назарига етиб келгани, балки кўк осмоннинг бир башоратидир...

Стадион эса ҳамон қайнаб тошар, рок-концерт зарбларида бир овоздан ҳайқирарди: «Ли-му-зин! Ли-му-зин! Ой-да-на! Ой-да-на!»

«Ана, у, улгуржи маданият лимузинига тушиб кетворди!» — алам билан хаёлдан кечирди Арсен Саманчин. Кейин яна ўша савол туғилди: «Мангу қайлиқ» энди нима бўлади?» Кейин икки маҳалла нарида машина тўхташ жойида қолдириб келинган, ранг-баранг хорижий машиналар орасида турган ўзининг «Нива»сига бораркан, «Бу ҳаёт бари қанчадан-қанча зиддиятлар, нуру соя ўйинларидан иборат, улгуржи маданиятнинг кетидан қувиш шундай бўлармикин», деб ўй ўйлаб, ўйларининг охирига етолмасди. Мамлакат қанчалар қашшоқ, қанча ишсизлар! Ёш йигитлар кўчалар бўйида чўзилиб ўтириб, «Бизга иш беринг!» — деб ёзилган пешлавҳаларни кўтарадилар, уларнинг кўплари кимсасиз ҳувиллаб қолган қишлоқлардан келишган. Бу инсон ҳамжамиятларига таъна-чақириқ, демакки, у янги авлодларнинг эҳтиёжларини қондиришдан ожиз, ноқобил, замон гўё уларга шундай деб мурожаат этмоқда: «Жамиятга сенинг керагинг йўқ, қоч нари! Биз, иши ўнгидан келганлар эса лимузинларга тушиб олға борамиз».

У шундай хаёл суриб ўзининг совет давридан қолган «Нива»сида тунги кўчалардан кетиб борар, бундан ортиқ машинани кўнгли ҳам хоҳламас — шунга ўрганиб қолган, бошқасига чўнтаги ҳам торлик қиларди! Ҳамма

лимузинда юролмайди-ку. Ойа «лимузинлашган» бўлса, худо хайрини берсин. Энди у зўр юлдуз, етиб бўлмайди, ҳаммаёғида қўриқчи, қўнғироқ қилсанг, жавоб бермайди... Илгариги эри билан ярашмаса керак, айтишларига қараганда, кўп йиллардан бери ичкиликка муккасидан тушган эмиш...

Айблашнинг ҳожати йўқ. Ҳаётда нималар бўлмайди. Ҳар бошда бир савдо... Лекин кўнгилни кенг қилиб ўйлаб қараганда, аҳволни холис чўтлаб кўрганда, аъло овозга эга бўлган опера артисти Ойдана Самаровани кескин эврилиш қилганининг таг сабабини тушуниб етиш, англашга уриниб кўрилса – ахир, унинг асл ўрни Милан сахнасида – унинг бундай поп-маданият кўкларарида чарх уриб, донг қозониш, шуҳрат кетидан ҳайратомуз шитоб билан қувиб кетаётганлигини маъқуллаш қийин, албатта! Булар орқасидан яна пулнинг дўлдай ёғилишини айтмайсизми!

Тўхта! Бу унинг иши, унинг ҳақи! Сен эса отдан қуладинг, шунинг учун ёниб куясан, қаҳринг келади, ёмонлайсан... Ҳалол бўйинингга ол, деб ўзига таънадашном берарди Арсен Саманчин, рақибларинг сендан кучлироқ экан! Сен ким, журналистсан, хўп, мустақилсан, сен таниқли одамсан. Унинг ҳам кимлиги маълум. Бошқа-бошқа дунё. Биринг – массмедиа осмониди, иккинчинг – яна ўша массмедиа қумурсқаси. Ундан ташқари, муҳаббат ҳамиша имтиҳон қилинади, акс ҳолда на азоб-уқубатлар, на қувонч-шодликлар, на ғам-аламлар, фалокатлар бўларди... На илож, тоғлардан қор кўчкилари тушади, ҳеч ким тўхтатолмайди. Ҳар бир муҳаббатнинг ўз дафтари бор, азоб-уқубатларнинг ўз баҳоси мавжуд. Сен эса ўз дарди ҳасратингни оммавий маданияту глобализациядан кўрмоқчи бўласан.

Сен баъзи бир саволларга жавоб бериш ва бошқаларни ҳам ишонтиришга уриниб кўр. Оммавий маданият «Мангу қайлиқ»қа қандай усуллар билан қарши

туради, уни инкор этади? «Мангу қайлиқ» бу ерда қандай пайдо бўлиб қолди, қаердан келди? — шуни айтиб бер; Ойа икковингиз бир-бирингиз билан овора эдингиз, сиз муҳаббат тўлқинларига чўмдингиз, гўё икковлон бутун аввалги ҳаётингизда фақат ва фақат мана шу он келишини кутгандай эдингиз. Ниҳоят, муҳаббат нима-лигини билиш имкониятига эга бўлдингиз, у сизга тақдир ато этмиш башорат янглиғ етиб келди. Бир ёқаси кулгили бўлиб туюлади: ахир иккингиз навнихол ўсмир эмас, бошингиздан турмуш тажрибасини ўтказгансиз, аммо тақдир сизни ўтмиш асоратидан озод этган экан. Тоғлик ён бағри кета-кетгунча кўҳна богот, унда кўҳна қаср қад кўтарган, кўкда паға булутлар оралаб тўлин ой ҳаёлот ичра сизни кузатади. Иккингиз бу ҳолни ҳазил-мutoйиба қилиб, муҳаббатимизнинг илк саҳнаси, деб атадингиз, тақдир иккингизга ўша кун ва ўша соатни раво кўрган экан, бўлмаса, сен қирқни қоралаб қолган, Ойа эса ўттиздан ошинқираган эди. Лекин гап бунда эмас, сизнинг ҳавойи ҳаяжонларингиз ўтади-кетади, гап шундаки, ўша кун икки севишган қошида Мангу қайлиқнинг ўзи намоён бўлди, тиз чўкиб уни қутқаришни илтижо қилди, ёруғ дунёдаги ҳамма одамлар соғиниб эшитадиган гўзал овоз ато этинглар, деб ёлворди, мен ҳам қўшиқ айтиб юрагимни очай, мени Мангу қайлиққа айлантирган айрилиқдан ҳикоя қилай, мен ҳам ўз севгилимни топай, деди. У намоён бўлди-ю, ошиқ-маъшукларда ижодий ҳаёл — опера яратиш фикри уйғонди, ниятлари мустаҳкамланди. Сен энди Мангу қайлиқ билан учрашув шундоққина кўз ўнглариңгизда рўй берганлигини одамларга айтиб бер, уларни ишонтиришга ҳаракат қил, иккингиз уни қутқариш, саҳна орқали операда дунёга кўрсатишга аҳд-паймон қилганиңгиздан хабардор эт, Ойа Мангу қайлиқнинг қўшиқларини айтади, Ойдананиңг ўзи пичирлаб сўз берди, то тирикман, сўнги нафасимгача «Мангу қайлиқ»ни куйлайман, деди.

Шошма, шошма, гапни кўп олиб қочма! Ким бундай ақл бовар қилмас ажойиб-ғаройиб мўъжиза рўй берганига ишонади? Ақл-ҳуши жойида ҳар қандай одам ҳам айтади: бунинг ҳаммаси бемаъни тўқима, эртақ, афсона, халқ орасида юрган чўпчақдан фарқи йўқ, кўкнори хаёл. Албатта, шундай гап-сўз бўлиши тайин. Шунга қарамасдан, Мангу қайлиқнинг самовий бир тарзда намоён бўлиши уни Арсен Саманчиннинг юрагида мажозий сиймога айлантирди (дарвоқе, ўша дамларда Ойдана ҳам уни шундай тасаввур қилар, бунда икковларининг кечинмалари бир-бирига уйқаш келарди, афсус-надоматлар бўлсинким, ундан кейин Ойдананинг фикри чалғиди ва орқага чекинди — «лимузинга тушиб ўйнагани кетди», тўғрироғи, уни йўлдан уришди, бизнесга асир қилиб олишди, лекин ҳозир гап бу ҳақда эмас). Унинг мунгли юрагига қайлиқ сиймоси қаттиқ ўрнашди, уни Худонинг мўъжизаси деб қабул қилди, ўлмас ишонч-эътиқоди, туганмас дарду азобига айланди. Ахир, ҳеч ким Худони кўрмаган, лекин одамлар унга ишонишади, Худо бор, деб билишади. Иймон-эътиқод худди мана шундай пайдо бўлса, ажабмас — суюкли сиймони руҳоний тасаввур қилиш орқали унга муҳаббат туғилади.

Худди шунга ўхшаш воқеани ўшанда улар Хайделбергга бошдан кечирдилар. Ойдана Самарова ёлғиз ўзи биттагина концерт бериши керак эди. Концерт катта муваффақият қозонди. Албатта, Ойдана Самарова ўзининг Хайделбергга таклиф этилишида Арсен Саманчиннинг ҳам хизмати борлигини биларди. Бунга Арсеннинг яқин ёр-биродарлари — журналистлар, мусиқа усталари бош қўшишган эди.

Хорижий мусиқа ихлосмандлари учун мумтоз қўшиқлар ижрочиси Ойдана кутилмаган ғаройиб воқеа эди. Европада бундай алоҳида концертларни ўтказганда, ҳамма ёққа афишалар ёпиштирилади, қўшиқчи ҳақида янгиликларда хабар қилинади, телевизорда унинг қўшиқлари берилади, газеталарда тақризлар, мақолалар

чиқади. Ойдана Самарованинг концерти қадимий Хайделберг кирхасида¹ ўтди.

Ибодатхонанинг санъат маросимлари учун ажратилиши немис диндорлари наздида алоҳида ҳурмат нишонаси ҳисобланади. Кирханинг юксак равоқлари остида тирик овоз улуғвор тиниқ акс садо беради, у асрлар бўйи самовий оҳангларни тинглашга мослашган. Ойдана арғанун ва фортепьяно жўрлигида итальянча, русча ва немисча қўшиқлар куйлади.

Куйчи бир қанча қўшиқларни она қирғиз тилида ижро этди. Узоқ қарсақлар янгради, ибодатхона ичини тўлдирган тингловчи шинавандаларнинг кўзлари руҳий завқ-шавқ билан порларди.

Ютуқнинг ҳаяжонлари ва илҳомлари уларнинг муҳаббат туйғуларини янада ўткирлаштирди, улар янада яқинроқ бўлиб қолдилар, бир-бирларидан ҳеч ажралгилари келмасди.

Ўша ҳаяжонлар тўлқинларида уларга Мангу қайлиқ намоён бўлди. Концертдан кейин улар шарафига кирха ёнидаги ресторанда чоғроқ бўлса ҳам қабул маросими ва зиёфат ўтди, кейин икковлон қадим Хайделберг қасри атрофидаги тепалик боғда сайр этиб юрдилар; уларни эъзозли қўноқ ҳисоблаб, шу кунлар ичи Хайделберг қасрига жойлаштирган, холи бир шароит яратиб берган эдилар. Қасрнинг пастки қаватидаги қаҳвахонада пича ўтириб, андак-андак виски ичгач, яна гўзал хиёбонларда айлангани чиқишди, тепалиқдан туриб ярим кечада эртақлардай чароғон қадимий шаҳарчани томоша қилишди. Қулай ўриндиқда ўтириб, мусиқа ҳақида гаплашишди. Кутилмаганда, Ойдана ундан сўради:

— Арсен, сенга қандай қўшиқ айтиб беришимни хоҳлайсан?

— Ҳозирми?

¹ Кирха — Германиядаги черков.

— Йўғ-э. Бирон симфония оркестри концертида. Сен залда ўтирасан, мен саҳнада туриб айнан сенга бағишлаб қўшиқ айтаман. Нимани айтишимни истардинг? Италиянча қўшиқ ёқадими?

— Сенинг кўп қўшиқларинг менга жуда ёқади, Ойа. Италиянча, испанча — яхши. Лекин энг ёқимлиси нима, биласанми? Мен-чи, телба боламан, Ойа, анчадан бери орзу қиламан, худди аёл ҳақида яширин орзу-хаёллар сурган зоҳидга ўхшайман. Сенинг тилингдан Мангу қайлиқнинг қўшиқларини эшитгим келади.

— Мангу қайлиқ қўшиқлари? — ҳайрон бўлди у. — Биласанми, ўша афсона қулоғимга чалинган, аммо опера учун мусиқа, либретто, яна талайгина алланималар керак... Сен, ҳақиқатан ҳам, аёлни орзу қилган гуноҳкор роҳибга ўхшаркансан!

— Орзуларнинг қўрқадиган жойи йўқ, лекин йўл орзуга қараб бурилганда...

Бу «Мангу қайлиқ»ни қўйиш йўлида (майли, гарчи ҳозирча мубоҳасаларда бўлсин) дастлабки қадам эканини улар ўша дамларда англармидилар, йўқми, буниси номаълум. Арсен Саманчин ўзининг узоқ орзулаган ниятини Ойданага илк бора айтмоқчи бўлиб худди мана шу дамларни кутгандай эди. Тақдир уларни ўша он, ўша ерда шунинг учун учраштирмаганмиди?

* * *

Сўз тақдир устида кетса... ўша тақдирсоз соатда Арсен Саманчин қайдан билсинки, кўп ўтмай ушбу воқеанинг ён-атрофларида одам қўрққулик ёвуз бир ният бош кўтариб чиқади: ахир, илгари у одам ўлдираман, деб ҳеч хаёлига келтиргандими? У тубсиз чоҳ тепасида лапанглаб тураман-у, лекин сира чекинмайман, деб ўйлаганмиди асти? Уни ҳозир, эҳтимол, бошқа бировлар учун осон, лекин унинг учун ғоятда

чигал фақат битта ташвиш кечаю кундуз миясини пармалайди: ўйлаган ишини адо этишга қуролни қаердан олсин?..

* * *

Тақдир экан-да. Жаабарс ўша пайт ҳамон Узангилаш довонида эди, ҳамон тақдирдан инъом-эҳсон кутар — довондан ўтиш учун мадад келар ва ниҳоят, тарки дунё қилиб кетарман, дерди.

Ҳеч ким — на инсон ва на махлуқ олдинда нима кутаётганлигини билмайди. Бир қараганда, уларнинг тақдирлари ўртасида ҳеч қандай бир-бирини боғловчи, ҳеч қандай ўхшаш нарсалар йўқ эди, лекин бир-бирини танимайдиган, билмайдиган икки хилқат — инсон ва махлуқ — маълум бир шарт-шароитлар, ҳол-аҳволнинг тазйиқи туфайли бир турли қисматнинг забти остида қолганликлари тасодиф бўлмай, уларнинг ҳаёт салиқаларида аллақачон етилган эди. Дунёда нималар бўлмайди ўзи. Ўша кеча Хайделберг боғидаги хилват гўша ва севишганлар бир-бирларига тобора оҳанрабодай тортилиб, меҳрлари бир-бирларига дарёдай тошиб, висол оғушида ширин суҳбат қураётган чоғларида, айтайлик, афсонавий Мангу қайлиқнинг қайта тирилиши, ошиқлар кўз ўнгида намоён бўлиши мумкинмиди? Муҳаббат изҳорлари жўш уриб турган чоғда афсонавий хилқатнинг эврилиши мумкинмиди? Ахир, унинг учун муҳаббат фожиаси борлиқ турмушнинг охирги афсонасига айланмадими? Арсен Саманчин, дарвоқе, шундай эврилиш юз бериши мумкинлигини инкор этмасди. Ахир дунёдаги кўп нарсалар охиروقибатда севишганларнинг ўз бахт-иқболларини тева-рак оламга тортиқ қилишга тайёрликларига боғлиқ.

Мана шу нарса Арсени ўз Ойасига «Мангу қайлиқ» афсонасини ҳикоя қилиб беришга илҳомлантирди.

— Мен болалигимдан бери бизнинг Узангилаш тоғ тизмаларимизда ҳозиргача Мангу қайлиқ саргардон кезиб юради, деб эшитганман, мен бунга ишонаман, билдингми?

— Биламан, биламан! — деб жон-дилдан тасдиқлади Ойдана майин табассум билан унинг бўйнини силаб. — Сенинг гапларингни жон қулоғим билан эшитаман, худди мени эркалагандай сўзлайсан. Қара, Арсен, атроф қандай гўзал. Тун, ой ёқти, чироқлар худди эртақлардагидай ёруғ. Иккимиздан бошқа ҳеч ким йўқ. Ҳатто, боғдаги қушлар ҳам жимиб қолишди. Айтавер, айтавер.

— Майли. Қушлар жим бўлса, бўлсин, лекин мен «Мангу қайлиқ»ни сўйлаб чарчамайман. Бунга афсона ё асотир дейиш ҳам мумкин, яна ким билади, истаганча талқин қилиш мумкиндир балки, лекин мен учун бу сира афсона эмас, Ой! Узоқ тоғлар ичида унинг лип этиб учиб ўтганини кўриб қолиш мумкин, кейин дарҳол кўздан ғойиб бўлади. Унинг ривоятини бизнинг томонларда узоқ вақтлардан бери ҳикоя қилиб юришадди, ҳамма унинг тоғларда кезиб юришига ишонади, йўқолган кўёвини қидиради, дейишади. Унинг орқасидан ғанимлар қувлар эмиш. Унинг севгилиси навқирон омадёр овчи изсиз йўқолган. Ғанимлар уни горга яширганларми ё тилини суғуриб олганларми — ким билсин? Одамларнинг бир-бирларини кўролмасликлари, маккорлик, эл-юрт талашиш — ҳаммасидан бор бу ерда. Қайси вақтни олиб қарама, барида шундай.

Биласанми, бизнинг тоғларимизда шундай одат бор, ҳар ёз келганда, ой тўлган кеча Мангу қайлиқни соғинганлар баланд тоғ тепасида гулхан ёқишади, қайлиқ машғалани олислардан кўрсин, дейишади. Шомонлар эса дўмбираларини чалиб, рақсга тушишади, қайлиқ ва кўёвнинг номини айтиб чақиришади, олов атрофига йиғилишга чорлашади. Аёллар олов теграсида тўпланиб, йиғи-сиғи қилиб, овоз солишади. Айтишадикки, қайлиқ — қоронғу соя бир ерга келармиш, одамларга таъзим қилармиш, сўнг дарров ғойиб бўлармиш. Истасанг, юр, қаҳвахонага борайлик. Озгина виски ичсакмикин, қалай?

— Боя бордик-ку, у ерга. Сен озроқ олдинг. Зарурми шу, Арсен? Мен Мангу қайлиққа жуда ачинаман, назаримда, биз уни деб бу ерга келгандаймиз.

— Эҳтимол шундайдир. Шунинг учун мен сенга бу воқеани айтиб бермоқчиман. Мангу қайлиқ учун гулханларни Хитой тарафида ҳам ёқишади. Чегара ҳам Узангилаш тоғининг орқасидан ўтган, у томонда узоқ замонлардан бизга оғайни қирғиз қавмлари тирикчилик қилади, лекин биз улар билан кўп кўришолмаймиз, довондан ошиб ўтиш қийин, онда-сонда ёз ойларидагина ўтса бўлар. Бир йил бурун мен у ерларда ўз журналистлик ишларим билан бўлганман. Урганч орқали учоқда, кейин машинада. Кўп қизиқ одамларни учратдим, газетага қизиқарли мақола тайёрладим, лекин ҳозир гап бунда эмас, ўша ёқда, Хитой томонида, тоғлар ичида маҳаллий қирғизлар «Мангу қайлиқ» ривоятини билишаркан, ёз кирганда, ой тўлганда баланд тоғда машғала ёқишиб, Мангу қайлиққа мадад бўлсин деб арвоҳларни чорлашаркан, буларни ўз кўзим билан кўриб, тоза ҳайрон бўлиб қолдим. Аммо Хитой қирғизларининг битта қизиқ фарқи ҳам бор экан. Одат бўйича, машғал олдида икки чиройли қиз эгарланган отни тайёр тутиб туришаркан — балки Мангу қайлиқ зарур бўлса, миниб кетар деб!

Ойдана бунга ҳазил қилди:

— Хайделберг тепасида ҳам Мангу қайлиқ учун гулхан ёқсак-чи? Нима дейсан, Арсен?

— Нега ёқмайлик? — кулди Арсен Саманчин. — Аввалроқ ўйласак бўларкан. Ўтин-чўп керак. Шомонни қаердан топамиз? Хоҳлайсанми, ўзим шомон бўламан?

— Бу олифта кийимларда шомон қандай бўларкин? — шўх кулди Ойдана. — Қойил-қойил. Сендан зўр шомон чиқарди. Фақат бошқа сафар, бўптими? Йўқса, шаҳар тепасида гулхан ёқиб, ҳаммани ташвишга қўйишимиз мумкин, тагин халқаро жанжал чиқиб ўтирмасин.

— Бу гапинг ҳам тўғри! Бутун Европага донғимиз кетмасин яна, — бошини чайқаб кулгисини тўхта-

толмасди Арсен Саманчин жувоннинг елкасидан қучганча. — Қандай яхши экан, бу боғ! Сени чарчатиб қўймадимми, Ойа?

— Қўйсанг-чи, мен ҳордиқ чиқаряпман, мен бахтли эканман, Мангу қайлиқ ҳам биз билан бирга!

— Раҳмат. Хўп, эшит. Бизнинг тоғларимизда зўр куч ва ғайратта эга бўлган навқирон овчи яшарди. Қувласа, оҳуга етиб оларди. Илвирслар ва бўриларни тутарди. Ўлжалари билан қавмидаги кўп оилаларни боқарди. Одамлар уни ҳурмат қилишар, элга йўлбошчи, бий бўлади, деб умид боғлашарди. Бир куни қавм-қариндошлари билан нариги водийга зиёфатга бориб, у ерда ойдай сулув бир қизни учратиб қолибди. Бир-бирларига меҳрлари тушиб, у кунда-кунора отда тоғлар ошиб қизни кўргани борадиган бўлибди. Бир куни башоратчи хотин қизга ром очибди: «Осмонда хос юлдузингиз бор, бу муҳаббат юлдузи, у тўйларингиз куни кўкда ярқираб ёниб туради, тоғлар узра ҳамма юлдузлардан ёрқинроқ порлайди, тонг отгунча ўрнидан қимирламайди, фақат булут боссагина кўринмай қолади», дебди. Сулув буни овчи йигитга айтиб берган экан, у менга ҳам бошқа бир башоратчи фол кўрди ва сир очди, деб жавоб берибди: «Мен сенга уйланиш учун туғилган эканман». Шунда сулув овчи йигит билан аҳд-паймон қилиб, то ўлгунча сен билан бирга бўлман, дебди.

Ой-кунлар ўтиб, бир саодатли соатда овчи йигит бутун қавм-қариндошларини олиб сулувнинг ошёнига совчиликка борибди. Катта томоша-байрам бўлибди. Меҳмонлар тоғ сойи бўйидаги ўтлоққа тикилган юзлаб чодирларга жойлашибдилар. Қайлиқнинг ота-она, яқин қавм-қариндошлари, совчиларга олиб келинган совғасаломларни айтмайсизми! Йилқи уюрларию пода-пода қўй-эчкилар, олтин ёмбилару куёв бўлмиш овчи йигитнинг ҳунари ҳаволасидан — ранг-баранг ҳайвонлар, қундуз-сувсарларнинг қимматбаҳо мўиналари. Ҳаммаси ҳам куёв ҳар кифти-елкасига ташлаб келтирган ял-ял илвирс териларидан ўтаверсин. Бунақасини қўлга

киритиш фақат бийик овчиларгагина муяссар бўлур. Бу ҳадяларини у таъзим-тавозелар билан қайлиғининг ота-онасига пешкаш қилибди. Ҳаммалари шоду хуррам бўлишиб, куёв билан қайлиғини дарё бўйига бошлаб боришибди ва шу ерда уларни унаштириб қўйишибди. Шу ондан эътиборан дарё уларнинг муроса ва муҳаббатларига гувоҳ экан. Тўй роса етти кундан сўнг тоғларнинг нари ёғида — куёвнинг қўналғасида ўтадиган бўлибди.

Унаштириш қувонч-шодликлари, зиёфатлар то тонггача давом этибди. Лекин шу ерда ҳам, орадан кўролмаслар, ғаламислар чиқиб қолибди. Куёвнинг омадди, эл-юрт ичида донг таратган овчи эканлиги уларнинг ғашларини келтирибди. Лекин ҳаммасидан ҳам, кўркем, мард, оқил-фозил, иродаси мустаҳкам, серғайрат бу йигит тез орада, албатта, қуда-анда, қардош-қариндош туташган икки элга бош бўлади — у ўлкага бий бўлса, хўб ярашади, деганга ўхшаш халқ ичида юрган гаплар уларнинг қаҳр-ғазабини келтирар, адоват ўтини аланга олдиради экан. Ҳасадгўйлар унинг бий бўлишига тоқат қилолмасдилар. Шунинг учун шум фитна уюштирдилар.

Ўлимни бўйнига олиб яккама-якка, очикчасига жангга чиқса ҳам майли эди, ер талашиб эмас, давлат талашиб эмас, ҳокимлик талашиб эмас, фақат жон талашиб майдонга тушсайди. Бироқ инсон маккорлигининг чек-чегараси борми асло?

Фитна хуфя етилади, шунинг учун фитна деб юритилади.

Дарё бўйида базму зиёфат авжи қизиб турганда, севишган икки ёшнинг бахти камолидан рашку ҳасад оташида ўртаниб, қаҳр-ғазабининг зўридан кўм-кўк кўкариб, ҳамманинг орқасидан биқиниб-пусиб бошқа бир ёвуз қисмат тайёргарлик кўрганини ким билсин ахир. Енг ичида битган асл фитна мана шу. Кейинчалик оқинлар буни йирга солиб айтишди: «Хабар топсайди қуёш бу фитнадан, ёрилиб кетарди кўкда уятдан. Билсайди булутлар жала бўлиб ёғарди, ювиб кетарди фитна йўлларин, очик қирларда ўтарди тўйлар, базмлар».

— Оҳ, Арсен, бу қандай чиройли!

— Кейинчалик оқинлар яна шундай йирлашди: «Билсайди агарда фитнани дарё — орқасига қараб оқарди зеро. Ахир, дарёга келтириб таъзимни бажо, ошиқлар айлалашди аҳд ила вафо». Биласанми, ҳар нарсасага холис тургувчи табиат ҳам ғаддор ғаламисларнинг режасига қарши бош кўтарган бўларди. Лекин мудҳиш ёвузликни ким хаёлига келтирибди дейсан?

Ахир, олам шундай осуда, тинч, мувосо эди, тоғлар узра неъматбахш қуёш нур сочарди, тез келар тоғлар жаласи бу ерларни четлаб ўтди, узоқлардан унинг сарин салқини келди, мафтункор ўтлоқлар оёқлар тагида кўрпадай майин ёйиларди, ўт ёқилган ўчоқлардан лазиз таомларнинг ҳидлари тараларди, бошлар узра қушларнинг бахтиёр ғалалари чарх урарди... Буларнинг барини оқинлар йирлаб айтдилар! Совчиларга атов базм дарё бўйида авжга минди, ҳаёт тўй нашидасининг овозлари, сурур-масарратига лимо-лим тўлди. Ёш-ялангни-ку, асти қўяверасиз, отўйинларига берилиб жавлон уришди, шомонлар дўмбираларини гум-гум уриб, жазб-жазавага миниб рақсга тушишди, тум-тўмонатдан арвоҳларни ийдириб, шодлантириб, давраларга чорлашди, йир-қўшиқлар куйлашди; лекин тўй олдидан томошанинг сараси севишганларга олиб қўйиларди, одатга кўра, улар отга миниб «қайлиқ қувиш» пойгасига чиқишарди.

Куёв билан қайлиқ энг чопагон отларга миниб олишган, улар пойгага шай туришарди. Куёв бироз олдинроқда чопиб бораётган қайлиқни қувиб етиб, ундан муччи олиши керак эди. Агар бунинг урдасидан чиқса, ана, бахт-иқбол узангида, ана омадинг чопгани...

Қайлиқнинг от устида ўтиришининг ўзи бир ажойиб томоша эди, у худди эгарда ўтириш учун туғилгандай эди, ана қадду қомат, ана тўлин ойни хижолатга қўядиган юз, ана хипча бел, яна қуйиб қўйган каби ярашган келинлик либослари. Куёв ҳам унга ғоят муносиб. Пойга доманасидаги уларнинг ҳаяжонли

нигоҳлари, ўт чақнаган кўзлари, уялгандай бўлиб чиройли жилмайиб туришлари пойга томошасига йиғилиб, уни сабрсизлик билан кутаётганларни ҳам бахтиёрлик нашидаларига шерик қиларди. Дутоналари қайлиққа қараб: «Отни жонинг борица чоптир, қувиб ўтишига йўл қўйма! Эркаклар бизни бир кўриб қўйишсин!» — деб далда-пишанг беришарди. Куёвнавкарлар ҳам асло қолишмасди: «Ҳой, кўзингга қара! Қувиб етмасанг, кулги бўласан!» Шомонлар жазавага тушарди, дўмбираларни қарсиллатиб уриб, жўшиб ўйин тушар, одамлару отларни ҳўб қизитар эдилар...

Ана, оқсоқоллар занг уришди. Пойга бошланди. Қайлиқ олдинда учиб борар, куёв орқада унга етиб олмоқчи бўларди. Улар ўзлари унаштирилган дарё томонга от қўйган эдилар. Фақат кечувга етгунча қувиш мумкин эди. Агар куёв қайлиғини қувиб етишга улгурмаса, тумонатнинг қаҳ-қаҳ уриб кулган садолари остида қайлиқнинг ўзи отнинг бошини куёв томонга буриб келар ва голиб қиз бўлиб уни муччиларди.

Аммо, одатда, куёвлар доим қайлиқларига етиб олишади...

Қайлиқ бу фусункор пойгани кейин умрининг охиригача унутмайди, қўша қариб яшайдиганидан қочганини доим эслаб юради. Куёв қий-чув, қийқириқ, савти-суронлар остида қайлиғини қувиб етганини ҳамиша ёдида сақлайди...

Бу сафар ҳам айнан шундай бўлди: қайлиқ учар қушдай қочди, куёв ортидан қувиб кетди. Қаршидан эсан шамол шувиллаб уларни қучди, ўпди, тинимсиз шипшиди: ҳаётда ҳеч қачон шу пойгадан ортиқроқ бахт бўлмагай.

Оҳ, қанчалар бепоён қувонч, куч ва шодлик! Олдинда дарё соҳили кўринди, улар ҳам учиб борар, отлар кўпириб тошарди. Қайлиқ кутарди, жуда кутарди, куёв унга етиб олишини, у ҳаётининг мангу ардоғи, мангуликка айрилмас қўшгани! У беихтиёр отини тизгинлади, беихтиёр жиловни тортди, беихтиёр оёғини узангига тиради. Тезроқ, тезроқ қувиб етсин, олдинда

дарё яқин... Ана, қувиб келаётган отнинг тасирлаши, гўрқиллаши эшитилди, яқин, яқин... Ана, ниҳоят отлар ёнма-ён биқин бериб чопмоқда, узангига тегиб ширқиллади, кўз ўнгиларида илгари ҳеч кўрмаган ёруғлик очилди. Нега мангу давом этмайди бундай онлар? Ана, йигит чопиб бора туриб қизнинг белидан қучди, қиз унга оғушта бўлди. Ана, у қайлиғини маҳкам қисиб ўпди, кейин муччи, яна муччи... Отлар елдек учади, пойгачилар билишар — энди улар мангу бирга, бир тан-бир жон. «Мен сени севаман! Сен меникисан!» — қичқирди йигит. «Мен доим сен билан биргаман!» — жавоб берди қиз.

Халойиқ шоду хуррам эди. Ҳамма бир овоздан йигитни алқарди: «Барака топсин! Ҳақиқий эр йигит! Йўл беринглар! Йўл беринглар! Четга ўт! Келишяпти! Энди у ўзимиздан, ўзимизники, доим биргамиз!» Унашув тўйи шундай алқовлар билан поёнига етди.

Лекин фитнанинг забти пасайган эмас. Ғаламислар тишларини қаттиқ қисирлатишади. Ғаддорлик ҳамиша ўзига йўл топади...

Орада совчилар хайрлашиб, ўз юртларига қайтдилар, тўй ҳозирликлари бошланди. Ҳар бир иш ўз навбати билан борарди. Расм-русумларга биноан ҳамма нарсалар ҳисобга олинарди. Ёш келин-куёвнинг висол кечаси ўтадиган кўркам чодир кўздан сал нарироқда, баҳаво, баланд жойда ўрнатилади, кейин меҳмонлар, қавм-қариндошлар, совчилар қатор-қатор юртларга жойлаштирилади, турлитуман совға-саломлар, ранг-баранг таом, пишириқ, ширинликлар тайёрланади. Оқинлар алоҳида қўр тўкиб, дostonлар ўқийдилар, ёш-яланг ўйин-кулгисини қилади. Тўй учун шуларнинг бари шай эди. Ўша замонларда тўйларни бутун қавм бош-қош бўлиб ўтказарди.

Тўй бошланадиган, ҳар ёқдан меҳмонлар ёғилиб келадиган кун етди. Овчи йигит тонг саҳардан икки оғайнисини олиб овга отланди, меҳмонларни янги овланган парранда-даррандалар билан сийлаш, ҳадя-тортиқлар учун қимматбаҳо мўйналар пешкаш қилиш расми одат бўлиб қолган эди. Ов баролидан келди. Лекин

кун қиёмга яқинлаганда бирдан олисдан бақирган-чақирган товушлар эшитилди, яқин қариндош-биродарлари овчи йигитни қидиришаётган эди. Бир талай одамлар қора терга ботиб, от чоптириб келган, ҳаммалари қаттиқ ҳаяжонда эдилар. «Худо урди! Худо урди! Тўхта! Орқанга қайт» — деб қичқиришарди улар бари кўкракларига тинимсиз муштлаб. Улар қўрқинчли, хунук хабар олиб келган эдилар. Кеча кечаси унинг қайлиғи ўзининг аввалги ошиғи билан қочиб кетибди. Одамлар улар катта бозор шаҳарга қочган, дейишади.

Оҳ, энди нима бўлганини кўринг! Осмонни шу он қоронғу босди, қаттиқ бўрон турди, ёз бўлса ҳам худди қиш киргандай, қор қуюнлаб урди. «Шармандалик! — деб қичқириб, ўзларини ерга таппа-таппа отишарди йигитнинг яқинлари кўкка сурон солиб. — Шарманда бўлдик! Энди қандоқ бош кўтариб юрамиз?! Қанжиқни топамиз, ўлдирамиз! Жонини суғуриб оламиз! Бир кун яшатмаймиз! Уят! Уят!» — Улар дарҳол қидиришга отландилар. Лекин йигит чурқ этиб оғиз очмасди. Ранги қув ўчиб тик турганча тошдай қотди-қолди.

— Оҳ, даҳшат! Даҳшат! — дея пичирларди Ойдана юрагига яқин олиб.

— Мен ҳам шуни айтаман-да! — деб илиб кетди гапни Арсен Саманчин. — Буни опера сахнасида бир тасаввур қилиб кўр? Мусиқани айт, бу ҳаяжонлар, эҳтиросларни айт, ранг-баранг овозлар, турли кичик сахналар! Кейин нима бўлганини эшит, Ойа, энг қизиги ҳали бу ёқда.

Қариндошлар қочган қизнинг орқасидан қувиб бориш учун овчи йигитни қисташга тушдилар, «Отга мин, тезроқ бўл», дедилар. Шунда овчи йигит ниҳоят тилга кирди: «Тўхтанглар, жим бўлинглар! Мен ҳеч қаёққа бормайман! Бу менинг бошимга ёғилган лаънат бўлса, ўша пасткаш қизнинг ўзига ҳам лаънат бўлсин! Қуриб кетсин, бу одамзод! Одам бўлгандан кўра махлуқ бўлган яхшироқ! Энди жўнанглар бу ердан! Энди одам деганнинг башарасига қарасам, тил тортмай ўлай! Бутундан бошлаб мени одам боласи ҳеч қачон кўрмайди. Эшитдингизми? Йўқолинг кўзимдан! Мени

қидирманг!» У шу сўзларни айтиб, отдан сакраб тушди-да, тоғлар ичида ғойиб бўлди. Воқеанинг бундай бурилиб кетганидан лолу ҳайронликда қолган қавм-қариндошлар аввал нима қилишни билмай қотиб тураверишди, кейин ҳушлари ўзига келиб, йигитнинг орқасидан югуришди, уни ҳеч қаердан излаб топишолмади. Шундан сўнг ҳеч кимса уни кўрмади.

Театр қилиб қўйилса, янада қизиқ жойи энди келади.

Овчи йигитнинг қариндошлари бошларини қуйи эгиб орқага қайтишар экан, бирдан қайдандир пайдо бўлган қайлик қизнинг додлаган овозини эшитиб қолишади. У ўзини тўрт ёққа уриб овчи йигитни изларди. Аслида қиз қочмаган экан, бу маккорлар тарқатган қора тўхмат экан, лекин буни ҳали ҳеч ким билмасди. Аслида эса қизни ўша куни тунда яширинча ўғирлаб, оёқ-қўлини боғлаб, отга босиб олиб қочганлар. Қиз ва овчи йигит унаштирилган дарё бўйида, унинг қўл-оёғини ечиб, икки ёқдан қўлидан тутиб дарёни кечиб ўтмоқчи бўлишади. Қизни сув қутқариб қолади. У босқинчилар қўлидан юлқиниб чиқиб, ўзини дарёга отади. Босқинчилар уни тутмоқчи бўладилар. Лекин қиз кўз очиб-юмгунча асов дарё оқимида ғойиб бўлади, саркаш дарё қизни қутқаради, босқинчиларни серғулув тўлқинларида оқизиб кетади, тошларга омонсиз уриб, барини ҳалок қилади. Мўъжиза рўй бериб омон қолган қайлик қиз худди қушлар каби учадиган бўлади ва кўп ўтмай овчи йигит бадар кетган ерларда сарсар кезиб юради. Одамлар уни тўхтатиб гап сўрамоқчи бўлишар, лекин қиз сира тутқич бермасди. Кейин у ҳам кўринмай кетади. Ўшандан бери Мангу қайлик сир бўлиб қолади. Одамлар гоҳо тоғларда унинг ҳўнг-ҳўнг йиғлаганини эшитишади, йиғи овози узоқ-узоқларга таралади. Мен сенга унинг мунгли қўшиғини билганимча айтиб берай, Ойа. Қайлик қиз ноласи:

Қайдасан, қайдасан, сени излайман?!

Олиб қочдилар мени, қутулиб қолдим.

Маъсум, бокира қизман, вафо сақладим,

Қайдасан, қайдасан, жоним йигитим?

Ҳамон бокира қизман, тинглагил мени,
Дарё қутқариб қолди, севги гувоҳи.
Қайдасан, қайдасан, эшитгил мени?!
Ортимдан қувишар тутиш пайида...
Сен тоғларда йўқолдинг, овчи йигитим,
Бўлган эди унашув дарё бўйида.
Қайдасан, қайдасан, қайси тоғдасан,
Қайдасан, қайдасан, сени излайман,
Қайлигинг бўлган қизман, изларинг қайда?
Кўришмоқ йўқми энди абадулабад?
Бир дарёдан сув ичдик бир-бирга ташна.
Аҳд-паймон боғладик содиқ бўлмоққа.
Кўришмоқ йўқми энди абадулабад?
Дарё оқиб боради, қайдасан, қайда?
Эслаб мени овоз бер, овчи йигитим,
Ойга, қалбга онт ичдик севгимиз учун...
Қайдан сени топайин, жоним сайёдим?
Тоғлар асло ёрилмасми?
Булут кўкда қорилмасми?
Кун дарани ёритмасми?
Оҳу йўлим кўрсатмасми?
Қайдасан, қайдасан, қайси тоғдасан?
Қайдасан, қайдасан, излайман сени...
Пойга чопмадикми, миниб отларга,
Муччи олмадикми, тўйиб бетлардан,
Қучиб қўймадикми, қизиб ўтлардай?
Кўкда Худо кўрди бизни,
Ерда одам кўрди бизни...
Қайдасан, қайдасан, қай бир тоғдасан?
Қайдасан, қайдасан, излайман сени?..
Ой сўнар осмонда яшасам сенсиз,
Ҳаёт тугайди менга, яшасам сенсиз.
Осмон бахтли бўларми бизсиз оламда,
Ким бизни қарғади, нега қарғайди?
Тоғлар бахтли бўларми бизсиз дунёда?
Ким қарғади бизни, нега қарғади?
Қурбонлиқ қилмадингми, тоғлар овидан?
Барсларнинг терисидан тортиқлар тортдинг,

Не гуноҳ қилибсан, тақдир қошида,
Омадёр сайёдим, саховатпешам?
Гурлаган оловда рақслар тушмадик,
Қайдасан, оҳ, қайда, қайси тоғдасан?
Қайдасан, оҳ, қайда, излайман сени?!
Ортимдан қувишар тутиш пайида...
Қўрмасин дейдилар бизни ҳеч қайда.
Қайдасан, қайдасан, сени излайман?!

— Оҳ, нафасим тиқилиб қолди! — ҳансираб деди Арсен Саманчин. — Сал ўзимга келай. Югуриб бора-ётган қизнинг бу нақаротини узоқ давом эттириш, қайта-қайта айтиш мумкин. Армон тобора кучайиб боради — сезяпсанми? — Қизнинг бу нола-фарёди, унинг юрак ўртанишлари барча замонлар ва барча маконларга мурожаатдай эшитилади. Унда севишганларнинг азалий фожиаси — айрилиқ аламлари ифодаланади, то улар бир-бирларига етишмагунларича бу фожа давом этаверади, унинг охири йўқ. Ўзинг бир тасаввур қилиб кўр, бунга ҳеч ким бефарқ қаролмайди, бу дард ҳаммага юқади ва ҳамдардлик уйғотади, одамларнинг қалблари мана шундай тузилган. Театрда буни қандай зўр кўрсатиш мумкин! Операда, ҳатто дарё ҳам сахна ёқалаб оқиб ўтиб, ўз қўшиғини айтади. Опера санъатида бунақаси ҳеч қачон бўлмаган. Ўз соҳилида унаштирилган қайлиқ қизни ўлимдан қутқарган дарё шундай куйлайди:

— Чўққилардан оқиб тушган дарёман,
Қутқараман сени олиб бағримга.
Ғаддор ғаним қувиб етолмас сени,
Илоҳамсан, халос топгайсан менда.
Отгил тезроқ ўзинг шовваларимга,
Тўлқинларим омон сақлагай албат...

Хор сахна ортида дарёнинг шалдирашига монанд шу қўшиқни куйлайди, гўёки борлиқ табиатнинг ўзи адолатга чанқоқ эканлигини ифодалайди. Қудратли оркестр мусиқаси тинмай янграб туради, вокал жаранг-

лайди, дилрабо овоз парвоз қилади, бу сенинг, фақат сенинг овозинг бўлади — осмон ҳам худди Мангу қайлиққа қулоқ тутгандай, ой ҳам унга жўр бўлишга шайлангандай... Тасаввур қиласанми, бунинг нима-лигини?!

— Ҳа, жуда зўр экан, оламни қамраб олган бундай нола йиғини биринчи маротаба эшитишим, — жавоб берди Ойдана. — Дарё ҳам куйлаяпти! Муъжиза! Куйчи дарё! Сен буларнинг ҳаммасини ёдингда сақлаганмисан, Арсен? Битта ҳам сўзни қолдирмай-а?

— Мен болалигимдан Мангу қайлиқ шарафига ёқилган гулханларни кўрганман ва буларнинг ҳаммасини оқинларнинг оғзидан эшитганман. О-о, шундай кечаларда улар булбул каби сайрашади, куйга солиб дoston ўқишади! Ҳар оқин ўзича Мангу қайлиқ дардини чекади, тоғларга юрак армонларини сочади — Мангу қайлиқни чорлайди! Сен саҳнада ўзингни қандай сезсанг, улар ҳам шундай. Уларни бежиз тўкма-оқин деб айтишмайди. Бир куни мендан «тўкма-оқин» рус тилига қандай таржима қилинади, деб сўраб қолишди. Дардини дарёдай тўкадиган оқин дедим. Оқинлар илҳомни сел бўлиб эшитадиган тингловчилардан олишади. Тингловчига қараб оқин дам фикр уммонларига киради, дам шамол бўлиб дашту далаларни сарсар кезади...

— Тушундим, тушундим, — қўшилишди Ойдана. — Лекин овчи йигитнинг тақдири нима бўлган? Одамлар нима дейишади? Тирикми, ўликми, ҳеч ким билмайдими?

— Бу саволга ҳеч жавоб топиб бўлмади. Ҳеч ким билмайди унга нима бўлганини. Лекин ҳамма нима-нидир кутади. Одам қадами етмаган ерларда яшириниб юради, деган гаплар бор. Дунёнинг ишларидан, тақдир найрангларида ёзғириб, ўзидан ҳам воз кечган бўлса керак. Яна бировлар у тарки дунё қилиб, дарвеш бўлиб кетган, Тибетдами, аллақаерларда роҳибларнинг мағораларида яшайди. Эртаю кеч тоат-ибодатда дуо ўқийди, деб айтишади. Булар ҳаммаси эл орасидаги гаплар,

лекин асли қаерда, номаълум. У одамларнинг тубанликларига шундай исён кўтарди, одамларга ўхшаб ёмонлик билан муроса қилиб ўтирмади. Бу туганмас умидсизлик. Агар тарихга қарасанг, ҳатто салтанатидан айрилган императорлар ҳам бунчалик тушкунликка тушмаганлар, ҳаётдан буткул юз ўтирмаганлар, аммо овчи йигит учун севги ҳаётнинг энг олий маъноси бўлиб кўринган эди. Узун гапнинг қисқаси, афсонанинг асл маъноси шунда, фусункор ҳикмати шунда. Лекин бу дostonнинг бош қаҳрамони, албатта, ўша Мангу келин, унинг туганмас қидириши, ҳақиқатга етишга тинмай уриниши... Наҳот муҳаббатнинг оқибати доим шундай тутаса? Ахир, овчи йигит у туфайли дунёдан батамом юз ўтирди, қабоҳат ва гуноҳ ишларга қарши бош кўтариб, ҳаёт неъматидан воз кечди, қайлиқ қиз эса одамлардан бешиб тавба-тазарруга берилди, муҳаббатининг қудрати, дард-ҳасратининг чексизлиги шунда. Бундан ҳам ошириброқ айтсам, бу умумжаҳон дард-уқубатининг туганмас нолалари. Нима учун муҳаббатнинг яшнаган бахт-иқболидан кўра ҳаётни кул қилиб кўкка совурадиган фожиалар кўп?

Мангу қайлиқнинг учқур сиймосига эътибор бер, бу ривоят-дostonларда одамзод борлиғида доим яшаб келган зўравонликларнинг уқубати ва айрилиқларнинг азал азоби мужассам. Яхшилик муқаррар суръатда ёмонликнинг уқубатини чекади. Мангу қайлиқ нафрат ва ҳасаддан аланга олмиш. Қабоҳат билан ҳеч қачон келишолмайди, у овчи йигитни — ўз қонуний қаллиғини тарки дунёдан ҳаётга қайтаришни, уни халос қилишни истайди, мана шу халоскор интилиш, мана шу ҳақни қарор топтириш иштиёқида на замон ва на маконда инсон руҳига чеку чегара йўқ. Одамзод авлодларида шундай бўлиб келган ва бу давом этаверади. Шунинг учун ҳам дарё ўлимдан халос этган Мангу қайлиқ барча замонлар учун рамзий сиймо бўлиб қолаверади. Ҳозир, худди мана шу онда ҳам у биз билан бирга, шу боғда бизга ҳамроҳ, у ҳақда гаплашаётганимиз, уни ўйлаётганимизни билади. Шу фаройиб дostonнинг ичига

кирганимизнинг ўзида севгининг жаҳоний бир соғинч-армони бор, сен буни сезасанми?

— Бўлмасам-чи! Ахир сенинг жаҳоний маърузангни бекорга тинглаганим йўқ, — деб қўйди Ойдана қойил қолганини билдириб ва шу билан бирга кинояга ўрин қолдирмасдан. — Фикрларинг қуюлиб келганига ҳайрон қоламан! — хитоб қилди у яланғоч елкалари увишгандай қунишиб. — Бир журналист аёл сени «Жаҳоний жаҳонсоз» дегани эсингдами? Одамнинг кулгиси қистайди: жаҳонсоз ва яна бунинг устига, жаҳоний!

— Майли, балки мен бир телба-санғи одамдирман, лекин сенинг устингдаги вазифа тамом бошқа. Сен опера сахнасида Мангу қайлиққа айланишинг керак, одамларни ром қилувчи сеҳрли овозинг билан само-ларга парвоз қилишинг керак.

— Вой, бўлди! Шу ўтирган еримиздан тўғри самога учамизми? Унда мен само кўшиқчиси эканман-да! Фазокор хонанда дейишар экан-да, мени! Вой, одамни кулдириб ўлдирасан!

— Бўпти, кечир мени! Лекин мен жиддий айтяпман. Сен Мангу қайлиқ биз билан бирга эканлигини сезмаяпсанми, ҳов, ана, катта дарахт орқасида, фонар олдида турганини кўрмаяпсанми! Унинг нималар деяётганини биласанми?

— Нимайкан?

— Қулоғингни бер! Сиз ошиқ-маъшуқларга таъзим бажо қилиш учун бу кунларни кўзим тўрт бўлиб қанча кутдим. Сиз мени эслаяпсиз. Йиллар ўтди, асрлар. Мен ҳамон ўша-ўша унаштирилган қайлиқ қизман. Халқ мени Мангу қайлиқ дейди. Одамлар юксак тоғларда мени ёдлаб гулханлар ёқишади, ғам-қайғуда саргардон кезган қиз аланга олдига келсин, шомонлар арвоҳларни чақирсин, улардан сўрасин. Мангу қайлиқ яна қанча сарсон-харосон дайдийди, яна қачонгача овчи йигитини ёнига чорлаб чақиради ва яна тоқай қув-қув, қоч-қочдан зорланиб, ёниб-куйиб нола чекади? Арвоҳлар эса доим битта жавоб айтади, эшит-эшит, Ойа, бу сен

билан бизга тааллуқли — дунё Мангу қайлиқнинг жозибали қўшиқларини тинглаб, уни танийди, ўша қўшиқлардан кўп одамлар унинг бошига тушган қайғули воқеалардан хабар топадилар, ер юзидаги барча қайлиқ, келинларга мурожаат қилиб, менинг қўшиқларимни ўз қаллиқларингизга садоқатли муҳаббат ва вафодорликнинг ҳадяси каби айтиб беринглар, дейди. Мана шу соатда руҳлар сен билан мени ҳам эшитсинлар илоҳим, Ойа! Улар Мангу қайлиқнинг сен ижро этган ўланларини кўпчилик бўлиб эшитишни хоҳлайдилар. Руҳлар айтадиларки, сенинг пешонангга кўкдан Мангу қайлиқ бўлиш ёзилган, яна ҳам тўғрироғи, сен унинг элчиси бўлгайсан! Мангу кўкда илоҳ ва улайҳлар сендан рози бўлишар, одамлар ҳам сени эъзозлаб, ўланларингни юракларига жо қилурлар, сенинг овозинг самолардан ёғилгай...

— Вой, вой, вой! Топган гапларингни қара! — Кулгиси қистаб унинг сўзини бўлди Ойдана. — Само қаватларида кезганимиз етар, сал пастга тушайлик, ҳушимизни йиғиштирайлик.

— Сен ҳали кўп шошилма, — деб сўзидан қолмасди Арсен Саманчин. — Ҳушингни йиғиштириб олаверасан. Ана, ўзинг кўр. Менга ишонмасанг, ҳов, анови ерга қара, дарахт орқасида — фонар олдида. Кўряпсанми, Мангу қайлиқнинг шарпасини? У миннатдор бўлиб, умидланиб қуллуқ қияпти. Мангу ёш ва қандай чиройли — ҳарир кўйлак кийган, узун ёқалари худди қуш қанотидай ҳилпирайди.

Ойдана маъқуллагандай бўлиб, бошини қимирлатди-да, кейин шундай деди:

— Арсен, ҳақиқатан ҳам, тенги йўқ хаёлпараст экансан. Лекин хаёлнинг ҳаётий асоси бўлгани яхши. Мангу қайлиқни саҳнага олиб чиқиш учун мусиқа, нота ва партитура керак, оркестр, сценография, либослар, юзлаб овозга эга хор керак... Сен, ана, дарё ҳам қўшиқ айтади, дейсан, аммо буни саҳнага қандай олиб чиқасан? Ундан кейин композитор қани, саҳналаштирувчи режиссёр қани? Ва ниҳоят, ҳаммасидан кўра

энг муҳими — буларнинг ҳаммасига маблағ қаердан олинади? Опера театри фақат бизда эмас, ҳамма ерда ҳам адоий тамом бўлган. Давлатнинг операга қарайдиган имкони йўқ.

Арсен Саманчин бу гапга қўшилгандай бўлди-ю, лекин ўз айтганидан қолмади:

— Ҳа, биламан, ҳозирда опера театри — кимсасиз ибодатгоҳга ўхшайди. Опера сахналарида эстрада даранг-дурунлари, масхарабозлик ва бошқа кўнгилочар томошалар қўйилапти. Энг яхши қўшиқчилар бозор издиҳомларида овоз чиқариш учун тўрт ёққа тарқаб кетишганлигини ҳам биламан. Бор гап шу. Ҳозирги пайтнинг композиторлари ҳам операга мусиқа ёзиш иштиёқида ёнаётгани йўқ. Шунга қарамай, ушбу олий санъат йўқолиб кетмаслиги зарур. Қандай қилиб бунга бамайлихотир қараб ўтириш мумкин?

— Ҳўп, унда нима қилмоқчисан?

— Ойа, агар сен Мангу қайлиқни олиб чиқишга рози бўлсанг, мен булдозерга ўхшаб бунга йўл очаман, қўлимдан келади. Композитор Аблаев билан гаплашиб қўйганман. У кутяпти. Либреттосини ўзим ёзаман. Аблаев ҳаммамиз йиғилиб бир учрашайлик, деяпти. Қайтиб боришимиз ҳамон унга қўнғироқ қиламан...

— Майли, яхши. Кўрайлик-чи... Ҳаммадан олдин либреттони ёз, азизим либретточи!

Кўҳна Хайделберг боғида тун ярмидан оғди. Хиёбонлар фонарларидан тушган соя шарпалар энди тонгга қадар донг қотди. Арсен Саманчин Ойдана Самаровани қўлтиқлаб олганча қасрга йўл олдилар ва ҳамон ўша мавзу устида сўзлашдилар. Тўшақда ҳам шуни шивирлашиб ётишди. Эртасига эрталаб тайёрада Москвага учадиган ва у ердан юртга кетадиган эдилар.

Улар бошқа бундай учрашмадилар. Аммо уларнинг учрашувларига эъжоз бағишлагандай, худди кўкдан тушгандай бўлиб уларнинг ҳаётига кириб келган «Мангу қайлиқ» гоёси шунчалар ўзига боғлаб, мафтун қилиб қўйдики, одми жўн борлиқдан юксалиш, баландроқ туриш учун унинг мўъжизасига тамом фарқ бўлди-

лар, дунёнинг бир бурчига, немис романтизмнинг нақ марказига бориб қолишгани ҳам, шу боис бежиз эмасдек кўринарди. Шунинг учун ҳам ўша хаёлий-кўтаринки жозиб бир шароитда кундалик бари одми ташвишлар бутунлай ва батамом унут бўлди, улоқтириб ташланди — бутун қийинчиликлари, зиддиятлари, уруш-жанжаллари, суд-қозихона тортишувлари, адоват, қабоҳатлари билан олдинги турмуш орқага чекилди... Булар бари ҳар икковларининг бошларидан кечган эди — ахир, Ойдана ҳам бир бор эр қилиб, турмуш қурган, лекин санъат кишилари ҳаётида тез-тез учраб турганидек, кўп ўтмай ажрашган эди. Қисқа бир вақтга бари унутилди. Тақдир қўлларидан тутиб етаклаб келган Хайделбергнинг юз йиллик кўҳна боғида улар бағоят мусаффо хилқатга — пари ва паризодга айланган ҳамда шу ерда улар кўз ўнгида ўз битмас-туганмас қайғуси билан Мангу қайлиқ намоён бўлганди...

Кейин бари телба-тескари бўлиб кетди...

Тақдир қилмаган экан-да. Дастлаб гоҳи-гоҳида кўришиб, учрашиб туришди, хаёлийроқ туюлса-да, барибир, «Мангу қайлиқ»ни эсдан чиқаришмайди, орасира телефонда гаплашишди, кейин бирдан ҳаммаси барҳам топди — Ойдана бутун мамлакатнинг кўз ўнгида Лимузинга тушиб жўнаб қолди, телевизор буни тўғридан-тўғри, бошдан-оёқ кўрсатиб турди. Лимузиннинг орқа юкхонасида қанча пул тахланиб ётганини бир Худо билади! Лекин бунинг учун ундан ўпка қилиб бўлармиди? Кўпроқ нарсага эга бўлиш, кўпроқ пул топиш, боз устига, шон-шуҳрат қозонишни ким истамайди?

Бундай шоу-омад, томоша-омад ҳар куни ҳар кимга келавермайди-ку! Ахир, энди у Эртош Курчал билан шартнома имзолаган бўлиши керак. Ҳар қалай, шу асрга боп шартнома! Тузса, ҳаққи бор. Ҳа, ҳаққи бор. Э-ҳа, хўп сен-чи, сен нима дейсан, олигархлар билан олишиб юрасанми? Шўринг курсин! Ёзув-чизувларингдан бошқа ниманг бор, сен шўрликнинг? Ундай десанг, энди бутун матбуот ҳам ўша олигархларнинг қўлида-ку!

Арсен Саманчин мана шундай пасткашликка бора-ётгани — ҳасад қилаётгани, ғаш кўраётгани учун ўзини ўзи ёмон кўриб кетар, сўкар, ёввойи махлуқ, деб атарди... Боши бориб деворга урилганди. Ҳаммасига биратўла нуқта қўяр вақт етганди. Кимдир айтган экан: «Зўр зўрнинг олдида думини қисади, зўрдан зўр чиқади». Оммавий маданият унинг каби хаёлпараст кимсани мажақлаб ташлади, туришга ҳол йўқ энди... Эртош Курчалга эса ҳамма тан берди, қуллуққа ўтди. Қанчадан-қанча ресторанлари, эстрадалари, стадионлари, реклама агентликлари, телеканаллари бор унинг! Буларнинг бари одамларнинг кўз ўнгида, ҳаммасига қонуний эгалик қилади, у эмасми ахир, оммавий маданиятнинг уммон-уммон тўлқинларини ҳаракатга келтирган ва Арсен Саманчинни ҳам, унинг «Мангу қайлиғ»ини ҳам бир чеккага улоқтириб ташлаб, юзага чиқмайдиган қилиб қўйган...

Сал кейинроқ яна бир оғирчилик елкасига тушиб, бўйни-гарданини тўхтовсиз эзиб, азоб бера бошлади: у ўша лаънати Эртош Курчални ўлдиришга қасд қилди. Энди бу тийиқ билмас ўч олиш туйғуси жунбишга келиб, уни ҳол-жонига қўймас, юрагининг тубида оловланаётган бу чўғ тинчлик бермас — яккаш ўлдир, дерди. Бутун ўй-хаёли шунда эди. Ички бир ожизликдан ниш урмаяптимикин бундай ўймаловчи қаҳр-вазаб? Уни бу ғашлик ғиппа бўғиб олган, нафас олдирмайди, қисқаси, у ўзини худди қопқонга тушиб қолгандай сезади. Тақдирмикин? Ким билибдики, муҳаббат ҳис-ҳаяжонлари ичида юз кўрган мана шу кўтаринки-хаёлий фикрнинг натижаси қўрқинчли тарзда якун топиб — бировни ўлдиришдай қайсар, саркаш бир хоҳиш билан тугайди деб? Лекин устма-уст бостириб келаётган наҳс кунлар орасида ҳам бирдан кўнгли ёришиб кетар, анойилик билан, ахир, Ойдана Самаровани ишонтирса, фикридан қайтарса бўлади-ку, деб ўйларди. Уни Мангу қайлиқ олдида биргаликда тавба-тазарру қилишга, тоғларга чиқиб, машғала ёқишга, Хайделберг орзулари сароб бўлиб чиққани учун узр-маъзур сўраш-

га, куз ёшлар тукиб кўнгилларни бўшатишга кўндириш мумкин-ку, дерди.

Лекин у билан, ҳатто кўнғироқ қилиб ҳам гаплашолмади. Балки бир ёқаси шу ҳам дуруст бўлгандир — унинг бу фикри устидан қандай қаҳ-қаҳ отиб кулишини тасаввур қилиш мумкин. «Бу йигит миясини тамом еб қўйибди», деб айтиши ҳам ҳеч гапмас! Лекин, барибир, хаёли қочарди: агарда тоғларга бориб биргаликда Мангу қайлиқ руҳи олдида тавба қилиб тиз чўкиш имконияти туғилса эди, осмонни гувоҳликка чақириб айтардим — мангулик тортиғидан воз кечиш учун муҳаббатнинг ҳеч қандай сабаби йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмас (яна гапни қуруқ олиб қоча бошлади). Зеро, муҳаббат бу севишганларнинг мангулик сари элтадиган ягона йўли ва муҳаббат туйғулари маконларини қасддан бузиш, харобага айлантириш — мангуликни таҳдидга солиш, уни хавф остига қўйиш билан баробар. Ахир, муҳаббат ўлмаслик сари интилиш ва ҳар ким Худонинг ўзи томонидан пешонага ёзилган бу сўқмоқдан ўтиб боради... (Фақат ким қандай одим отиб ўтади — масала шунда).

Лекин яна бошига қанчадан-қанча киноя ёғилмасди! Кимга керак буларнинг ҳаммаси? Ахир, «Ҳолливудча»сига яшашни истайдиган (анов Эртош Курчал Ойдана ҳақида фильм чиқаришни мўлжаллаб юрибди экан) юлдуз хонанда тўла-тўқис шоу-томоша-бизнесга тегишли бўлган вақтини тоғлардаги аллақайларда арвоҳларни кутиш, Мангу қайлиқни кутишга бекордан-бекор исроф қилса, шу ярашадими? Кулгили!

Хуллас, олдинда зигирча ёруғлик кўринмасди.

Тақдир «Евразия» ресторанида унга аниқ ишора қилди, иккиланиб ўтиришга ўрин қолмади ҳисоб. Бунни якуний ўмбалоқ ошиш деса ҳам бўлади... Қурол топишдан бошқа ҳеч чора қолмаганга ўхшарди... Лекин қаердан ва қандай топсин? Аҳмоқона гап! Нега ҳаёт ҳеч ўйлаб-нетиб ўтирмай кишини шундай боши-кети йўқ берк кўчаларга киритиб қўяверади? Агар шундай бўлса, нима учун туриш-турмушни аёвсиз ағдар-тўнтар қилиб

ташлаш, ун-сўлга боқмай ҳамма нарсанинг пачавасини чиқариш, ҳўл-қуруқни барабар ёндириш керак? Фойдаси борми? Жонинг ҳалқумингга келиб, охириги сўзингни айтишинг қолди, холос!

Арсен Саманчин бу кечани шундай — ўзи билан ўзи натижасиз олишиб, ўй-фикр талашиб ўтказди. Беш қаватли уйлар ялписига уйқуга чўмган, унинг ҳовлига қараган ёлғиз деразасининг чироғигина ёнар, бир ўзи дарча олдида туриб, юраги сиқилгандан сиқилар, адоқсиз ғамгин ўйларга ботар, ўзини аллаким бировга ва охир-оқибат, ўзига ҳам суиқасд қилмасликка кўндирмоқчи бўлиб қаттиқ тергар, ер юзидаги энг разил жиноят — одам ўлдиришга йўл қўймасликнинг чорасини қидирарди. Лекин ўзида жунбиш қилаётган ўч олиш васвасаларини сира енголмасди. Тинимсиз ўртанарди...

Жаабарс ҳам ўша кеча юксак тоғларда, довон этагида ўртаниб куярди. Ёлғиз жониворнинг кўзига уйқу келмасди. Дунё ундан батамом юз ўгирган, дарди-дунёси қоронғу, ғам-аламга ботганди. Юлдузларга қараб қаҳрли увларди. Юлдузлар кўп, бари чарақлаб нур сочарди. Шу юлдузларга бош олиб кетсанг, улар бир-бирларини кунламайдилар, қишин-ёзин ҳамжиҳат, ҳамиша бирга...

Ўша дам Арсен Саманчин ҳам ўша юлдузларга тикилиб қолганди. Унинг ҳам юлдузларга учиб кетгиси, бош-кеги йўқ, ўйлардан қутулгиси келганди...

Бироқ ўй ўйламасликнинг сира иложи йўқ — кўнглининг тубида бир фикр йилт этиб ўтди: «Акам Ардак Саманчинга айтсамми?» Савдо аҳли орасида Ардак Саманчиннинг таниш-билишлари кўп. Собиқ терапевт-врач эндиликда итбоқарлик қилар, Ўрта Осиё овчаркаларини етиштириб, уларни Европага, кўпроқ Германияга сотарди. Бу овчаркага ишқибоз харидорлар кўп эди. Кети кўринмасди. Итларни хорижга чиқариб сотиш бўйича хужжатларни Ардак ўз вақтида қонуний томонларини ўрнига қўйиб тайёрларди. Хуллас, мана шундай машғулот билан тирикчилик ўтказар, учта мактабга қатнайдиган

боласи — бир қиз ва икки ўғилчаси бор эди. Хотини Гулнора — собиқ ҳамшира. Улар бозорга мослашиб олишди. Гоҳ ҳазил-мутуйиба, гоҳ жиддий йўсинда Ардак: «Итлар билан мослашяпман!» — деб қўярди.

Шаҳар чеккасида ҳовлилари бўлиб, ер-сув, итхоналар... оиланинг корига ярайдиган «Жигули».

Ардакнинг ўзи тўғри, тартиб-қоидали, ишдан қочмайдиган, ўқимишли одам. Фақат туғилган юрти Туюқ-Жардаги туғишганлари ундан хафа, ит-бизнесни сира ёқтиришмайди. Одам уялади, дейишади. Номуслари келади. Ўқиб, ўқиб, дипломли врач бўлди, энди эса ит урчитиб, ит сотиб юрибди Жаҳон бозорида, шу яхшими? Катта опаси Кадича овулда туради, Ардакнинг ишбилармонлиги ҳақида гап кетса, унинг иззат-нафсига тегади. Итбилармон деган гапдан Кадичанинг юзи шувут, оғринади. «Овулларда итни бозорга чиқариб сотишни ҳеч миназларига сиғдиrolмайдилар: қишлоқнинг қаерига қарама, ит, ҳовли ҳам, кўча ҳам, томорқа ерда ҳам ит, сенга керакми, хоҳлаганингча ол, бозорга чиқариб сотишга бало борми? Бунақа кетаверса, ҳали мушуклар ҳам бозорга чиқади, ўла қолгур каламушлар ҳам». Аммо Ардак бу гапларга парво қилмайди, ўз билганидан қолмайди, тўғри, овулга ҳам бормади, ортиқча гап-сўзга тоқати йўқ.

Лекин кўришиб қолганларида катта ака бўлиб Арсенга панд-насиҳат айтишни канда қилмайди: «Қачонгача сўққабош дайдиб юрасан, бола? Чўзиб нима қиласан? Муносиб хотин-қизлар шаҳарда ҳам, овулларда ҳам бисёр, Худога шукур. Бўлар иш бўлган, ғишт қолипдан кўчган, бир сафар омадинг келмапти, ҳечқиси йўқ, бир умр бева-бечора бўлиб юролмайсан-ку. Фикри-зикринг ҳам бошқача, хорижий тилларни биласан, таниқли журналистсан, ўз-ўзингга эга-менсан — ҳозир бу нарса модага айланиб қолди. Қаерга қарама, сени конференцияларга таклиф қилиб чақиришади... Ўз-ўзингни эплаб юрасан, ишқилиб. Лекин бўйдоқлик, сўққабошлик ёмон, ахир сен роҳиб ё дарвеш эмассан-ку».

«Йўқ, қурол масаласида Ардакка оғиз очмаган маъқул — негалигини суриштиравериб жонингни ҳалқумингга келтиради. Ўлардай серҳафсала одам — врачларнинг ҳаммаси ҳам шундай серҳафсала бўлишади. Тўғри, Ардак андак отиб ҳам туради... Йўқ, бунақа нозик ишга акангни аралаштирмаганинг тузук. Нияти нималигини билиб қолса, ўламан саттор, дейди-ю, бу ишга асло йўл қўймайди...»

Ўша кеча ярим тунда ёлғиз деразадан юлдузларга боқиб, у мана шуларни ўйларди. Ёз чоғлари осмон серюлдуз кўринади. Қани энди шундай яшасанг: «Шуълангни сочгилу — мих-пихингни қўй»...

V

Эрталаб уни телефон қўнғироғи уйғотиб юборди. Ўрнидан хушламай қўзғалди, хушламай телефонга юриб борди, боргунимча балки жимиб қолар, деди, уйқудан кўзини очар-очмас телефонда гаплашгиси йўқ эди. Лекин кимдир тўхтовсиз қўнғироқ қиларди. Бир ёқаси шуниси ҳам тузук бўлди, хаёллارнинг паришон парвозлари ва абдираган-довдираган тушлардан сўнг кундалик одми борлиққа шўнғиш ҳам керак эди, мана, бошламасига тинимсиз қўнғироқлар. Қўнғироқ қилаётган амакиси Бектур оға бўлиб чиқди. Яқин қариндош эмасми, у тез-тез қўнғироқ қилиб хабар олиб турарди, энг муҳими, у чинакам кордон (қанийди кўпроқ бўлса шундайлар) одам эди, Туёқ-Жардаги колхозга то у тарқаб кетмагунча кўп йиллар раис бўлган. Кейин ҳам эс-ҳушини йўқотиб қўймади. Овчиликни йўлга қўйса, катта даромад олиш мумкинлигини тушунди. Узангилаш тоғларида таниқли овчи-ишбилармонга айланди, «Мерган» деган фирма очди. Ишлар анча юришиб кетди, кейинги пайтлар хорижий мижозлар кўпайиб, «Мерган» фирмаси йўли билан чет эллик овчилар кунда-шунда бўлиб қолди, хорижлик овчиларни таклиф этиш ва бошқа турли ҳужжатларни расмийлаштиришда амакисига Арсен Саманчин ҳам кўмаклашиб турарди.

Агар эрталабдан шу телефон қўнғироғи жирингламаган бўлсайди, ирода ва ақл-идрокнинг бу адоқсиз, енгиб бўлмас изтироблари, ўз-ўзини аран-қаран қийнашлар ким билсин, унинг учун қандай тугарди. Шундай бир ночор аҳволда Арсен ҳеч ким билан гаплашишни истамасди, гўшақдан Бектурган Саманчиннинг қадрдон овози келганда, у кўришганларида гап нима ҳақида боришини билиб, аввал уни кейинроққа, пешинга қараб чўзмоқчи ҳам бўлди. Ўлдин бироз ўзига келсин, эс-ҳушини йиғиштириб олсин, юрагида рўй бераётган ларзалар андак пасайсин. Лекин ҳали асосий гапга ўтмасдан шунчаки саломлашиб, ҳолаҳвол сўрашганларидаёқ Арсеннинг хаёлига ярқ этиб бир фикр келди, ахир, қуролни ҳеч жон қойитмай оппа-осон қўлга киритса бўлади-ку, бу лаънати муаммо шу билан ечилади-ку, ниҳоят. У бирдан ўзини қушдай енгил сизди. Амакиси билан узоққа чўзмай учрашишга рози бўлди, «Ўзим аввалроқ қўнғироқ қилмаганим учун узр сўрайман», дея сипориш қилди.

Табиийки, ўрталаридаги гап Арсен юрагига тугиб қўйган ўч олиш ниятига тааллуқли эмасди. Улар эски қадрдонлардай доимги омади гаплардан, Бектурган Саманчиннинг овчилик билан боғлиқ ишларидан сўйлашиб ўтирдилар.

— Э, бормисан, жиян. Сени кечадан бери излаб тополмайман, — деди Бектур оға ўпкаланиб, оқсоқол Бектурган Саманчинни одамлар ҳурмат қилиб шундай деб чақиришарди. — Қай гўрларда юрибсан ўзи, укажон? Қўлингдаги телефонинг ҳам ишламайди.

— Бектур оға, ҳозир шаҳардамисиз?

— Шаҳарда бўлмай қаерда бўлай, жияним. Сен билан отамлашгани келдим. Нима, араб қўноқлар бизга барс овига келишини унутдингми? Ҳамма ишларни ўзинг тўғриловдинг. Уларга сенга ўхшаган олим таржимон керак, ишончли, уста. Сен бўлсанг, ишни чўзганинг чўзган, нима халал беряпти? Энг мустақил, энг эркин эгамен ўзинг эмасмисан, ахир? Амалда-чи? Эсингдан кўтарилибди-да.

— Ундаймас, Бектур оға! Эсимда турибди.

— Унда нега чўзаяпсан? Менинг ишонганим сенсан. Вақт ҳам оз қолди. Етти кундан кейин араб қўноқлар келишади, сен эса миқ этмайсан...

— Ташвишланманг, Бектур оға. Мен телевидениега катта кўрсатув тайёрлаётган эдим. Чет эл журналистлари келишган эди. Хавотир олманг, араб қўноқларга ўзим таржимонлик қиламан, ҳозирги тил билан айтганда, ўзим менежер бўламан. Доим ёнларида бирга юраман.

— Ундоқ бўлса, Худога шукур! Амакингни ҳурмат қилсанг, отангни ҳурмат қилгандай бўласан. Баракалла! Бошқа овчилар келади-кетади. Лекин бунақа араб қўноқлари тоғларимизга энди келишяпти. Ўзинг биласан, булар Худонинг ердаги соялари мисоли. Бор-йўғи етти кун қолди. Тоғлар, дараларда анча нарсаларни тайёрлашимиз керак! Энг муҳими, ов мавсуми келяпти, илвирслар доvon ортидаги ёзги жойларидан бизнинг Узангилашга қайтишяпти, ҳаракатингни қилиб қол!

— Тушундим, Бектур оға. Мен хизматингизга тайёрман.

— Ундоқ бўлса, учрашиб, ҳаммасини бир бошдан гаплашиб олайлик. Яна бир иш ҳам чиқиб турибди. Биз сенинг қайғунгни ҳам қилмасак бўлмас...

— Кўришайлик, Бектур оға. Ҳозир соат тўққиз. Ўн бирда учрашайлик. Қаер қулай бўлади?

— Сенинг уйинг қалай бўларкин?

— Бўпти, унгача чой қайнатиб қўяман...

— Майли, Арсен. Чойга овора бўлиб юрма. Нима, мен алақандай меҳмонмидим? Бўйдоқ бир йигит бўлсанг. Қариндошлар сени деб кўп ташвиш чекишяпти. Сен бўлсанг... Бўпти, майли. Ўн бирга етиб бора-ман.

— Келинг, Бектур оға, кутаман.

Гўшакни жойига қўйиб, Арсен Саманчин енгил тин олди. Атрофига аланглаб қаради. Бир нарса эсига тушиб, Бектур Саманчиннинг шофёрининг қулидаги телефонни терди. Ўзи яхши йигит, жипнинг зўрида

амакини олиб юради. Номи ҳам ўзига ярашган. Итибой. Гоҳо Арсен унга ҳазиллашиб қўяди: «Итибой дегани — бой ити бор одам». Ити бой бўлгач, эгаси ҳам қуруқ қолмайди, ул-бул тегиб туради! Оҳ, бой бўлиш орзуси ҳеч қачон ўтмайди, одамлар нималар деб таърифлашмайди буни... Йўлга чиқаётганингизда, менга билдириб қўйинг, деб Итибой билан келишди.

Шу билан Арсен Саманчиннинг қўнгли сал-пал жойига тушиб, яна қўймағур ўйларга толди. Ҳа, яқин қариндоши Бектур Саманчин айтган ишга рози бўлиш, олийнасаб овчи қўноқларни кутиб олиш учун унга кўмаклашиш керак. Араб нефть магнатлари — Ҳасан ва Мисир. Улар бир-бирларига амакивачча экан. Қуш тутиш, пойга чопиш, хавфли ҳайвонларни овлашга ишқибоз экан. Қор қоплонларини овлаш учун отланаётган бой-бадавлат овчи қўноқлар, албатта, ёлғиз овга бормаиди, уларнинг атрофида кўп одамлар — хизматчилар, қўриқчилар, йўлбошловчилар бўлади (шуниси ҳам борки, қор қоплонидай зўр ҳайвонлар дунёда бошқа ҳеч ерда қолмаган, Яқин Шарқни-ку, айтиб ўтирмаса ҳам бўлади, улар бу ерларнинг жазирама иссиғида яшолмайди, уларнинг ватани юксак осмонўпар тоғлар, бу ерларда ёз доим сарин салқин, қиши эса қаҳратон совуқ, шунинг учун ҳам қор қоплонлари — илвирсларнинг мўйнаси беқиёс чиройли, ҳар бир туки олтин баҳосига тенг...). Уларнинг ҳаммаси ўз ов қуроллари билан келади. Бундан чикди, уларнинг доимий таржимони ва ҳамроҳи Арсен Саманчин ҳам қуролланган бўлади, унга ҳам эҳтимол, милтиқ ёки тўппонча беришса керак. Тўппончани кейин ўзига олиб қолади — бир баҳонасини топади. Овлари баролидан келса, қўноқлар унга тўппонча тортиқ қилсалар ҳам ажабмас. Ов тугаши ҳамоноқ у тоғлардан катта шаҳарга тушиб келади-ю, ўйлаб қўйган ниятини амалга оширади.

Амакисининг қўнғироқ қилгани айни муддао бўлди, унинг ҳушини жойига келтирди, тунги музтар ўй-хаёллар юракни ларзага солувчи ваҳимали тушлардан сўнг тўғри одатий ҳаётга қайтарди. Арсен Саманчин

эс-ҳушини йиғиштириб, ўзини маҳкам қўлга олиб, шу билан гўё безовта хавотирли ўйларга чек қўйди, ўз мудҳиш режасини орқага суриб, ўзи билан ўзи муроса қилишга келишгандай бўлди. Ишга шўнғиш керак эди. «Бас қил, бас қил, Арс, ҳушингни йиғиштир! — деб янди ўзини ўзи у. — Ҳозир бунини ўйлайдиган вақт эмас. Эсингни еб қўймагандирсан ахир, Арс!» Ойдана ҳаяжони жуш урган пайтлар эркалиниб уни шундай деб атарди — «Арс» дерди. Ўша бахтиёр дамларни эслаб, у оғир аламли хўрсинди. Шунда Арсен ўзини шамоллар қуюқ баргларини учуриб кетиб, яланғоч бўлиб қолган дарахтдай сезди. Урэн юрак билан қандай яшайди...

Шундоқ, дарҳол ишга киришмаса бўлмайди, қачонгача ўртаниб-куйиш мумкин, қачонгача ўзини тириклай гўрга тикиш керак? Иш деган тикилиб, қалашиб ётибди. Таҳририятларнинг топшириқлари билан бошлаб қўйилган, лекин шошилишда охирига етказилмаган қанчадан-қанча ишлар компьютернинг хотирасида турибди. Бу тикилишга ўзи айбдор: ҳар турли мавзуларни ёритишга уринаверади, навбатдаги оммабоп мақолалардан тортиб, сув-энергетика муаммоларигача қаламга олаверади, яна бошқа қатор мавзуларни ҳам кўз остига олиб қўяди. Натижа-чи? Унинг иш столида ҳеч қачон чала ёзилган мақолалар уюлиб ётмасди. Бу, ҳарҳолда, эгамен журналистман, деб керилиб юришнинг оқибати бўлса керак. У эркин! Ҳеч кимга ҳисоб бермайди, ҳеч кимса уни тергаб, назорат қилмайди. Яшайди кўнгли тусаганча... Шу ҳам иш бўлдимиди?

Ўлган ишқ, ўлган ғоя ўртаган юрагини азоблар алангасида ёқиб юбормаслик учун Арсен Саманчин ўзини ўзи танбеҳ қамчиси билан шундай савалар, ўз кайфият-руҳиятини ростларди. «Қуриб кеткур капитализм кучини кўрсатяпти! Ҳеч нарса унинг йўлига тўсиқ бўлолмайди — бели ингичка! Умуман олганда, бу ерда капитализм нима қилиб юрибди? Гап шундаки, ғояни худди товар каби сотиб олиш ва худди товар каби сотиш мумкин экан,

роянинг йўлини бутунлай тўсиб қўйса ҳам бўларкан — пул билан ҳамма нарсани қилса бўлади. Сен эса бу шароитта бегонасан — сотилмайсан, сотиб олмайсан, сен эркин-ихтиёрий кўчманчиликдан санғиб-қанғиб келиб қолгансан, ана энди қопчиғингни тўлдириб олавер-чи. Кўчқорлардай манглайингни қарсиллатиб ур — ҳаммага бир ўзинг қарши бор. Бошинг кетмаса, мен кафил, бошқалар эса пул билан ҳаммасидан қутулиб кетишади. Э, барибир, жангми-жанг, қочиб қутулиб бўлмайди. Лекин ҳозир эмас. Ҳамма нарсанинг каттами, кичикми ўз йўл-йўриғи, ўз расамади бор. Лекин вақтинча буларнинг барини унутмоқ даркор!» — У шундай деб ўзини ўзи ишонтиришга уринар, ҳозир Бектур оға етиб келади-ю, ҳаммаси яна бошқача бўлиб кетади, деб умид қиларди. Унда кун тартибига тамомила ўзга бир масала чиқажак, олдинга ҳаётнинг бошқа бир моҳият-фасонаси ўтажак. Ўртага жиддий гаплар тушажак, улар эса оз эмас.

Арсен Саманчин ўзига ўзи шу йўсин таскин-тасалли бераркан, гўёки Мангу қайлиқ олдида узр-маъзур қилгандай, уни овутгандай бўларди. Унга мурожаат қиларкан, ўзи эмас, гўё ўзининг эгизи — иккинчи бир нусхаси хаёлан сўзлаётган, шивирлаётгандай, гўё қайлиқ қиз кўримсиз етти қаватли уйнинг оҳанжама қилиб қисирлаган, тарақлаган сийқа лифтидан чиқиб, худди эшик орқасида тургандай, унинг шипшиганига қулоқ солаётгандай эди. Қиз қайлиққа у эшитилар-эшитилмас пичирлар, кечирим сўрарди: «Шошма, яна бироз куттил. Худо хоҳласа, албатта, бир чора-тадбирини кўргаймиз. Ўшанда мен сени, Ойданани, мумтоз ноалалар билан йўғрилган улуғ мусиқани, бошингизни қовуштиргайман! Ойдана саҳнага чиққай, сен унинг яқинида, парда ортида тургайсан, ҳаммасини ўзинг эшиттайсан ва кўргайсан. Фақат андак сабр қил. Ундан кейин, ўзинг ўйлаб кўр, айб Ойданадами? Ўз ихтиёри билан бизни ташлаб кетганини тушун, бир пайтлар сени ўғирлашгандай уни ҳам ўғирлашди, лекин энди бу бошқачароқ ўғирлаш, ҳозир мана шундай ўғирлашади — йўлдан уришади, алдашади, бузишади, сотиб олишади. Илгариги замонларда чиройли

аёлни отга ўнгариб олиб қочишса, эндиликда уни доллар тўлдирилган қоп устига итқитишади, кейин аёлнинг ўзи чоптириб кетаверади, тезликни ошириб, доллар уюрларига ўзини уради, уюрларни миллионер-миллиардерлар бошқаришади, ҳар бири ўз алоҳида уюрини боқади, кўпайтиради, бошни бошга қўшади. Тирикчилигимиз шундай. Бошқа йўл йўқ, ҳаммамиз бозорда ўралашамиз. Бунда ҳеч кимнинг айби йўқ, барини йўлга солаётган бозор иқтисоди. Лекин бундоқ ўйлаб қарасангиз, айбимиз ҳам йўқ эмас. Бизни ялписига қандай мажбур қилаётган бўлсалар, шундай бўйсуниб кун кечираётганимиз учун айбдормиз. Эҳ, мен яна сиёсат билан социология тўқайларига кириб кетдим. Фақат сен буларни юрагингга яқин олма, бу ташвишлар сенга ортиқча. Хонаси келиб қолгани учун бир кўнглимни ёздим-да. Мени кечир ва менга ишон, кут, Худо хоҳласа, ҳали яна кўришгаймиз. Йўқ, шошма, бир зум тўхта. Яна бир нарсა доим ич-этимни кемириб ётади. Зимдан разм солиб қарасам, Ойдана ўша томонларда ўзини қандай сезаётган экан, барча рекламаларда тасвирлангандай, нурафшон сахналарда кўрингандай, ҳақиқатан, бахтлимикин ёки юрагининг бир чеккасида чоҳ бормикин, баъзан нима қилиш, бошини қаерга уришни билмасдан шу чоҳга беркинармикин, тавба қилармикин, юм-юм йиғлаб ётармикин афтода? Афсус, мендан, ҳатто қочиб юрганига қарамасдан, унга, барибир осон бўлмаса керак, дунё кўзимизга бошқача бўлиб товланиб кўринган ўша Хайделберг боғидаги учрашувларимизни ҳеч қачон унутолмаса керак. Сен ўзинг уни кўрдинг-ку, эй, Мангу қайлик, висол чоғи устимиздан чиқдинг-ку, мана, икки ёққа айрилиб ҳам кетдик...»

У шундай сас чиқармай, сассиз маконларга пичирлар ва яна ақл-ҳушингни йиғиштир, деб ўзига дашном берарди: «Эсингни йиғ, эсингни йиғ, тинчимаган бошинг сени яна қайларга бошлаб кетяпти? Нега бурнингни тикяпсан? Ким билан беллашмоқчи бўляпсан? Яланг ўзингни ўтга-чўққа урасан, нималардир ёзасан, сафсаталар сотасан, олигархларни эзмоқчи бўласан, замона-

мизнинг долларбойлари эса дунё бозорида айланиб-ўргилишади, аканг Ардак айтмоқчи, «айланиб-ўргилиб пул ўмаришади», сен бу қизиқ гапни бир мақолангда ишлатиб ҳам юбординг, аммо ҳеч ким эътибор бермади. Улар сени сариқ чақага ҳам олишмайди, бозорда ўрни бўлмаган одам улар учун бир тийин, дайди итчалик қадри йўқ. Баъзан одамга шундай бўлиб туюладики, Худойимнинг ўзи шу долларбойларга хизматда, кўзини улардан узмайди, авайлайди, ардоқлайди. Нима, тўғри эмасми? Бундан чиқди, энди Худо — бутун дунёнинг банкири. Тўхта, тўхта, нима деб валдираяпсан асти. Худоё худовандо, мен гуноҳкорни ўзинг кечир!»

...У уй ичини йиғиштиришга тушди. Бектур оға — кордон одам, ишга жиддий қарайди, бирон нарса ёқ-маса, тўғри бетингга айтади. Шунинг учун хўжалигида доим тартиб-интизом бўлган. Ялқов-такасалтангларни ҳол-жонига қўймаган, майда-чуйда нарсаларгача эътибордан соқит қилмаган: «Ҳой, нега ўғитни йўлнинг четига тўкяпсан? Тез йиғиштириб ол! Нега фараминг бир ёнига қийшайиб ётибди, ўзингга ўхшаб маст бўлиб қолганми, дарров тўғрила! Ҳой, нега томорқангдаги ариқни чўчқахонадан баттар саситиб юбординг, тозалаб қўйишга қўлинг етмайдими, нокас!» Ҳамқишлоқларини ҳаммавақт тартиб-интизомга чақириб юрган, тўғри ҳам қилган.

Шуларни эслаб, Арсен Саманчин уй ичини шоша-пиша чангютгичда тозалашга тушди. Ўқилган-ўқилмаган турли газеталар, ялтироқ журналлар ҳаммаёқда сочилиб ётарди, уларни йиғиштириб бир четга тахлади. Кўзгунинг чанг-ғуборини артди, айниқса, оч жигар-ранг пианинони ярақлатиб тозалади. Пианино жуда чиройли нарса, унинг уйидаги энг қимматбаҳо буюм ўзи шу, боз устига, бу ажойиб мусиқа асбобига Ойдананинг қўли теккан, яхши кунларда унда оҳанрабо куйлар чалган. Бир эмас, икки марта. Бутун оқшом ичи, то тун ярмидан оғунча гўзал машқлар ўйнаган.

Арсеннинг ўзи ҳаваскор, эсида қолганча чалади, Ойдана эса моҳир ижрочи. Одам у чалган куйларни

эшитиб тўймайди — ундан доим узоқ Европанинг акс садоси келади. Арсенни Ойдананинг нозик қўллари ҳайратга солар, улардан ўз-ўзидан беихтиёр сеҳрли мусиқа ёғилаётганга, кўзлари эса соҳир шуълалар сочаётганга ўхшарди. Арсен Саманчин бостириб келган хотираларга дош беролмади, соғинч ҳаддидан ошди, пианино олдига ўтириб, Ойдананинг ўша пайтлар ўйнаган куйларини эшлашга, чиқаришга уринди. Яна ҳасратга ботди. Энди у ҳеч қачон бу ерга келмайди, пианино чалгани ўтирмайди... Унинг кичкинагина уйида эса пианинодан тўшаккача бор-йўғи уч қадам ва у ернинг мусиқаси тамомила бошқача... Арсеннинг қалби Ойданани сотқин деб аташга журъат этмасди, лекин амалда эса худди шундай бўлиб чиқди, шуларга қарамасдан, у Ойдана Самаровани ҳеч кимга тобе бўлмаган қисматнинг қурбони, деб ўйлашни истарди.

Телефон қўнғироғи жиринглади. Бектур амакининг ҳайдовчиси Итибой экан. У биз йўлга чиқдик, деб хабар қилди...

Кутиб олиш керак эди. Арсен Саманчин бир неча дақиқадан сўнг, кийиниб, бўйинбоғини тақиб, ҳурматли оқсоқолни қаршилагани ҳовлига чиқди. Аввалги замонларда уйга шундай баланд мартабали меҳмон келса, уни иззат-ҳурмат билан кутиб олишар, отининг жиловидан тутиб, қарияни қўлтиғидан ушлаб эгардан туширишар, айил-қайишларини бўшатиб, отига дам бериб, арпа солишарди.

Ҳозир меҳмон автомобилда келса, бензинидан хабар олиб қўйишади...

Ҳўш, от арпасини еб турсин, орадан беш дақиқача чамаси вақт ўтди, ҳурматли Бектур амаки Япониянинг ялт-юлт қилган қудратли қора жипида етиб келди, двигатели қарийб олти юз от кучига эга, чироқлари ярқираган замонавий машина ҳовлини кесиб ўтиб, подъезд олдида тўхтади. Ҳов-ҳов, мана шундай ҳар қандай тўсиқдан бемалол ўтиб кетаверадиган кучли жиплар тоғларимизда кўпроқ бўлсин. Лекин ҳозирча Араб Амирликларидан сотиб олинган Бектур оғанинг

бу машинаси бутун Туёқ-Жар вилоятида ягона эди, умуман, одатдаги одми «Жигули» ҳамда «Москвич»лар ҳам овулларда бармоқ билан санарли бўлиб, бу табиий бир ҳол эди, зеро, халқнинг ҳоли ночор, ҳатто колхоз вақтидаги оз-моз тўкинчиликдан ҳам мосуво бўлган эди. У замонлар халқ оғир тизгинланган, лекин, ҳар-қолда... Ҳозирги пайтда эса ҳар ким қўлидан келганча уриниб-суриниб ётибди. Кимнинг боши қора меҳнатдан чиқмайди, ким қаердан нимани ўмаради — ишқилиб, олдинда йилт этган ёруғлик йўқ. Ишбилармонлик, тадбиркорлик қил, дейишади, э қани ўша тадбиркорлик, картошка кавла, пичан ўр, яна нима бор? Эркинлик бор эмиш. Лекин маъмурчилик бўлмаса, эркинлик осон эканми, унинг ўзи нимага ярайди, бўлмағур қуруқ гап. Ҳозирча қишлоқнинг барча кулфатларини ўтиш даври деб суваб, баҳона қилиб келишди: ана, бозорга ўтиб олсак, у ёғи мой суртилгандай ғириллаб кетади! Оласан! Бир тентакнинг топган гапини қаранг: бозорбоп болаларни туғдирсак, кейин яхши бўлармиш! Бир қилмаган ишимиз шу қолган эди! Қишлоқда яшовчиларнинг машинаси йўқлигини гапирмай қўя қолайлик, бобомнинг замонларига ўхшаб эшақда юк ташиб юришибди. Рост, кичкина автобусларнинг чиққани ҳўб иш бўлди. Ёшлар эса гуриллашиб, қайдасан шаҳар, деб жўнади, у ерларда ит ётиш-мирза туриш қилиб, исқирт дайдишяпти...

Аммо тадбиркорлик замонининг саховатидан баҳра олаётганлар ҳам топилиб туради. Ҳатто, тоғ дараларидан ёввойи асални йиғиб, бозорга чиқараётганлар ҳам йўқ эмас, илгари ҳеч бунақаси бўлмаган эди. Асални одатан совға-тортиқ қилиб беришарди, савдо-сотиққа ҳеч қачон олиб чиқишмасди, ахир, асал катта-кичикнинг таъбига яраша ейиладиган ширинлик...

Аммо бу ҳам омади бир гап-да, ҳечқиси йўқ, айб-ситиб ўтиргулик эмас-ов...

Бу орада Бектур амакимизнинг ўзи жипда келиб қолди. Мана, уни савлат, мана, уни ҳақиқий катта одам, деса арзийди, Бектур Саманчин ҳеч кимнинг хаёлига

келмаган ишни қилди — овчилик бизнесини йўлга қўйди, қарийб йил бўйи ишлар қизғин. Мавсумига қараб турли ёввойи ҳайвонлар овланади — булар ичида негадир ҳозир «Марко Поло» деб аталадиган тоғ архарлари ҳам, оҳулар ҳам, айиқлару анвойи қушлар ҳам бор, мана энди алоҳида ов рўйхатига қор қоплонлари — илвирс ови ҳам кирди, энг даромади зўр ов... Қандини урсин Бектур оға, қойил, йўлини топганини қаранг, ақлли одам-да...

Машина тўхтади, Арсен шоша-пиша жипнинг салмоқли эшигини очди, Бектур оға жилмайганча пастга тушди, бардам қўл чўзди, қадрдонларча қучоқлашиб кўришдилар. Ҳа, кўзга кўринган, басавлат киши — афти-башараси, қадди-басти, айниқса, турвадай соқоли ўзига жуда ярашган. Уларнинг уругида барча эркаклар мана шундай серсавлат, азамат одамлар бўлишган, шу жумладан Арсен ҳам, фақат Арсен бошқа Саманчинлардан фарқ қилиб, соқол-мўйлаб қўймади.

Улар узоқ қўшқўллаб кўришиб туришди, бир-бирларига елка бериб лабларидан кулги аримай таъзим қилишди. Ниҳоят, Бектур оға суяқдор қўлини кўксига босиб, тилга кирди:

— Худога шукур, соғ-саломат дийдор кўришдик! Қанча бўлди кўришмаганимизга, Арсен, икки ойча бўлди, шекилли ёки ундан ҳам ошдими?

— Ҳа, бой ака, чамамда, уч ойча бўлиб қолди.

— Ана, кўрдингми! — деди қуюқ қошларини чимириб Бектур оға. — Мен вақт-бевақт шаҳарга тушиб турибман, лекин сени тутиш жуда қийин, иним. Майлига, энди биз билан кўпроқ бирга бўласан. Ўзинг тушунасан буёғини.

— Ҳа, бой ака, тушунаман барини. Кўришолмаганимизнинг сабаби, турли ишлар билан банд бўлиб қолдим, улардан қочиб қутулиб бўлмади. Кези келса, айтиб бераман. Мана, учрашганимиз яхши бўлди...

Албатта, у Ойдана билан ораларида бўлиб ўтган воқеаларни, у туфайли ким билан қаттиқ тўқнашишга тўғри келганлиги, уни бутунлай бир чеккага суриб таш-

лаб, маъшуқасини тортиб олиб ва умуман жамият ҳаётидан четлатишга уринганлигини айтиб ўтирмоқчи эмасди, шу билан бирга, кўнглига тутиб юрган мақсадини ҳам ошкор қилиш нияти йўқ эди. Албатта, бу сира тўғри келмайди, зотан, бунда гап бутунлай бошқа нарса устида боради, қилинажак ишларни келишиб оладилар. Бектур оға Туёқ-Жар тоғларидан шу ишни деб тушиб келган шаҳарга. Қўни-қўшнилари уларнинг яқин қадрдонлардай апоқ-чапоқ кўришиб турганларига қараб хушҳол табассум қилиб ўтишарди. Йиртиқ калта шим, майка кийиб ҳовлида ўйнаб юрган икки тирмизак болакай, бириси ит етаклаган ҳолда оғизларини катта очиб, Бектур оғанинг жипини томоша қила бошлашди. Гарчи ҳовлида анча-мунча ҳар турли машиналар турганига қарамай, бу жипга ҳавас билан тикилиб қолишди. Улар бир-бирларининг биқинларига туртишиб, нималарнидир чуғурлашарди: кичкинтойлар мана шунақа зўр машинага тушиб, шаҳар кўчаларидан ўтиш, ҳамманинг ҳавасини келтиришни хоҳлашарди.

Буларнинг барини Арсен бехос жипга қараб кўрди ва бундан негадир кўнгли ёришди, енгил тортди.

Атроф-теварагингда гоҳо самимият ва хайрихоҳликка дуч келсанг, дилингни шундай ёқимли, дилбар ҳиссиётлар чулғаб олади. Шунда сизга яхши, бизнинг ҳаммамизга ҳам яхши, деб айтгинг келади. Ўша ёз тонгида ҳаво ҳам қандайдир хуррам ва тиниқ эди, ҳали юқорига кўтарилмаган қуёш атроф-тумонатни ўз майин шуълаларига чулғаган, еру заминда яшовчи барча махлуқлар ҳаётини шу онда сурур билан тўлдирган ва шу билан гўё инсон қувончларига шерик бўлаётгандай эди.

Қани энди ёруғ дунёда ҳамиша шундай мурсою мадора, уйғунликда яшасанг. Лекин дейдиларки, қайдандир булутлар орасидан бизга доим аллақандай хўмрайган кўз тикилиб турармиш. Борсин, тикилса тикилаверсин...

Улар ишларни бутун икир-чикирларигача муҳокама қилишга киришиб кетганларида ҳам, мана шу хушчақ-

чақлик ва ўзига ишонч туйғуси бир зум Арсен Саманчинни тарк этмади. Бектур оға ўзига ишонч билан сўйлар, оқилона мулоҳазалар билдирар, унинг табииати, феъл-атворида ҳўжалик ишларини яхши билиши аниқ, жуда аниқ кўзга ташланиб турарди — унинг келтирган далиллари, билдираётган фикрларига қўшилмай илож йўқ эди.

У барини ўйлаб, чамалаб, асослаб, режалаштириб қўйган, ов қилишга рухсат берувчи расмий ҳужжатлар лицензияланган, унда қор қоплонлари — илвирсларни овлаш алоҳида таъкидлаб кўрсатилган, қанча отиш мумкинлиги белгилаб қўйилган, ҳатто даромадидан олинадиган солиқ миқдори ҳам унутилмаган эди. Араб қўноқларга ҳам ушбу шартлар маълум қилинган эди. Арсен Саманчиннинг ўзи ўтган баҳорда улар билан инглиз тилида тузилган шартномани расмийлаштиришга ёрдам берган эди. Сал бўлмаса, бу ёдидан ҳам кўтарилай деган экан, аммо мана энди амалда иш бошлашга тўғри келади. Бу ерларда инглиз тили ўрганилмаган, бу ҳеч кимнинг хаёлига ҳам келмаган, Бектур Саманчин бу тилдан бутунлай беҳабар бўлгани боис, араб қўноқлар билан инглиз тилида гаплашиш, таржима қилиш тўлатўкис Арсен Саманчиннинг зиммасига юкланарди...

Одоб юзасидан ҳам, Бектур Саманчиннинг ўз ҳаёт тажрибасидан келиб чиқадиган хулосаси ҳам шу эдики, араб қўноқлар билан ўзи ўртасида воситачилик қилишдай осон бўлмаган нозик ишга, шубҳасиз, бошқа бирон аллаким эмас, фақат Арсен ярарди. Зеро, бундай олий мақомдаги меҳмонларга оддий таржимон эмас, жиддий, билимдон, мароқли суҳбатдош керак бўларди.

— Шунинг учун, иним Арсен, сенга бу ишда отабоболарнинг руҳи мададкор бўлсин, сен марҳум акамнинг ўғлисан — уни Худо раҳмат қилсин — обрў-эътиборли тилмочсан, бизга ёрдам беришинг керак, бунинг қанчалар зарурлигини ўзинг ҳам тушуниб турибсан, иним, — деб уқтирарди Бектур оға. — Икки ҳафта биз билан бирга бўласан, нима қилибди? Сен ҳеч кимга ҳисоб бермайдиган мустақил журналистсан — бошинг оққан томонга учиб

кетаверасан, шундай эмасми? Эътиборингда турсин, араб қўноқларнинг илк индовчилари беш кундан кейин келади, булар тайёрлов гуруҳи, бизча айтганда — даярдошлар, улар уч киши. Қўноқларнинг ўзи эса шахсий самолётда Авлиё ота аэропортига қўнади.

— Аэропорт эмас, бой ака, аэропорт, — деб тўғрилади уни Арсен. Лекин у парвойига келтирмади:

— Мен эса аэропорт дейман, бизда шундай дейишади. Бизга энг яқини Авлиё ота аэропорти. Бундан ўзинг хабардорсан, шартлашганимизда ёрдам бергандинг. Мана, вақти келди — ишлашимиз керак. Араб қўноқларни аэропортда бирга кутиб оламиз ва бирга тоққа олиб кетамиз. У ерда ҳамма нарса тахт, бундан ташвишланма.

Мен собиқ колхознинг идорасини сотиб олдим, меҳмон кутадиган иккита хона қилиб қўйдим, шаҳардагидай бўлмаса ҳам, ҳарҳолда, туришга ярайди... Овга Узангилаш довонига олиб борамиз, керак бўлса, довондан ҳам ошиб ўтамиз, ўша Хитой томонга. Барча сўқмоқларни биламиз. Албатта, у томонларга фақат альпинистлар бориши мумкин, бироқ майли, бу ҳаваскор ёш хонзодалар ҳам кўриб қўйишсин, илвирс овлашсин — ақчасини тўлашсин. Биласан-ку, барс овига яхши ҳақ тўлашади, Худо берсин. Ҳамма ўз улушини олади.

Яна турли майда-чуйда тафсилотларни гаплашиб олишди. Бектур Саманчин ҳақиқатан ҳам, ҳаммасини ипидан-игнасиғача кўзда тутиб ишлаб чиққан эди — кўчма чодирлару юк ташийдиган отлардан тортиб, отбоқарларнинг исм-шарифларигача аниқ қайд этилганди. Мартабали меҳмонларнинг отларига қараб туришни фақат ўзи яхши билган, таниган, синовдан ўтган одамларга тайинлаганди. Қурол-аслаҳа, ёритиш асбоб-ускуналари ва узоқни кўрсатувчи дурбин-телескопларга келганда, ҳаммаси протокол бўйича ҳозирланган эди. Арсен Саманчин ичида амакисига қойил қолар, унга ҳаваси келиб ғурурланар ва яна бир нарсага қаттиқ ишонч ҳосил қиларди: «Бизнес ташкил этувчи улўф кучга эга, мақсадга қарата ақл-идрок билан иш кўришга

ургатади. Бизнес ҳаммадан кўра қаттиқроқ ғайрат ва тиришқоқликни талаб қилади».

Туюқ-Жар ов бизнес-лойиҳаси мана шундай режалаштирилганди. Буни қор босган тоғлардаги қор қоплонлари агар билсайди... Улар ичида энг афтода, ғариб бўлиб қолган ва ҳамон, ҳамон Узангилаш довони этагида худди сеҳрлангандай ўзини у ёқдан-бу ёққа ураётган шўрлик Жаабарс билсайди буни...

Арсен Саманчинга келганда, бу ов йўриғи қандай тайёрланганлигини у миридан-сиригача билар, айниқса, Бектур оға билан кўришгандан кейин унга ҳаммаси ойнадай аён бўлган, лекин шунга қарамасдан, ўзини бу йўлда нималар кутаётганини у ҳам билмасди. Эндиликда орқадан туриб қараганда, шу нарса кароматдай кўриниши мумкинки, у ҳам бўлса, рўй беражак воқеалардан сал олдин у кундалигига нима учундир бир нарсаларни ёзиб қўйган ва унга «Кўринмас эшиклар ёки гирифторлик балоси» деб сарлавҳа берганди. Унда қўйидаги сўзларни авлиёдай қайд этганди: «Қисматнинг ҳар бир рўй беражак воқеасини ўз кўринмас эшиги мавжуд, у олдиндан тайёрлаб қўйилмиш, олдиндан очиб қўйилмиш, мана шу эшик остонасидан ўтиш кимнинг пешонасига ёзилган бўлса, буни эшикнинг нариги томонига ўтиб, гаровга қолганидан кейингина билади. Туғилган гўдак ҳеч қачон она қурсоғига қайтолмагандек, қисмат қадамини ташлаган одамга ортга йўл йўқ. Тақдир ўз ҳукмини шундай адо этгай. Қисматнинг гирифторлик балоси ҳам баайни мана шундай. Кириш бор-у, асло чиқиш йўқ».

Агар ҳаммаси бошқача бўлгандайди... Фақат ана шундагина бу битикнинг давоми бўлиши, Арсен Саманчиннинг қалами остида у фожиали бир бадиага айланиши мумкин эди...

Бу орада қуёш анча кўтарилди, эрталабки салқин ўрнини қиём иссиғи эгаллади. Уй ичида бу, айниқса, сезилди. Арсен гапни бўлиб, ўрнидан туриб, кечаси ярим очиб қўйилган деразани ёпди ва жавон тепасига

ўрнатилган чоғроқ совиткични ишга туширди. Кўп қаватли уйларда иссиққа чидаш анча қийин, шунинг учун жонга совитгич оро киради. Бироқ, Бектур оға деразани очиқ қолдиришни сўради. Тоғнинг табиий ҳавосига ўрганиб қолган. Меҳмон тилаги – амри Худо... Ойнанинг очиб қўйилгани ҳам оқибатсиз қолмади. Лекин буни ким билибди дейсиз...

Оз эмас, икки соатга чўзилган суҳбатни икки қариндош яна давом эттиришди.

Бу орада оқкўнгил, содда, чаққон шофёр йигит Итибой чой ичиб олди, жипига мой қўйдирди, ювдирди, бозорга ҳам улгуриб бориб мева-чева харид қилиб келди. Кунда-шунда бизнес ярлақаб бир-бирларига боғланиб қолган қариндошлар эса ҳануз ов лойиҳасини ҳижжалар эдилар. Айтмоқчи, бизнеснинг ўзи ҳақида. Бутун дунёда урчуқдай айланиб, изғиб юрадиган урчуқ олибсотарлар ва урчуқойимлар ҳикоя қилиб юрадиган гапларга тоғликлар унчалик ҳам ишонавермайдилар, мисол учун, улар гулни сотиш ва сотиб олиш мумкинлигига жуда ажабланиб қарайдилар! Кимнинг хаёлига келибди дейсиз гул сотиш! Ахир, гуллар атрофимизда, табиат кучоғида очилиб ётади, отда ўтиб кета туриб маҳдиё бўлиб томоша қилиш, болалар хурсанд бўлсин деб, совғага бериш мумкиндир, лекин гулни сотиш – жуда кулгили иш. Икки жигаргўша саманчинларнинг гаплари тоғларда алоҳида бўлиб яшовчи – қор қоплонларига тааллуқли бўлиб, бундан чиқди, бизнеснинг қўли уларга ҳам етиб борган эди.

Овни ташкил этиш режасини қоғозга чизиб ўтирган катта амакисини тингларкан, Арсен Саманчин буларнинг ҳаммаси худди театрдек ўйланганига ҳайрон қолар, фақат бунда саҳналаштирувчи режиссёр собиқ колхоз раиси бўлиб, у ҳақиқатан ҳам каллали одам эди. У таклиф этаётган ов усуллари ва йўл-йўриқлари ростдан ҳам драматургия воқеаларини эслатарди. Мисол учун, Бектур Саманчин ҳайвонларни тузоққа ҳайдаб келтиришнинг устомонларча бир йўлини ўйлаб топган, шундай қилганда хорижий овчилар энг сара илвирс-

ларни танлаб отиш имкониятига эга бўлардилар. Ажойиб-фаройиб тоғ овининг режасига қулоқ солар ва ўзини зўрлаб бўлса-да, уни миясига жойларкан, ахир, тез орада буларни араб қўноқларга бирма-бир батафсил тушунтириб бериши керак эди. Арсен Саманчин бехос илвирсларга ачиниб, уларга раҳми келар, ҳозир келгуси фожиалардан беҳабар ўз Тиёншон тоғларида бемалол юришгандир, дерди. Унга шундай туюлардики, агар бу ҳайвонлар аллақайларда, одамлар тиқилинч яшайдиган улкан шаҳарда, Хрущёв замонларида қурилган кўримсиз бадрафтор етти қаватли уйнинг тангу тор хонасида ўтириб, икки нусха худди Худодек олдиндан уларнинг ҳаёт-мамотини соат-соати, дақиқама-дақиқасигача ҳал қилишаётганини билсалар эди — вақт борида аллақачон Ҳимолой тоғларига қараб қочиб қолган бўлишарди.

Фикр — эркин қуш, дам уяга, дам самога учади. Мана, яна калласига аллақаяқдан довдир, лекин моҳиятан олийжаноб бир фикр бостириб кириб келди: «Уларни, тоғ барсларини бу хавфдан қандай огоҳ қилса бўларкин?» Лекин бу нарса ҳаёлига келгани билан бундай бемаъниликка асло-асло йўл қўйиб бўлмасди. Унақада бизнес нима бўлади? Ҳатто ҳаёлда бўлсин, ваҳший махлуқларни сақлайман деб уриниб, бизнеснинг бошига етиш керакми? Агар ростдан ҳам шундай ҳодиса юз бера қўйганда, дунё аллақачон ағдар-тўнтар бўлиб кетмасмиди? Ҳамма нарса жаҳаннам чоҳига қулаган ва одамзод ўзини ўзи еб битирарди. Шунинг учун асло бундай қилиб бўлмайди, бўлмайди, имтиёз ва оқ йўл фақат ва фақат бизнесга, қолган барчаси кейин ва яна «ундан кейин». Шунга ўхшаш бир гап оғзингдан чиқиб кўрсин-чи — оёғинг осмондан келиб ўлганинг яхши. У шундай деб ўйламаган бўлса-да, лекин бу фикр миясининг қоронғу пучмоқларида туғилди, ким билсин, балки унга шундай бир жазо юборилдими, у борган сайин насиҳатомуз бўлиб бораётган Бектур оғанинг сўзларини тинглаб, «Мерган» тадбиркор овчилик фирмаси раҳбарининг кўрсатмаларини инглизча қилиб дафтарига ёзиб

олар, булар муътабар меҳмонлар билан ишлаганда, унга дастур бўлиб хизмат қиларди.

Бектур Саманчин эса ўша дамда Арсен юрагининг қаърларида нималар рўй бераётганлигини хаёлига ҳам келтирмас, унинг калласида қандай ўй-фикрлар ғужғон ўйнаётганлигини билмасди.

Киши умумий иш-юмушга дахлдор нарсаларни соғлом ақл билан муҳокамадан ўткази туриб, айти чўғда ақл бовар қилмас хомхаёлларга берилиб ўтириши мумкинлигини ким ҳам калласига келтира оларди, дейсиз, буни, ҳатто, тушунтириб беришнинг ўзи мушкул эди. Агар тоғнинг нариги ёғида шамол эсаётган бўлса, бери-ги ёқдаги дарахтларнинг шохлари ҳар доим ҳам қимир-лайвермайди.

Бектур Саманчин ўзининг таклифларини диққатини бир жойга жамлаб, ишонч билан худди қариндошлардай яқин олиб баён қилиб берарди. У қоғоз бетиде режаларини чизиб кўрсатар, тоғлару дараларда ваҳший ҳайвонларга қўйиладиган пистирмаларнинг энг қулай жойларини белгиларди. Ёввойи ҳайвонларни тузоққа тушириш учун ов ўтадиган жойни бир неча ёқдан, яхшиси, уч-тўрт ёқдан бирваракай ўраб олиш керак бўлар, ваҳший махлуқларни керак томонга ҳайдаш учун бир пайтнинг ўзиде ҳужум қилиб, ҳар турли қўрқинчи товушлар чиқариб сурон солишга тўғри келарди. Албатта, ишлар чаппа айланиб кетиши ҳам мумкин. Лекин ҳар қандай бўлганда ҳам, камида бешта-олтита ҳайдовчи чопқир отларда ҳайвонларни энг қулай бир вақтда белгиланган ўровга қувиб бориб, қуршовга олишлари керак. Хориждан келган овчиларнинг омади чопса — бу мезбонларнинг ҳам ишлари юришгани: тушадиган пул ўртада бўлиб олинади. Шунинг учун ов баролидан келсин деб, ҳамма, албатта, баравар жон куйдиради...

Бектур Саманчин шундай масъулиятли иш ишониб топширилган, ўзи бошқариб турадиган ҳамқишлоқларининг исмларини айтди. Унинг айтишича, ушбу отлиқ ҳайдовчилар ҳозир тайёргарлик кўришаётган,

отларни чиниқтириб, қуроллар билан довул-шақилдоқларни танлашаётган экан...

Улар анчагача чой ичиб ўтиришди, дам овдан, дам тирикчиликнинг бошқа масалаларидан гаплашишди — туғилган юртда турли иш-ташвишлар ўзига етарли эди. Бунинг устига, икковлари суҳбатлашиб ўтиришаркан, одамнинг ақлини лол қилиб қўядиган қизиқ бир воқеа бўлиб ўтди.

Ёз ойлари келганда, уйлар атрофида, ҳовлиларда кабутарлар ва қалдирғочлар кўпаяди, улар кўп қаватли уйларнинг болохоналари ва бўғотлар тагида яшайдилар. Ҳеч кимнинг улар билан иши бўлмайди, гоҳо кабутарлар битта-яримтанинг эътиборини тортмаса, қалдирғочларга ҳеч зот қизиқмайди, ўз ҳолларича учиб-қўниб юраверишади. Гоҳ гала-гала бўлиб, гоҳ якка-якка учишади, темир қанот бўлган болаларини инларидан олиб чиқиб, қий-чув қилиб учишга ўргатишади. Майли, жон кошки, яйраб-яйраб учаверишсин, қалдирғочлар қушлар орасида энг олийжаноб, жуда нафис, одамга ташвиш келтирмайдиган қуш саналади, бу сизга очкўз олақанот эмас... Бунинг қарангки, худди шу қалдирғочлар билан ғалати бир ҳодиса содир бўлди, балки ғалати дейиш камлик ҳам қилади...

Амаки ва жиян ўзлари билан ўзлари овора бўлиб хотиржам суҳбатлашиб ўтиришаркан, очиқ деразадан уй ичига иккита қалдирғоч ногоҳ учиб кирди. Агар тасодифан учиб кирганда, улар яна шу заҳоти очиқ деразадан чиқиб кетган бўлардилар. Аммо улар чиқиб кетишни хаёлларига ҳам келтирмас, аксинча, қанотларини кенг ёзиб, шип тагида тинмай чарх уришар, чуғурлашар, қичқаришардилар.

— Ийе, қалдирғочларми бу? — ҳайрон бўлиб, ҳатто ўрнидан ҳам туриб кетди Бектур оға. — Доим шунақа уйга учиб киришадими?

— Йўғ-эй, биринчи марта. Илгари ҳеч учиб киришмаган. Ташқарида улар кўп, у ёқ-бу ёққа учиб юришади. Томнинг тагида инлари бўлса керак, — деб тушунтирди Арсен Саманчин.

— Бирон нарсадан қўрқишдими? Деразани кенгроқ очиб қўй, чиқиб кетишади.

Арсен деразани кенг очди, аммо қалдирғочлар кичкина қора кўзларини йилтиратиб, уларнинг бошлари тепасида тинмай учар, тинмай чуғурлар, чиқиб кетишни хаёлларига ҳам келтиришмасди. Нимадандир хавотир олишаётганга ўхшарди. Алланималардир уларни одамларга яқинлашишга ундаётгандай, бу уйга нималарнидир айтиш учун учиб киргандай, кимнидир огоҳлантирмоқчи бўлгандай... Арсенга шундай туюлди ва бундан кулгиси қистади. Саманчин амаки эса курси суянчигида осилиб турган сочиқни олиб қушларни очик дераза томонга ҳайдай бошлади. Қалдирғочлар апил-тапил деразадан ташқарига чиқиб кетдилар...

— Буниси қизиқ бўлди-ку, — бошини чайқади Бектур оға. — Бизда нима ишлари бор экан? Майли, учаверсинлар, яна бироз ишлайлик, вақт жуда оз қолди. Сен қачон боришингни, ҳамқишлоқ овчилар билан қачон учрашишимизни келишиб олсак? Ундан кейин сен билан шартнома ҳам тузишимиз керак-ку, ахир!

— Бизга шартноманинг нима ҳожати бор? Шарт эмас.

— Йўқ-йўқ, ҳозирги вақтда шундай қилинади. Тадбиркорлик шартномасиз бўлмайди.

Арсен Саманчин буни рад этмоқчи бўлиб, шуни нима кераги бор, бой ака, сиз отам ўрнига отамдайсиз, сизга ишонмай кимга ишонай, деб турган эди, қалдирғочлар яна хонага учиб киришиб, уй ичида чарх уриб айлана бошлашди.

— Ҳаҳ, — дея ҳайрон қолди Бектур оға, — яна келишди-ю! Бу нимаси?

Ҳа, улар ниманидир уқтирмоқчи ёки охиригача эшитмоқчи, ўзларини қизиқтирган алланени билмоқчи бўлгандай, яна уйга қайтиб киришган эди, ўша дамда Арсен Саманчинга шундай туюлди ва у ниманингдир ташвишини ғалати бир тарзда чекаётган қушларни тўйиб томоша қилгиси, чуғурлашларини қайта-қайта эшитгиси келди, аммо Бектур оға уларни ҳайдаб

чиқариб деразани ёпиб қўйишни сўради. Сочик билан қушларни ҳайдаб, дераза тавақаларини зичлаб ёпишга тўғри келди. Арсен хона совиткичини ҳам тўла ишга туширди. Бектур оға иссиқда қийналиб қолмасин деди.

Лекин бир дақиқа ўтмай қалдирғочлар яна дераза ортида пайдо бўлишди, ойналарга тақалиб пир-пир учишиб, тўхтамасдан чуғурлашди, улар одамларга нималарнидир маълум қилишни исташаётгандай, ажаб-товур ҳаракатлари билан огоҳлантирмоқчи бўлаётгандай, ўзларига эътибор қилишликни сўраётгандай эдилар.

Бектур оға елкасини қисиб, ўсмоқчилади:

— Нима бўлди экан? Яхшиликками ё ёмонликками? Майли, чалғимайлик. Пардаларни тортиб қўй-чи, балки тинчишар.

Дераза дарпардаларини ёпишга тўғри келди.

Амаки-жиян у-бу ишларни яна анчагача муҳокама қилишди, лекин Арсенни сирли қалдирғочларнинг ҳаракатларидан ажабланиш ва ўкинч тарк этмади. Илгари ҳеч қачон қушларнинг бундай қилиқларини эшитмаганди...

Бектур Саманчин амаки-жиян бафуржа бемалол гаплашиб олишганидан ғоят мамнун бўлди, қариндошининг сўққабош ҳаёт кечираётганидан ташвишда эканлигини ҳам четлаб ўтмади, Арсен эса ҳамон қалдирғочларни ўйларди.

— Дуруст, дуруст, ишларинг чакки эмас, Арсен, — деди амаки жиянининг кўзига тик боқиб, — баракалла. Фақат чойинг бўйдоқча. А, хафа бўлма. Гап чойда ҳам эмас. Лекин қачонгача бундай юрасан? Отни қамчила, жиян. Эпини қилганлар беш-олти мартадан уйланыпти. Яна телевизорга чиқиб мақтаниб ҳам қўйишади, сен бўлсанг, бир марта қоқилиб, ҳалиям мункиганингча юрибсан. Эр йигитнинг иши бундай бўлмайди, Арсен. Сен ҳали ёш йигитсан, ақли-ҳушинг ўзингга етарли, ҳеч кимдан кам жойинг йўқ, отанг раҳматли сен билан фахрланган бўларди, тўғри, ошиб-тошиб ётганинг йўқ, лекин бўйнингни қисадиган жойинг ҳам йўқ. Бутун

қариндош-уруғ тўйингни кутяпти. Мана, мен тайёрман, бир уюр йилқим бор, совчиларга қалин қилиб бераман, хоҳласанг, шаҳарга ҳайдаб тушишади. Кулма. Яхши хотин-қизлар шаҳарда ҳам, овулда ҳам кўп. Биттасини танла. Вақт ўтиб кетмасин... Ўзинг ҳам бу нарсаларни яхши тушунасан, жиян.

Арсен жилмайганча, мамнун бош ирғар, гапнинг нишабини бошқа томонга буришга уринарди. Бирдан амакининг хаёлига бир фикр келиб қолди:

— Менга қара, Арсен, балки анов қалдирғочлар бекор бу ерда учмаётгандир, а? Балки улар ҳам уйингда келин бўлишини хоҳлашаётгандир? Беванинг уйи зимистон! — У ўз ҳазилидан завқланиб, хохолаб кулди. Аммо Арсен жиддий тортиб жавоб берди:

— Келинлик уйга нима етсин. — Кузатиб қўяётиб, яна хаёлан қайтарди: «Келинлик уйга нима етсин!» Бектур Саманчин эса бу пайт амалий бир фикрни ўйларди. Артиб-тозалангач, бутун чиройини кўз-кўз қилиб ярақлаб турган ўзининг жип машинаси ёнида Арсеннинг чанг-ғубор босган «Нива»сини кўриб, шундай деди:

— Қулоқ сол, Арсен, агар ҳаммаси режамиздай яхши ўтса, ахир, сен ҳам шундай жип сотиб олишинг мумкин. «Нива»да шунча юрдинг, етар, армонинг қолмади. Совет замонларининг машинаси, асли бу ҳам чакки эмас. Лекин ҳамма нарса замонасига қараб, энди сен манавиндай жипларда юрсанг, ярашади, жиян.

Арсен Бектур амакига раҳмат айтди:

— Раҳмат, бой ака, раҳмат, қани, кўраверайлик-чи, жип тоғларда яхши юради, лекин, қани кўраверайлик. — Ўзи эса ичида «Келинлик уйга нима етсин!» деб такрорлади-да, гапни бошқа ёққа бурди: — Хўш, Итибой, яхши ҳордиқ чиқардингми? Қойил, дард кўрма ҳеч қачон. Тоғ йўллари одамни уринтириб қўяди, ҳар ким эплайвермайди.

— Э-ҳа, биз Итибой билан не-не йўллارни босиб ўтмадик, ҳисобласа, қанча бўлади, биласанми? Уч юз минг чақирим!

— Уч юз минг қирқ бўлди! — деди Итибой ғурурланиб.

Кейин улар қучоқлашиб хайрлашишди, Арсен жипнинг орқасидан қўлини силкиб қолди, хаёлида ҳамон ўша сўз айланарди: «Келинлик уйга нима етсин!»

Арсен Саманчин сирли қалдирғочларни эслаб ҳамон юраги орзиқар, бунинг ўзгача бир маънос сабаби ҳам бор эди. Буни у ҳеч кимсага айтмоқчи эмасди, кулгили туюлиши мумкин эди, фақат Ойданагина бу воқеани тўғри тушуниб, сурурли бир тарзда талқин эта оларди. Ойдана, эҳтимол, бу воқеани бадиий асарга айлантириш, либретто ёки қўшиқ ёзишни маслаҳат берган бўларди. Ўрталаридаги дилтортар суҳбатларда у шундай кутилмаган мавзуларни ёқтирарди. Бу севишган кўнгилларни бир-бирига янада яқинлаштиради. Бундай гаплар ораларидан оз ўтганми! Энди эса телефондан ҳам унинг овозини эшитолмайсан. Силлиққина, узунгина Лимузинда кетди-борди... Афсус, аксинча, унга сирли элчи қалдирғочларни айтиб берган бўларди. Қизиқ, қандай хабар айтмоқчи эди улар?

Рост, бир неча кундан сўнг буларнинг барчаси унутилиб кетди, Туюқ-Жар тоғларидаги овга тайёргарлик кўп вақтни олар, юмушлар етиб-ортарди, лекин сал кейинроқ, туғилган овулига келгандан сўнг беш кун ўтиб, у ўзининг кундалик дафтарига «Кўринмас эшиклар ёхуд гирифторлик балоси» деб номланган аламли бадиасини ёзиб қўйди.

Наҳотки, масъум қалдирғочлар худди мана шундан огоҳ қилмоқчи бўлдилар? Аммо улар буни қайдан билсин? Кулгили. Аҳмоқона. Найранг. Шундай туюларди. Ҳозирча шундоқ эди. Ҳозирча... Лекин шу ёзувнинг Арсен Саманчиннинг кундалик дафтарида пайдо бўлиши келажақдан башорат эди. Ҳозирча осмон ва уфқлар мусаффо, ҳеч қандай ғалва, югур-югур йўқ, зеро, ҳаммаси тадбиркорлик режасида кўрсатилгандек, ўз йўли билан борарди.

У эса толенинг ўзига атаб қўйган ёзмишларидан беҳабар ҳасрат-надоматга ботиб юрар, Ойданани кўролмаслиги, унга ғалати қалдирғочлар ҳақида ҳикоя қилиб беролмаслигидан маънос тортарди. Нима, айтиб

берганда, у дарров югуриб келармиди, қани-қани ўша ажойиб-ғаройиб қалдирғочлар, деб сўрармиди ҳеч қачон?! Бу ғарибгина шўрлик эс-ҳушидан айрилиб қолмаганими, ишқилиб?

Бу орада бошқа ғариб бош, ваҳший Жаабарс Узангилаш довони этагида худди афсунлаб қўйилгандай абгор эзилиб ётарди. Нимани кутарди у? Уни нима кутарди?

VI

Икки кундан кейин ўз «Нива»сига ўтириб йўлга тушди. Муътабар меҳмонлар — амакивачча Ҳасан ва Мисирнинг келишига саноқли кунлар қолди. Уларнинг асил тўлиқ исмлари анча узун ва мушкулписанд эди, лекин тўла ёдлаб олмаса бўлмасди, албатта. Аммо ҳозирча Ҳасан ва Мисир дейишнинг ўзи етарли эди... Уларнинг овчилик ишқибозликларини дўндириш учун Арсен Саманчин туғилган юртга йўл олган, олдинда Тиёншон тизмалари, олис Туюқ-Жар тоғлари бошланарди.

Йўл узоқ — беш соатча юриш керак. Бу йўл унга яхши таниш, айниқса, машина минишни ўрганиб олгандан бери ундан кўп бора ўтган, лекин шунга қарамай, сафар ҳар гал бир имтиҳонга айланарди; йўл ярмигача асфальтланган, ундан уёғи тоғ этаклари ёнбағирлари оралаб, адирлар, тик жарликлардан тоштупроқ устида ўтади. Кейинги пайтларда шаҳар ва унинг атрофларида кўпайган замонавий хорижий машиналар олдида гарчи эскириб, дақиюнусдан қолгандай кўринса-да, «Нива» ҳамон яхши йўл босади.

Ҳозир эса у шаҳарнинг шарқий чеккасидан юриб борарди. Йўл чекка айланма кўчалар, қуриб битказилмай чала ётган уйлар, хилват боғу боғотлар, қишлоқлар ичидан ўтиб, илгариги колхоз ва совхозларнинг дала-ларига олиб чиқади. Уёғи даштлар, тоғ олди адирликлар бошланади. Улар ортида олисларда Тиёншоннинг буюк қорли тизмалари кўзга чалинади, у ерларда хилват тўқайзорлар ва ваҳимали дараларда дунё тургандан буён йўлбарс ва қоплонларнинг туғишганлари — ваҳший ил-

вирслар яшайди, буни кўрингким, эндига келиб, улар халқаро овчиликнинг назар-эътиборига тушиб, маф-тункор ов турига айланибди.

Арсен Саманчин осмон билан ўпишган ўша юксак тоғлар сари, туғилган юрт қайдасан деб, «Нива»да йўл қоралаб борарди. Кейинги йилларда у ёқларга турли тирикчилик баҳонаи сабаблари билан яқин қариндош-уруғларининг дам тўй-ҳашамлари, дам янги ҳовли-жойга кўчишлари, дам мотам-таъзия маросимлари муносабати билан ўқтин-ўқтин бориб-келарди. У ўзи билан туғишган опасиникига қўнмоқчи. Поччаси темирчилик қилади, лекин темирчилик билан ҳозир рўзғорни кўтариб бўлмайди; опаси, «Жиянинг Ўскан катта йигит бўлиб қолди, уйлаб қўядиган пайти келди, шунинг учун қўшимча уй солишимиз керак», деб анчадан бери оғиз солиб юради. Агар ҳамма ишлар жойида бўлиб, ов яхши ўтса, худо хоҳласа, опасига янги уй солиш учун пул беради. Туғишганликнинг удуми шундай.

Бу сафар Арсен Саманчин кичик юртга, нима десак экан, алоҳида бир вазифа билан боряпти, авваллари ҳеч бундай ҳодиса бўлмаган эди. Бу ерларда ҳаммага беш қўлдай яхши таниш ҳурматли тадбиркор амакисининг таклифига бажонидил рози бўлиб ёрдамга келаётганини Арсеннинг юртдошлари ҳам кўп маъқуллашган эди: амакиси бўлса, Худо хайрини берсин, лекин осмопдан доллар ёғиламан деб турган бўлса, қайси аҳмоқ ундан ўз улушини олишни хоҳламайди? Шундай тентак борми? Бундай мўмайгина даромад араб овчиларидан, тўғрироғи, ўзимизнинг тоғ илвирсларидан ёғилмоқчи — қаранг, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган иш — энди ваҳший ҳайвонлар бозор савдо-сотиғига кирибди: бизнинг қор қоплонларимиз — барслар бўлмаса, меҳмонлар тоғ-тоғ пул сарфлармиди?

Бунақа катта пуллар ўртага ташланса, ким кўнглига нима туккани билан кимнинг неча пуллик иши бор? Ҳар кимнинг ташвиши ўзига етади, бегонанинг томорқаси — тушмасин-да, бизга сояси. Шунинг учун ҳам,

Арсен Саманчиннинг таржимонлик қилишга рози бўлганлигининг асл сабаблари билан ҳеч кимсанинг иши-хуши йўқ эди.

Йўлнинг, айниқса, кескин бурилишларида лик-лик мол-ашё ортилган, Хитойники дейилган, улкан, ҳайбатли юк машиналари ёнига қараб шундай ёмон қийшардики, Арсен ҳар гал улардан омон-эсон ўтиб олса, Худога шукур айтиб, енгил нафас оларди; Арсен рўлда ўтириб, тезликни кузатиб, қаршидан келаётган машиналардан кўзини узмаган ҳолда, мана шу йўл қийинчилиги ичида ҳам калласидан бир савол сира аримасди: буёғига қандай яшайди? Нима қилсин энди? Кошкийди фақат шунинг ўзи бўлса? Уни яна қайта-қайта бостириб келган қайсар, хира, тўхтовсиз қийнайдиган фикр ўртагандан ўртар, ҳар гал у ўзини йўқотиб қўядигандай бўларди. Арсен Саманчин рўлда ўтириб ҳам ҳеч тинчланолмас, уни «охирги жавоб васвасаси» (у ўзида доим алангаланиб турган, ўти сира пасаймаган қасос олиш иштиёқини шундай деб атарди) ич-ичидан кемириб борарди. У ўзини ҳеч енгиб ололмаётгани, бу аҳволига мувофиқ тушадиган бошқа бир руҳий ҳиссиётни топишга маданияти етишмай, ожизлик қилаётгани, бу қадар ибтидоий ва жўн даражага тушганидан обдан ҳайратланарди. «Бир пайтлар меҳрибон, раҳм-шафқатли одам деб танилган эдинг, — деб эсларди у, — ҳолбуки, бунчалар бўш, латта экансан. Ичингни жўндан-жўн ҳиссиётлар ўпирыпти, бозор мафкураси ҳам менга ёт, мени суриб чиқариб ташлаяпти... Социалистик бевошлиқдан қутулиб, бозор деганига йўлиқдик. Бозор билан тил топишмасанг, сени ўлдиради. Лекин мабодо сени ўлдирса, сен ҳам ўлдир. Бозор деганимизнинг «охирги қатъий жавоби» мана шу. У сўзда ўз-ўзига таъна-дашномлар ёғдирар, ўпкагиналар қилар, ўзи устидан масхаралаб кулар, бироқ юрагининг тубида ҳеч қандай тавба-тазарру қилмасди. «Охирги жавоб»га тўла ҳақим бор, деб ҳисобларди.

У шундай «Нива»сида тоғ оралиқлари ичкарисига кириб бораркан, афтидан, бор бўлса, Худо унутиб қўйган ё ўзлари билиб туриб Худони унутган ўзига ўхшаган шаҳарлик одамларнинг издиҳомлари тобора узоқлашгандан узоқлашар, юрагини абгор қилган хавотирлар ва дилгирликлар, қайғу ва ҳасратларини ўзи билан элтарди. Эҳ, қуриб кетсин уч карра бу шаҳар Ойданани ундан айирган, уни оммавий маданият комига олиб кириб кетган!

Аммо шаҳар Арсен Саманчиннинг ўзини асло қўйиб юбормас, йўл-йўлакай қўлидаги телефонга тинимсиз қўнғироқлар бўлиб турар, уларга гоҳ рулни қўлдан чиқармай жавоб беришга тўғри келар, гоҳида фалокатдан сақланиш учун йўл чеккасида тўхтаб гаплашарди. Қўнғироқлар аксаран ваъдалашилган мақолалар ҳамда суҳбатларни кутаётган турли таҳририятларга тегишли эди. Уларни ёзиб бериш муддатини орқароққа сулар, баъзи ҳаддан ташқари қайсар муҳаррирлар ва телебошловчиларга эса, «Мен таътилга чиққанман, бунга ўзимнинг тўла ҳаққим бор, ҳозир уч ҳафтага сафар қилиб юрибман, шу тобда шаҳардан ташқарида йўлда кетяпман, шунинг учун навбатдаги кўрсатувни кейинроққа кўчиришингизни сўрайман», деб жавоб қиларди. Умуман, навбатини кутиб турган бу муаммоларни ўзаро келишиб кечиктиришга эришди. Аммо иккита ёнибқуйиб турган масала бор экан, уларни кейинга қолдиришнинг иложи бўлмади.

Қўнғироқ қилувчилар телефон орқали бўлса ҳам баҳсга тушунтириш бериш, муҳокамага қўшилишни талаб қилишди. Зотан, унинг долзарб ижтимоий масалалар бўйича чиқишларига қатор танқидий мулоҳазалар билдирилган, шу боис матбуот ва телешарҳларда дарҳол унинг жавобини бериш заруратга айланган эди. Бундай аҳвол биринчи марта бўлаётгани йўқ, турли масалалар бўйича ўз нуқтаи назарини исботлаб, баҳсга киришган пайтлари кўп бўларди, аммо таҳририятда ўтириб мубоҳаса қилиш — бир бошқа, узоқдан туриб, телефонда фикрларни ойдинлаштириш — у тамоман бошқача.

Бироқ бундан қочиб қутулиб бўлмади. У йўл четида тўхташга, масалани ечишга мажбур бўлди. Телефонда ўзига яқин одамлардан бири «Янги йўл» газетасининг бош муҳаррири Қумош Байсалов унинг жавобини кутмоқда эди.

Улар матбуот ишларида анчадан буён ҳамкорлик қилиб келишарди.

— Менга қара, Қумош, — деди тажанглиги тутиб Арсен Саманчин, — яна қанақа шошилиш иш чиқиш қолди? Сенга айтувдим-ку, мен ҳозир йўлдаман. Қайтиб борай, бафуржа гаплашамиз...

— Хабарим бор, Арсен. Лекин мен билиб қўйсанг дегандим. Медиа-форумда чиқиш қилганинг эсингда борми, шу ҳақда...

— Албатта, эсимда.

— ...билсанг агар, бир қанча ўзимизнинг маҳаллий дин арбоблари — уларнинг ичида мусулмонлар, насронийлар ва ҳаттоки эркин баптистлар ҳам бор — очик хат ёзишибди. Мен сенга айтган эдим — қулоқни қаттиқ бурама деб.

— Хўп, ўша илоҳиётшуносларни нима бунча қаттиқ ҳаяжонга солибди? Уларни оғиз-бурун ўпишишга нима мажбур қилди? Бошқа пайтлар бир-бирларининг бетига қарашмайди...

— Сен ҳамманинг кўз ўнгида Худонинг борлигига шубҳа билдирдинг, ҳамма эшитди буни. Хатда айтилишича, Парвардигорни ўзингнинг «Калом»ингга боғлиқ қилиб қўйибсан.

— Ие, бу қандоқ бўлди? Маъноси борми? Менинг «Калом»имга боғлиқ бўлса, унинг Парвардигорлиги қаерда қолди? Бу тузламанинг заррача тузи йўқ.

— Анойиликни қўй, Арсен. Кўзинг юмүк эмас. Улар энди сенинг тавба қилишингни, ўз нуқтаи назарингни оддий янглишиш деб эмас, балки ҳақиқатни атайлаб бузиш деб тан олишингни талаб қилишяпти.

— Тўхта-тўхта, қайси нуқтаи назар?

— Алматида ўтган медиафорумдаги чиқишинг эсингдадир?

— Ҳозир ўйлаб кўрай... У қачон бўлган эди ўзи, ҳўв май ойида.

— Туғри, йигирма бешидан йигирма еттисигача.

— Хўп, уёғи нима?

— Яхшиси, ўзинг эшит, уларнинг даъволарини ўқиб бераман.

— Бўпти, ўқи.

— Телефонинг ўтириб қолмайдими?

— Ҳечқиси йўқ. Яна зарядга қўяман.

— Унда ўқийман: «Шундай қилиб, биз, жаҳон динлари минтақавий марказларининг намояндалари, биргаликдаги муҳокамалар натижасида бир фикрга келиб, айтамикки, таниқли журналист Арсен Саманчин «Евразия» медиафоруми конференциясида тарихнинг кўчманчилик — номад даврига оид гўёки фалсафий, аслида ибтидоий асари матнига суяниб, ундан иқтибос келтириб, шаккоклик қилганини қоралаймиз, бунга қарши ўз норозилигимизни билдирамыз, ушбу шаккоклик моҳиятан даҳрийликдан кўра ҳам хатарлироқдир». Ҳей, эшитяпсанми, сен?

— Эшитяпман, эшитяпман.

— Уёғи сендан кўчирма келтирилади. Айтмоқчи, эсингдами, конференциядаги барча чиқишлар телевидение орқали кўрсатиб борилган эди? Пича шошмай тур, ҳозир сен ўшанда айтган сўзларни ўқиб бераман. Улар буни ўз хатларида келтиришган. «Эҳтимол, шу билан бирга, менда ҳозирги ОАВнинг чинакам умумжаҳон миқёсидаги аҳамиятига ўзига хос ёндашув, ўзига хос англам туғилар. Шунинг учун мен даврнинг шаклланиб келаётган ахборот маконларининг кундалик долзарб аҳамияти ҳамда масъулиятини эслатиб ўтиш билангина чекланиб қолмай, сўзнинг ўз-ўзича универсал қимматини ҳақиқий маънода англаб етиш учун бу ерда кўҳна мажозларга мурожаат этишликни лозим кўраман ва бундай тушунишни узоқ ўтмиш замонларнинг кўчманчи донишмандларидан мерос оламан. Хусусан, номад даврига оид қозоқ-қирғиз шеъриятининг салмоқдор бир ҳикматини мисол келтириб ўтаман, инчунин, у жаҳон-

даги ҳукмрон динларнинг ақидалари вужудга келмасдан анча олдинроқ айтилгандир. Унинг таржимаси шундай: «Сўз самоларда Худони боқади. Сўз Коинотнинг сутини соғади ва у сут бирлан авлод авлодлар оша, замон-замонлар оша бизни боқади. Шу сабабдан ҳам, Сўздан ташқари на Худо, на Коинот мавжуд, ва оламда Сўз кучидан ортиқ куч йўқ ва дунёда Сўз алангаси ҳарорати ва қудратига тенг аланга ҳам йўқ». Ушбу қиммати умумий ҳикмат ўша замонларнинг кўчманчи билгичлари, ўша замонларнинг дунёга от устидан туриб қараган бахши-оқинлари томонидан айтиб келинган».

— Хўш, мулаларимиз ва попларга бу ерда нима ёқмабди?

— Уларнинг бир оғиздан айтаётган гапига қараганда, қандай қилиб бутун омма кўз ўнгида, ТВда Худони бундай очиқдан очиқ сурбетларча инкор қилиб чиқиш мумкин?! Тушундингми буни?

— Ҳа. Тўғриси айтсам, улар бунчаликка борар, деб ўйламаган эдим. Ҳарҳолда, кенгроқ фикрлашар дегандим, лекин моҳият эътибори билан мен ўз фикримда тураман.

— Хўб, унда айт, биз нима қилайлик?

— Нимани лозим кўрсангиз, қилаверинг.

— Маъқул, Арсен, сен йўлда бўлишингга қарамай қўнғироқ қилаётганимнинг сабаби шуки, биз диндорларимизни қўллаб-қувватлаймиз ва дарҳол уларнинг хатларини биринчи саҳифада чиқарамиз. Сен ҳам уни тўғри тушун, сен билан қайта қуриш пайтидан бери қўлни қўлга бериб ишлаб келяпмиз, бироқ биз агар ҳозир шу ишни қилмасак, газетамиз молиявий кўмакдан маҳрум бўлади. Бизга буни шама ҳам қилишди, очиқ ҳам айтишди. Филдирагимизни ким тешиб қўйишини эса ўзинг яхши биласан.

— Билганда қандоқ. У ёлғиз сизни «тешмайди», кўп ўтмай бутун маданиятни «тешадиган» бўлади. Бутун даромад унинг қўлига ўтади, ҳамма ундан яшашга ижозат сўрайди.

— Демак, сен биздан хафа бўлмайсанми?

— Йўқ, заррача ҳам. Босавер. Мен ўз нуқтаи назаримни ҳимоя қилиб чиқаман. Ҳақиқат ўзига жой топади.

— Хўп, о'кей! Арсен, мен ошиб-тошиб ётганим йўқ, тушун, шунинг учун... Эсингдами, сенинг олдинги мақоланг ҳам «тешарлар»га ёқмаганди.

— Қайси мақола?

— Россияда чиққан эди-ку.

— Э-ҳа, ҳа.

— Сарлавҳаси ҳам жуда ўткир эди — «Бойлик ва ҳокимиятга телбаларча интилиш»! Ана мақола! Тош давридан бизнинг кунларимизгача...

— Ҳа, чиққан эди шундай мақола, — деб қўя қолди Арсен Саманчин гапни чўзмай, ўзи эса ўша мақола ўз вазифасини бажаргани, маълум тоифаларда норозилик уйғотгани ҳақида ўйлади. Мана, дин арбобларини ишга солишди, уларнинг авжлари келиб, бош кўтаришди. Буларнинг барининг орқасида яна ўша Эртош Курчал деганимиз турибди. Арсен бунга шак-шубҳа қилмасди. — Бўпти, Қумош, — деб қўшиб қўйди у қўл телефонини чакаги остига босиб, — ўйлаб кўраман тагин. Энди йўлга тушишим керак. Кўришгунча, Қумош!

— О'кей! Арсен, сенга ақл ўргатолмайман, лекин атрофингда қўзғалаётган гаплардан сергак бўл. Хатни чиқарамиз. Бошқа иложи йўқ. Диндорлар бизни тинч қўйишмайди.

— Нимаси уларнинг диндор? Ҳаммаси мунофиқ!

— Айтдим-қўйдим. Ўзинг тоғда туғилиб ўсгансан, қаерда кўтарилиш, қаерда қиялик, қаерда жарлик эканини биласан. Оқ йўл...

— Раҳмат. Хўп, хайр, — деб жавоб берди Арсен Саманчин ошнасининг бу тилаги нимани англатишини ўйлаб, йўлда эҳтиёт бўл, демокчими ё бошқа муҳимроқ ҳаётий гапми?

Кейин таҳририятлардан яна икки марта қўнғироқ бўлди, аммо улар бош қотиргудек эмасди...

Машинасига мой қуйдириб олгач, Арсен тоғлик айланма йўлларга кирди. Йўлда дам кўтарилиб, дам қиялаб

пастга тушишларнинг ўзига яраша завқи бор, икки ёнингда гузал манзаралар очилади, аммо рўлда ўтирганда, ниҳоятда ҳушёр бўлиш керак, машина ҳам қийналади. Бутун диққатини машинани ҳайдашга жам қилиб, Арсен Саманчин, шу билан бирга, ўзининг медиафорумдаги чиқиши матбуотда бир ёқлама, ғаразли талқин қилинаётгани ҳақида ранжиган қўйи ўйларди: у турли анжуманларда кўп бора мунозарали чиқишлар қилган, лекин мана бундай атай уюштирилган таъқиб-таъйиққа биринчи учраши. Ва бу намоёишкорона кўрсатиб қўйиш мақсадида адо этилмоқда. Арсен Саманчин ҳеч ким билмайдиган, кўнглига тутиб қўйган ўша қўрқинчли ниятини амалга оширишни кечиктириб, иш билан йўлда кетяпти, анов ошиб-тошиб ётган давлати атрофидаги бор нарсаларни эзиб-босиб ётган, бошқаларнинг бошига тушган фожиалардан чайқовчиларча фойдаланадиган кимса эса уни таъқиб қилишни қўймайди, чалиб йиқитишни кўзлайди. Ундоқ бўлса, у ҳам бўш келмайди, араб меҳмонларнинг ови тугагандан сўнг пайсалга солиб ўтирмайди...

Оғир ўйлардан қутулиш осон эмасди. Йўлга тушганига тўрт соатлар бўлиб қолди, борган сари кўз ўнгига болалиқдан таниш, қадрдон манзаралар ястанарди, илгари вилоятда энг йирик колхоз хўжалиги ва катта овул бўлган, ўзи туғилиб ўсган Туёқ-Жарга бир соатлик йўл қолганди. Арсеннинг бошида эса ҳамон ўша азобли ўйлар айланарди. Қизик, у макон ичра қанча узоқлашиб бормасин, ўзини ҳар томондан тутиб олган, иродаси мустаҳкам, эс-ҳуши жойида бўлган кап-катта одамга ярашмайдиган, бамисоли йиғлоқи болаларча бир истак уни тўхтовсиз тарзда таъқиб этарди: у ҳозироқ, мана шу ернинг ўзида бир зум ҳам кечиктирмай, Ойдана билан кўришиб, гаплашишни хоҳларди. Қанийди, бу мумкин бўлса! Туғилган овулига бирга кириб борсалар нақадар соз эди, рўлда ўтирганча унга ҳаммасини ҳикоя қилиб берса, қаерга, нимага кетаётганлигини айтса, оҳ, қандай яхши!.. Йўлга чиқишдан олдин унга кўнғироқ қилиб тушишга уринди, гарчи бунинг мутлақо

иложи йўқлигини билса-да, унинг «Алло!» деган сасини эшитгиси келди, афсус-надоматлар бўлсинки, йўлга чиқяпман деб, бир оғиз илиқ сўз айтолмади — бунга унинг эндиги ўзгачароқ тақдири изн бермади, зеро, бу тақдир энди тамомила энг аъло томошалар яратувчи ўша шоуменга тобе бўлиб қолганди... Мана шу пароканда тўзғиган хаёллар ичида унга фақат Ойданани шу ерда, ёнгинасида деб тасаввур этмоқ ва хаёлан суҳбат қурмоқ, иштиёқигина муяссар бўла биларди.

Ўшанда у Арсенга елкаси тегиб ўтиргандай туюларди. У шоён диққат билан ўтирар ва бениҳоя чиройли эди, унинг чиройли бўлиши ҳам табиий, ахир, ҳар қандай аёл учун чиройли бўлиш — тирикликнинг бирдан-бир шарти, одам болалари ҳаётининг йўриғи шундай бўлиб келган. Ортиқча камтарликка ҳожат борми, Ойага, ҳа, ҳақиқатан табиат гўзал ҳусну малоҳат ато этган, бўйбаста, қадди-қомати, гулдай чехраси, қоп-қора киприклар аро чақнаб турувчи тархи чиройли кўзлари, калта кестирилган, елкасига тўкилиб турадиган, дам орқага таралган, дам тароватли икки бетини ёйдай ўраган сочлари! Овози-чи! Унга шундай тиниқ, ўткир, гўзал овозни ато этмиш Оллоҳга чексиз ҳамду санолар бўлсин! Шундай эмасми, Ойа? Оҳ, кечир мени, буни эслатиб ўтиришнинг сира ҳожати йўқ. Биламан, биламан, айбдорман, ҳақирман, маъзурман. Ахир, сен корчалонлар қўлига тушдинг. Мен девонани эса зору саргардон этдинг. Лекин буни кейин айтаман...

— Тўхта! Қаяққа? — титраб талпинди Арс. Лекин нозанин ёнидан ғойиб бўлган эди...

Овулда қанчадан қанча қавму қариндошлар кутиш-япти. Опаси, темирчи поччаси, қариндош тоғавачча, холавачча, аммавачча, амакиваччалар, жиянчалар, уларнинг бошида унинг келишини пойлаб соатлар, дақиқаларни санаётган оқсоқол Бектур оғанинг ўзи; вақт тигиз, араб қўноқлар беш кундан сўнг етиб келишади, кунлари, соати аниқ — ўн еттинчи июль соат ўн еттида шахсий тайёра Авлиёотага қўнади. Барча масалалар аэропорт хизматчилари билан бирга Интернет

орқали келишилган, бир тўда қоғозлар тахланган, фақат учиб кетиш вақти очиқ турибди. Бу вақт ичида самолёт экипажи билан бирга аэропортда — Бектур оға лафзи билан айтганда, «аэропортда» — бўлади (айтмоқчи, араблар учун шахсий самолёт деган нарсa худди сен шахсий «Нива» нгги мингандай бир гап), қисқаси, барчаси бизнес-лойиҳа бўйича ҳозирлаб қўйилган. Арсен эса, мана, боряпти ўз «Нива»сига миниб, ростакамигами, ёлғондакaмигами, Худо билади... Бирдан нозанин яна ёнида пайдо бўлди...

— Қаерга кетяпсан, йўл бўлсин, Арс? — сўради у.

— Ох, узр, Ойа, — деди кутилмаганда айланиб кетган машинанинг рулини тез буриб тўғриларкан Арс. — Сенга қўнғироқ қилиб, ҳеч ололмадим. Сен бугун Хайделберг боғида кийиб чиққан кўйлагингги кийибсан-да, эсингдами? У сенга жуда ярашади.

— Уни сақлаб қўйганман. Сен учун ясандим-да, Арс. Шунда Арсинг овози ўзгарди:

— У ёққа боряпмиз-бу ёққа боряпмиз, лекин, кел, жиддий гаплашайлик. Нимадир қилиш керак, Ойа.

— Хоҳлайсанми, майли, гаплашайлик.

— Сенга ёмонлик соғинмайман, билиб қўй: охири чатоқ бўлиши мумкин. Сенинг ҳаётингга бунинг алоқаси йўқ, бироқ...

— Нима ўзи, нима? Сенинг ҳаётингга дахли борми?

— Фақат мен эмас.

— Нима бўляпти, Арс?

— Қараб турсам, сен ақлли, кучли, чиройли аёлсан. Илоҳий мусиқа жўрлигида куйлашинг учун сенга илоҳий овоз ато этилган. Лекин сен Худонинг хоҳишини оқлайсанми? Энди сенинг Худойинг бошқа, у бизнес-худо, унинг оти Эртош Курчал, Курчал-Мирчал — лаънат бўлсин унга! Оддий семираётган бой бўлса ҳам майлийдн, ўз ҳолига Эртош Курчал бўлиб юраверсин эди. Аммо у шоумен — томошабон тўнидаги шайтон. У ўз қўлига кирмаган ҳамма нарсани ёмон кўради. Дарров пайқадим буни, кимлигини билиб олдим...

— Кўзингга қара, Арс!

— Хавотир олма, Ойа, ҳаммаси яхши бўлади.

— Ишқилиб, яхши бўлсин. Бир пайтлар мақтанардинг, рулда менга тенги йўқ, деб.

— Балки шундайдир. Аммо гапим чала қолди, сен қулоқ сол. У ваҳший мақоламнинг ҳидини олган: «Бойлик ва ҳокимиятга телбаларча интилиш» мақоласининг номиданоқ кимни назарда тутганимни сезган, мақола Московдаги газетада босилган эди.

— Мен ҳали ўқиганим йўқ, Арс. Лекин, айтишларича, унда ҳеч кимнинг номи тилга олинмаган экан.

— Ҳеч кимсани тилга олиш ниятим ҳам йўқ эди. Зарурат бўлмади. Унда гап замонга умуман хос бўлган бир масала — бойлик ва ҳокимиятга интилиш кучайганлиги устида боради. Дарвоқе, фарқи йўқ — ҳокимиятни тўғридан-тўғри эгаллайдими ёки уни пулга сотиб оладими — униси ҳам, буниси ҳам ярайверади. Нафас олиш учун ҳаво керак бўлгандай, ҳокимиятга ҳам бойлик, пул керак, демоқчи эдим. Бойлик, пул эса ҳокимиятни талаб қилади, нафас — ҳавосиз бўлмагандай. Ҳаёт шундай қурилган. Бойлик ва ҳокимият бири-бирисиз яшолмайди. Бойлик воситасида ҳокимият-парастликка ва аксинча, ҳокимият-парастлик орқали бойликка ружу қўйишнинг хавфли томони шундаки, бунда мақсадга қандай бўлмасин, ҳар қандай йўл билан бўлмасин эришилади. Бунда ҳар кимнинг пешонасига битилгани бўлади: кимдир роҳат-фароғат топади, бошқаси қарғишлар остида гўрга киради. Анов нусханг қурғур дарров сезган мақолада унинг асл башараси очиб ташланганини...

— Вой, Арси тушмагур, сенга қолса нуқул лекция ўқисанг. Яхшиси, йўлдан кўзингни узма, рулни ҳам маҳкамроқ ушла!

— Ташвиш қилма. Менимча, сен ўзинг тезда ишонч ҳосил қиларсан: бойлик ва ҳокимият бу — қўшалоқ туғилган чақалоқ, улар она қурсоғидаёқ чатишиб кетган.

— Нима, социализм яхши, демоқчимисан? Унинг нималигини бошимиздан кечирдик шекилли?

— Гап бунда эмас.

— Нимада?

— Гап шундаки, сен билан биз бозор илоҳларига келтирилган қурбонлик бўлдик. Сен бунга нима дейсан?

— Ўзинг биласан-ку! Мени мажбур қилма, Арсен...

— Нега жим бўлиб қолдинг? Хафа бўляпсанми?

— Менга қара, тўхтат машинани! Бўлмаса, ўзимни йўлга ташлайман. Бас! Менга осон деб ўйлайсанми? Ҳаммасини ўзинг мендан кўра яхшироқ тушуниб турибсан. Масала кўндаланг қўйилган: ё мен юлдуз узангисида поп-шоу-бизнеснинг кенг майдонларига от қўяман, ё романтизмнинг йиғи-сиғисини қилиб, куним тиланчиликка қолади! Юрагимни парчалама, биласан-ку, кекса ота-онам, ҳатто нафақа олишмайди, қизчам бўлса уларнинг қўлида қолган. Уни бегоналар қўлига беришни истайман, менинг эса вақтим йўқ, иш бошдан ошиб-тошиб ётибди. Биламан, мени ўйлайсан, қайгурасан, биламан, ҳалиям Мангу қайлиқнинг дардида юрибсан. Лекин сен ёлғиз ўзинг ҳаёлпарастлик қилиб юрсанг, мен нима қилишим керак? Йўқ, йўқ, сен билан биз, йўқ...

— Йўғинг нимаси? Нима деяпсан?

— Биз бошқа кўришмаймиз.

— Нега?

— Қулоқ сол, мен сенга шармсиз бир хотин бўлиб кўринишим мумкин, лекин энди айтмай иложим йўқ. Сўз бошқа, иш бошқа. Сен дунё яхши қурилмаган деб, бир ўзинг дард чекиб юрасан, сенга ўхшаб дод-вой қилиб юрувчилар кўп. Анавининг эса бизнес-ҳарамии бор, унда мен кабилар оз эмас. Пул кўрсатса, ҳамма унинг олдида жон-жон деб чопиб боради, яна қачон чақираркан, деб кутади. Тўғри, сен эстрада ва лимузинлар ҳукмдорини ёқтирмайсан, у билан чиқишолмайсан, хўп, нима бўлибди? Биров танимас одам эди, энди довуғи дунёга кетди! Бизнес уни кўкка кўтарди. Кучқудрат унинг қўлида. Бор гап шу!

— Ҳа, рост, Ойдана, гап бор-йўғи шу! Сен ҳақсан. Бошқа гап сиғмайди. Ҳаммаси рост. Лекин менинг

таслим бўлганимни у кўрмайди. Сен ҳам тезда кўриб қоларсан, шуни деб кетяпман олисга. Сенга нима бўлди? Ўкинма, куйма. Айбдор сен эмас, сени ўзиники қилиб олган бозор иқтисоди! Унинг Худоси — пул. У эгалла-маган жой йўқ. Куйинма. Шошма, сен қаёққа? Шошма ахир? Қанисан? Қайдасан?

Аммо аёл ғойиб бўлди. Ойдана Самарова ўзи билан ҳозиргина ёнма-ён ўтиргандай ва гўё ростдан ҳам, машинадан сакраб тушиб кетадигандай ва кўз очиб юмгунча йўқоладигандай, Арсен ҳеч нарсани тушун-май, ўтирилиб аланглаб қаради. Ниҳоят, ҳушини йиғиш-тириб, манглайига бир урди, лабини қийшайтириб кулиб, бошини чайқаб-чайқаб йўлида давом этди, одат-дагидай ўзини хаёлпарастликда айблади, хаёлоти дунё-сида рўй берган ҳодисага ишониб-ишонмади. Аммо онгида рўй берган бу рўё талашуви, ўртада бўлиб ўтган баҳснинг бош айбдори адоқсиз, мастона муҳаббат ва соғинчнинг ўкинчли алами эди. Унинг хаёлида юз берган ақл бовар қилмас ҳодисалар қанчалар бемаъни ва кулгили бўлиб туюлмасин, дунёдаги бирон-бир тирик жон унинг юрагидаги тутунни билмас, у ўйлаб қўйган ишдан мутлақо беҳабар эди. Ҳеч ким... Билганларидан кейин эса... Лекин муҳими бу эмас, машойихлар айт-моқчи, бу бошқа масала... Нариги дунёда, ҳатто ганим-лар ҳам қўл бериб кўришармишлар ва бир-бирларини қучоқлаб бағирларига босармишлар, машойихлар шун-дай демишлар...

Бу орада Арсен Саманчин тоғлардаги туғилган овулига яқинлашар, Тууюқ-Жарга тикка кўтарилган йўлдан борар, шифер ёпилган таниш томлар, овулнинг томорқалари, четанларига термилиб кўзи қувонар, ҳаяжонланар, ҳозиргина хаёлида тўзғиган рўёлар ўйин-ларини унутган, ахир бу ерларга келмаганига ҳам ярим йил бўлди, мана энди ночор, қашшоқ бўлса ҳам, ўз қадрдон овулига тўрт мучаси соғ-саломат кириб кел-япти, бундан сал олдин қўшни овулда, йўл айрилишида машинасига ёқилғи тўлдириб олди — зеро, бу ерларда тўла бак билан юриш ҳам жуда муҳим эди.

Албатта, уни бу ерда кутишаётган эди. У машинасида ҳовлига кириб борганда, опаси Кадича ва жезнаси Ўрмон уй ичидан югуриб чиқиб, уни қучоқлаб узоқ вақт бағирларидан чиқаришмади (темирчидан қизиган темирнинг ҳиди келарди), опаси бирпас кўз ёши қилди, ит савдо-сотиғидан норози эканлигини ҳам эсидан чиқариб, Ардакнинг ҳол-аҳволи, бола-чақасининг омон-эсонлигини сўради. Ҳамма шод, хурсанд эди. Қариндошлари у араб миллиардерларига тилмоч бўлиб келганлигини билишарди. Беш дақиқалардан сўнг Бектур оғанинг ҳам қораси кўринди, афтидан, кутавериш унинг кўзи тўрт бўлганди, буни ҳам тушуниш мумкин, зотан Арсен Саманчинсиз у ўзини қўл-оёғини йўқотгандай сезарди. Бектур оға отда ўтирар, елкасида ёпинчиқ, оёғида этик, бошида учлик оқ тумоқ, отлиқ йўл юришга шай эди.

— Арсен, сени кутаётган эдим, ўз вақтида етиб келганинг хўб бўлди, — деди у овозини бўғзидан чиқариб. — Иш кетяпти, ҳамма тайёр. Узоқ кутган муътабар меҳмонларимиз факс юборишган экан, кўриб берсанг, деб келтирдим. Эртага ўқиб, таржима қиларсан. Бугун бемалол оёқ-қўлингни чигилини ёз, дамнингни ол. Иш деганинг қайнаб ётибди...

Яна бирпас гаплашиб ўтиришди, чой ичишди, опаси ҳаммасини бадастир қилиб қўйган экан, орада уни кўргани қўни-қўшнилари чиқишди. Кўча-кўйдан болалар чопқиллашиб киришар, «Нива»ни айланиб томоша қилишарди. Айниқса, бир синфда бирга ўқишган болалик дўсти Тоштанафгон билан кўришиб қолгани унинг учун кутилмаган суюнчи бўлди. Унинг ҳақиқий исми Тоштанбек бўлиб, Афгон урушида уч йиллик абгорликдан сўнг уни овулда Тоштанафгон деб чақиришар, уйда эса ундан ҳам қисқароқ қилиб Тошафгон дейишарди, урушдан у бир неча жойидан енгил ярадор бўлиб, кўксига нишон тақиб омон-эсон қайтанди. Унинг номини таржима қиладиган бўлсак, «Тошдек қаттиқ афгон» деган маъно чиқади. Тоштан — «вужуди тошдай қаттиқ» дегани. «Тош ёдгорлик», дейишади: тошдан

ясалган ёдгорлик маъносида. Тоғлик қирғизларда кўп тарқалган исмларнинг маънолари ҳам шунга ўхшаш: Темирбек, Темирхон, Темирқул... Темирдай мустаҳкам, енгилмас бўлсин деб орзу қилишган, албатта. Еру само рамзиётларига асосланиб, ота-онаси томонидан яхши ният қилиб берилган бу исм унинг ўзига ғоят ярашган эди (у ҳақиқатан ҳам, тошдай маҳкам, азамат йигит эди, ўсмирлик чоғларида овулнинг полвонлари билан кураш тушиб, бел олишиб юрарди), мана энди овулдошлар унинг ҳурматини жойига қўйиб, Афғонистоннинг ваҳший тоғларида ўтган жанглarda не-не синовларни бошидан кечириб, роса тобланган жангчи йигитни Тоштанафгон деб чақиришарди. Арсен Саманчин билан икковлон болаликдан оғайни, мактабдош, сабоқдош, уруғдош эдилар. Кейин йўллар айрилди. Арсен ёшлик йилларини Москов, Ленинградда ўқиб, талабалиқда ўтказди, шаҳарлик бўлиб кетди. Тоштанни ҳарбий хизматга чақириб, пиёда қисм билан бирга Афғонистонга жўнатишганди, у вилоят қишлоқ хўжалик техникумининг агрономия бўлимини битираётган эди. Худога шукурки, ватанига омон-эсон қайтиб, ўз колхозида қолиб ишлади, орада қайта қуриш даврининг ўзгаришлари бўлиб кетди. Қишлоқ жойларда ерларни хусусийлаштириш бошланди. Тоштанафгон барча юртдошлари каби майда қишлоқ хўжалик юмушлари билан шуғулланиб, тўғриси айтганда, кун ўтказиб, базўр тирикчилик тебратиб юрди, ўша пайтлар ҳаммаёқда аҳвол шундай эди, олис қишлоқ-овуларни-ку, асти қўяверасиз. Опаси овулдошлар уни қандай соғиниб кутишадиганини сўйлаб берганда, Арсен Саманчин мана шуларнинг барини бирма-бир эслади.

— Барча яқин қариндош-уруғлар сени кутишяпти. Тоштанафгон уч марта келиб кетди. Сени сўради.

Арсен ҳамма билан кўришиб, ҳол-аҳвол сўрашишга базўр улгурарди. Қўшнилари ва Бектур оғани ҳисобга олмаганда, барча овулдошлари унга одатдагидай бой ака деб эмас, замонавийроқ қилиб «шеф» деб мурожаат этишарди. Кўп ўтмай Тоштанафгон ҳам қадам ранжида

қилди. Қучоқ ёзиб кўришдилар. Жуда хурсанд эдилар. Кўришмаганларига икки йил бўлганини эслашди.

— Шаҳарликларнинг ҳар бирининг қўлида телефон, хоҳлаганича гаплашади, — деб мулоҳаза билдирди Тош-афғон. — Бизнинг эса телефонларимиз йўқ, қачон бўлиши ҳам номаълум. Яхшиямки, овулга электр келган, шўро замонидан хотира. Қўл телефони эса фақат хўжайинда-ю, унинг икки ёрдамчиси Бўрибий билан Жонарбекда бор, сен уларни танийсан, бирга-бирга мактабга қатнардик.

— Ҳа, биламан уларни, — деб жилмайди Арсен ва бир чеккаси эски ошнасига далда бергандай бўлди: — Қўл телефони ҳақида оғиз очдинг, араб хонзодалари билан овни ўтказиб олайлик, сен ҳам, албатта, қуруқ қолмасанг керак. Шефимиз Бектур оға шаҳарга тушганда сени барсларни белгиланган жойга ҳайдаб боровчиларнинг етакчиси, деб айтди. Қояма-қоя юриш, жарликлардан ўтиш, бор овоз билан қичқириб шовқинсурон солиш ҳазил иш эмас. Бектур оға сени жуда қадрлайди, Афғонда тажриба орттиргансан. Улушинг ҳам шунга яраша, ёмон бўлмаса керак. Қўл телефонга ҳам, бошқа нарсаларга ҳам етади. Барслар тузоққа тушса бас.

Тоштанафғон елкасини бетайин қисди:

— Кўрайлик-чи, нима бўларкин, яна ҳали гаплашамиз. Арсен, гапимдан кулмагин-у, лекин қор барслари тоғларимизда кам қолган, жуда ноёб, болалигимизда бизга қанча эртақлар айтишган бу қоплонлар ҳақида, қўл телефонлари эса шаҳарларда қоп-қоп картишкадай сероб. Ҳар кимнинг дарди бошқа.

— Гапинг асли тўғрику-я, — унинг фикрини маъқуллади Арсен Саманчин, — аммо поезд ўз изи билан бораверади. Ҳали ўзинг кўрасан, бу энди эртакка ўхшаймайди, барсларни араб овчиларининг олдига ўзинг ҳайдаб келасан. Ҳозир бу жуда катта бизнес.

— Ҳа, албатта, бизнес зўр. Гап йўқ.

— Оқсоқол Бектур оға ҳайвонларни беш киши ҳайдайди, деб айтди. Сен уларнинг бригадири экансан.

Ҳамма ўзининг отида бўлади, отга алоҳида ҳақ тўланади.

— Рост, биз беш кишимиз, — тасдиқлади Тоштан-афғон. — Отларимиз ҳам чидамли. Фақат инсон қадами етмаган тоғ-тошлар, қор-қоялардан ҳайдаб борилади, узангисига алоҳида тўланса бўларди, бизнес бўлгандан кейин бизнес-да. Майли, эртага кўришамиз.

— Хўп, эртага кел.

Аммо Тоштанафғон ҳовлидан чиқаверишда нимадир айтиш эсидан чиққандай ўйланиб тўхтади. Кейин орқасига қайтди.

— Арсен, шошма, бир гап қолиб кетибди.

— Хўп-хўп. Айтавер, қулоғим сенда.

— Четга чиқайлик. Биласанми, сен бизнинг ўз одамимизсан, биз ҳаммамиз шу ерданмиз, туюқликлармиз. Арабларга нима — тоғларимизда ов қилиб, кейин жўнаб кетишади, биз нима қилишимиз керак — шуни ўйлайлик. Биз бешовора ҳайдовчилар сен билан бирга ўтириб дилдан бир гаплашмоқчи эдик. Яна қачон бундай кўришадиган пайт келади? Айтмоқчи, оқсоқол сенга от ҳозирлаб қўйишимизни буюрди, сен ҳам араб қўноқлар билан бирга от чопасан-ку. Отни сенга зўрини танладик, кўрасан ўзинг, эгар-жабдуғи ҳам ўзига ярашган — ҳаммаси тахт. Оқсоқолнинг гапини ерда қолдирмаймиз! Ана шу отингни ҳам сенга кўрсатамиз, ўзинг миниб синовдан ўтказасан, орада чой-пой ҳам ичамиз...

— Жуда соз, Тошафғон, мен ҳам сизларни соғинганман. Қачон дейсан? Вақт жуда тифиз экан. Оқсоқолга ҳам айтиб қўйишимиз керак.

— Ана, кўрдингми? Эртага вақтинг қандоқ? Араблар ўн еттинчида келишади, бугун ўн иккинчи, кун охирлаб қолди. Эртага кўришганимиз маъқул, бўлмаса, улгурмаймиз. Тоққа чиқиб кетамиз. Бош қашигани вақт бўлмайди. Эҳ, бор-йўғи иккита араб келади-ю, биз бутун овул овора бўлиб юрибмиз... Бўпти, кутамиз, сени чўпон йигитлар кўзлари тўрт бўлиб кутишяпти.

— Яхши, мен оқсоқолга ҳам айтиб қўяман.

— Айтиб қўявер. Лекин, фақат шундай бир синфда ўқиган ошнам билан кўришаман, деб айт. Аммо дастурхон ёзмаймиз, бу кейин, йигитлар шундай дейишди, еб-ичишни кейинга қолдиришди, ҳозир муҳимроқ ишлар кўп.

— Ташвишланма, Тошафғон, мен ҳам ичкиликка ишқибоз эмасман (яқинда «Евразия» ресторанида бир стакан тўлдириб арақ ичганини айтиб мақтанмоқчи бўлди-ю, яна бунинг орқасида ким турганини эслаб, ғазабдан тилини тишлади). Биз ҳаммамиз тенгдошлармиз, бир мактабда ўқиганмиз, ўтириб гаплашсак, арзийди.

— Рост айтасан, Арсен, йигитларимизнинг бирови — собиқ ўқитувчи, сен уни биласан, бирга ўқигандик — оти Саксон. Эсингдами, уни Саксагай — пахмоқсоч деб чақирардик. У билим юртини битириб, жисмоний тарбия муаллими бўлиб юрган эди.

— Э, албатта, эсимда.

— Ана ўша Саксон Саксагай йилқи боқиб юрибди, ўқитувчиликнинг пулига кун кўриб бўлмайди.

Арсен нима дейишини билмади, индамай қўя қолди. Тошафғоннинг тили ечилди:

— Саксон жуда яхши инсон, аммо ҳаёт уни анча пийпалади. Дайди чайқовчи бўлиб икки йил сарсон бўлди. Ичида дарди кўп. Кел, бирпас ўтирайлик манави ўриндиқда. Икки оғиз Саксон ҳақида гапириб берай, шошилмай эшит.

— Майли, ўтирайлик. Айтавер.

— Саксон бир ҳангомани айтиб юради. Ишонмасанг, қасам ичишдан ҳам тоймайди.

— Нима ҳангома экан?

Тошафғон бироз жим қолиб, жавоб берди:

— Бу чайқовчиларнинг бормаган жойи, кирмаган тешиги йўқ. Саксон ҳам кўп балоларни эшитган шекилли, ўзидан қўшиб-чатиб гапириб юради. Араб мамлакатларидан жуда норози бўлиб гапиради, «Бу амирликлар қора мойнинг орқасидан жуда бойиб кетишган, жаннатда яшагандай ҳаёт кечиришади. Текин қора мойнинг устида ўтириб, дунёда унинг нарх-

навоси тобора кўтарилиб бораётганидан қутуриб кетишяпти, ернинг қонини сўриб, меҳнат-машаққат қилмай битиб ётишибди», — дейди.

— Э, буни ҳамма билади, ҳозир бутун дунёда шу гап, — деб қўйди Арсен Саманчин. — Нефтдолларлар ҳаммадан устун чиқяпти.

— Ўзи ҳам шундайку-я. Ўша араб бойлари бошқаларнинг тушига ҳам кирмайдиган ҳар хил ишларни қилишяпти-да. Биласанми, улар энг қимматбаҳо автомашиналарнинг пойгасини қилишаркан. Яна қаерда дегин? Саҳройи Кабир қумликларида.

— Саҳройи Кабир дейсанми?! — ажабланди Арсен. — Эҳ-ҳа! Бунақасини эшитмаган эканман! Тоғларда, қумларда, қийин шароитларда пойга уюштиришади, бунинг ўз ишқибозлари бор, деб эшитардим, бу улардан ҳам ошиб тушган, шекилли.

— Кошки шунинг ўзигина бўлса! Арсен, кўрган одамларнинг гаплари бўйича Саксагай бизга айтиб берди, телевизорда ҳам кўрсатишди — ишонасанми-йўқми, жинни бўлиб қолаёздик! Кўзимиз косасидан чиқиб кетди. Бу пойгачилар жипга шунчаки минмайдикан. Яна қандай жиплар дегин, бунақаси ҳали бизда йўқ, ҳатто оқсоқолимизнинг жипи ҳам Амирликданми, Қувайтданми, олиб келинган бўлса ҳам, лекин бунақа эмас. Ана шу пойгачилар десанг, ўзларининг супер-жипларига ўтириб олиб, бош-кетига қарамай барханма-бархан ошади — бизда уларни «чўққи» дейишади — дам тикка пастликка учиб тушишади, дам яна қум чўққисига учиб чиқишади — худди анов тахта устида денгиз тўлқинларида югургандай. Нима деб аталарди ўша тўлқин устидаги тахта ўйин?

— Сёрфинг шекилли. Хўп, кейин-чи?

— Шу десанг, маррага энг охирида етиб келадиган жип улар назарида омадсиз саналиб, уни жазолашар экан. Улар омадсиз жипнинг устидан бензин қуйиб, хахо-хахо қилишиб, эрмакка ёқиб юборишар экан. Ўзлари сакраб рақсга тушиб, шампан ичиб тоза хурсандчилик қилишаркан, ютқизган пойгачи ҳам

уларнинг хурсандчилигига қўшилишаркан. Бу шунчалар аҳмоқона қилиқ эканлигини каллаларига ҳам келтирмас эканлар. Ҳеч нарса бўлмагандай эртасигаёқ, янги жип сотиб олишади, бу уларга ҳеч нарса эмас, ўйин-кулги қилишгани қолади. Шу билан гўё биз илгариги саҳрода оч-юпун туя миниб кезган, Худога туясини омон-эсон сақлашни ёлворган, жазирамада ўлиб кетмасликни сўраб илтижо этган бадавийлар эмасмиз, деб ўзларини ўзлари ишонтирмоқчи бўладилар. Ҳамма гап, Арсен, уларнинг қора мой қудуқларидан тўхтамай отилиб турган миллионлар ва миллиардларда. Нимага дунёда бундай бўляпти? Ҳеч ким бунга жавоб бергиси келмайди. Бировлар эрмак учун жипларни ёқади, бошқалар, мана, мисол учун биз болаларимиз мактабга қатнаши учун оёқ кийими олиб беролмаймиз.

— Тушунаман, — деди овози ичига чуқиб кетган Арсен Саманчин.

Тошаффоннинг охириги сўзи унинг юрагини тирнаб ўтди, у ўзини нохуш сезди. У бундай гап бўлишини кутмаганди. У ёқ-бу ёқдан гаплашиб ўтирсак керак, деб ўйлаганди. Қизишиб кетган Тошаффоннинг ҳовури-ни босиш ниятида шундай деди:

— Ўзингни бос, ошна, қизишма. Мен тушунаман, лекин бундай қилиш шарт эмас... Бир кун келиб исрофгарлар жазосини тортади, ҳаётнинг сабоғи кўп.

— Менга нима! Мен ўзимни босиб олганман. Сен Саксагайни буларни қандай гапирганини кўрганингда эди, сочлари тикка-тикка бўлиб кетади. Ер юзидаги бундай адолатсизликни ҳеч ақлига сиғдиrolмайди. Амаллаб юпатамиз, ўзига келтирамиз, яширадиган ери йўқ, юзта қуйиб ҳам берамиз.

— Ҳа, албатта, бусиз бўлмас. Лекин кел, ортиқча ваҳима ҳам қилмайлик, — Арсен унинг елкасига қоқиб қўйди. — Менимча, бу мамлакатлардаги одамлар қанча бой-бадавлат бўлмасин, ҳаммасининг ақли-ҳуши ўзига етарли. Анов босар-тусарини билмай қолганлар эса тасодифан бир ерга йиғилиб қолиб, шўхлик қилишаётгандир-да. Тўқликка шўхлик дейишади-ку. Худонинг

ҳисоб-китоби бор. Лекин ўзинг уйлаб кўр: уларнинг давлатидан бизга ҳам тегадигани бордир: барс ови юришса, ҳеч ким қуруқ қолмайди.

— Ҳа, оқсоқолимиз ишнинг кўзини билади, ҳамма-нинг бошини бизнес-артелга қовуштирди, ёмон бўлмас, ахир. Кўрамиз. Овчининг омади шамолдай бир келиб кетади.

Арсен Саманчин унинг фикрини ҳазил-ҳузул билан қувватлади:

— Биз ҳаммадан бурун қор қоплонларимизга раҳмат айтиб, таъзим бажо келтиришимиз керак. Тоғда илвирс бўлмаса, бизга бу ов қайда. Бектур оғанинг битимлари қайда!

— Гапинг тўғри, — хийла жиддий жавоб берди Тошафғон. — Бундан чиқди, биз барсларни пуллаяпмиз-да... Илож қанча? Барслар билан битим тузиб бўлмайди-ку.

— Тоза олдинг-да, сен ҳам! — кулиб юборди Арсен Саманчин. — Барслар билан битим тузиш деган гапни сира эшитмагандим. Қойил! Раҳмат сенга. Энди дами-мизни олайлик. О'кей?

— О'кей! Озроқ вақтингни олдим. Кун ботяпти. Дамингни ол, фақат қаттиқ илтимосим, эртага, албатта, кўришамиз. Эсингда тут. Сенга минадиган отингни келтирамиз.

— Маъқул, Тошафғон. Шаҳарда бундай пайтда тақдимот уюштирамиз, дейишади.

— Ана-ана, худди ўзи: тақдимот... Оқсоқолга шундай деймиз: тақдимот ўтказамиз. — Кейин кетишга чоғланаркан, сўради: — Онда юриш учун этигинг борми? Бўлмаса, лойиғини топамиз.

— Ташвиш қилма. Қаерга боришимни билиб, эски этигимни ола келганман. Кийилмасдан ётганди.

* * *

Арсен кундузги иш-юмушлар билан чарчаб, кечқурун қариндошлари уйнинг тўрига тўшаган тўшакка чўзиламан деб турганди, оқсоқол Бектур оға қўл теле-

фонидан қўнғироқ қилиб қолди. У ҳозир мен тоғ олдидаги Дасторкон деган жойдаман, араб қўноқлар биринчи кун шу ерда тунайдилар, деди. Бундай муътабар зотлар учун дала манзилида жой тайёрлашнинг ўзи бўлмайди. Эртага тушдан сўнг учрашиб, кундалик ишларни бажарамиз, деб келишиб олдилар. Авлиёотада уч кундан кейин сайёр овчиларни қандай кутиб олишни маслаҳатлашиш керак эди. Қўноқлар етиб келгач, Арсен уззукун улар билан бирга бўлар эди. Бу ҳам одми иш эмас. Ов-ку, ўз йўли билан, лекин хорижлик бу зотлар нимага қизиқади, феъл-атвори қандай, қанақа одам улар — буларни қандай билса бўлади?

Дарвоқе, Арсен Саманчин ўзига юкланган вазифани виждонан адо этишни кўнглига туғиб қўйган бўлиб, қўнғироқдан сўнг фикри янада мустаҳкамланиб, орада Тошафгон билан бўлиб ўтган суҳбатни ҳам хаёлидан ўтказганча кўзи уйқуга илинди. Нега Тошафгон бунчалик жиғибийрон бўляпти? Ғалати-я, жуда...

Ўша ёз чоғи, ўша соатда тоғлар ичкарисида, қорли чўққилар ва кўндаланг узайган тизмалар оралаб, дараларга қуюқ зимистон тун тушди ва худди қиш каби совуқ турди. Ўшал маконларда истиқомат этувчи барча жонзотлар шу кеча то тонг отгунча жим бўлиб қолишди.

Нафас ростламоқ вақти. Бу ерлар табиатида ҳамма нарсa мувозанат топиб, нафас ростлашга чақирарди: осмонда йирик, ёрқин юлдузлар порлаб, чўққиларга ястандилар, булутлар ҳам бир-бирларига бош уриб, маташиб тўдаланишдан тўхтаб, юксак тизмалар бўйлаб чўзилишди, ёмғирдан дарак йўқ, тоғ дарёларининг суронли шовқини босилгандай бўлди. Узангилаш довонининг ёнбағрида эса изғирин ел эсар, ғариб Жаабарс вужудини салқи ташлаб қоятошлар орасида изғир, тунги ётоқ учун хилват жой ахтарарди. Шўрлик, охиروқибат, довон ошиб кетолмади, ёз фасли ҳам иккинчи палласига кўчди, у эса ҳамон бу ерларга шабохун уриб келар, боши оққанча дайдиб юрар, яна йўқ бўлиб кетар, яна пайдо бўларди. Мана шу сафар ҳам бунда тунамоқчи эди. Бу кеча тўқайзорларда қушлар чуғури

тинмас, жүровоз бўлиб сайрашар, бу Жаабарсга ёқмас-ди. Тунги бойқуш — тункукук уларга гўлдираб-гўлдираб ўх тортар, қушлар эса парвойига келтирмасдилар... Лекин олислардан элас-элас эшитилаётган одам саслари махлуқни булардан ортиқроқ хавотирга соларди. Қаердан бу овозлар? Бу тоғларда саргардон кезувчи Мангу қайлиқ шу теварак-атрофларда пайдо бўлган-лигини Жаабарс агар билсайди, ҳа, бу худди ўша Мангу қайлиқ. «Қайдасан? Қайдасан? Жавоб бер! Бу менман — Мангу қайлиқман, мен сени чорлайман, сен томон чопаман, қайдасан, қайдасан?» Бу сафар йиғлар эди Мангу қайлиқ, инграрди, нола қиларди: «Вой, вой, энди нима бўлади? Нима бўлади? Вой, вўй, энди нима бўлади? Нима бўлади?» Нимадан у бундай қўрқиб кетди? Кўнгли сездими бирон нимани?

Жаабарс Мангу қайлиқ ҳасрат-надоматига тоқат қилолмади, ўрнидан қўзғалди-ю, боши оққан ёққа кетди... Унга нима? Ёлғиз Худо билгай не...

VII

Буни қарангким, тўғридан-тўғри бўлмаса ҳам, бошқача бир йўл билан бу Худодан ўзгаларга ҳам маълум экан. Мангу қайлиқнинг маконларидан олис-олисларда туриб, бу ерларда неларнидир амалга оширмоқчи бўлаётган кимсалар бор эди, улар Туюқ-Жар тоғларида қор қоплонларини овламоқчи эдилар.

Ўша кунни эрталаб Арсен Саманчин барвақт оёққа турди. Юз йил илгариги тарақлаган тунука бет-қўл ювадиганга қўлини тутиб ювинди, соқолини қирди. У ўзини ғоят мамнун ва бардам сезиб, тоза сочиққа артиниб, ташқарига чиқиб илк офтоб нурларидан баҳра олишни ўйлаб тураркан, қўлидаги телефони чириллаб қолди. У деразадан ташқарига қаради. Ҳаво соф, гўзал эди, ҳайбатли, буюк тоғ тизмалари худди улуғ рассом қўли билан чизилгандай кўкларга ҳайратомиз қад кўтарганини кўриб бирпас лол бўлиб турди. У оқсоқол Бектур оға чақираётгандир, деб ўйлади, балки зудлик

билан қилинадиган бирон иш бордир, аммо телефондан соф инглиз тилида сўзлаётган овоз эшитилди. Арсен ҳайрон бўлиб қолди: юксак тоғлар орасида бундай бўлишини тасаввур қилиш қийин.

Овоз тетик, жаранглаб чиқар ва гаплашишга ундарди:

— Салом! Хайрли тонг! Сизда ахир ҳозир тонг отгандир? Узр, сиз мистер Арсен Саманчин эмасмисиз?

— Ҳа, ҳа, менман! Ким бу?

— Сизнинг ҳамкасбингиз бўламан. Мен жаноб Ҳасаннинг халқаро алоқалар хизмати бўйича матбуот котибиман, менинг исмим Роберт, соддароғи — Боб Лукас. Танишиб олайлик. Сиз инглизчани чамаси жуда яхши билар экансиз. Маҳаллий кишилар билан муомалаларимизга ёрдам берсангиз, сизнинг ўлкангизга учиниш учун ҳозирлик кўряпмиз. Сўзларимни эшитяпсизми?

— Яхши эшитяпман. Албатта, ёрдам бераман. Сиз ҳозир қаердан қўнғироқ қияпсиз, мухтарам Боб?

— Қаердан бўларди, қадрли Арсен! Амирликлардан қўнғироқ қияпман. Хабарингиз бор — мухтарам зотлар бир-бирига ҳамроҳлар билан — врачлардан тортиб ошпазларгача бирга боришади. Шунга тайёргарлик кўряпмиз.

— Жуда соз. Биз ҳам тайёргарлик қияпмиз. Аммо бизнинг тоғ томонларга телефон қилганингиз биз учун кутилмаган иш бўлди. Бу ердан ҳам қўнғироқ қилаверасизми? Бунинг йўли қандай, кечирасиз, Боб?

— Бу унчалик қийин иш эмас, қадрли Арсен! Ер йўлдоши орқали алоқа. Биз само орбитасидаги ўз сунъий алоқа йўлдошимиз орқали ҳар қандай жойдан дунёнинг исталган ерига қўнғироқ қилишимиз мумкин. Хоҳлаган жойдан хоҳлаган жойга. Мана, ҳозир сиз билан гаплашяпмиз, узоқ Осиё тоғларидан бизга жавоб қайтаряпсиз. Тоғлардаги қоплонларингиз йўлдошли алоқа уларга ҳам хизмат қилишини, ов пайтида кўришувимизга ёрдам беришини хаёлларига ҳам келтиришмайди. Хўп, бу ҳазил. Кечиргайсиз.

— Ҳечқиси йўқ, муҳтарам Боб, қулишиб туриш зарар қилмайди. Лекин илвирсларга дуч келганда, олдиндан нима бўлишини билиш қийин.

— О, албатта! Овда энг муҳими — кўпроқ ўлжа бўлсин. Қоплонлар худди йўлбарслар каби доналаб саналади. Сони қанча кўп бўлса, даромади ҳам шунга яраша катта. Араб овчилари учун эса бу спорт билан баробар. Сиз ҳам, биз ҳам ов яхши бўлишидан манфаатдормиз. Кўпроқ барс бўлсин, териси бўлсин! Биз хурсанд бўлсак, «Мерган» ов фирмаси ҳам хурсанд. Унинг обрўси дарров кўтарилади.

— Албатта, Боб.

— Буни қаранг-а, — деб ўйланиб қолди Арсен — ахборот технологиялари энди ёввойи ҳайвонлар ҳаётигача етиб борибди, уларнинг яшаш маконларини осмону фалақдан туриб аниқлашади. Тоғлардаги ваҳший маҳлуқлар йўлдошли алоқа уларга ҳам хизмат қилаётганини билсалар эди, фақат афсус, бу яхшиликка эмас-да.

Узоқдан ҳам одамохунлиги сезилиб турган матбуот котиби Роберт Лукас анча-мунча шинаванда чиқиб қолди. Аммо гап ўртада — иш устида ҳам борди. Овчиларнинг ўз асбоб-анжомлари, қурол-аслаҳалари билан боғлиқ вазифаларни гаплашиб олишди. Қўноқлар ўз юқори мартабасига яраша «Боинг—737» тайёрасида учиб келишади, экипаж ҳам шунга муносиб бўлади.

Ўртада бўлиб ўтган суҳбат асносидаги баъзи бир маълумотларни Арсен Саманчин оқсоқол Бектур оғага етказиш учун дафтарига ёзиб олди. Оқсоқол Дасторкон манзилдан қайтиб келиши ҳамон шу куни учрашадиган эдилар. Оқсоқол келишим билан хабар қиламан, деган.

Унгача Тошафгон бошлиқ ҳайдовчи йигитлар билан кўришади, ўзига аталган отни кўради, сўнг бироз улфатлашиб ўтиришади. Арсен бу учрашувни ўзи учун муҳим деб ҳисобларди. Бир ҳисобда ҳаммалари тенгдош бўлсалар, бошқа бир ёқдан, учовлон Арсен, Тошафгон ва пахмоқ Саксагай бир синфда бирга ўқишган, бошқалари улардан икки-уч ёш кичикроқ эдилар. Аммо энг муҳими — ҳаммалари ака-укадай бўлиб кетган, ахир,

бир пайтлар бир мактабнинг партасида ўқиган эдилар. Айтганча, яқинда шу ердан ўтиб кетаётиб, мактабнинг шифер томи чириб, қийшайиб қолганлигини кўрди, ичидан негадир зил кетди, ҳарқалай, нима бўлмасин, қадрдон мактаб доим кўзингга бошқача — иссиқ кўринади. Лекин бу энди бошқа бир гаплар...

Тошафгон ва Саксон пахмоқ уни олиб кетишга келганларида, Арсен эрталаб мана шуларни хаёлидан ўтказарди, лекин маълум бўлдики, биродарлар мактабдошлик туйғулари жўш урибгина эмас, бошқа бир мақсадларни ҳам кўзлаб келишган, албатта, Арсен бундан мутлақо беҳабар эди. Йўл-йўлакай Тошафгон ҳазил оҳангида гап қотди:

— Арсен, ошна, ҳозир биз, ҳамма тенгқурларинг сўққабошимиз.

Арсен чин дилдан ажабланди:

— Ийе, у нима деганинг? Нега энди сўққабош бўларкансизлар?

— Тўхтама, юравер. Ҳайрон қоладиган жойи йўқ. Ҳозир айтиб бераман.

Саксагай пахмоқ эса бу гапнинг маъносини биладигандай иршайиб қўйди ва бошини чайқади:

— Ҳозир сўққабошлигимизни бутун овул билади, бўлмаса, сени мактабга эмас, уйга меҳмонга чақирган бўлардик.

— Қўйинглар шу ҳазилни!

— Сенга ҳазил қиламизми, Арсен? Сен катта одамсан ичимиздан чиққан, — давом этди Тошафгон. — Мактабда ҳозир ҳеч ким йўқ, ҳамма таътилда, қоровулдан бугун бизга халақит қилмаслигини сўрадик, арақ пули бердик. У уйига кетди. Шундан фойдаланиб, биз мактабда учрашишга қарор бердик. Отларимиз ҳовлида турибди. Сўққабош юришимизнинг сабаби шуки, оила, бола-чақаларимиз ҳаммаси тоғда, ёзги манзилимизга кўчирганмиз. Оқсой дарёсининг ёқаларини эсласанг керак, ҳозир ёз ойларини ўша ерда ўтказамиз. Аввалги вақтларда бутун овул ёзда ўша ёққа кўчиб борарди, мол-ҳолини яйловларда боқарди. Биз ўша вақтларни

қўмсаб ёзни тоғда ўтказмоқчи бўлиб, оила, чодир-чаманларни ўша ерга ўрнатдик.

— Яхши-ку, бу жуда, — деб унинг сўзини тасдиқлади Саксагай пахмоқ, — Эркинлик! Қаёққа хоҳласам, шу ёққа бораман. Колхоздан қутулганмиз.

— Афсус, афсус, майли, буни кейин гаплашармиз, — деди Тошафғон. — Бизни бу ерга Бектур оға чақириб олди, ов қиламиз деб. Ваҳшийларни қўриққа ҳайдаб борамиз, итларимиз бор. Ўзинг ҳам биласан-ку, Арсен, барсларни қўриққа ҳайдаб келиб, кейин пистирмадан отмаса, бўлмайди, бусиз уларни қувиб етолмайсан, дараларга кириб кетишади, одамга ташланишлари ҳам мумкин, нега бу ерларга бошингни тикасан деб. Ҳайдовчи бўлсак, биз ҳам қуруқ қолмасмиз ахир, омадимизни берсин. Шунинг учун хизматга шай бўлиб келдик.

— Шундан сўққабош бўлиб юрган экансизлар-да! — деб кулди Арсен Саманчин гап нимадалигини пайқаб.

— Кейин яна бошимизни бўйинтуруққа тикамиз, — деб тўнғиллади Саксагай пахмоқ, — тоққа мол боққани чиқиб кетамиз, лекин биримиз икки бўлмайди. Чунки ҳеч ким молни сўрамай қўйди. Яна бор буд-шудингдан айриласан, бўлмаса-ку...

Арсен оғзини очиб улгурмай, Тошафғон гапни илиб кетди:

— Бўпти, Саксон, буни кейинроқ гаплашамиз. Гапни бир жойга қўямиз. Ҳозир бошқа нарсаларни ўйла... — дея сўзини ичига ютиб, жим бўлди. Саксон пахмоқ ҳам индамай қолди.

Шунда Арсен уларга бугун эрталаб Амирликлардан жаноб Ҳасаннинг матбуот котиби Роберт Лукас қўнғироқ қилганлигини, нималарни сўйлашганларини ҳикоя қилиб бера бошлади. У ўртоқларини бу гап шу қадар қизиқтириб қўяди, деб кутмаган эди. Мактабга етишга ўн қадамча қолган, улар эса тақа-тақ тўхтаб, ундан йўлдошли алоқани ипидан-игнасиғача суриштира бошлашди. Бунақа гаплар ҳали уларнинг қулоғига ча-линмаган экан.

— Қойил-э! — деб юборди Тошафгон. Бундан чиқди, улар йўлдош орқали хоҳлаган жойга, хоҳлаган пайтда қўнғироқ қила оларкан-да? Бизнинг тоғларимизда юриб, дараларда, ғорларда туриб, қор кўчкилари тагида қолиб ҳам ҳеч ким ҳеч нарса эшитмайдиган жойлардан улар Амирликларга, Европага, Америкага телефон қилишлари мумкин экан-да? Мана буни техника деса бўлади!

Араб қўноқларнинг самолёти улар тоғларда ов қилиб бўлгунча аэропортда кутиб туриши ҳам худди бир алоқаси бордай уларни негадир жуда қизиқтириб қўйганди. Эҳтимол, ҳаваслари келгандир.

— Буни қара-я! — дерди гарданигача қора сочлари жингала бўлиб ўсиб, ҳақиқатан пахмоққа айланган Саксонбой. — Буни қара-я! Битта «Боинг» бутун учувчилари билан хўжайинларнинг овдан қайтишини кутиб турса-я. Мен чайқовга қатнаб юрганимда, бир зумга ҳам кечикиш мумкин эмасди, самолёт рейс бўйича учиб кетар ва осмондан кеч қолганларнинг афт-башарасига тупурарди. Буларнинг ўзларига қулайлик яратганини қаранг. Хоҳлаган вақтимда учиб кетаман. Мана, пул-давлатнинг кучи!

Тошафгон аниқлаб сўради:

— Самолётнинг аэропортда кутиб туриши меҳмонлар истаган вақтда учиб кетаверишини билдирадими? Менинг фақат отим бор: ана, ҳовлида турибди, хоҳласам — тушов-лаб қўяман, хоҳласам — қўйиб юбораман, ё бўлмаса, миниб ҳайё-ҳайт деб чоптираман.

— Бундан чиқди, — деб тушунтирди Арсен Саманчин, — уларда тартиб шундай. Қачон керак бўлганда, ўшанда самолётга чиқадилар. Самолёт тайёр. Экипаж жойида.

Улар шундай гаплашганча ўзлари бир маҳаллар ўқиган мактабга етишди, мана, ўртадан қоплон ови чиқиб, тақдир уларни яна шу ерда учраштирди. Узоқ мамлакатдан келаётган меҳмонлар ҳам бу ерда рўй бераётган ҳодисалар доирасига беихтиёр тортилган эдилар. Улар шундай бўлишини тушларида ҳам кўрмаган эдилар...

Арсен Саманчин ўзи ўқиган мактабда узоқ йиллардан буён бўлмаганди. Мактаб овулнинг чеккароғида жойлашган бўлиб, у бир неча бора унинг ёнидан ўтган, кўз учида назар ҳам ташлаган, лекин ўз ўтмишига қайтгандай бўлиб, бу ерга ҳеч қадам ранжида қилмаганди.

Кўксиди иссиқ туйғулар жўш урди. Мана, ўша мактаб, ўша мактаб, ҳамон ўшандай, вақт ўтиб андак чўккан, атрофдаги барча томлар каби шиферлари эскирган, ранги ўчган, эшиклари қийшайган, дераза ромлари қуруқшаб, бўёқлари кўчган, аммо ҳамон ўша-ўша мактаб. Бир вақтлар қийқиришиб, қувалашиб чопишган ҳовли, ана, йўлак, ана, синфлар... Тошафғон мактабда учрашамиз, директор ҳозир бу ерда бўлмаса ҳам, ўзи рухсат берган, деб таклиф этганда, Арсен ўзини жиндай ўнғайсиз сезган, ҳарқалай, меҳмонни уйга чақирадилар, бир пиёла чойни уйда ичадилар, деган хаёлга борган эди, лекин кейин Тошафғон уни ишонтирди, бола-чақаларимиз тоғда, мактаб эса бўм-бўш, деди. Арсен Саманчин рози бўлди, ҳатто бу иш унга ёқди ҳам. Кун очиқ, мусаффо эди, ўша ястаниб ётган тоғ манзаралари, оппоқ қор босган чўққиларнинг тизмалари, у ерларда манави ишларнинг ҳаммасига сабабчи бўлган илвирслар яшашади.

Мактаб атрофида жуда кўп қушлар учиб юришар, ҳеч ким уларга ҳалал бермас, эркин учиб-қўниб сайрашарди...

Тошафғон йигитларининг ёшроқлари уч киши бўлиб, Арсен Саманчинни очиқ юз билан кутиб олишди. Улар ичида тартиб-интизом яхши йўлга қўйилганлиги кўриниб турарди. Тошафғон худди қўшинга қўмондонлик қилгандай буйруқ берарди — у ёққа бор, бу ёққа кел, шу ерда тур, олиб кел, олиб кет, очиб қўй, ёп, улар буларни барини бажонидил бажаришарди. Арсенга бу ҳам маъқул кўринди, одатда, овул йигит-яланглари мана шундай тўпланишиб, бошларини хумга тикқандай ичишади, булар эса ҳаммаси батамом ҳушёр, тетик. Буларнинг бари дўстона, маҳрамона ишончли кайфият уйғотар, инчунин, Арсен Саманчин ўзига аталган отни

миниb, мактаб теvарагини айланиб чикди. Кўк от жуда бақувват ва эгари маҳкам ўрнатилганди. Тошафғоннинг ўзи отни иззат-икром билан келтирди:

— Азиз биродаримиз Арсен, мана шу сенинг йўрға отинг, кеча айтганингдай уни сенга тақдимот этамиз. Этик кийиб олганинг яхши бўлибди. Мана, жиловни ол, ўтир, унда араблар билан бирга юрасан, биз эса керак бўлганча илвирсларни ҳайдаб келамиз.

Ҳаммалари кулишди.

— Раҳмат, — деб миннатдорлик билдирди Арсен овул-дошларига. — Мен ҳам араб қўноқлар хурсанд бўлиб кетишлари учун ҳаракат қиламан. Шунда бизга ҳам яхши бўлади.

— Энди юр, синфимизни бориб кўрайлик. Қандай вақтлар эди-я, ўқитувчиларимизни айтмайсанми! Ҳозир-чи? Муаллимлар қочиb кетишди. Биз эса барсларни нишонга олиш пайидамиз, Худодан шуни сўраймиз... Бошқалар самолётларда ов қилгани боради, биз эса жонимизни жабборга бериб хизматга югура-миз.

Ҳаммалари бош силкиб маъқуллашди. Арсен атрофга аланглади — ҳовли жимжит, мактаб бўм-бўш, эгарланган отлар боғлаб қўйилган, осмонда қушлар учади, одамларнинг юрагида эса, чамаси, хотиржамлик йўқ эди, ажабланадиган жойи йўқ, кеча Тошафғон йўл-йўлакай оғиз очган гапларни бошқа кўп кишилар янада аччиқроқ қилиб, янада ҳам норозироқ бўлиб гапириб юришади, бундай олиб қарасангиз, улар ҳақ, аҳвол ростдан ҳам ўзи шундай... Қаерга қарама, муаммо...

Йўлақдан очиқ қолган синфларга кўз ташлаб ўтишаркан, Арсен анчадан бери таъмир-тузатиш ишлари қилинмаганига эътибор берди, мактаб ичи хароб ҳолга келган, бирдан-бир қилинган иш — парталар янгиланган, эски очилиб-ёпиладиган тахта парталар ўрнида энди суянчиқди стулчалар ва столчалар қўйилганди. Синф доскалари ҳам янгиланганди, кўринишдан шундай эди...

Тошафғон соатига қаради.

— Хўп, оғайнилар, соат ун бир бўлибди. Вақт кетяпти. Арсен, ўзимиз ўқиган синфда ўтириб, бир гаплашиб олайлик.

— Шу шартми? Яхшиси, опамнинг уйига борайлик, бемалол ўтириб ўша ерда гаплашамиз, жой ҳаммага етади.

— Йўқ-йўқ, Арсен, ҳозир мана бу ерга — ўзимиз ўқиган синфга кирайлик, менинг сенга айтадиган гапим бор.

— Унда майли, сен нима десанг, шу. Мен меҳмонингизман.

— Кир ичкарига. Рубару ўтириб гаплашганимиз маъқул.

Улар очик дераза олдида ўтиришди. Узоқдан тоғлар кўринарди. Бир зум жим қолишди. Арсен Саманчин овулдошлари ғалатидан-ғалати қилиб, ўзини нега хувиллаган эски мактабга чақириб келишганини билолмай ҳайрон эди. Шунда Тошафгон ҳаммага диққат билан жиддий кўз югуртириб, чуқур хўрсинган ҳолда бир йўталиб қўйиб, чамаси, олдин тайёрлаб қўйган сўзини бошлади:

— Арсен, сенга бир гапни айтмоқчимиз. Эшит.

— Эшитяпман, оғайни. Мунча жиддий бўлмасанг. Ахир, овулдошмиз-ку. Бирон гап бўлдимми? Яқин қариндошинг ўлдимми? Менимча, ҳамма ишлар жойида, яхши. Ҳаммамиз шу мактабда ўқиганмиз-а...

— Йўқ, Арсен! Гап қаерда ўқиганимиз, қайси овулда яшаганимизда эмас... Гап бутунлай бошқа нарса ҳақида. Сен бизнинг оғайнимизсан, меҳмонсан, аммо бугун бизнинг қўлимиздасан, биз сенга нега бу ерга олиб келганимизни айтамиз. Бу ёғи нима бўлишини сенга маълум қилиб қўямиз.

— Тўхта, тўхта. «Бизнинг қўлимиздасан», деганинг нимаси? Йўриқ от келтирибсиз, раҳмат. Мен шаҳарга кетаман, от шу ерда қолади. Мен ўз машинамда жўнайман...

— Кетасанми, қоласанми, Худо билади.

— Қандай? Очиқчасига гапир...

— Шунга йиғилиб ўтирибмиз. Гап бўғизга тиралган пичоқдай ўткир бўлади.

— Ҳу! Буни қаранг-а! Сизларга нима бўлган ўзи, нима, мени тентак қилмоқчимисиз, ё Тошафгон, сен жиини бўлиб қолдингми?

— Қизишма, кечир, гапим бошқачароқ чиққан бўлса... — Юзи қизариб-бўртиб Тошафгон ўрнидан қўзғалди, унинг йигитлари ҳам қимирлашиб, шивирлашиб қолишди. Шу пайт мактаб ҳовлисини қўриқлайдиган ит вовиллаб қолди, одатда, мудраб ётадиган ит тинмай акиллашга тушди.

— Дарров бориб қараб кел! — буюрди Тошафгон четда ўтирган йигитга. — Ҳеч кимни қўйма, бу атрофда бир зот бўлмасин. Кўпакни ҳайдаб юбор. Эшитдингми? Яқин атрофга ҳеч ким йўламасин.

Анг-танг бўлиб қолган Арсен Саманчин ўрнидан туриб кетмоқчи бўлган эди, Тошафгон олдинроқ қўлини унинг елкасига ташлади-да, нимадир демоқчи бўлиб оғиз жуфтлади. Арсен бир силкиниб унинг қўлини елкасидан олиб ташламоқчи бўлди-да, кетишга чоғланди. Лекин худди мана шу онда ит тинимсиз акиллаб, очик деразадан синфга иккита қалдирғоч отилиб учиб кирди-да, хавотирга тўла чуғурлаб, важир-вужур қилиб, чарх уриб айлана бошлади, бир неча кун илгари Арсеннинг уйида рўй берган ҳодиса бу ерда ҳам айнан ўшандай такрорланди — гуё қалдирғочлар ниманидир айтмоқчи, огоҳлантирмоқчи бўлишарди. Арсен қангу манг бўлиб қолди. Шунда чақмоқдек бир фикр хаёлидан ўтди — наҳот бу тақдирнинг бир нишони бўлса, наҳотки яна худди ўша қалдирғочлар пайдо бўлиб, унга элчилик қилмоқчи, бирон хавф-хатардан хабар бермоқчи? Унинг юрагига гулгула тушди.

Қушларнинг тинмай вижирлаши, чарх тортиб айланиши бафуржа гаплашиб олишга имкон бермасди. Нафсламрга, аввал қалдирғочларни ҳайдашди, аммо улар яна ўшандай қайтиб келишди. Яна ҳайдаб, деразани ёпишди, лекин қалдирғочлар ҳаммани лолу ҳайрон қилиб, вижирлашни авжга чиқариб, ўзларини дераза ойнасига патирлаб уришаверди, бунинг устига, ит қанча ҳайдашмасин, қаттиқ вовиллаб ҳовлига тўхтовсиз

қайтиб кираверди. Шунда тоқати тоқ бўлган Саксон пахмоқ чидолмай шундай деди:

— Юринглар, нариги томонга ўтайлик, у ердаги хона кичикроқ бўлса ҳам тинчроқ. Бўлмаса, бу тентак қалдирғочлар тинч қўймайди. Улар шу томонга ин қурган, шунинг учун безовта бўлиб қолишди. Кетдик.

Нариги хонага ўтишди. Аммо Арсен Саманчин энди бошқа одамга айланганди. Унинг асаблари таранг, аммо осуда, ўзини йиғиштириб олганди. У ҳайдовчилар ва Тошафғоннинг ўзига қаршилиқ кўрсатмоқчи эмасди. Ростини айтганда, ўй-хаёли бошқа ёқда эди. Юрагини бир сезги тилкалаб ўтди, худди унинг ҳаётида алланима рўй берадигандай, тақдирини ўзгартириб юборадиган фавқулодда, балки ўта хатарли бир кори ҳол бўладигандай эди. Лекин нима? Ҳеч ким бундай сезгининг мағзини чақа олармикин, бу дунёда?

Бошқа синфхонасига ўтиб, қалдирғочларнинг важир-вужуридан қутулганларидан сўнг Тошафғон чамаси Арсен билан яккама-якка гаплашиш қарорига келганди. У ўз йигитларига шундай деб амр қилди:

— Менга қаранглар, бундай қиламиз: биз Арсен билан гапимизни шу ерда давом эттирамиз, сиз ҳаммангиз келишилган жойга бориб турасиз, ҳеч ким бу ерга бош суқмасин, ҳеч кимни йўлатманглар. Қўлтой, сен отларни навбат билан суғориб кел. Катта тош ёнида ариқ бор, биласан.

Унинг буйруқлари дарҳол адо этиларди, худди ҳарбийлардай. Афғон тажрибаси ўзини кўрсатиб турарди.

— Ана энди, Арсен, гапимизни ҳеч кимса эшитмайди, шунинг учун биз сени бу ерга олиб келганмиз. Сенга нима учун бундай ишга қарор берганимизни айтиб бераман. — У Арсен бирон нима деб сўрашини кутиб жимиди, лекин Арсен индамай бошини қимирлатиб қўя қолди. Шундан кейин Тошафғон гапини давом эттирди: — Глобализация нималигини, ҳар биримиз тирик қолиш учун унинг муסיқасига қандай ўйнашимиз кераклигини сенга тушунтириб ўтиришнинг сира ҳожати йўқ.

— Жуда катта кетяпсан, — деди Арсен Саманчин. — Глобализация — бутун дунё миқёсидаги жараён. Яхписи, ишдан гапир.

— Мен қандай тушунганимни айтяпман, ўзинг ҳам биласанки, дунёда битиб кетган бойлар бор, яширадиган жойи йўқ, уларни олигархлар деб аташади. Худди осмондан тушганга ўхшайди улар. Майли, омадларини берсин. Лекин Худо бизнес Худосига айланиб кетганини қандай тушуниш керак? Ҳолбуки, теваарак-атрофдаги миллионлаб одамлар уларда бор нарсаларнинг урвоғига ҳам эга эмас? Бу билан қандай келишиб бўлади? Қонинг қайнаб кетади.

— Бундан қутулиш йўли — рақобат дейишади, — жавоб қилди Арсен.

— Рақобат ҳам ҳар хил. Агар аллаким қудратли, довллати ошиб-тошиб ётган бўлса-ю, биз қўлимизни қовуштириб ўтираверамизми? Нима учун бизга келаётган анави араб овчилари хоҳласалар, бизни таг-тутимиз билан ҳаммамизни сотиб олишга қурбилари етади-ю, биз уларга жонимизни жабборга бериб, қор қоплонларини ҳайдаб келишимиз керак?

— Сен бошқа ёққа қараб кетдинг, Тоштанбек, рақобат — ишлаб чиқаришдан бошланади. Бунда технологиялар ва ишчи кучлар ҳам жуда муҳим. Улар тараққиётни таъминлай оладиларми, орқада қолмаслик учун...

Аммо Тошафгон унинг гапини кесди:

— Бошқа ёққа деганинг нимаси? Мен тўғри кетяпман, сен ҳам биз билан борасан. Тамом! Агар яшашни истасанг, бутундан бошлаб биз билан бирга бўласан. Биз асло ортга қайтмаймиз. Арабларни гаровга оламиз. Нега бақрайиб қолдинг? Шунчаки гап деб ўйлаяпсанми? Ҳечам ундаймас! Улар ўзларининг ширин жонлари учун қанча десак, шунча...

— Тўхта-тўхта, эсинг жойидами?! Нима деб алжияпсан асти...

— Нима, ақлли битта сенми? Ақллар ҳам ҳар турли бўлади. Биз ҳаммасини ўйлаб, аниқ ҳисоблаб чиққанмиз. Сен, Арсен, қулофингга қуйиб ол: қанча ўлчаб берил-

ган бўлса, бир умр сен биз билан бирга қоласан, бошқа сенинг ҳеч қандай иложинг йўқ. Худди телевизордагидай биз билан гаровга олинганлар ўртасида воситачи бўласан. Бизнинг ҳаракатларимизни бошқариб борасан.

— Нима? Нима? Йўқ, бутунлай ақлингни еб қўйибсан. Нега менга бу лўттибозликни тикиштиряпсан? Шунинг учун мени бу ерга судраб келдингми?

— Қўрқма, бу ерда бизни ҳеч кимса эшитмайди. Яна бир карра айтаман: сен орада воситачи бўласан. Кейин сен билан бир умр фахрланиб юрамиз.

— Ол-а! Сени адабингни бериш керак экан. Нега менга алмойи-алжойи бир нарсани бурнимга тикиштиряпсан? Афғонистонда тилинг чиққанга ўхшайди, менга бундай валдирвасар гапларингни қилма. Вақт борида оғзингни юм, бу аҳмоқликни унут. Калланга бу фикр қаёқдан келиб қолди? Халқаро жанжал чиқармоқчимисиз? Шаҳарларимизда эркинлик ва демократияни ҳимоя қилиб намоишларга чиқишаётгани сизга камми? Бошқаларнинг ҳоли нима кечишини ўйламайсизми? «Мерган» фирмасини жарга итариб юбормоқчимисиз? Гаровга олиш бизнинг турмуш одатимизга ёт нарса. Ўйлаш керак муңдоқ.

— Ҳа, ўйлаш керак. Халқаро жанжал чиқмасин, «Мерган» фирмаси жарга қуламасин. Жаҳон миллиардерларининг ҳиқилдоғига пичоқ тиралмасин. Бундан чиқди, бизни йўқчиликка гирифтор қилиш мумкин экан-да? Болаларимиз саводсиз бўлиб қолса, майли! Бизни даволанишдан маҳрум этишса, майли! Ҳаётда шундай бўляпти ўзи: бойларнинг бойлиги уммонга сиймайди, йўқсиларнинг йўқчилигини уммон кўтармайди. Одатларимизга келганда, сен янглишяпсан, Арсен. Халқ ривоятларида гаровда ушлаб турилганларга баримта олингани айтилади, эсингдан чиқдими? Йилқи, қўй-эчки подаларини ҳайдаб олиб келиб, орани очиқ қилишган, бойлик ўртада бўлишилган.

— Буни яна узоқ давом эттириш мумкин, Тошафгон. Кеча сенинг фикрларинг менга жўяли бўлиб кўринган эди, лекин мен сен ўйлаган ишга шерик бўлмайман.

— Қандай ўйласанг, бу сенинг ишинг, Арсен. Мен бунга ажабланмайман. Лекин гаровга олганимиздан сўнг улар билан сен иш олиб борасан, уларга менинг айтганларимни етказиб турасан, чунки ҳеч қайсимиз инглиз тилини билмаймиз. Бу бизнинг айбимиз эмас. Биз атрофда қурол-яроғимизни шайлаб турамиз, қолганини сен бажарасан, Арсен. Биз бахтимизга келган бу ишқибоз овчиларни ёрга ҳайдаб кирамиз, сен эса уларга баримта ҳар бир киши бошига ўн миллион доллар, умумий ҳисобда эса йигирма миллион доллар эканлигини хабар қиласан. Биз беш кишимиз, сен билан олтита, ҳар биримизга тегадигани уч миллион уч юз минг доллар. Бу бизга уч карра яшашга ҳам етади. Сенга яна билмадим. Балки уйланиб оларсан ва барча эркаклар қатори ўз жуфайинг билан яшарсан? Худо сенга ҳам ўғил-қизлар ато этсин.

— Бас, бу чўпчакларни қўй. Тошаффон, ўзингни бос, тани жонингга ўйлаб кўр яхшилаб. Сен худди менинг розилигимни олгандай гапиряпсан, мени сенинг буйруқларингни бажаришга тайёр, деб ўйлаяпсан. Ҳеч қачон, ҳеч қандай пулга мен бундай ишни қилмайман. Мен террорчи эмасман.

— Биз ҳам террорчи эмасмиз. Йигирма миллион қўлимизга тегиши билан — улар учун бу икки тийинга баробар — арабларни қўйиб юборамиз. Сен ҳам қутуласан. Лекин кейин қаерга ҳам борасан? Бироқ буни кейин...

— Ҳозир ҳам ихтиёрим ўзимда. Мен сенинг тўдангга кирмайман. Олтинчи бўлмайман. Бас, гап тугади. Бекор валдирашнинг ҳожати йўқ...

— Йўқ, сен янглишяпсан. Энди ихтиёр ўзингда эмас. Шу дамдан эътиборан сен бизнинг олтинчимизсан.

— Мен хоҳламасам-чи?

— Агар хоҳламасанг, бу ердан чиқмайсан. Сенинг гўринг шу ернинг ўзида, ҳовлида, умумий холи жойнинг орқасида бўлади. Лўм, белкураклар шай. Беш дақиқада кўмиб ташлаймиз. Қуролларимиз ҳам тайёр. Афғонда бекорга мени майиб-мажруҳ қилишган эмас,

мен ҳам кўпларни абгор қилганман. Овози чиқмайдиган тўппончамиз ҳам бор. Барча шерикларим турли қуролларни ишлата билишади, гранатамётдан ҳам отишади. Ортиқча камтарлик қилиб ўтирмай, айтиб қўя қолай — мен ўзим бу ишларда хўб пишганман, қўлимдан ҳаммаси келади. Умуман, бу ердан қандоқ келган бўлсанг, шундоқ кетмайсан. Бу биз сени ёмон кўрганимиз учун эмас, ўзинг тушуниб турибсан, бошқа иложимиз йўқ. Сен бизга бир арқон билан боғлангансан. Биз террорчилардан эмасмиз, дунё сармоясининг ўзимизга тегишли қисмини оламиз, холос, бошқаси билан ишимиз йўқ.

— Бас, жонга тегди. Мен кетаман.

— Ўтир! Ўз синфдошимга қўл кўтаришга мени мажбур қилма.

— Ҳа, мен ҳам ҳозир шуни ўйлаб турган эдим. Бу ерда дарсда ўтирганларимизда, танаффус пайтларида қувлашмачоқ ўйнаганларимизда, кўп замонлар ўтиб шундай бўлишини хаёлимизга келтирганмидик? — Арсен Саманчин ўрнидан туриб деразага борди-да, унинг тавақаларини очиб юборди.

— Нима, ҳаво етмаяптими? — сўради Тошафғон.

— Ҳа, бўғилиб кетяпман, — жавоб берди Арсен. Аммо ойнани тоза ҳаво кирсин деб очгани йўқ, балки қалдирғочлар яна учиб киришар, деган илинжда очди, гўё улар келиб уни қутқарадигандай. Бироқ вақт ўтиб борар, лекин уларнинг қораси кўринмасди. Демак, толенинг йўли бошқача тушибдир...

Тошафғон эса ўз ғаддорлигида янада авжга минган, бу унинг тобора қаттиқроқ бўлиб бораётган нигоҳидан ҳам кўриниб турар, гапни тик қаншарга урарди:

— Қулоқ сол, биз сен ўйлаганча миясини еган аҳмоқлар эмасмиз. Сенинг рози бўлмаслигингни, ўлсанг ҳам бундай иш қилмаслигингни билардик. Ахир, сен буни жиноят деб биласан.

— Ўзи ҳам шу! — чўрт кесди Арсен Саманчин. — Шундай деб ўйлашнинг ўзиёқ жиноят!

— Бўлса, бўлаверсин. Нима деб ўйласанг, ўзинг биласан. Лекин биз, барибир, бу ишни қиламиз. Сен, барибир, биз билан бирга бўласан — ё бир сафда, ё бўйнингга бўйинтуруқ солинган ҳолда — бу ёғи сенинг ўзингга ҳавола!

Арсен Саманчин столга бир урди, одатда, мактаб болалари тилида юрадиган «Иштонинг бошингга чиқсин!» — деган матални айтиб қичқирмоқчи бўлди, лекин ўзини тийди.

— Агар мен рози бўлмасам-чи?

— Столни урма. Ҳар қанча ақлли бўлма, бизни йўлдан қайтаролмайсан. Ҳозир бу ерга Худо келганда ҳам биз чекинмаймиз. Гапни айланторма! Улушимиз осмондан тушиб турганда, уни қўлдан чиқариш бориб турган тентаклик. Йигирма миллион йўлда тушиб ётмайди!

— Тўғри, ерда ётмайди. Лекин сени болалигингга яхши кўриб Тоштанбек деб чақир шарди. Бироқ қандай қилиб бу сенинг улушинг бўлсин? Бу тўғридан-тўғри талончилик ва босқинчиликнинг ўзгинаси-ку! Қаёққа қинғайиб кетаётганингни ўйла!

— Вой, саводхон биродарим-а! Қаёққа бўларди, ахир? Йигирма биринчи асрнинг барча каллахумлари кетаётган ёққа-да! Уюрнинг олдида биринчи бўлиб сен борасан! У жойнинг оти алламбало — глобализация. У ерда ҳар кимга бутун дунё бойлигидан ўз улуши тегади.

— Эсингни ебсан. Глобализацияга бу ерда бало борми? У тамоман бошқа нарсас. Тушунтириб ўтиришга вақт йўқ. Аммо сенинг «глобализациянг» ваҳший бир нима!

— Ташвиш қилмай қўя қол. Бизнинг ўз билганимиз бор.

— Нима экан у? Истаган банк эгасини ёқасидан ушлаб силкитишми — нега менинг бошмоғим илматешик деб?

— Оҳ сен, воҳ сен! Банк эгаларини ҳимоянгга оляпсанми?

— Э, менга қолса, иккингишни битта кемага ўтқизиб, глобализациянинг қутурган долғаларига қўйиб юборардим, шунда унинг нималигини билардингиз.

— Қўй-э, нима деяпсан! Банк эгаси ҳеч қачон мен билан бир қайиққа ўтирмайди. Унга зарил кепtimi? Ўзининг икки минг йўловчи сиғадиган катта кемаси бор. Бойларнинг ўз глобализацияси бор — барча бойликларни тағ-туғи билан ўзлаштириш; бизнинг глобализациямиз бошқача — бойликларни бўлиб тақсимлаб олиш ва ўз улушимизга эга бўлиш, қаердан бўлмасин. Тоғда арабларни тутиб олиб, улардан ўз баримта-мизни тортиб олиш — бу бизнинг ҳаққимиз.

— Менга қара, Тоштанбек афғон, сен аҳмоқ бола эмассан, мен биламан, лекин бундай гапларни гапиришга қандай тилинг борди? Ҳақ дейсан. Қандай ҳақ? Талончилик ҳаққими? Тушунмайман.

— Тушунмаганинг маъқул! — деди шартта Тошафғон ҳамон деразага қараб турган Арсен Саманчиннинг орқасидан. Арсен эса елкаси оша тўнғиллади:

— Бу изоҳларинг менга ортиқча. Бошқа эшитишни истамайман.

— Истайсанми-истамайсанми, бироқ шошмай, ўйлаб кўр. Бусиз сира иложинг йўқ. Сен қопқонга тушдинг. Лекин бир ўзинг эмас, ҳаммамиз қопқондамиз. Энди орқага йўл йўқ. Бизни талончи дединг-а? Ўтмишни эсла: агар қўшниларимиз яйловларнинг, дарёдан сув ичганликнинг ҳаққини тўламасалар, бизнинг аждодларимиз баримта талаб қилганлар, одамларни гаровга ушлаб турганлар ва шунинг эвазига уюр-уюр отлар, қорамол, қўй-эчки подаларини олганлар. Ҳозир миқёслар бошқача. Бизни талончи, босқинчи дейсанми, ўғриқароқчи дейсанми, ўзинг биласан, бунга парво қилиб ўтирмаймиз. Биз сен билан бир-биримизни ҳурмат қилишимиз ё қилмаслигимиз, бир-биримизга тоқат қилишимиз ёки қилмаслигимиз мумкин — биз бунга ҳам парво қилмаймиз. Сендан фақат бир нарса талаб қилинади — ўзининг дов-давлатини қаерга қўйишни билмаётган миллионер овчилар бу ерга қадам қўйишлари ҳамон сен менинг буйруғимдан бир қадам ҳам четга чиқмайсан. Мени оқсоқол Бектурнинг югурдаги бўлиб юради, деб ўйлама. Биз энди ўз овимизга

чиқамиз. Тўқайлардан, жарлардан илвирсларни қўриққа ҳайдаб чиқамиз. То хонзода овчилар нишонга олгунларича ҳаш-паш демай, уларнинг ўзини қўлга туширамиз, ғорга қамаб, товон тўлашни талаб қиламиз, эчкига жон қайғу... дегандай. Эшитдингми, Арсен? Мен бекор айтаётганим йўқ, яхши билиб қўй гап нима-далигини. Бу тушга ҳам кирмайдиган омад. Худонинг ўзи ҳақ олишни буюряпти... Шуни тушуниб, бизнинг теримизга кир. Таржимонлик ишингни ҳам шунга яраша олиб бор, меҳмонларнинг ишончларини қозониб ол. Шунда уларга ёрдам қилиб, бизга ҳам хизматингни ўтайсан. Биз уларни ғорга қамаб олганимиздан сўнг бутун умидимиз сендан. Эшитяпсанми, Арсен, менинг гапларим қулоғингга кираптими?

Арсен жавоб бермас, дераза олдида бошини солинтириб турарди.

— Сен хаёл сурмай, гапни эшит. Бешовимизнинг омадимиз бор экан, сен ўз овулимизнинг йигитисан. Сен — бизни, биз — сени яхши тушунамиз. Меҳмонларнинг сунъий йўлдош алоқалари борлиги ҳам бизнинг омадимиз. Улар ғор ичидан Африка яқинидаги уйларига қўнғироқ қилганларида, уларнинг барча гап-сўзларидан сен орқали хабардор бўлиб турамиз ва ҳаракатларимизни келишиб оламиз. Сенсиз биз ҳеч вақо қилолмаймиз... Ниҳоят, етиб бордими сенга? Нега индамайсан, Арсен?

— Бошқа гапим йўқ, — деб жавоб берди Арсен. Шундан сўнг икковлари ҳам жим бўлиб қолишди.

«Дунё жойидами?» Турли ҳаёт ҳодисалари муносабати билан овулдошлари оғзидан болалигидан бери эшитиб келадиган бу жумла беихтиёр эсига тушди. Ҳа, у хориқулодда ҳолатда келиб қолган ушбу мактабдан тортиб, ташқи оламнинг бари ташқаридан қараганда ўз жойида эди. Ҳа, атроф-тумонот асрларча қандай бўлса, шундай қолган бўлиши мумкин эди. Лекин айти вақтнинг ўзида ички дунё, қалбнинг ички олами бутунлай вайрон бўлиши мумкин. Бунга у ўз тажрибасида ишонч ҳосил қилди. Шунинг учун дам-

бадам кимдир баногоҳ сӯраб қолади: «Дунё жойида-ми?»

Ва — мана шундай оғир вазиятда — миясига ғалати фикрлар ёпирилиб келар, ўйланиб қоларди: ҳозир Мангу қайлиқ қаерда экан, «дунё жойида эмаслиги»ни у билармикин? Ойдана Самарова билармикин буни, хавотирланиб, ташвишга тушармикин? Ҳай, Худо билади-ёв, унинг бунга вақти йўқ. Энди «дунё жойида эмаслиги»дан беҳабар тоғ махлуқлари яқин кунларда ўз бошларига тушадиган кулфатни сезишармикин? Қуёш сахий ёғдуларини сочиб турган кун инсон қадами етмаган тўқайлар ва уюрма қорлар орасида, ўз қадим-қадим маконларида барслар ўлжа қасдида сарсари кезарлар, мода қоплонлар ҳам қоплончаларини ўйнатиб офтобрўяда ялпайиб роҳатда ётарлар хаёлларига ҳам келтирмай токи, энди «дунё жойида эмас»...

Улар тепасида эса овоз чиқармай, қанотларини тик ёзиб тоғ лочинлари жуфт бўлиб учарлар. Тоғлар ва чўққилар узра нималарни кўрарлар, нималарни кутарлар, нелардан хабар берарлар улар?

Энди «дунё жойида эмас» дейишар улар, биз кўрмаган-билмаган кулфат ёғилар ва уни одамлар бошлаб келар...

Яна бир фикр юрагини ўртарди: мана, ундан икки қадам нарида кўз ўнгида собиқ синфдоши Тоштанбек — Тошафгон турибди. «Дунё жойида эмас»лигига айнан у сабабчи ва шунинг учун ундан нафратланиш, шафқатсиз тарзда юз ўгириш ўринли бўларди ҳозир, лекин Арсен Саманчин бундан кўпроқ унга ачинар, ўзини мутлақо ҳақ деб билиб, оғир жинояткорона ишга бел боғлаганига қаттиқ афсусланарди. У бошқа иш билан машғул бўлиши керак эди, лекин, афтидан, энди кеч, чамаси, поезд аллақачон кетиб бўлганди. Йигирма миллион долларнинг жозибаси минглаган шомонлар тўдасининг жазавага тушиб афсун ўқишидан кучлироқ эди.

Тоштанафгон унинг фикрларини ўқигандек, ўртадаги жимликни бузди:

— Менга қара, Арсен, сочинг оқариб кетгунича ўйлайверасан. Лекин қанча ўйлама, сенинг аҳволинг ўзгариб қолмайди. Сен бўсақадан ўтдинг, энди жонинг-ни сақла.

— Бировнинг яшаш-яшамаслигини нега сен ҳал қилмоқчи бўласан? Ким сенга шундай ҳуқуқ берди?

— Ҳамма гап шундаки, энди олдимизда иккита йўл бор: ё сен биз билан бирга бўласан ва биз ҳаммамиз, жумладан, сен ҳам, ўз ҳиссамизни оламиз — ё сен бизни соқит қилиб, ишнинг пачавасини чиқарасан. Унда очигини айтиб қўя қолайин: сендан ўч оламиз, жонингдан айриласан. Биз жонинг омонда бўлишини жуда-жуда хоҳлаймиз. Лекин буни ўзинг ҳал қил.

— Мунча «ҳисса-ҳисса» деб наҳ урасан? Бу ҳеч қанақа ҳисса эмас. Бу талончилик ва бориб турган жиноят.

— Бўлди, етар! Урушда ҳаракат қилиб қолган ютади. Мен Афғонда бўлдим ва баъзи нарсаларни ўргандим. Бизнинг режамизни яхшилаб эшитиб ол. Муътабар овчи қўноқларнинг учиб келиши, уларни кутиб олиш, ҳурмат-эътиборларини жойига қўйишнинг биз, бешовлонга дахли йўқ. Биз таппи ташиб келганларга ўхшаймиз: оловни ёқиб берамиз-у, бошқаси билан ишимиз йўқ. Бироқ биз отлиқ одамлармиз, от минганда, ўзимизга хон, ўзимизга бекмиз. Арсен, сен қўноқлар билан кеча-кундуз бирга бўласан. Ишингни ҳалол ўтайвер, бизни ўйлама, биз ўзимизни эслатадиган пайт келганда, ҳамманинг ҳуши бошидан учади. Ҳеч иложи йўқ. Бошқача қилиб бўлмайди. Лекин ҳужумга ўтиш буйруғи берилганда, буйруқни эса мен бераман, сен хизматга ҳозир у нозир тур, биз бир сафдамиз. Муътабар қўноқлар етиб келишгач, амакинг Бектур оғаникида дам олишади, эртасига Коломтоғ деган манзилга боришади, бу баланд тоғлар ичкарисисидаги жой. Йўлнинг ярмини Бектур оғанинг жипи билан бошқа машиналарда ўтишади. Ундан у ёғига отларда юришади. Ҳаммаси бошдан-оёқ ўйланган, ҳаммаси тайёр, отлар эгарланган, минишга тайёр қилиб туришади. Арсен, яхшилаб тушуниб ол, буларнинг барини вазиятни биз билан бирга бир

хил тушунишинг учун гапириб ўтяпман. Сен тилмоч-лик қилмасанг, қўлимиздан ҳеч нарса келмайди, лекин бизсиз ишлар ҳам юришмайди. Қўноқларни қачон, қаерда, қандай қўлга оламиз? Қандай усул билан уларга товон тўлатамиз? Сен буни билгинг келади, тўғри-ми? Нега индамайсан?

— Билмайман. Кейин айтаман.

— Хўп, аввало, сенга қўлимизда бор нарсаларни айтай. Отиш учун энг аъло қурооларга эгамиз. Бу равшан. Барсни қуруқ қўл билан овлаб бўлмайди. Баланд тоғлардаги қор қоплони ҳар қандай йўлбарсу арслонлардан кўра кўрқинчлироқ. Ўзинг қара, истаган циркда йўлбарслар, арслонлар, бўрилар ва бошқа ваҳший ҳайвонларни сурнай чалиб ўйнатишади, сакратишади, лекин ўргатилган тоғ қоплонларини биронта ҳам циркда кўрмайсан. Лекин қоплон териси жуда қиммат туради, шунинг учун унинг савдо-сотиғини йўлга қўйишмоқчи, қоғозларда уни «баланд тоғлардаги аъло навли» деб қайд этишган. Илвирсларнинг борлигига раҳмат! Нега миқ этмайсан? Майли, гапирмасанг, гапирма, мени кўп валдираяпти, деб ўйлаётгандирсан. Балки шундайдир. Лекин ишни шундай билиш керакки, кейин ҳеч ерда қоқилмайлик. Баъзан чумолига қоқилиб кетасан, фил эса қочиб қолади. Кулгинг келмаяптими, Арсен?

— Ҳозирча йўқ.

— Энди қаерда ва қачон уларни қўлга туширишимиз ҳақида гапирсам. Бу ерда яна бир нарса бор, эътиборга олиб қўй: тоғдаги овга кувайтдан баланд овоз чиқарувчи бир қанча аппаратлар жўнатишган, узоқ масофадан туриб гаплашиш учун, бу ерда телефон эмас, шу иш беради, у тоғдан-бу тоғқа қараб гаплашиб турамиз. Телевизорларда кўрсатишади: намоийишлар пайтида шундай қичқиришади. Мана шу овозни кучайтирувчи асбобларни яна нимадир дейишади. Эсингда йўқми?

— Рупорми?

— Йўқ, яна аллақандай бошқача.

— Мегафон.

— Ана, тўғри. Сенинг ўз рупор-мегафонинг бўлади.

Бизда йигитларнинг ҳар бирида бор, отда чопиб бора туриб бор овоз билан бақиривамиз. Ов пайтида ҳамма гап-сўзлар ва буйруқларни дарҳол инглиз тилига ва инглиз тилидан бизга таржима қилиб борасан. Илвирслар қочгани жой тополмай қолишади. Гаранг бўлишади. Мен шуни айтмоқчиманки, бари сенга боғлиқ. Анов бир сўз бор-ку, нимайди, шуни айтасан: ундай қил, бундай қил, агар қилмасанг, бўғиб ўлдираман, ифлос... — Тоштан-афғон пешонасини тириштирди. Арсен Саманчин у ултиматум ҳақида сўраётганини биларди, лекин айттиси келмасди. Аммо, барибир, айтишга тўғри келди:

— Ултиматумни айтяпсанми?

— Ҳа, албатта-да. Тилимнинг учиди турган эди, ҳеч эслолмадим. Ҳозир ҳазил-мазахнинг вақти эмас, лекин бу ерда бизнинг ёш оқинимиз шундай қўшиқ куйлайди: «Менинг отим Ултиматум, елдай учиб бораман, дуч келганлар йўлимда қуллуқ қилсинлар менга». Аҳмоқона гап, лекин «менинг отим Ултиматум» дегани менга ёқади. Лекин бу шунчаки бир гап. Асосийси — мана шу, ултиматум. Гаровга олинувчилар анг-танг бўлиб қолишади. Уларни ғорга ҳайдаб келамиз, қуроолларини тортиб оламиз, ечинтирамиз — қани, ялангоёқ тоғ-тошларда қадам босиб кўрсин-чи... Яна такрор айтаман, Арсен, сен тушуниб олишингни истайман: ё биз йигирма миллионни ундираамиз, ё мен ғорга кўмилган пиёдаларга қарши минани портлатиб юбораман. У аллақачон ўрнатиб қўйилган.

— Сен ҳали ғорга мина кўмиб қўйдингми?! — ҳайратланиб сўради Арсен Саманчин.

— Ҳа, мен бу иш билан Афғонда шуғулланганман. Менинг ултиматумим мана шу! Йигирма миллионни жўнатсанг — қутуласан, бўлмаса — портлаб далва-далва бўлиб кетасан! Сен нега бундай қараяпсан? Ўзинг биласан-ку, мен ақли-ҳуши жойида одамман, лекин бизнинг тоғларда бундай имконият бир мартагина бўлиши мумкин, бошқа ҳеч қачон қайтарилмайди. Илвирслар довоннинг у томонига қочиб кетишади. Майли, гапнинг пўсткаласига келайлик. Нега мен ҳаммаси фақат сенга

боғлиқ деяпман? Чунки барча буйруқ ва кўрсатмаларни сен мегафон орқали инглиз тилида, бизнинг тилимизда ва албатта, ҳамма каттадан-кичик тушунадиган рус тилида етказиб туришинг керак. Очиги, овни фақат икки киши — икки қўноқ қилади, сен доим улар ёнида бўласан, бизнинг отлиқ бешовлон теварак-атрофни ўраб туради, бошқа хизматчилар — орқа томонда жойлашади. Сенинг амакинг Худодан омад сўраб ёлворади. Майли, дуо қилаверсин. Биз эса бу орада сен билан биргаликда, Арсен, менинг буйруғим билан қўноқларни ғорга ҳайдаб кирамиз, қуролсизлантириб, энг муҳим гапни ўртага қўямиз: асирларни озод қилиш эвазига оладиган баримтамиз йигирма тўрт соат ичида нақд пул ҳисобида қўлимизга тегиши зарур. Ултиматумни бажариш учун бир кеча-кундуз вақт берилади. Шарт шу: вақт бундан ортиқ чўзилмайди. Ё пул нақд келади, ё бош нақд кетади. Арсен, мана, жим турибсан, булар бари, тушунаман, сенга ёқмайди, лекин билгинг келиб турган бўлса керак, сенга яна тушунтириб ўтай. — Тошафгон ҳақиқатан ҳам кўп нарсаларни фаросат билан фаҳмлаб оларди. — Сен буларни амалда қандай қилинади, деб ўйлаяпсан. Гап бундай. Уларнинг Яқин Шарқдаги банкларида қишин-ёзин, кечаю кундуз миллиардлаб нақд пуллари сақланади. Улар учун йигирма миллион доллар — чирт этиб тупургандай гап. Пулларни беш дақиқада беш миллиондан қилиб, олтмишга саксон беш қутичаларга жойлаб беришади. Ҳар бир қутининг оғирлиги йигирма кило бўлади, ҳаммаси бўлиб, саксон кило. Қандай олиб келинади? Тайёрада тўққиз соат училади. Улар амр қилсалар, ҳаммаси ўша заҳоти муҳайё. Тоғлардаги ғордан бу маълумот уларга қандай етказилади? Ўзинг биласанки, уларнинг ёнларида йўлдош орқали алоқа қиладиган телефонлари бор, доим ёнларида юради ва истаган ерга қўнғироқ қилишади, ҳатто коинотга ҳам. Уларнинг қўнғироқларини ўзинг текшириб тур, доим ёнларида бўл, бир зум ҳам нари кетма. Сен ҳеч оғиз очмаяпсан, Арсен, бу жанжалли, жинояткорона ишга бош қўшгинг келмаяпти, шекилли? Лекин кўриб турибсанки, мен ҳаммасини ўйлаб, ҳисоблаб чиққанман.

Нима деб ўйласанг ўйла, лекин менинг буйруқларимни сўзсиз бажаришингга тўғри келади. Бунинг эвазига охирида ўз улушингни оласан. Агар бундан жиркансанг, бизга беришинг мумкин, биз йўқ демаймиз. Бу сенинг ихтиёрингда. Нега миқ этмай турибсан? Хўп, мақсадга етишимизга сенда ҳеч қандай шак-шубҳа қолмаслиги учун яна бир нарсани айтай: қўноқларни тутиб ғорга ҳайдаб киришимиз ҳам миридан сиригача ҳисоблаб қўйилган. Улар дастлаб Коломтоғ ёнида дара ичида шундоқ ғорнинг яқинида жойлашишади, атрофда ҳамма нарса кўриниб туради. Бешовлон йигитлар бу орада битта қор қоплонини яқинроққа ҳайдаб келишади, ўйлайманки, бу қўлимиздан келади, биттасини анчадан бери кўз остига олиб қўйганмиз, уни ўзимизча «калладор-думдор» деб юритиб юрибмиз. Жуда катта қоплон, калласи худди тўлган ойдек, думи мисоли узун хоодадек... Ёз бўйи Узангилаш довони этагида тентираб юрибди, жонивор, худди бир нимани кутаётгандек. Биринчи навбатда, уни ҳайдаб келамиз, ўнқовини қилсак, жиндак ярадор қилиб қўямиз, чопиб биздан узоқлашиб кетмасин. Кейин Яқин Шарқдаги энг йирик пулдорни ғорга ҳайдаб киришга ўтамиз, бу ғорда, одатда, чўпонлар подаларини тоғ яйловларига олиб ўтганда гоҳо тунаб қолишади. Майли, бойваччалар шу ерда ўтириб озроқ нафас ростлашсин. Худди мана шунда, Арсен, хоҳлайсанми-йўқми, энг қийин ишни уддалашинг керак. Қўноқларга бизнинг ултиматумимизни сен еткizasан. Биз эса қўлимизда автомат билан ғорни қўриқлаб турамиз. Йигитларни яхшилаб ўқитганман, ўргатганман, сен эсанг хонзодаларга ҳар бири ўн миллиондан товон тўлашини, бунинг йигирма тўрт соат ичида адо этиш кераклигини айтасан, фақат шу шарт билан тирик қоласизлар, дейсан. Кейин ғордан дарҳол чиқиб, аввал инглиз тилида, кейин ўзимизнинг тилда бор кучинг билан мегафонга қичқирасан, араб қўноқлар гаровга олинди, уларга товон тўлаш шартлари баён этилди, дейсан, товоннинг қанчалигини айтмайсан, фақат фавқулодда ҳолат эълон қилинганини билдирасан. На қўноқлар, на бизнинг одамлар ўрнидан қилт этмайди, ғорга яқин

келишга уринганлар шафқатсиз сурада отиб ташланади. Агар йигирма тўрт соат ичида шартимиз бажарилмаса...

Арсен Саманчинга собиқ синфдошининг қалтис ниятларини эшитиб ўтириш ниҳоятда оғир эди. Аммо гишт қолипдан кўчган, ҳеч нарсани тўхтатиб қолишнинг иложи йўқ эди. У ичида Тошафгонни қаттиқ айбларди, шу билан бирга, қизиқ, шундай гаровга олишдек ўта мушкулписанд ишни миридан-сиригача жуда пухта ўйлаб ташкил қилинганлигига лол қоларди бир жиҳатдан. У собиқ ошнасининг ғайратли ҳаракатлари, жаҳду жадал ифодаланган кўзларининг ёнишига қараб туриб, бундай куч-қувват ва аҳду азму қарор эзгу томонга йўналтирилмаганидан афсусланарди. Шу билан бирга, Арсеннинг хаёлидан бошқа, қўрқинчли ва ажойиб-ғаройиб фикрлар ҳам ғувиллаб ўтарди. У қуриб кеткур Эртош Курчал ҳам шу ёрга тушишини, гаровга ушланганлар қаторида ўтиришини, бу ҳам етмагандай, уни Арсен ёрга орқасига тепиб-тепиб киритишни жуда-жуда истарди. Бундай ўйлаш уят, аянчли ва бачканалик эди, лекин нима қилсин, ўйлади-да. Ўша димоғдор башаранг қурғур томоша бизнесмени қўрқиб додласин эди, ўшанда Мангу қайлиқ ва Ойдана Самарованинг йўлини тўсиш қандай бўлишини биларди, ундан, ҳатто бир тийин товон ҳам олиниб ўтирилмасди — пешонасидан ўқ ейишини кутиб ўтирсин эди, номард... Яна йўл-йўлакай хаёлидан ўша ғалати фикр лип этиб ўтди, демакки, қалдирғочлар бекорга бунчалик жон куйдириб важирлашмаган — огоҳлантирмоқчи бўлишган экан-да. Мана, ҳаммаси тўғри чикди... Ҳам кулгили, ҳам қайғули... Энди қайдасиз, қалдирғочлар?..

Кун пешинга яқинлаб қолган, аммо Тоштанафгон ҳамон тўхтамай сўзлар, чамаси, сўзлари билан ўзини ўзи яна бир карра ишонтирмоқчи, ишончини мустаҳкамламоқчи бўлар, энди у гаровга олишнинг натижалари қандай бўлишини сўйларди.

— Сен, Арсен, бизни фақат ўлжа олишга муккасидан кетган одамлар, деб ўйлаётгандирсан, кейин нима бўлади, тўрт қути долларни кўтариб қайга боради, нима қилади, булар билан ишлари йўқ, дерсан ҳойнаҳой.

Ахир, гаровга олинганлар қўйиб юборилгач, тайёр турган махсус қисмлар ҳаммаси бизга қараб ташланади, тушунарли нарсa. Арсен, бундан ташвишланма, буни ҳам ўйлаб қўйганмиз. Бизнинг етти соат холис вақтимиз бўлади. Холис вақт нималиги ва у бизга нима беришини билишни истайсанми?

— Қани, тушунтир-чи. Гарчи бу гаплар мен учун буйрақда тупланиб қолган тошдай. Мен сен билан бутунлай бошқа нарсалар ҳақида гаплашсам деган эдим. Сен бўлсанг, ўзинг қазиган хандаққа тушиб олиб, ҳеч нарсани кўзинг кўрмасдан ҳар ёққа тариллатиб ётибсан.

— Сенингча, биз хандақда ётган бўлсак, унда сен ҳам биз билан бирга ўша хандақда ётибсан. Биргаликда ўзимизни мудофаа қиламиз. Холис вақт тўғрисида эса сенга шуларни айтай. Биз ўз мақсадимизга эришгач, араб қўноқлар учун туланажак товонни Коломтоғ дарасига, ғорга яқин бир жойга олиб келишгач, биз ҳаммаси жойида бўлганига комил ишонч ҳосил қилгач, ана ўшанда сен мегафонинг билан тоғ тепасига чиқасан-да, инглиз ва бизнинг тилимизда овозинг борича биз ўртада холис вақт эълон қилганимизни айтасан, холис вақт етти соат эканлигини билдирасан. Гаровга олинган қўноқлар соғ-саломат ғорда қолишади, уларга сув ва овқат берилади, биз эса ўз йўлимизга кетамиз. Сен яна шуни маълум қиласанки, худди мана шу дақиқадан бошлаб етти соат ичида ғорга кириш ва чиқиш ман этилади, у соат ўрнатилган чечен миналари билан миналаштирилади, улар фақат етти соат ўтгачгина зарарсизланади. Бу гапни сен уч маротаба такрорлайсан. Бу бизнинг охириги сўзимиз бўлади.

Охиригача чидаб кутишсин. Бу орада биз презент халталарга (уларни тайёрлаб қўйганмиз) қутиларни иккитадан қилиб солиб, иккита отга юклаймиз-у, ғойиб бўламиз. Отлар тайёр. Бектур оғанинг отлари зўр. Булар араб қўноқлардан тортиб олинган отлар. Биз Узангилаш довони томонга қараб юк ортилган отларни етаклаб кўз очиб юмгунча кетиб бўламиз. Йўлларни яхши биламиз. Хатарли ҳеч нарса йўқ. Довон олдида

бизни ёзги яйловдан келган оилаларимиз жам бўлиб кутиб туришади. Келишиб қўйганмиз. Хавотир олма, биродар.

Арсен Саманчин миқ этмади. Ушбу машғум қўпоровчилик режаси қанчалик пухта ўйланганини чуқурроқ тушунгани сайин ўзининг нимага маҳкум этилганига ишончи ортарди. Тоштанафгон тўдасидан, уларнинг фитнасидан мен бунга қатнашмайман, деб осонлик билан қутулиб кетиб бўлмасди, зотан уни ўз режаларига шерик этиб, шунинг ўзи биланок унинг қўлоёғини боғлаб ташлашган. Энди жаҳаннам қаърига бирга киришгина қолганди.

— Э, сен бунча қўрқаверма, — юпатгандай бўлди Тоштанафгон. — Бу ишга таваккал қилса арзийди. Унга сени очиқ-ойдин, алдам-қалдамсиз, тўғриси айтиб тортяпман. Тоғларда қор кўчганда, шундай бўлади. Ҳамма нарса кўчки билан пастга қулайди, фақат бир нечта қушларгина учишга улгуриб қутулиб қолади. Балки биз ўша қушлардирмиз?

Арсен Саманчин елка қисди:

— Менга бунинг қизиги йўқ. Ўзинг биласан. Мен бошқача ўйлайман.

Шу пайт кутилмаганда унинг қўл телефони жиринглаб қолди. Ҳар икковлари чўчиб тушдилар. Арсеннинг инглизчалаб жавоб бера бошлагани Тоштанафгонни янада сергаклантирди, у худди бир нимани тушунадигандай яқинроққа сурилди-да, Арсеннинг башарасига диққат билан тикилди. Арсеннинг юзи эса бу пайт жонланиб, яна асил ҳолига қайтди. Суҳбат беш дақиқача давом этди. У суҳбатдан фақат «Ҳа, Боб! Яхши, Боб!» — деган сўзларнигина англаган Тоштанафгонга араб Ҳасаннинг матбуот котиби Роберт Лукас қўнғироқ қилгани, 15 июлда уч кишилиқ тайёрлов гуруҳи учиб келиши, улар баланд қорли тоғларда кийиладиган альпинистларнинг янги чиққан анжомлари ҳамда бошқа ов аслаҳа-яроқларини келтиришларини тушунтирди. Буни «Мерган» фирмаси идорасига факс орқали ҳам маълум қилинаркан. Яна шу уч киши билан бирга ов ҳақида

фильм яратиш учун икки кинооператор ҳам келар эканлар. Лукас уларни кутиб олишни сўрабди.

— Ана, кўрдингми, иш бошланиб кетди, — ишчан бир оҳангда деди Арсен. — Индинга Авлиёотага етиб боришга тўғри келади, аэропортга, лекин буни хўжайин билан келишиб олармиз. — У Тоштанафрон билан суҳбатни қандайдир тарзда якунлаш учун ўрнидан туриб синфхонада у ёқдан-бу ёққа юрди, деразага нигоҳини қадаб, ўйланиброқ деди: — Булар энди, Тоштан, мен хўжайин билан барвақтроқ кўришишим керак.

— У Дасторконга кетган-ку, ҳали етиб келмаган чиқар.

— Тез орада келиб қолиши керак, — ноаниқроқ қилиб деди Арсен Саманчин. — Умуман, менимча, анча гаплашиб олдик. Иш қолиб кетмасин.

— Албатта, албатта. Лекин энг зарур ишни қилиш керак. Сенда ҳеч қандай шубҳа қолмаслиги учун, Арсен, яна бир карра айтай: ҳамма иш бизнинг режамиз бўйича бориши керак, бошқача гап бўлмаслиги керак. Хаёлингда нима гап — буни ўзинг биласан, аммо менинг айтганимни қилишга мажбурсан, бу — ўлим олдидаги охирги дақиқага ўхшайди. Мени валдираяпти, деб ўйлама! Мен жинни ҳам эмасман! Таним соғ, ақду ҳушим жойида. Сен биз билан бирга бойлангансан. Сени камситаётганим йўқ, аксинча, сен инсон сифатида мендан юқорироқ, ҳурматлироқсан, лекин аҳвол шундай бўлиб қолди — менинг буйруқларим дарҳол бажарилиши зарур. Норози бўлишнинг вақти ўтди. Биз сени бу ерга чақириб келмадик, овулга ўзинг кириб келдинг. Эсингда тут: биз босқинчи эмасмиз, лекин эртага бизни шундай деб юритишади. Биз ўз улушимизни оляпмиз, холос. Бошқа йўл йўқ.

— Яхши, — деб унинг сўзини кесди Арсен Саманчин, — кўряпсан-ку, сени диққат билан эшитдим. Сен мени мажбур қияпсан, нималигини ўзим ҳал қиламан.

— Албатта, сенинг ўрнингда бўлсам, мен ҳам шундай дердим. Лекин такрор айтаман: биз қайтмаймиз. Ҳар биримиз ўз улушимизни оламиз, жумладан, сен ҳам,

лекин биз кетгач, орадан бир ҳафта ўтади, унда биз Помирнинг Афғон томонида бўламиз. У ёққа олиб ўтиш менинг бўйнимда, бу ерларни биламан. Ҳозир ёз. Албатта, ўтиб кетамиз. Шунинг учун оилаларимизни бирга олиб кетамиз. Уларни қолдириб бўлмайди. Бизнинг ўрнимизга уларни жазолашади. Сенга осон — бўйдоқсан, ҳали бари олдинда. Гаровга олиш арафасида оилаларимиз Узангилаш довонини ёқалаб ўтиб, бизнинг йўлимизга чиқиб туришади. Лекин оила аъзоларимиздан биронта киши Коломтоғда нима рўй беришини билмайди. Бунинг уларга даҳли йўқ. Биз чегара ошиб кетамиз, ҳўкиз-қўтос боқувчи афғон қирғизлари орасидан жой топамиз. Кейинчалик болаларимизни Хитой, Ҳиндистон ёки Покистонда ўқитамиз, олий маълумотли қиламиз. Бунга энди пулимиз етади.

Яна телефон жиринглади. Бектур оға экан.

— Сен қаердасан? Янгиликлар борми?

— Ҳозир мактабдаман. Бу ерга Тоштанафғон билан келган эдик. Ўқувчилик пайтларимизни эсладик. Менга от олиб келишди. Яхши от экан, раҳмат, бой ака. Янгилик шуки, матбуот котиби Роберт Лукас қўнғироқ қилди. Индинга тайёрлов гуруҳи келармиш. Уч киши. Иккита кинооператор, қўноқларнинг ўзлари бир кун кейин учашармиш. Ҳа, мен тезда идорада бўламан, ҳаммасини қиламиз, ташвишланманг, бари жойида, ҳаммаси айтганингиздай боряпти.

Арсен амакиси Бектур оға билан гаплаша туриб, ўзи бу ерда тушган аҳволдан оғиз очмагани, афтидан, Тоштанафғонни анча тинчлантирди. Арсен Саманчин ҳам ҳеч нарса бўлмагандай гапирди:

— Хўжайин етиб кел, деяпти, биласан-ку, иш қўплигини. Бўпти, тугатайлик энди шу гапларни. Мен кетай.

— Маъқул. Бир белгимиз шуки, мен ўша куни ўзимнинг шўро давридан қолган сержант шапкамни кияман, айвончали, қизил тасмали. Шунини кийган бўлсам, демак, барча менинг буйруғим бўйича иш бажаради, тушунарлими? Яна бир гап. Аниқ қўлоғингизда

бўлсин! Бизнинг ишимизни барбод этишга уринма. Ёмон бўлади, ҳеч нарсага қараб утирмаймиз. Ё товон тўлатамиз, ё қўноқлар ов пайтида ёки горда ўлдирилади. Шундан хулоса чиқаравер. Сен амакингга миқ этиб оғиз очадиган бўлсанг, баттарига ёмон бўлади, ҳеч ким қолмайди, ҳаммасини отиб ташлаймиз. Агар қочиб кетаман десанг, йўлдаёқ қувиб етамиз, бўлмаса, шаҳарда ҳам сени топиб оламиз... Сендан қаттиқ илтимос, бу гапларни тушун, дўқ-пўписа қилиб ўтиришга мажбур бўляпман. Бошқа иложи йўқ. Тамом! Гап битди! Ҳозир андак шошма, бу ерга йигитлар киришади. — У деразадан ташқарига қичқирди:

— Ҳой, Қултой, қани, чақир болаларни! Бу ерга киришлар.

— Нима кераги бор? — ҳайрон бўлди Арсен.

— Ҳозир биласан.

Мактаб билан ҳовлини қўриқлаб турган йигитлар тўртовлон бўлиб ичкарига киришди. Улар синфда бир қатор бўлиб тизилишгач, Тоштанаффон Арсенни кўрсатиб, қўмондонлик қилди:

— Гап бундоқ: гаплашиб олдик, ҳаммаси ҳал бўлди. Энди ҳар бирингиз келиб, унга ўз сўзингизни айтинг.

Арсенга аввал пахмоқсоч рўпара бўлди:

— Фақат шундай бўлсин! — деб у ўзини четга олди, кейин бошқалар келишди.

— Фақат шундай бўлсин!

— Фақат шундай бўлсин!

— Фақат шундай бўлсин!

Охирида Тоштанаффон сўради:

— Хўш, Арсен? Тушунарлими?

— Худди шундай. Ҳарбийчасига шундай: буйруқ Худодан баланд.

— Афғонистонда бошқачароқ айтишарди. Буйруқсиз кун кўрма, қиз олдига югурма. Энди олтига бўлдик. Файрат қилинлар. Арсеннинг ўз ишлари бор. Саксон мен билан боғланиб туради. Қултой, Жилқиш, Жондос — учовинг бир кеча разведкага борасиз, эртага тушга етиб келинлар. Қаранглар, илвирсларни қаердан топиш

осонроқ. Анов калладор-думдор қоплонни довон бетида кўрсанглар, қитиғига тегманглар. Лекин уни Коломтоғ дарасига қандай, қайси томондан яқинроқ ҳайдаб келиш йўлини қидиринглар. Қуроғларингиз қўлингизда бўлсин, отларни эҳтиёт қилинглар. Ов бошланганда, ҳар биримиз дурбин билан қаерда туришимизни аниқ белгилаб олайлик. Қани, отланинглар. Калитни қоровулга бериш эсингиздан чиқмасин, бирон ерда ичиб ётгандир, топинглар.

Улар шу бўйи мактаб ҳовлисидан тарқалишдилар. Арсеннинг отини ҳам ола кетишди. Арсеннинг ўзи «Мерган» фирмасининг идораси жойлашган собиқ колхоз клубига йўл олди. У ерда уни Бектур оға кутмоқда эди. Арсен Саманчин ҳали юз одим ҳам отиб улгурмай Тоштанафгон орқасидан отда етиб келди-да, эгардан тушиб, от жоловидан тутганча, ёнма-ён борди. Яна ўша сўзларни такрорлади. Яна пўписа қилди: ишқал чиқарсанг, ҳамманг пешонангдан ўқ ейсан. Пул етиб келган тақдирда, қилча зиён кўрмайсан.

VIII

Ўша пешин чоғи улар икковлон шундай тоғолди Туюқ-Жар овулининг қиялаб кетган бош кўчасидан боришарди, бўй-басти қуйиб қўйгандек бир-бирига тенг-баробар икки собиқ синфдош ўрталарида бўлиб ўтган оғир суҳбатдан кейин ҳамон ҳеч қандай мурасага келмаганча, бир хуфя кўзланмиш ишнинг натижасига ўзларини ўзлари ҳукмбанд этганча овчилик идораси томон боришар, буларнинг бири ёлланишни истамаган Арсен Саманчин, иккинчиси уни ёллашга муваффақ бўлдим, деб хаёл қилган Тоштанафгон эди.

Рўпараларидан биров от йўрттириб чиқмаганда, улар ҳали ҳам ўша ғурбат гапни давом эттирган бўлишарди. Отлиқ кишини Бектур оға Тоштанафгонни топиб келиш учун жўнатган экан, чамаси, бир иши чиқиб қолган. Отлиқнинг оти Ўрозқул экан, у отидан пастга тушди, Арсен Саманчиндай катта одам, бунинг устига,

Бектурган оғанинг жияни кўчада яёв бораётган бир пайтда, ўзига от устида ўтиришни эп кўрмади, шекилли. Энди улар учовлон бўлиб, икки жиловидан етакланган от ўртасида Арсен боришарди. Бу худди тақдирнинг ҳукмига ўхшарди. У кейинчалик бунга ишонч ҳосил қилди. Икки от орасида Туёқ-Жар овули кўчасидан пиёда ўтиш ўша соат унинг чекига тушмиш эди.

Улар у ёқ-бу ёқдан гаплашганча яёв ё эшак миниб ўтиб бораётган овулдошлари билан салом-алик қилишиб бамайлихотир қадам ташлашар, кўп овулликлар ҳовлиларидан бўй кўрсатиб қарашар, уни чақиришар, ҳолаҳвол сўрашарди. Улар учун Арсен Саманчин, ҳарқалай таниқли одам эди, кўплар унинг Туёқ-жарлик экани билан фахрланишарди. Бир ҳовлининг дарвозаси ёнида ўтирган кампир сўрашиш учун ўрнидан қўзғалди. Йигитлар ҳам тўхташди. Худди шу пайт бамисоли буюриб қўйилгандек қўлида мўъжаз фотоаппарат тутган чаққон бир аёл қаердандир пайдо бўлди. У жуда келишган, истараси ҳам иссиқ — қорамағизроқ, чарақлаб кулган кўзларида нур порлаган бир аёл бўлиб, сочининг турмаклангани, жинси шим кийгани, устига ёқаси очик спортча енгил калта кўйлак илганига қараганда, чамаси, бу ерга бошқа ёқдан келганди.

— Салом. Вуй, мунча чиройли юриб келяпсизлар! Арсен оғамиз ўртада, сизлар от етаклаб икки ёнда! Уч азамат! Майлими, сизларни суратга олсам, зўр сурат чиқади! Мана, кўрасиз! Йўқ, тўхтаб турманглар, юриб келаверинглар, мен улгуриб оламан! Бу рақамли фотоаппарат!

— Рақамли? — ҳайрон қолди Арсен Саманчин. — Уқмуш! Қойил!

— Мен шаҳарларда савдода юраман. Отим Элес, қўшни Туман овулиданман, бу ерда опам туради, касал бўлиб қолибди. Ана, ана! Яқин туринглар, жиловни калта тутинглар. Ана шундай! Қойил! Мен ҳам «Мерган»га боряпман.

Аёл қўлларини хуррам силкитиб, чаққон ҳаракатлар билан уларни суратга оларкан, Арсен Саманчин

бирдан кутилмаганда енгил тортди, гўёки аёл узоқдан туриб шундай қўлини узатиб, унинг яраланган дилини даволайдигандай, Тоштанаффон билан ўрталарида бўлиб ўтган гапдан сўнг юрагини озурда эзиб ётган оғир кечинмалар юкидан халос қиладигандай эди. Шунда бир зум ичида мияси ярқ этиб очилгандай бўлди, одам ўзига ишонч билан яшаши учун «дунё ўз ўрнида туриши» қанчалар зарур эканлигини сизди. Шунинг учун у аёл тинмай, тўхтамай, яна ва яна суратга олишини истарди, шунинг учун аёлнинг исмини ҳам дарҳол эслаб қолди. Элес — эслашмикин, хотирлашмикин, ёдгормикин, у шунга яқин маънони туйди. Исмнинг ўзиёқ ёрқин ва лўндалиги билан одамга енгиллик бағишларди.

Элес бу орада улардан бирпас шошмай туришларини сўради-да, мўъжаз фотоаппаратнинг кичкина экранда тайёр суратларни кўрсата бошлади. «Қаранглар, жуда ажойиб — уч баҳодир!» Ҳамма мамнун бўлди. Тоштанаффон: «Бу замоннинг техникасини қаранг-а!» — деб қўйди. Арсен Саманчин аёлнинг исмини айтиб, унга мурожаат қилди:

— Раҳмат, Элес! Келинлар, ҳаммамиз бирга тушамиз. Аммо ким суратга олади?

— Вой, мунча яхши! Сиз билан суратга тушиш орзуим, — самимият билан хурсанд бўлиб деди аёл ва йўлдан ўтиб бораётган йигитчани кўриб қолиб, ундан илтимос қилди:

— Ҳой, Болабош, кел, бизни суратга олиб қўй. Манави тугмачани босасан.

Йигитча жон деб рози бўлди. Ҳаммалари бир қатор бўлиб тизилишди. Арсен билан Элес ўртага турди, анов иккови отнинг жоловини ушлаганча четда жойлашишди. Арсен қиз билан ёнма-ён тураркан, унинг юмшоқ, ипакдай майин баданини ҳис қилди, Элесга янада яқинроқ ёпишди, қиз ўзини олиб қочмади, бир сония у ҳам мойил бўлиб турди. Йигитча тугмани босиб, ширқиллаган овоз чиққач, Арсен шошиб-пишиб шундай деди:

— Раҳмат, Болабош. Лекин кел, яна бир марта ол. — Шунда яна улар бир-бирларига оҳанрабодай ёпишдилар...

Кейин улар қандай тушишганини томоша қилишди. Элес ниҳоятда хурсанд эди:

— Вой, мунча яхши экан. Арсен оға, хўб тушибсиз. Худди орзу қилгандай.

Кичкина экранчадаги тасвирларни кўздан кечираркан, Арсен сўради:

— Элес, бу суратларни олса бўладими? Қачон?

— Албатта, Арсен оға, тезда уларни чиқараман. Сиз ҳали шу ердасиз-ку?

— Ҳозирча шу ердаман. Мерганчилик бизнеси билан шуғулланияпмиз.

— Мен ҳам бутун-эрта шу ерда бўламан. «Мерган» ўзлари ва қўноқлар учун суратга туширишимни сўради. Хўжайин яна бир нарсани илтимос қилган. Қўноқлар катта овдан қайтишгач, улар учун овудда қўшиқ байрами ўтказишим керак. Қизлар ўлан-баёт айтишади. Туман овулидан Баяли оқин келади. Мен ҳам қўмиз жўрлигида бир ашула айтмоқчиман.

— Ростданми? Демак, концерт бўлар экан-да? Имкон бўлса, биз ҳам кўрамиз.

Ўлар бирга кетишди. Арсен йўл-йўлакай сўради:

— Элес, нима, сиз сураткашлик қиласизми?

— Вой, йўқ, ундаймас. Илгари кутубхонада ишлардим. Пединститутда бир пайтлар ўқиганман. Ўз автобусимиз бор эди, унда вилоятга китоб таширдик, автобусни библиобус дердик. Кейин ҳаммаси тугади. Библиобусни ўзлаштириб юборишди. Ойлик мояна ўзингизга маълум. Ойига ўн беш долларга яшашнинг сира иложи йўқ, шунинг учун бошқа ишларга уринишга тўғри келди.

— Тушунарли, — ғўлдиради Арсен, шунда Тоштан-афғон унга жуда маънодор қилиб қаради, кўряпсанми аҳвол қандайлигини, демоқчи бўлди, чамаси. Одамлар ойига ўн беш доллар олади, мана бу ёқда эса йигирма миллион нақд турибди, сен эса бурнингни жийирасан!

Ўрозкул кетди. Тоштанафгон эса Бектур оғанинг хизматига тезроқ бораи, деб отига минишни ўйламасди. Арсен Саманчин ҳайрон бўлди. Майли, ўзи билади, шошмаса шошмас, ўйлади Арсен. Яқингинада ораларида бўлиб ўтган гапларни эслагиси келмас, буни нима деб аташга сўз тополмасди. Агар қудуққа икки киши тушиб кетса-ю, бири пастга, иккинчиси тепага тортса, улар қандай қилиб қутулиб чиқишади?

Наҳот, Элес фаросат билан ниманидир сезиб қолди? Бирдан қайдан пайдо бўлди? Ташлаб кетилган, ёлғизликда қолган, ўз ихтиёридан ташқари мушкул вазиятга тушган бечора бир йигитнинг азоб-уқубатларини ўзи билмаган ҳолда енгиллатишни истадимикин? Тақдирнинг хира таъқибидан қандай қочиб қутулсин? У юрагини ўртаган кечинмалардан халос бўлиш учун «Бу ердан тезроқ узоқроқ кет, ўйлама», деб ноумид тарзда ўзини ўзи ишонтирмоқчи бўларди — назарида, ёнида тасодифан пайдо бўлган, ҳеч нарсадан хабари йўқ Элес уни қутқаргани, бу тубсиз чоҳдан олиб чиққани келгандай бир ишонч унда тобора мустаҳкамлана борарди... Йўлда Элес турли шаҳарларга қатнаб улғуржи савдосотиқ билан шуғулланишини бажонидил ҳикоя қилиб берди. Поездга тушиб Авлиёотадан Саратовгача, кейин самолёт билан Московга боради, у ерда бозори чаққон турли товарларни арзонроқ нарҳда сотиб олиб келтириб, қимматроққа пуллайди, ўн-ўн беш фоиз фойда қолади — шунга кун кўради. Ҳозирча соғлиги буни кўтаради. Элес ҳикоя қилаётган ҳамма гаплар негадир уни тинчлантирар, кўнглига ором бағишларди. Нега бундай, нега бирдан у шундай бўлиб қолди, буни Арсен Саманчин ўзига тушунтириб беролмасди. Кутилмаган тарзда ҳозиргина дуч келган бу жозибадор дилдор аёл нега уни ўзига оҳанрабодай тортади? Арсен қизни ҳали билмас, аммо Элесдан худди муҳаббат ва ҳимоят муждалари таралаётгандай эди, ўзи ўзлигича қолиши беҳад зарур бўлган, қўрқув ва ожизликдан ўзини ўзи йўқотиб қўймаслиги керак бир пайтда унга ато этилган ҳимоят эди бу. У ҳозир икковлон «Нива»га ўтириб,

қайдасан шаҳар, деб жўнаб кетишларини хоҳларди, қарабсизки, тунни яримлатиб етиб боришарди. Унда эса ловуллаган чироқлар, янгроқ мусиқа...

Бироқ ҳозирча овул кўчасидан ўтишаркан, ҳамма уларни очиқ чеҳра билан қаршилар — ит-кучуклар чопиб чиқар, ошхона муриларида тутун ўрлар, одамлар дарвозалардан чиқиб қарар ва сўрашардилар... Улар собиқ колхоз идорасига етиб келгунларича Арсеннинг аёлга айтган бирдан-бир гапи шу бўлдики, мени «сенлаб» гапир, деб илтимос қилди: ёшимизнинг фарқи ҳам унча катта эмас, шунинг учун бир-биримизни «сенласак» қулай бўлади, деди... Идора остонасига етганларида эса ундан бу ерда ҳали кўп вақт бўласанми, деб сўради.

— Мен сени қанча керак бўлса, шунча вақт кутаман, Арсен, — деб жавоб берди Элес.

— Яхшиямки, сен борсан... — деди у.

Идорада ҳам, кўчада ҳам, ҳовли ичкарасида ҳам одамлар кўп эди. Бутун овул хорижий овчилар келишини кутарди. Ғала-ғовур авжида. Болалар идора атрофида чувиллаб ўйнашарди. Тангривийлик динининг тарафдори ўзига яқин одамларни Узангилаш тоғларига қарата дуо ўқиб, ибодат қилишга чақираётгани ҳақида бир-бирларига ҳикоя қилишарди. Токи тоғ шамоллари овчиларга мадад берсин, тоғ илвирсларини қоронғу инларидан ҳайдаб ташқарига чиқарсин. Овулнинг муллasi тангри тарафдорига дашном беришдан ўзини тиёлмади: Парвардигорга, Оллоҳга мурожаат қилиш керак экан, шамолларга эмас. Лекин буларнинг бари бири боғдан, бири тоғдан айтилган гаплар. «Мерган» фирмасида эса ҳўжайин Бектур оға бошчилигида овга тайёргарлик кўриш билан бирга, мўътабар меҳмонлар ва уларнинг аъёнларини жойлаштириш ҳамда хизмат кўрсатиш бўйича кенгаш ўтарди. Барча эркаклару хотин-қизлар барабар қатнашадиган, лекин эндиликда шўринг қурғур социализм билан бирга ўтмишга даф бўлган колхоз мажлисларидан кейин биринчи маротаба шундай тадбир ўтапти, деб мамнуният билан сўйлашарди қари-қартанглар. Бу йиғилиш

улуф тоғ қоплонларининг «кўрсатмаси» билан ўтяпти, деб ҳазил-мutoйиба қилишарди.

Кимдир иш билан банд, кимдир томоша қилиб ўралашиб юрар — балки мени бирон юмушга чақириб қолишар, деган илинж ҳам йўқ эмасди. Бундай муҳит Арсен Саманчинга ёқарди. Кўп овулдошларни талай вақтлардан бери кўрмаган, улар билан мана энди учрашмоқда эди. Фақат бир нарса уни ўнғайсизликка солар ва ич-ичидан эзарди: у ҳам бўлса, овулдошларнинг Тоштанафгонга муносабати; овулдошлар уни очик чехра билан қарши олишар, ҳурматини жойига қўйишар, эътибор билан қарашарди. У ҳам ўзини шунга яраша тутарди; бундай қараганда, тез орада барча овул аҳлини ҳангу манг қилиб қўйишга қодир ҳеч бир хуфя кори бад унда йўққа ўхшарди. Овул аёллари Тоштанафгон тўғрисида тўқиган ўланни куйлаб беришганда, Арсен жуда ғалати аҳволга тушди:

Ҳой, ҳой Афғон, ҳой Афғон,
Тортиқ қил менга карвон.
Карвон билан бораман,
Сенга ўғил туғаман.
Тийинингни олмайман,
Қорним тўйса бўлгани.
Ҳой, ҳой карвон, ҳой карвон,
Ҳой, ҳой Афғон, ҳой Афғон...

«Ишқилиб, — деб ўйланиб қолди Арсен Саманчин, — овулнинг беозор ҳазил-ҳузуллари сиз учун фожиали қўшиқларга айланиб кетмасайди-да...» Ҳозирча тинч-хотиржам, лекин тагида бу ерларда кўз кўриб қулоқ эшитмаган хавф-хатар биқиниб ётган муҳитда Элеснинг «мўъжиза» (буни у ўзи учун шундай сўз билан ифода қилди) каби пайдо бўлиши, қанчалар сийқа кўринмасин, унга бир қарашдаёқ ошиқи беқарор бўлиб қолиши Арсен Саманчин томонидан тақдирнинг ўзгача бир аломати каби қабул этилган. Бунинг яна узоқ чўзилган ёлғизлик юракни батамом куйдириб, ҳаёт

асари қолмаган саҳрога айлантирган бир пайтда рўй бергани бошқача аҳамият касб этган эди. Ҳақиқатан ҳам, ўша куни бўлиб ўтган воқеаларда халоскорона тус олган ушбу учрашувни Арсен Саманчин ўзича шундай баҳолади. Унинг овулдошлари учун бу воқеада кўзга ташланадиган, одатдан ташқари бир нарса йўқ эди, албатта. Шунинг учун улар бунга кўз учида бўлсин эътибор беришмади, у заррача диққатларини ўзига тортмади. Элес ҳар доим бу ерга опасини кўргани келиб турар, қўшни Туман овуллик қиз ўзлариникидай қадрдон бўлиб кетганди (дарвоқе, Туман овул Пастки овул дегани бўлиб, Сибирдаги Туман ўлкасининг номи шундан келиб чиқмаганмикин, деб у ўйланиб ҳам қолди).

Амакиси серсоқол Бектур оға билан овга боғлиқ ишларни кўздан кечириб чиқишаркан, Арсеннинг хаёлига дам-бадам бошқача фикрлар келар, жиддий бир тарзда ҳозир шартта ўрнимдан туриб чиқиб кетсаммикин, Элесни чақирсаммикин, қўлидан ушлаб, опамнинг эшигигача тез юриб борсаммикин, «Нива»га ўтириб, тоғлару воҳалар оша шаҳарга жадал ҳайдасаммикин, деб товсилланарди, шаҳар ўзимизники, бизга ўрганиш бўлиб кетган дунё, чамаси, қизга ҳам бу дунё сира бегона эмасди. У ўзи ҳайрон қолганча яна бир нарсани сезди, Ойдана ҳам, унинг қабиҳ хўжайини Курчал ҳам негадир бир зум ичида унутилди, хотирадан ўчди, қизиги қолмади... Афтидан, санамлар ҳам сўнади, ғанимлар ҳам шарпага дўнади...

Ҳақиқатан, қанийди Элес билан бирга шаҳарга ҳайё-ҳайт жўнаб кетсалар, худди уммонлар ўртасидаги кичкина қайиқчадай мусиқалар, ранг-баранг шуълалар мавжларида чайқалсалар, ана сизга бахт! Тўхта! Э, унда амакисига берган ваъдаси нима бўлади, қариндошлик бурчи қайда қолади, бу ерларга ахир шунинг учун келмадими? Йўқ-йўқ, кетиш йўқ. Бу ёқда ҳали Тоштанарфгон ва гаровга олинувчи хорижликлар, уларга ҳозирланган ғор ҳам бор. Бу хатарнинг боши, эрта

бириси кун у нимага айланади? Шундай аҳволда нима қилиш керак? Ҳеч кимсанинг иши йўқ... Агарда билишсайди...

* * *

Бироқ ёлғизлик ва қўрқинчдан абгор бўлиб, азоблар исканжасида ўртанувчи махлуқ ҳам йўқ эмасди. У ҳам бўлса Узангилаш доवони ёнбағрида саргардон кезган Жаабарс эди. Кейинги кунларда бу ерларда аллақандай отлиқ одамлар изғий бошлашди, улар кўзларига дурбин тутиб нималарнидир қидиришар, қўлларидаги бурғуларини сурон солиб чалишар, тоғларни ларзага келтиришарди. Мана, яна учтаси келиб, отда изғишяпти. Яна нималарнидир аланг-жаланг кўришади, қийқириб шовқин солишади... Жаабарс эса бирон панага яшириниш ўрнига қочмай тураверади, улкан калласини баланд кўтариб разм солади, думини то мўйнигача хода қилиб силкитади. Жаабарс отлиқлар ўзини кўз остига олишгани, уни ўз ўрталарида «каладор-думдор» деб аташганини не билсин... Ана-ана у, яна ўша жойларда изғиб юрибди...

Шунда Жаабарс бўғиқ инграб, ирилади: «Нега, нега келдингиз? Сизга нима бор бу ерда? Халал берманг, тезда тоғлар қулайди, сиз ҳам тагида қоласиз...»

* * *

Кечга яқин Арсен Саманчиннинг тоқати тоқ бўлди. Элес билан ёлғиз учрашиб, кўришгиси келди. Хўжайиннинг гапларидан маълум бўлдики, кечки пайт унинг вақти бўш экан, доимий таржимонлик иши эртага бошланаркан. Эрталаб барвақт Авлиёота аэропортига етиб бориб, тайёрлов гуруҳи билан кинооператорларни кутиб олишлари кёрак эди. Ундан кейинги кун эса мўътабар овчилар келишади. Буларни ипидан-игна-сигача гаплашиб, Арсен барини ёндафтарига ёзиб олди. У чиқиб кетаётганда орқасидан Тоштанаффон етиб келди.

— Менга қара, Арсен, ҳозир кетаётган бўлсанг, эсингда тут—эртага отингни олиб келишади, доим опангникида туради. Ҳар вақт эгар тагида...

— Майли, олиб келишсин. Мен отни миниб кўрдим.

— Қуролни қачон олиб келишсин? Милтиғинг бўлади. Тўппонча деган эдинг. У ҳам бўлади. Автомат ҳам берамиз. Яна анов репродуктор...

— Яхшиси, бугун эмас, эртага келтиришсин. Кеч-қурун соат олтиларга, биз хўжайин билан Авлиёотадан қайтиб келамиз. Қуролларни менинг ўз қўлимга топширишсин.

— Албатта, ўз қўлингга тегади. Хўжайиннинг буйруғи шундай, тилхат берасан. Сен нима деб ўйловдинг? Айтмоқчи, Арсен, яна бир энг муҳим гап. Юр, сал четга ўтайлик.

Улар идоранинг нариги кимсасиз томонига ўтиб, у ёқдан-буёққа бориб кела бошладилар.

— Шу десанг, энг муҳими, — деб бошлади Тоштанарфон, — ҳозир ҳаммамиз ўз йўлимизга кетамиз, кейин, чамаси тоғларда кўришамиз, Молоташда. У ерга сен қўноқлар билан бирга борасан, унгача биз у ерда жойлашиб бўламиз. Гоҳ пиёда, гоҳ отда жой қидирамиз. Мен Афғонистондан қолган қизил ҳошияли шапкални бошимга кийишим билан ҳаммасини сенга қандай айтган бўлсам, шундай қилиб бажар. Эсингда бўлсин: бошга кийилган шапка бу — буйруқ.

Арсен Саманчиннинг қулоғи шанғиллаб кетди, миясига қон урди.

— Кўзингга қара, бола! Нималар қилмоқчисан ўзи? Вақт борида этагингни ёп.

— Нима деяпсан? Дунё паразитларининг йигирма миллионига ичинг ачияптими? Чўпонларимизни ўйламайсанми?

— Бойликни бўлиш бундай қилинмайди.

— Э-ҳа, инқилоблар дегин, ислоҳотлар дегин, яна ўша-ўша, ўмарганлар ўмараверади. Биз кутиб ўтирарканмиз-да!

— Сен қилаётган иш — босқинчилик! Тушунсанг-чи, ахир!

— Булса бордир! Биз ўз улушимизни оламир.

— Ҳозир тортишиб ўтирмайлик. Сен кўзлаган нарса — ҳаммамизни гўрга тикади. Уларнинг ўз қўриқчилари бор. Қон тўкилади.

— Бунинг ташвишини қилма. Агар айтганларимизни инглиз тилига ағдариб турсанг, сени жин ҳам урмайди.

— Мен ўзимни айтаётганим йўқ. Айтсам-айтмасам, қулоқ сол! Нима, сени яккама-якка олишувга чақиритим керакми?

— Олишув десанг, олишув! Сен бизни глобализмдан келадиган улушимиздан маҳрум қилмоқчимисан?

— Э, яна ўшами? Глобализмни тинч қўй, ҳар қанча ҳақ бўлсанг ҳам!

— Майли, ундай бўлса, Арсен, сен ўз фикрингни қил, мен ўз фикримни. Ҳали вақт бор. Роса уч кун. Шапка тайёр. Ҳозирча хайр. — Кейин кета туриб Тоштанафгон ўгирилиб энсасини қашиганча қўшиб қўйди:

— Ҳозир сенга қандайлигини мен биламан. Агар шу тобда бир-биримиз билан етти маҳалла эшитадиган қилиб сўкишганимизда, балки анча енгил тортардик. Лекин мени ҳам ўйлаб кўр, осонми менга. Сувга чўкиб кетгинг келади, аммо яшаш керак. Яшасанг, тўкин-сочин яша. Иблислар бизнинг устимиздан тоза кулишди, етар энди! Болаларни мактабига бориш учун кийим-боши йўқ, қашшоқмиз, шаҳардаги ирkit санғилардан фарқимиз қолмади. Йиртиқ чопон чўпонлармиз. Сизлар газеталарда ўша аблахларнинг орқасини ялайсиз, мана энди улар яхши билиб қўйишсин: биз энди бу бойвачча гўрсўхталарни ҳиқилдоғидан оламир!

— Сен, нима, бошимга шапка кийсам, тамом, ҳаммасини тутиб, бирёқли қиламан, деб ўйлайсанми? Бундан ишқал ортса ортадики, асло камаймайди... Дунёга тўғри кўз билан қарамаяпсан.

— Э, қуриб кетмайдими ўша кўзи-пўзи, ишқали-пишқали... Бошимда шапка бўлади!

— Киймай бурун ўйлаб кўр.

— Ўзинг ўйлаб кўр. Хўп, ҳозирча.

Ташвишлари янада ортган, тажанг ҳолда, бир-бирларини сира тушунмай ва муросага келмай тарқалишди. Бироқ ҳар икковлари ҳам ўзаро маҳкум эканлик, Тиёншон тоғлари бағрида рўй беражак воқеанинг оқибати нима бўлишини ич-ичларидан сезиб, ҳис қилишарди. У ерларда — даралар, ўнгирларда, қоронғу ғорларда яшовчи қор қоплонлари ҳам ўзларига дахли бўлмаган ҳолда гаровга олиш воқеасига шерик бўлиб қолишлари мумкин эди. Лекин қор қоплонлари фикрлай ва муҳокама юрита олганларида ҳам, бу нарсаларни қаердан билишарди, ахир?..

Дарвоқе, худди ўша онда Арсен Саманчин ҳам ҳеч нарсани ўйлагиси келмасди. Ҳарқалай, у ёлғиз ўзи қолиб, бир зум енгил хаёл оғушида ғарқ бўлиб, ич-ичидан енгил тортиб хўрсинди, жуда чуқур хатарли гирдоб қаъридан бир зумга бошини кўтариб, қутулиб чиққандай, янги эҳтирослар оламига шўнғиди. Аммо наҳот муҳаббат мана шундай ҳеч кутилмаганда, олдиндан мутлақо тайёргарлик кўрмай, кўз очиб юмгунча бостириб кириб келиши мумкинми?

Ёки бу босқинчиликка шерик бўлишдек ёввойи хавф-хатар остида қолган унинг бечора кўнглига тақдирнинг инояти, инъоми эдими бу?

Элес эса унинг юрагидан нима кечаётганини худди билгандай кутиб турар, ўзи дарчадан бош суқиб чақирди:

— Мен бу ердаман, Арсен!

Маълум бўлдики, у худди шуни кутиб турган экан. Улар оғизларидан бир оғиз сўз чиқар-чиқмас, кўнглидан бир-бирларини тушунишиб, қиз ҳозир опасининг уйига ўтадиган, Арсен эса «Нива»га ўтириб, ҳовлига қараб ҳайдайдиган, сўнг икковлари бошлари оққанча узоқ-узоқларга сайр қилгани кетадиган бўлдилар. Энг қувончлиси шундаки, қиз унинг хоҳишларига ҳамоғуш эди. Арсен ҳовлига етиб келганда, Элес тайёр, уни кутиб турарди. У елкасида мўъжазгина сумкачаси, қўлида

гитара ва енгил пар адёл кўтариб, юзи табассумдан ял-
ял яшнаб чиқиб келди.

Улар ёнма-ён ўтириб жунаб кетдилар, бир-бирларига
тўймай қарашар, ўзларини бахтли сезишарди. Вафодор
«Нива» уларни қутли ғилдиракларида бахтли йўллардан
олиб ўтарди. Ўша-ўша борлиқ, олам ўшалигича, яна
айни чоғда бошқача, одми назар билан англаб етиб
бўлмайдиган даражада эди. Улар эса қараб тўймас, ҳавас
қилиб тўймасдилар. Мана шу бирдан ўзгариб қолган
оламда ҳамма нарсалар ўзгача шуъладорлик касб этар,
суратдаги гузал манзара ҳар томондан ёритиб қўйил-
ганга ўхшарди.

Улар ёпирилиб келган бахтдан мастона бўлиб,
атроф-оламга катта одамлардек эмас, худди болалардек
боқишарди; қизнинг ёши йигирма бешдан ошган, йигит
эса ўттизни поёнлаган, қўп яхшилик ва ёмонликларни
кўрган, бошларидан тўйлар, жанжаллар ва ажра-
лишларни ўтказган, эндиликка келиб ўтмишларидан
халос бўлиб, янги ҳаёт учун қайта туғилган эдилар.
Улар шу тобда ўзларини чулғаб олган муҳаббат эҳ-
тиросларидан ўзга нарсани кўрмасдилар. Бу сароб ўз-
ўзини алдаш эмасди, балки толе томонидан бир марта
бериладиган, жон ва жоманинг тажаллиси эди. Яқин
ва узоқ кўринган барча нарсалар, тоғ тизмалари ва
воҳалар, қуёш ва дарё, ғилдирак тагига комрон тўшал-
ган тупроқ биргаликда бошлари оққан ёққа кетиб
бораётганликлари учун ҳам уларга улуғ ва фаровон
бўлиб кўринарди. Элес ёнида меҳр таратиб ўтир-
ганлиги боис Арсен Саманчин мабодо муҳаббат икки
жон ўртасида ўзаро мавжуд бўлса, инсон тақдирлари-
ни қўрғовчи ҳаётнинг олий ҳақиқати худди мана шунда
деб ўйларди.

Романтизм трагедиясиз одми ва ёлғон-яшиқ бир
нарса деб ҳисобланади. Ундай эмас асло, романтизм-
нинг идрок йўли бошқача, қуёши бошқача, осмони
бошқача. Лекин бу бошқача оламини фақат муҳаббат
ато этилган зотгина билади. Бежиз айтилмаганки,
муҳаббат бу — юракнинг нурафшон бўлиши.

Арсеннинг елкасидан оғир юк тушгандай бўлди, бу қандай рўй берганига ўзи ҳайрон қоларди. Ойдана туфайли анов иблис Эртош Курчални бунчалар ёмон кўриш, бунчалар азоб чекиш, бунчалар ўз этини ўзи ейиш... энди ғалати кўринарди. Боз устига, Тошафгоннинг ғаддор ва ёвуз мақсадига маҳкум ва тобе бўлиб ўтириш... Ва бирдан ҳаётида илгари бўлиб ўтган барча нарсаларни дабдурустдан унутиш, Элесга кўнгил бериш, унинг бир зумда ҳаётининг ажралмас қисмига айланиши. Афтидан, қиз ҳақиқатан уни халос этиш, тубсиз жар ёқасидан қутқариш учун ато этилмиш эди.

Арсенни чуллаган шоирона ҳисларга эш бўлиб, бахту қувончларга тўлиб-тошган ва буни яшириб ўтирмаган Элес тўлиқиб сўзлади:

— Арсен, қара, бу тоғлар менинг муҳаббатимни кутган эди, шунинг учун ҳам мен тез-тез бу ерга келардим. Шундай бўлишига ақлим етмаса-да, мен ҳам интизор кутардим... Бизнинг бу тоғларда ривоят қилиб юришади, бунда Мангу қайлиқ саргардон кезади деб.

— Ундай дема, Элес, ҳозир йиғлаб юбораман!

— Вой, рулни маҳкам ушла! — кулди қиз. — Бирга кетаётганимиз қандай яхши!

Агар севишганлар бахтли бўлсалар, уларнинг ҳаётида аввал нима ўтган бўлмасин, бу мутлақо муҳим эмас. Ҳаммаси бекор қилинади ва ёпилган ишлар архивига жўнатилади, бинобарин, ҳаёт янгидан бошланади, ҳисоб янгидан очилади. Арсен шундай деб ўйларди. Фақат кўз тегмаса, бас!

Бироқ у қанчалар бундай хаёлпарастликка берилмасин, кўнглидан дам-бадам бошқа фикр ҳам ўтардики, бахтнинг изидан доим фожианинг сира мудроқ билмас нигоҳи боқади. Демак, гулув-ғалаёнсиз бахт ҳеч қачон бўлмас экан-да. Мана, ҳозир ҳам дам-бадам бир хавотир юрагига ваҳима солади: араб қўноқларнинг аҳволи нима кечади? Уларни Тоштанафгон ҳақиқатан гаровга олса-чи? Яна бир карра уни бу йўлдан қайтаришга уриниб кўраман, кўнмаса-чи, унда нима бўлади? Автомат ўқталиб, қўноқларни ҳимоясига

оладими? (Бектур оға боя унга ҳам автомат беришини ваъда қилди). Босқинчиларни отиб ташлаб, кейин ўзи ҳам ўққа учсинми? Ҳамма замонларда миллионлаган қашшоқлар ҳамиша бойларни кўролмайдилар, улардан нафратланадилар. Манави ғалати фикрни қаранг, шундай бўла туриб, ўзлари миллиардер бўлишни хоҳлайдилар. Дарвоқе, нима деб ўйласанг, ўйлайверасан, аммо нима қилиш керак, қандай йўл тутса, тўғри бўлади? Биз битта арқонга боғланиб бўлдик. Тош-танафтоннинг йигитлари ҳар нарсага тайёр, босқинчиликдан қайтишмайди. Катта пулнинг исини туйишди. Махлуққа айланишди. Аммо йиртқичлар ўлжани табиатнинг ўзидан олишади. Улар эса жиноят кучасидан катта пул излашади. Тоштаннинг гапини қара, оғзингни очиб ўтирма, пайсалга солмай, бос! Минг афсус, собиқ синфдошим Афгон урушини кўриб тубанлашиб кетибди, глобализациядан диққат, кимни бўлмасин, жонини олишга тайёр. Туф-эй, аҳмоқ! Унут буларнинг барини, тупур ҳаммасига!.. Кутилмаганда, бошқа бир ҳаёт муждаси ёғияпти, янги бир борлиқ уч бeryпти.

Улар, аввало, овул чеккасида жойлашган бензо-колонкага ўтишди, бу яқин орада Элеснинг бошқа опаси яшар, савдо-сотик ишлари билан Элес бу ерга тез-тез қатнаб турарди. «Нива»га ёқилғи олишгач, улар йўлга тушишди. Йўлга чиқишда Арсен Саманчин машинани шундай бурдики, гўё тоғлар орасидан шаҳарнинг катта йўлига чиқиб оладигандай кўринди. Машинани бир зум тўхтатиб, ўйга ботиб ўтирди.

— Нима бўлди, Арсен? — қизиқиб сўради Элес. — Биз ўша томонга борамизми?

Арсен индамади, бошини чайқади, жилмайди-да, қизнинг кўзига тик қараб, ҳазилми-чинлигини билиб бўлмайдиган тарзда сўз очди:

— Элес, агар қарши бўлмасанг, сени шаҳарга олиб кетмоқчи эдим!

— Ростданми?

— Ҳа, сени олиб қочмоқчиман, эски замонлардай. Нима дейсан?

— Нимага?

— Сен билан бирга бўлишни истайман.

— Олибқочар журналист! Демак, мени гитарам билан бирга олиб қочишдими аллақачон? — шўх кулди Элес. — Қойил! Орзуим! Майли, йўл бошла! Машинанинг ўзи қаёққа боришни билмайди!

— Бўпти, келишдик-а? Лекин ҳозирча тоғларда бўлайлик. — Арсен Саманчин шу сўзларни айтиб, машина рулини дарё бўйидаги тўқай томонга кескин бурди.

У ёғи худди кино кадрларидай тез, шитоб билан ўтди. Улар сокин маконга тез етдилар. Гитарани олишни ҳам эсдан чиқармай дарров жойлашдилар. Қуёш бу орада аср сари оғди, тоғлар аро илк напармон салқин тушди. Ёз фасли ўз етилган палласига кирган. Тоғ дарёси мангу силлиқ харсанглар узра отилиб шошади. Улар буталарнинг қуруқ шохларини йиғиб, муъжазгина гулхан ёқишди. Элес ғоятда чаққон қиз экан. Ҳамма нарсани тез ва яхши уддаларди. Дарё соҳилидаги буталарнинг салқин соясига юмшоқ аёлни тўшадилар ва бир зумда уст-бошларини ечиб, улоқтириб, бир-бирларининг қучоқларига ғарқ бўлдилар, қучоқлашиб, уларга меҳрибон кўк осмон сари қанот қоқиб учдилар, осмон уларга ҳавасланди. Улар ер бағрида эмас, бошни айлантириб юборадиган тубсиз самога кўтарилдилар, кейин яна бирваракай заминга қайтдилар, бу ерда табиат қучоғидаги ҳар нарса, ҳар бир қиёқ ва ҳар бир япроқ уларга монанду мос ҳаракатда эди: бошлари узра буталар дам юқори кўтарилар, дам бош эгиб пасаяр, теварақдаги гул-чечаклар сарсари эсган шаббодада гоҳ ерга бўй чўзиб ётар, силкинар, титрар, гоҳ осуда тортиб, қаноат топиб майин ястанардилар... Табиат улар муҳаббатига беланчак бўлди. Айниқса, тоғлардан тиккасига шиддат билан тушиб келаётган асов дарё улар ишқига ҳамоҳанг жўр бўларди. Дарё кўпирар, тошар, ўкирар, оҳ урар, инграр, кейин бирдан бир зум тин олар, кейин яна ишқий жунбишга миниб, қирғоқлар билан асов чўлпилашарди. Қуёш эса ҳамон сарбаланд кўк юзида сузиб тоғ чўққиларини, ўркачларни ўз порлоқ нурлари билан яллиғлантирарди. Қушлар учиб кета туриб

лол муаллақ туриб қолишар, атрофда югуришиб юрган юмронқозиклар бир дам тўхтаб, бошчаларини айлан-тиришар, қулоқчаларини динг қилиб, қора нуқтадай кўзлари билан ялт-юлт қарашарди. Севишганлар эса жаннатда уларга ато этилмиш сониялардан беҳад лаззатланишар, ўқтин-ўқтин қучоқларини бўшатиб, қўл ушлашиб дарёга тушишар, унинг шаддод оқимида роҳатланишар, сув сепиб ўйнашар ва уларнинг вужудлари шунчалар гўзал эди, чехралари шунчалар шўх-шодон чарақларди! Кейин яна бир-бирларига асло тўймай буталар соясидаги жаннатий тўшакларига юмалашар, қуёш ҳам ўз йўлидан бир зум қолмай, тоғ ўркачларига беозор ёнбошларди.

Мангу қайлиқ эса уларнинг бахт-икболини юракдан туйиб, тоғма-тоғ оша уларни қаршилаб учар, Элес гитарасини чалиб қўшиқ бошлаганда, баланд чўққи узратин олиб, қўшиққа қулоқ берди-да, йиғлаб юборди, ичидан шивирлаган нидо чиқди: «Мен ҳам шуни орзу қилган эдим... Қайда, қайдасан, сайёдим? Қачон, қачон топгайман сени?»

Улар ҳориб-толиб, қучоқлашиб ўтириб, жуда кўп нарсалар ҳақида сўйлашиб олишди, лекин ўтмиш ҳаётлари тўғрисида чурқ этиб оғиз очишмади. Энди вақт улар учун айна мана шу соатдан, айна мана шу кундан бошланарди. Арсен лутф қилди:

— Биласанми, — деди у, — мен манави дара энди Элес дараси деб аталишини истардим! Сен бунга нима дейсан? Мен жўғрофия идорасига шундай таклиф киритаман.

— Майли, бир уриниб кўр, Арсен. Кўрамиз, кимнинг таклифи ўтаркин. Мен ҳам бу дарани Арсен дара деб аташни таклиф этмоқчиман! Бугун икковимиз худди ёш болалардек бўлиб қолдик. Кел, энди мен сени Арсенбек деб чақирай, сен эса мени Элесгул деб айт, болалигимда мени шундай деб чақирарди.

Улар кўп нарсаларни гаплашиб олишди, бундай нозик ҳолатда қанчалар ўринсиз бўлиб туюлмасин, ҳатто сиёсатга ҳам тўхталишди. Бироқ ҳар ерда сиёсат

бор ва ҳеч ким уни четлаб ўтолмайди, ўз-ўзидан гап айланиб деҳқончилик ва чорвачилик маҳсулотларига талаб сусайиб кетгани, бунинг оқибатида қишлоқларда қашшоқлик ва ишсизлик кучайгани, ишсизликдан ўғирлик, ичкиликбозлик каби ярамас одатлар авж олаётгани, ҳатто, гиёҳвандлик урчиб бораётганидан куйиндилар. Одамлар ноиложликдан «Мерган» овчилик фирмасининг бизнесига илинж билан умид кўзини тикканлар, бу ерда ҳозирча иш бор, ҳақ тўлашади. Кўпларга бу қўл келяпти. Овулдагилар хориждан бой овчилар келишаётганидан хурсанд. Бу яхши эмас, десангиз, овулдагилар хафа бўлишади, деди Элес. Ўзинг урчукдай тўрт томонга югуриб чайқовчилик қиласан, озми-кўпми даромад топасан, нима, биз озроқ пул ишлаб олсак ёмонми? Арсен, амакинг катта одам, қанчалаб одамларга яхшилик қиляпти. Лекин эртага нима бўлади?

— Ўзим ҳам чақирганларини эшитиб оёғимни қўлга олиб бу ерга етиб келдим, аммо жоним оғрийди, Арсен, — деб давом эттирди гапини Элес. — Ол гитарани, ушлаб тур, сенга бир умр қўшиқ айтгим келади, — деди у яна Туюқ-Жарга қайтиш учун ўринларидан кўз-ғалганларида. — Биз экология ҳақида гапиришни яхши кўрамиз, ўзимиз эса...

— Гапларинг тўғри, Элес, буларни тушунаман, ўзим ҳам қийналиб юраман, — деб қизга қўшилди Арсен. — Бу ҳақда тўхтамай валдираймиз. Гапни дoston қиламиз. Сал пулнинг иси чиқса, эсимизни йўқотиб қўямиз, экология бир чеккада қолиб кетади. Сен бундан бекорга ўзингни яниб ўтирма, бунга сен айбдор эмассан. Ов қилмайсан-ку, фақат ўйин-кулгини ташкил этиб бера-сан, холос. Мен эса овчилар ичида бўламан, Бектур оғага сўз берганман, унинг устидан чиқишим керак.

— Тушунаман сени, Арсен, жоним. Мени кучоқла, мунча яхши! — Улар яна бир-бирларини бўсаларга кўмиб юборишди. — Лекин сен бу ишдан бош тортганингда, бу ерга, тоғларга келмаганингда ҳам, барибир... Қора қозон сенсиз ҳам вақиллаб қайнайверарди.

— Шошма-шошма! «Мерган»ни бир четга қўя турчи, лекин менинг кўнглим сезган эди, пайқаган, билган эдим сени учратаман деб! Аслида фақат сени деб келган эканман бу ерга, Элес.

— Оҳ, шу гапни айтишингни қанчалар кутгандим! Мен ҳам сени деб бу ерга келиб қолдим, Арсен! Туғри чиқди.

— «Яхшиликсиз ёмонлик йўқ», деган гап рост экан. Уёғини айтсанг, бунинг учун тоғ қоплонларимизга раҳмат айтишимиз керак. Бу ерга бизни улар чақириб келди, — деб кулиб юборди Арсен.

— Ростдан ҳам барсларга ташаккур! — Улар яна кучоқлашиб, бир-бирларини ўпичларга кўмдилар.

— Қулоқ сол, Арсен, ахир, сен барссан, мен эса барсойимман!

— Ростданми? Асли ўзи ҳам шундоқ.

Шунда кутилмаган бир фикр миясига ўқдай урилди ва у бир сония даҳшатдан қотиб қолди: «Агар биз ҳам барс бўлсак, унда ҳолимиз эртан нима кечади?»

Элеснинг ҳазилнамо гапи жуда муҳим бир мавзунини кўзгади. Кейинги кунлар ичида анча ташвишга қолган, гарчи бу ҳақда ҳеч кимга оғиз очмаган бўлса-да, тоғ овулида овчилик тирикчиликнинг асосий манбаига айланаётганлиги уни хавотирга соларди. Аҳоли учун қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришнинг аҳамияти йўқолган, уларнинг бутун эътиборлари ёввойи ҳайвонларни овлашга қаратилмоқда эди. Агар шундай аҳвол давом этаверса, овчилик бизнеси бир неча йил ичида тоғлардаги барча жониворларни, охирги қарқарагача қириб ташлайди. Ҳаммасини ва биринчи галда қор қоплонларини қириб ташлагач, кейин нимани овлайдилар? Янги бозор иқтисоди шароитида маҳаллий товарлар ишлаб чиқаришни йўлга қўймай туриб, қашшоқликдан қутулиб бўлармиди?

— Шуларни ўйласам, жуда қийналиб кетаман, Арсен, лекин бировга айтишга юрагим бетламайди. Биласанми, ҳатто, араб овчиларининг келишига пешлавҳалар кўтариб чиқсаммикин, деган хаёлда эдим: «Қоплон-

ларимиздан қўлингни торт! Барсларни тинч қўйинг! Ёввойи ҳайвонларимизга тегманг, уларни сақланг!» Лекин буни хаёлга келтириб ҳам бўлмайди — ўз одамларимиз тошбўрон қилиб юборишади, бизнесни барбод қилишга сира йўл қўйишмайди! Хорижий бойларга ов уюштиришдан бўлак ишлари қолмади! Йўқ, улар тушунишмайди ва аяб ҳам ўтиришмайди. Тўғрими, Арсен?

— Ҳа, ҳозир шундай, гапингга қўшиламан. Лекин яна бир сафар бундай ишга бош қўшса бўлади. Бу бизнес-овнинг палласини тўғрилаш ҳам керак-ку, а? Ҳатто, Афғонистонда ҳам гиёҳ далаларини қисқартириш учун бошқа экинларни кўпайтириш ҳаракатига тушиб қолишди. Ҳозир бу ҳақда кўп ёзишяпти.

— Арсен, сен менга бахт эшигини очдинг. Дилларимиз бир-бирига пайванд бўлди. Шундай бир пайтда ўринсиз мавзуда гап очганим учун мени кечир. Лекин, биласанми, мен ўзимнинг тижорат ишларим билан турли ерларда бўламан, ҳамма қандайдир тарзда бозор иқтисодига мослашаётганини кўраман, лекин бизнинг тоғларда бўлаётгандек ваҳшиёна бир тарзда эмас. Хўп, бугун хорижий бойлар ёрдамида ҳосил кўтардик дейлик, кейин эртага нима бўлади? Фақат овга берилиб кетиб, меҳнат қилмай қўйсак — тез орада шипшийдам бўлган, ўлган табиат ичида икки қўлимизни бурнимизга тиқиб қолаверамиз. Кечир мени... Тилимга тош боғласам бўлмайдими. Мен сени яхши кўраман. Сен бунга ишонасанми?

— Ишонаман! Кечирим сўраб ўтирма, бунга ваз жўқ, Элес. Гаплашса, арзийдиган мавзу, мен ҳам кўп нарсаларни қўшимча қилишим мумкин эди, аммо кейинроқ гаплашармиз яна... Кетдик, қоронғу тушяпти. Ҳали гаплашадиган гапларимиз жуда кўп. Бир-биримизга яқин бўлиб қолдик, назаримда ҳаётимнинг янги мусиқаси чалинаётгандай.

— Арсен, мен орқага ўтира қолай, машина ҳайдашингга ҳалақит бермай, гитарада янгича ва эскича куйлардан аста чалиб бераман. Майлими?

— Бўлмасам-чи! Бу ёлғиз мен учун концерт бўла қолсин. Жон қулоғим билан эшитаман. Сени еткизгани учун тақдирга шукрона айтаман.

— Нима учун?

— Сабаб сен, Элес!..

Оҳ, бу ер саҳна эмаслигини қиз билгандайди. Арсен Саманчинга сир бой бермай, ўзини тутиб ўтириш қанчалар қийин бўлаётганини англагандайди, илвирс ҳайдовчиларнинг ниятлари бузилгани, глобализмнинг ашаддий душмани, жоҳил, нодон Тоштанафюн ўзининг ҳарбий шапкасини кийишга тайёрланиб тургани, бу машғум гаровга олишнинг бошланиши экани, бунинг оқибати нима бўлиши, нима билан тугаши... Ўзининг қандай ишқал қопқонга тушгани... буларни ахир қиз болага айтиб бўлармиди оқизмай-томизмай... Бу қопқондан қутулишнинг иложи бормикин? Лаънат бўлсин шу ов бизнесига! Ҳаммани — одамларни ҳам, ҳайвонларни ҳам банди қилиб боғлади, ўлим ёқасига келтирдикўйди. Аммо ишқ тилини бурро қилган чоғда ҳам бу нарсаларни у қизга асло очолмасди, бунга журъат қилолмасди...

Кун охирлаб борарди. Табиат ошиқ-маъшуқларга мойил, деган гап тўғри бўлса, улар буни ўзлари ҳис қилиб кўрдилар. Ортга қайтишаркан, муҳаббат эвазига бутун теварак-атрофнинг масаррати уларга ҳамроҳлик қилди.

Тоғлар оқшом палласини осуда улуғворлик билан қаршилар, улар билинар-билинмас оқшом шуълаларига чулғанар, қояларнинг ўткир ва шахд қирралари, чўққилар майин рангларга ғарқ бўларди. Мусаффо кўк бағрида чўққиларнинг тизмалари узра мафтункор эркаланиб, оппоқ-оппоқ булутлар кўпирар, юмалоқ-ланарди.

Ўша кун на ел эсар, на ёмғир ёғар, на жазирама лоҳас қиларди. Бахтларига ажойиб-ғаройиб, такрорланмас, ноёб кун бўлди.

Пастликка тушиб, «Нива» шошилмай оҳиста юриб борди, шошиладиган пайт эмасди — бир-бирларига мафтун севишганлар сайр яна давом этишини иташар-

ди, бу зериккандан вақтни шунчаки ўтказиш эмас, кўклардан иноят бўлган висол дамлари эди улар учун, бу онларни ҳар икковлари зору интизор кутган, ҳаётларининг энг қимматли дамлари каби қарши олган, шунинг учун нима ўтган бўлса, бари бирдан унутилган, зеро ҳозирги кун янги ҳаёт дарагини келтирганди. Яхшиликка бўлсин ишқилиб. Олдинда, баайни эртадан бошлаб уларни нима кутарди? Бу ҳақда улар ҳали ўйлаб кўришмаган эди — ишқий ҳаяжонлар ичра, олдиндаги айрилиш олдидан улар ҳеч нарсани ўйлашни истамас, тўлғин бир бахт борлиқ дунёларини қамраб олган эди.

Элес орқа ўриндиқда ўтириб, гитарани оҳиста чертар, Арсен таниш оромбахш оҳангларни жон қулоғига жойлаб, «Нива»ни кўп бора ўтилган йўллардан ҳайдаб борар, йўл энди унга бошқача нотаниш бўлиб туюлар. Зеро бу йўлдан у тамомила янгичаланган одам сифатида, суюкли маъшуқаси билан бирга ўтар, бинобарин, шунинг учун у бошқа нарсаларга чалғишни, жиддий нарсалар устида бош қотиришни кўнглига сиғдирмасди.

Ўқтин-ўқтин улар бир-бирларига шўх ҳазил-мутойиба қилиб, димоғларини чоғлашар, бир-бирларини ҳали оғизларидан сўзлари чиқмай туриб тушунишарди.

— Машинани бирдан шаҳар томонга буриб юборсам, кейин нима бўлади? Сен нима дейсан? — сўради Арсен тез орқасига ўтирилиб.

Элес унга яқин сурилди-да, эшитилар-эшитилмас шивирлади:

— Қачон десанг, мен тайёрман!

Ушбу фароғатли дамларда Арсен Саманчин бир нарсага жуда ҳайрон қолди: уни тинимсиз таъқиб қилган ўч олиш ҳақидаги ёвуз ҳаёллар аста-аста чекинди, у кулфатдан узоқроқ туришни, уни бутунлай унутишни истаб қолди.

«Даф бўлсин ўша ярамас Курчал! Юлдуз бўлиб кетган бўлсаям усиз, Ойданасиз яшаш қўлимдан келади, ҳа, қўлимдан келади. Қанчалар арзимас бир одамга, тентакка айланиб ўтирибман-а. Бас! Тугади! Ҳаётнинг

бошқа қувончлари ҳам кўп!» — деб ўйланарди у. Яна бир нарса хаёлидан ўтди: «Мангу қайлиқ эса ҳеч қачон унутилмайди. Нафсиламрга, мен энди янги куч билан ишга киришсам бўлади...»

Арсен Саманчин Элесга уйланиш ҳақида жиддий ва асосли фикр юритарди. Уларнинг феъл-атворлари ҳам, ҳаётга бўлган қарашлари ҳам бир-бирларига монанд эди, бу шундоқ ҳам кўзга ташланиб турарди. Элес анча-мунча ўқиган, эъзоз-икромли, юлдузи иссиқ, рағбати ичига сигмас, шунинг учун ўзини тижоратга урганди. Бориға шукур қилиб, чой ичиб, савдосини қилиб мамнун ўтиришни хаёлига ҳам келтирмасди. Дарвоқе, Элесга уйланса, қариндошларнинг таънаю дашномларидан ҳам қутуларди. Айниқса, «Черчил амаки» Бектур оға, Ардак ва бошқа яқин оға-ини, туғишганларининг бошлари осмонга етарди. Албатта, ҳали янада муҳим бошқа масала ҳам бор — Элеснинг ўзи бундай тақдир ўзгаришига қанчалар тайёр ва қанчалар розилик билдираркин? Ахир, унинг ўз муаммолари бўлиши мумкин-ку. Эр киши сифатида, албатта, биринчи бўлиб ўзи оғиз очади. Қизнинг рози-ризодигини олиши керак...

Албатта, бояғидай ҳазил йўсинида эмас, жиддий қилиб, мана, ҳозирнинг ўзида, то «Мерган» фирмаси ишлари билан бу ерда юрар эканлар, оғиз солиш мумкин, деб фикр қиларди у Элеснинг ёқимли хонишларига қулоқ тутганча. Бироқ бахт учун доимо тўлов тўлашни талаб қиладиган ҳаёт унинг ниятлари йўлида тўсиқлар қўйишдан тўхтамасди. Арсен Саманчин Тоштанафгон ва унинг йигитлари томонидан тайёрланаётган ёвузлик ҳақида ўйламасликка ўзини қанча мажбур қилмасин, лекин, барибир, бу нарсадан сира қочиб қутулиб бўлмасди; у ҳамон Тоштаннинг эси кириб қолар, олдида миллион-миллион доллар пуллар жилва қилиб, им қоқиб турган эса-да, кўз кўриб қулоқ эшитмаган бундай фитнага йўл қўймас, бадниятидан қайтар, деб ўзини ишонтиришга уринарди. Ахир, жонажон қишлоғига қанчалар оғир кулфат, машмаша-

лар келтириши, мамлакат обрӯ-эътиборига халқаро миқёсда кетмас доғ туширишини ниҳоят тушуниб етар, бир марта келадиган имкониятдан фойдаланиб қолиш фикридан воз кечар, инсофга келар, деган ожиз бир илинж кўксининг бир бурчини асло тарк этмасди.

Сийқароқ бир гап бўлиб эшитилади-ю, лекин ҳар сафар чигал шахсий тугунларни ечишга тўғри келганда, шунга ишонч ҳосил қиласанки, ҳар, ҳолда, биз яшайдиган дунё жуда ғалати қилиб ясалган. Яратилишдан зиддиятлар-ла йўргакланмиш ҳолда, ҳамон улар ичида чалкашиб ётади.

Тоштан ўзини глобализмнинг душмани қилиб кўрсатади. Аммо бу душманлик — террорнинг бир тури. Қаранг, унинг ўзига қандай баҳона топганини.

Марксчилар уни қўллашган бўларди. Бежиз эмасдир бир сафар унинг тоғларнинг ўз Че Геварраси бўлиши керак, деган сўзлари. Лекин Че Геварра қаёқда-ю, у қаёқда! Доллар сел тошқини ўз йўлида ҳар қандай ғоялар ва қарашларни оқизиб, суриб кетишга тайёр турганда, қани уни йўлидан қайтариб, ишонтириб кўринг-чи.

Адашиб-улоқиб кетишди бу манглайи шўрлар. Қашшоқлик ботқоғига ботиб ётишни ким ҳам хоҳлайди дейсиз боз устига!

Бўлди, бас! Тупур буларнинг барига ва туёғингни шиқиллатиб қол! Қаёққа борсин? Сен жонингни қутқариб кетарсан-а, бошқаларнинг ҳоли нима кечади? Унинг калласига сира ақл бовар қилмас фикрлар келарди. У Элесни кулдириш учун машина тормозини босди-да, юзига ясама жиддий тус бериб сўради:

— Мабодо қандайдир сабаблар билан мен тоғларда яшагани қолсам, ғорларда ғариб бўлиб юрсам, сен бунга нима дердинг?

Элес бу сўздан ўзини йўқотиб қўймади, унинг орқасидан елкаларини қучоқлаб бағрига маҳкам босиб, жавоб берди:

— Агар бирга бўлсак, мен тайёрман!

— Бу жуда жиддий, Элес. Менинг ёнимга ўт. Ўн чақиримча йўл қолди, гаплашиб кетамиз.

У «Нива»ни тўхтатди, Элес дик этиб машинадан тушиб, олдинги ўриндиққа ўтирди, шу заҳоти унинг кўнгли яна таскин топди.

— Нима, сен ростдан ҳам горда яшашни истайсанми?

— Ким билсин! Яхшиси, сен айт-чи, қандай қилиб дарров у ерда мен билан бирга яшашга журъат этдинг? Ибтидоий ҳаётдан қўрқмайсанми?

— Ахир, Арсен, сен сезмаяпсанми, сенга жуда-жуда ёқишни истайман?

— Мен эса сенга.

— Ундай бўлса, нима қилибди, тоғларда яшайверамиз, бир-биримизни севамиз... Лекин, барибир, сен менга ўзинг айт-чи, горда кун кечирадиган бўлсак, сен нима иш билан шуғулланасан?

— Ўз устимда ишлайман. Сенга маърузалар ўқийман. Тангривийлик деган таълимот бор. Унинг тарафдорлари кўк осмонга талпинадилар.

— Буни бу ернинг муллалари билиб қолишса, келиб горнинг оғзига тош қалаб кетишади. Унда нима бўлади? Лекин горда бир ўзинг бўлмайсан, мен ёнингда қоламан.

— Унда хавотирга ўрин йўқ. Муллаларнинг бошқа ишлари кўп, ўзларига етиб ортади. Бир дарвеш билан нима ишлари бор? Дунёнинг ташвишини қилишсин.

— Менинг дарду хаёлим фақат сен. Бутун олам деганда фақат сени тушунаман!

— Дарду хаёлим деганда нимани назарда тутасан?

— Мен фарзандлик бўлишимизни жуда хоҳлайман. Болангни етаклаб юрсам дейман. Болалиқдан сенинг гордаги маърузаларингни эшитиб катта бўлсин.

— Мен тайёр. Шундай бўлишини кўқдан тилайман. Элес, сен мени маъзур тут, агар ўринсиз сўраётган бўлсам, айт-чи, бола кўрганмисан?

Элес тилини тишлаб қолмади, дарҳол қисқа жавоб берди:

— Йўқ, эҳтиёт бўлганман.

— Энди эҳтиёт бўлиб ўтирма.

— Ундай бўлмайди. Аксинча, мен ҳам кўк осмондан сўрайман, бизга чиройли бир ўғил ато этсин.

— Қиз бўлса ҳам менга бир дунё севинч!

— Менга ҳам! Қизчалар болаликдан ақлли-ҳушли бўлишади.

— Турган гап! Ана, ҳамма гапларни келишиб олдик, ният ҳақида қоғоз имзолашгина қолди, — дея ҳазиллашди Арсен.

— Олийжаноб ниятлар! — деб таъкидлади Элес.

— Унда протокол тайёрлаймиз.

Олисдан овулнинг қораси кўринди. Қоронғу туша бошлаган, ҳаммаёқда чироқлар ёнган эди. Шунда бирдан телефон жиринглади.

— Вой, мени чақиришяпти! — дафъатан силкинди Элес ва орқа ўриндиққа энгашиб, у ерда ётган курткасининг чўнтагидан кичкина телефонини олди.

— Лаббай? Сенмисан, Зайнаб? Ҳа, мен тоғда юрган эдим, у ёқда телефон уланмайди, ҳозир Туюқ-Жарга етиб келяпмиз. Ҳа, эшитяпман. Хўп-хўп, мен ўзимнинг факсимга жавоб кутаётган эдим, нима бўлди? Ўн тўқ-қизинчигами? Шунча тез? Яхши, ўйлаб кўраман, қўнғироқ қиламан. Хўп-хўп, албатта, икки соатлардан кейин. Ҳозирча, Зайнаб.

Элес қўл телефонини яна чўнтагига солиб қўйди. Авлиёота яқинидаги Чулган шаҳарчасидан бирга тижоратга борадиган дугонаси қўнғироқ қилибди. Улар тўрт шерик экан, Элес уларга бошчи экан, худди пионер-вожатийдай, деди Элес. Саратовда майда улғуржи савдо маркази бор, шу ёққа бориб келишлари керак. Турлитуман товарлар харид қилишга шартнома тузишган, уларни олиб келиб бу ердаги дўконларга, бозорларга тарқатишади.

— Нима, кетасанми? — сўради Арсен хавотирланиб. — Истасанг, сени ўзим олиб бориб қўяман?

— Йўғ-эй, овора бўлма. Авлиёотадан поездда борамиз. Фақат мен бизни Саратовга бир ҳафтадан кейин чақиришади, деб ўйлаган эдим, энди эртага боришга тўғри келяпти.

Улар жим бўлиб қолишди. Арсен машинани тўхтатди. Эртак каби қисқа жаннатий умр сонияларига бирдан кутилмаганда кундалик жўн ҳаётнинг ташвиши бостириб кириб келди. Бундай қараганда, ажабланарли жойи ҳам йўқ, ҳар кимнинг ўзига яраша иш-ташвиши. Аммо улар ўзларини баногоҳ кўкдан қаттиқ ерга қулаб тушгандай сездилар. Ҳарҳолда, бу беш сониягина давом этди. Элес ишчан оҳангда деди:

— Арсен, мен шерикларимга телефон қиламан. Бу сафар Саратовга менсиз бориб келишсин.

Аммо Арсен унга ортиқча муаммо туғдиришни хоҳламади.

— Мен билмаслигим мумкин, Элес. Лекин, менимча, ўртадаги шартлашувни бузишнинг ҳожати йўқ.

— Арсен, — деди Элес унинг елкасига қўлини қўйиб, — иккимиз учун ҳар нарсага боришга тайёрман.

Улар ҳозир бир-бирларини худди денгиз узра икки чағалайдек сасланишлардан, қанотларининг енгил, билинар-билинемас ҳаракатларидан тушуниб етишарди. Шундай бўлса ҳам, Арсен Элесни унинг опасининг уйи олдида тушириб қолдиришдан аввал мен бундан буёнги ҳаётимни сенсиз тасаввур қилолмайман, деб айтиш, тўғрироғи, шунга ишора қилиб қўйишни зарур деб топди. Лекин у моторни ўчириши биланоқ, яна телефон жиринглади. Бу сафар Арсеннинг телефони чақирмоқда эди. Хўжайин экан. Қаердасан, деб сўради. Туяқ-Жарга ҳоким Жонишбоев келди, деди. Расмийат юзасидан мўътабар чет эллик меҳмонларни ҳоким ҳам кутиб олиши, қутлаши керак экан. Пайсалламай, тез идорага етиб кел, деб талаб қилди хўжайин. Ҳоким билан эрта-лаб Авлиёота аэропортига бориш йўл-йўриғини келишиб олиш керак бўларкан.

Кундалик юмушлар мана шу тарзда уларнинг маф-тункор дунёларига яна бир карра эшик қоқиб кирди. Шошилишга тўғри келди. Доим телефон орқали боғланиб туришга келишишди. Арсен синамоққа шу ернинг ўзида Элеснинг телефон рақамини терди, шу заҳоти телефон овоз берди.

— Ҳурматли Элес Ботировна, — таъкид оҳангида иззат-ҳурмат билан чақирди Арсен, — ташвишга қўйганим учун узр. Бу каминангиз Арсен Саманчин. У сизга қўнғироқ қилмай туролмайди, сизсиз яшолмайди. Лаббай, Элес Ботировна?

Элес Ботировна оҳиста кулиб қўйди.

— Ҳа, ҳурматли, Арсен Саманчин, мен ўзим сизга телефон қилиб тураман. Қўнғироқ қилмагунча тинчимайман. Раҳмат сизга, Муҳаббат Муҳаббатович!

Улар телефонларини ўчиришиб, худди мангуга айрилаётгандек бир-бирларининг кўзларига боқдилар.

— Мен кутаман! — деди хайрлаша туриб Арсен Саманчин.

— Мен ҳам кутаман! — жавоб берди Элес.

Арсен пастга тушиб, чопиб айланиб ўтди-да, Элесга эшикни очиб улгурди, ҳовли ёқасида нйм қоронғуда улар яна юзма-юз туриб қолишди. Шу дамда Арсен энди Элессиз сира ҳам яшай олмаслигини англади.

— Мен ҳеч кетгим келмаяпти, — деди Элес. — Қизларни кўндиришга ҳаракат қиламан.

— Майли, ўзингга қара, Элес. Иложини қилсанг, яхши. Бўлмаса, уч-тўрт кун ҳеч гапмас, ўтади-кетади. Сенсиз бу ердан кетмайман.

— Балки Саратовдан тўғри Бишкекка келсаммикин?

— Вокзалда кутиб оламан. Фақат қўнғироқ қил. Агар ов тез тугаса, бош устига, мабодо чўзилса — яна бир тадориғи бўлар.

— Ҳа, тушунаман.

Улар бир-бирларини суюб, маҳкам қучоқлашиб хайрлашишди.

Арсен Саманчиннинг «Нива»си кўздан йўқолмагунча Элес қўлини силкиб турди. Арсен эса Элеснинг қомати кичрайиб то кўринмай қолгунча, ён ойнадан кўзини узмади.

Арсен анча нарилаб кетгачгина, бирдан ҳаммаси лоп этиб эсига тушди ва бирдан жарга қулагандай бўлди: ҳеч нарсага қарамасдан мўътабар меҳмонлар гаровга олинса, унда аҳвол нима кечади? Буни, ахир

ҳеч кимга оғиз очиб айтиб бўлмайди-ку, ҳатто Элесга ҳам... Айтсанг, кўчки ҳамма ёқни вайрон қилиб ташлайди, «Мерган» фирмасидан ном-нишон ҳам қолмайди. Айтмасанг — ундан ҳам баттар... Нима қилса бўлади?

Арсен Саманчин овчилик идорасига келиб, хўжайиннинг кабинетига кириб бораётганда, қабулхонада ёрдамчилар орасида Тоштанафюн ҳам турганлигини кўрди. У биринчи бўлиб саломлашди:

— Салом, Арсен, етиб келдингми? Юр, хўжайин кутиб қолди. — У ҳеч нарса бўлмагандай Арсенни қўлтиқлаб олди. Эшик олдида сўради:

— Ҳокимнинг исми шарифини биласанми?

— Йўқ. Яхши таниш эмасмиз.

— Кўрчубек Олтаевич. Жонишбоев Кўрчубек Олтаевич. Эслаб қолдингми? Яна бир гапни билиб қўй: ҳоким ўз идораси номидан меҳмонларга совға тайёрлатган: иккита бургут.

— Тушунарли. Сен бу ерда нима қилиб юрибсан?

— Нима қилардим? Мен оддий ҳайдовчи эмасман, муҳим ишлар чиқиб қолганда хўжайин доим мени чақиради.

— Маъқул.

— Элес билан яхши ўйнаб келдингми?

— Сенинг нима ишинг бор?

— Қўйсанг-чи! У яхши қиз, жуда сенбоп.

Шу тариқа кабинетга кириб боришди. Одатга кўра Арсен Саманчин дастлаб ҳоким билан бориб кўришди. У басавлат, тўладан келган, ёши қирқлардан ошиб қолган, костюм кийиб, бўйинбоғ таққан киши экан. Қандайдир анжуманларда бир-икки бор кўришганликларини эслади. Кейин амакиси Бектур оға билан саломлашди. Гапни ҳоким бошлади:

— Сени бу ерда кутиб турган эдик, Арсен. Баъзи бир нарсаларни каллалашиб олишимиз керак.

— Бош устига, Кўрчубек Олтаевич. Менинг асосий ишим — таржима қилиб беришдан иборат. Сўзма-сўз тилмочлик қиламан.

— Биламан-биламан. Таржимонсиз бу ерда иш битмайди. Бироқ биз учун фақат тилмоч эмассан, Арсен. Амакинг Бектурган оға шундай ҳурмат-эътиборли одам. «Черчилл ака!» Фахрлансанг арзийди! Бойакамиз илгари колхоз ишларини ҳам болаган, энди бутун овчилик унинг қўлида. Архарлару барслар измидан чиқмайди. Сен эса матбуотнинг етакчиларидансан! Матбуот хони десак ҳам бўлади.

Бу ҳазилга ҳамма кулди. Кейин обдан жиддий гап кетди. Кўпроқ ҳоким фикр билдирди.

Дастлаб у бургутларни меҳмонларга тортиқ қилиш маросимини қандай ташкил этиш устида маслаҳатлашди (араб бойлари тоғ бургутлари ва лочинларини ҳаддан зиёд яхши кўришади, Узангилаш овчи қушларини ўз юртларига жон-жон деб олиб кетишади). Қушлар тантанали суратда туҳфа этилади: бошига қалпоқ кийдирилган бургут меҳмоннинг чарм қўлқоп кийган қўлига қўлма-қўл тутқазилади, қуш ўткир чангали билан қўноқнинг қўлини яралаб қўймаслиги керак. Масала бургутларни қай йўсинда тақдим этишга бориб тақалди: тақдимни улар Туюқ-Жарга келганларида ўтказган маъқулми ёки овдан кейин юртга қайтаётган чоғларида берган яхшироқми?

Тоштанафгон шоша-пиша ўз фикрини билдирди: меҳмонларни улар учун энг муҳим ишдан, яъни овдан чалғитмайлик, туҳфани эса ҳаммаси тугагандан сўнг жўнаб кетишлари олдидан расм-русумларини қилиб топширса ўринли бўлади. Уни Бектур оға ва бошқалар ҳам қўллашди. Ҳоким Жонишбоев ҳам бу фикрга қўшилди. Бундан дадилланган Тоштанафгоннинг тили ечилди — яъники, туҳфа топшириш маросимини эски одатимиз бўйича ўтказайлик. Маросимда шомонлар қатнашсин. Овчиларнинг расм-одатларини бажо келтиришсин.

— Бизнинг шундай шомонларимиз бор. Овчилик расм-русумларини бошлаб ўрнига қўйишади, қўшиқларини айтиб аласлашади. Уларда нималар дейилганини меҳмонлар билгиси келса, ана унда сен, Арсен инглиз-

часига боплаб ўтириб турасан. Балки олдиндан шомонларнинг айтимларини эшитиб кўрарсан, уларнинг алмойи-алжойи сўзларини афдариш осон эмас.

— Майли, ўйлаб кўраман, — деб гаши келиб жавоб қилди Арсен Саманчин Тоштанафгонга нима бўлганлигини англолмай. «Наҳот фикридан қайтган бўлса? Қандай зўр бўларди-я! Аммо лақиллатаётган бўлса-чи?»

Тоштанафгон эса унинг саросимага тушганини кўриб, баттар чалғитишга зўр берди — Шамолбош лақабли алламбало шомон ҳақида нақл қилишга тушди.

— Бизнинг Туюқ-Жар томонларда, бир шомон бор, Кўрчубек Олтаевич. Бунақаси бошқа ҳеч ерда топилмайди. Бектурган оға, сиз биласиз-ку, Шамолбошни. — Оға кулиб бош қимирлатди. — Арсен, сен ҳам эшитган чиқарсан? Овулда каттадан кичик ҳаммага отнинг қашқасидай маълум. Агар бир очилиб кетса, унга тараф йўқ! Ана унинг аласлашини кўринг! Диқир-диқир рақс тушади, осмонга сапчийди, сакрайди, гўр-гўр қичқиради:

Кўрмайсизми, сиз ахир,
Тоғларнинг қулашини?..
Кўрмайсизми, сиз ахир,
Дарахтлар ағнашини?..
Кўрмайсизми, сиз ахир,
Дарё оқар тескари?
Булар менинг измимда,
Пода қилиб ҳаммангни
Оғилимга ҳайдайман!
Йиқилинг оёғимга,
Йиқилмасанг, инжима!
Шамолбошман — зўр кучим!
Шамолбошман — зўр кучим!

Ҳамма кулиб юборди. Район ҳокими Жонишбоев хушчақчақлик билан деди:

— Сенингча, ўша Шамолбошни меҳмонларга кўрсатсак бўладими?

Аммо Бектурган оға оёғини тираб туриб олди:

— Ҳеч кераги йўқ! Яқин ҳам йўлатма! Шамолбош ҳар хил қилиқлар қилади, қўрқитади, алжирашларини ўгириш керак. Нима дейсан, Арсен, бунақа қаланғи-қасанғи ишларга ҳожат борми?

— Афдариш — қийин эмас. Аммо бургут совға қилиш — тантанали маросим, чалкашиб ўтирмайлик.

Бургут — жиддий, сипо қуш, тўти-мўти бўлса, бошқа эди...

Барча хахолаб кулди. Кейин гап асосий ишга ўтди. Ташқарига қоронғу тушди. Бектур оға сигарасини «Черчиллчасига» тутатиб, район ҳокимига энди негадир «Жаабарс режаси» деб аталган ишни баён қилиб берди. Ҳамма ўзининг иш дафтарига шундай деб ёзди: «Жаабарс режаси». Унда шулар батафсил қайд этилди: аэропортда меҳмонларни кутиб олиш; уларни Туюқ-Жарга кузатиб келиш; жойлаштириш; қўриқчиларга ҳозир йиғилишиб ўтирган кабинетни бериш; эрталабки нонушта ва тоғларга чиқишга ҳозирлик. Тоғларда қўналға манзили тайёрлаб қўйилган — меҳмонларга алоҳида чодирлар ўрнатилган, барча қулайликлар кўзда тутилган ва муҳайё қилинган. Дарага етгунча автомашиналар ҳозирланган, Катардан юк тайёрасининг бортида Америкада ясалган «Хаммер» машинаси ҳам келади ва меҳмонларга хизмат қилади. Кейин автомашиналар ўтолмайдиган тоғ ичкарисига ҳамма отлиқ боради, отлар бари йўлга шай, тақа урилган. Энг охири пиёда юрилади, қоялар, жарлардан яёв ўтилади, лекин энди бу овчиларнинг ўзларига боғлиқ. Район ҳокими билан учрашувда «Жаабарс режаси» бўйича тўланадиган ҳақлар ҳақидаги маълумот ҳамманинг димоғини чоғ қилди. Унда барча харажатлар, жумладан, ёқилғи, отлар ва эгар-жаб-дуқларнинг ижарага олиниши, ҳатто, гулханга қаланадиган ўтин-чўп ҳам назарда тутилган, бу ҳақиқий маънодаги бизнес-режа эди. У туюқ-жарликларга қаттиқ таъсир қилди. Улар ҳам энди бозор асли нималигини англадилар. Ҳар бир қадамнинг пул.

Одамларнинг кайфияти кўтарилди. Район ҳокими қизиқиб, Бектур оғадан сўради:

— Беке оқсоқол, режа яхши ўйланиб тузилибди, лекин «Жаабарс» деган номни қаердан олдингиз?

Сигарасини бурқситиб, Бектур оға жилмайди:

— Жаабарс туғрисида бизда шундай қўшиқ юради, бу ерда уни ҳамма билади. Арсен, сен бир мақолангда буни ёзган эдинг шекилли?

— Шундай, Беке, халқ ижоди ҳақида ёзган эдим.

— Азиз Кўрчубек Олтаевич, ўша қўшиқнинг бари сўзлари эсимда қолган, рухсат берсангиз айтаман:

Учиб борар Жаабарс тоғдан-тоққа,
Ўлжа олиб судрайди ағдан-баққа.
Босиб ўлжа хурсанд бўлиб ириллар
Зўр куч ёғар, узун думи дириллар.
Алай қудрат сизда бўлсин, йигитлар,
Орамиздан чиқсин шундай мардлар, бас.
Қоплонларки, оти бўлғай Жаабарс...

Район ҳокими чапак чалди:

— Ана, қаранг маънони! Жуда қизиқ! Бундан чиқди, оқсоқол Беке, ҳақиқий Жаабарс ўзингиз экансиз, яшанг!

Бектур оға елка сиқди.

— Унчалик эмасдир. Бизнесга келганда, балки юрти-мизда бир нарсалар қилаётгандирмиз. Аммо ҳақиқий Жаабарс ботирлар булар — ёшларимиз. Манави бизнинг Тоштанафгонни олинг, агар қор илвирсларини топиб, ҳайдаб келса, асил ботир Жаабарс шу! Ботир йигит!

— Раҳмат, раҳмат! — деб ғўлдирадди ўзидан мамнун Тоштанафгон.

— Яна битта Жаабарс ботиримиз, бу яна Арсенбой, тил билгич йигитларимиздан, менинг жияним!

— Менинг нимам Жаабарс? Мен бир неча кунга ёлланган таржимонман, холос. Таржимонлар ботир бўлмайдилар, — лутф қилишга уринди Арсен Саманчин.

Кулишди. Хайрихоҳлик ва дўстона самимият илвирс ови арафасида одамларнинг кайфияти анча кўтарилганидан дарак берарди. Саҳнага асосий иштирокчи-

ларнинг чиқишигина кутиларди. Уларга омад кулиб қарайдими, йўқми, бу кейин маълум бўлади, ахир, тақдир нимани раво кўради — ўзи билади, ҳар қалай бу фақат овчиларгагина эмас, ов қилинувчиларга ҳам тўла тааллуқли. Ҳозирча барча ишлар жойида эди.

Район ҳокими Жонишбоев қайтаётиб хурсанд эди. У муътабар меҳмонларни кутиб олиш учун тўғри аэропортга борадиган бўлди. У ерда маҳаллий ҳокимият номидан уларни қутлайди, бургутларни қандай ва қачон топширишни йўл-йўлакай ҳал қилади, ахир, овнинг неча кун давом этиши ҳали маълум эмас, унинг фикри шундай.

— Бунга араб қўноқлар қандай миннатдорлик билдиришади, буни қандай қарши олишади, бу — уларнинг ўз иши, меҳмон ўз оти билан меҳмон-да, — деб одоб билан тушунтирди Бектур оға.

Барчалари ҳокимни кузатиб чиқишди.

— Раҳмат, — деди у хайрлаша туриб. — Чой ичдик, суҳбатлашдик, соат тўққиз бўлиб қолди. Мен борай энди, — деб у соатига қаради. — Вақт тез ўтиб кетди. Қизик суҳбат бўлди. Жуда фойдали маслаҳатларингизни эшитдим. «Жаабарс режаси» ёмон эмас, узоқни кўзлайди. Хўп, хайр, Бектур оқсоқол, аэропортда кўришгунча. Омадларингизни берсин!

Қучоқлашиб, қўл олишиб, хайрлашишди. Юртдошларининг очиқ чехралари Арсен Саманчинни ўзига ром этди. «Бунда бизнеснинг ҳам ўз ўрни бор», деб ўйларди у. Ахир бошқасини бир чеккага қўйиб турганда ҳам, нефть магнатлари бўлмиш ўта бадавлат кишиларнинг саховатига умид боғлашар, шунинг учун ҳокимдан тортиб барчалари бу ишга қайси бир тарзда ўзларини дахлдор қилиб кўрсатишга савқитабийи билан уринишарди.

Лекин бу одатий ҳаётнинг тушунарли бир йўриғи-да. Бироқ Тоштанаффоннинг ўзини тутиши кишини ажаблантирарди. У ўзини шунчалар манфаатдор, фаол ва қадрдон қилиб кўрсатардики, қандай ёвуз фитнани (бу ҳам маълум маънода бозорга дахлдор) амалга ошириш ниятида юргани ҳеч кимнинг хаёлига ҳам

келмасди. Наҳотки унинг виждони уйғонган бўлса? «Илоҳим, яхшилиқ томонга ўзгарган бўлсин-да», — умидворлик билан ўйланди Арсен Саманчин. Бироқ юрагини хавотир тарк этмас, яхши ўзгариш рўй берганини тасдиқловчи бирон ишорани кутар, тўғридан-тўғри савол беришни истар, аммо ҳозирча бунинг иложини қилолмасди. Бунинг устига, Элесдан ташвишланар, унга қўнғироқ қилишни мўлжаллар, лекин бундан бурун, барибир, Тоштанафгон билан гаплашиб олишни зарур деб биларди. Тоштанафгон эса ҳоким ҳамда Бектур оға билан хайр-хўшлашиб, оти бойлоқда турган отхона ёққа юрди. У отни қозикдан бўшатиб, энди эгарга ўтираман деб турганда, Арсен Саманчин ёнига келди.

— Қулоқ сол, — тўхтатди у собиқ синфдошини, — анови ҳарбий шапкангни кийиш масаласи нима бўлди? Уни киясанми?

— Хавотир олма. Ҳаммаси жойида бўлади.

— Жойида бўлади деганинг нима ўзи?

— Айтдим-ку, хавотир олма! Бас! Шошилиб турибман.

Тоштанафгон собиқ синфдошини шундай ажаблантириб жўнаб кетди. Буни қандай тушунса бўлади? Ҳозиргина у тавбасига таянгандай, кўк осмонга тиз чўккандай бўлиб, шунчалар сертавозе ва мулоийм кўринган эди; қаранг, энди унинг гапиргиси ҳам келмайди. Бир чеккаси, уни тушуниш мумкин, миридан сиригача хўб ишлаб чиқилган режасидан қайтиш осон эмас, бу ундан жуда катта матонат талаб қилади, шу боис андак тажанглиги тутиши табиий. Худо хайрини берсин! Эси кириб қолса, ажабмас. Овда, яхшиси, ўзини Жаабарс ботирдай кўрсатсин.

Арсен Саманчиннинг ўзига ҳам осон тутиб бўлмасди, атрофида бўлаётган воқеалар билан муроса қиламан деб, ўзини ғоятда ноқулай сезарди. Ахир, бундай овчилик тадбиркорлиги табиатга қанчалар оғир зиён етказиши ҳақида ҳеч кимса миқ этиб оғиз очмади. Садқайсар дегандай эди ҳамма. Шундай ноёб ва ишлари юришиб

турган бизнес соҳибининг жияни ва яқин қариндоши бўлгани учун Арсеннинг ўзи ҳам тили бойланган, миқ этмай камтарона утирди. Бозор иқтисоди ўзининг кенг ёйилган турларига одамларнинг ўзинигина эмас, уларнинг юракларини ҳам илантириб олади. Боягина Бектурган оға бир воқеани ҳикоя қилиб берди. Кундуз кун қандай иш-юмушлар борлиги билан қизиқиб келган овулдошлар орасида шу ерлик бир қизиқчи ҳам бўлиб, у жуда ғалати фикрни айтган. Унингча, илвирс ови майда арзимаган бир иш экан. Бошқа бир зўрроқ нарсани ўйлаб кўрайлик. Нега тоғлардаги қорларни сотиш мумкин эмас? Нима деб валдираяпсан, эсингни едингми? — деб дашном берган Бектурган оға. Анави афанди эса гапини исботлашга тушиб кетган: ҳозирги дунёда ҳамма нарса сотилади ва сотиб олинади. Тоғларимиздаги қорлар бу — дарёлардаги сувлар. Бутун Марказий Осиё бизнинг тоғларимиздаги мангу қорларга боғлиқ. Ахир, кўкўпар тоғлар бизники, қорлар, музликлар ҳам бизники. Водийларни суғориш, бутун ҳосил етиштириш, аҳолини сув ичиши — осмондан тушмаган ахир! Бари биздан! Шундай экан, бераётган сувимиз учун ҳақ, пул талаб қилайлик. Нега қорамой, газ ва бошқа турли-туман энергия манбалари жуда қиммат баҳоларда сотилади-ю, ва ҳеч кимга шафқат-марҳамат қилинмайди-ю, биз эса ўзимизнинг бебаҳо сувларимизни теп-текинга берамиз, ҳолбуки, сувсиз водийларда ҳаёт тугайди, лекин ҳеч ким бизга раҳмат айтаётгани йўқ? Анов пастдагилар бизни одам ўрнида кўришмайди. Шундай бўлгач, илвирсларнинг кетидан нима қилиб қувиб юрамиз? «Мерган» фирмаси овчилик билангина шуғулланмай, сувимизни ҳам сотиб пулласин, ҳаммамизга фойда бўлади. Ўша қизиқчи, афанди киши мана шундай ғалатиноқ гапларни ёниб-куйиб айтибди. Бир ёқаси, бу ҳам бозор иқтисодининг шарпаси. Ҳей, бола, ўпкангни бос, деб уни тинчителишибди, ахир, сув Худонинг неъматидир, барчага баробар етказган насибаси...

Бу воқеа латифага ўхшайди-ю, аммо замирида замонавий воқеликнинг бозор ўлчовлари ётади...

Шуларни хаёлидан ўтказаркан, Арсен Саманчин пулга ўтирди, лекин моторни ёқмай, Элеснинг телефон рақамини тера бошлади. Унинг телефони банд эди, чамаси, ҳамон дугоналари билан тижорат ишларини гаплашарди. Арсен унинг овозини эшитгиси келди. «Жаабарс режаси» ҳақида ўйларкан, ўша куни ўзи гаплашган кишилар ичида ёлғиз Элесгина барсларни ваҳшийларча овлашга қарши чиққанини эслади. Тўғри, гап мўмай пул ишлаш устида бораётганлиги учун овулдошлари уни сира ёқламасликларини Элеснинг ўзи яхши англади. Шундай бўлса-да, ҳарқалай, бундай ишларга бефарқ қарамайдиган биргина инсон борлигидан Арсен енгил тортгандай бўларди. Арсен қизнинг овозини эшитишни, ўзининг саси ҳам унга етиб боришини истарди. Қўнғироқ қилар, жавоб ололмасди.

Опасининг уйига қайтадиган вақт бўлган, уни кутишарди. Эртага эртaminaн Бектурган оқсоқол билан бирга аэропортга бориш, меҳмонларни кутиб олиш, кейин тоғларга қараб йўлга тушиш, автомобилларда, отларда юриш, сўнг пойи пиёда даралар-ўрлардан ўтиш, қояларга чиқиш, барсларнинг маконларига етиб бориш ва ниҳоят, қўлда милтиқ кўтариб, ваҳший ҳайвонлар изидан тушиш, яъники, ов — овнинг ўзини бошлаб юбориш — юмушлар шундай бир-бири устига қалашган эди. Бектурган оқсоқол буларни жуда яхши тушунар, шунинг учун ҳам, Арсен ишга бош қўшаётганидан хурсанд эди. «Ҳар бир таржимон ҳам тоғларда ўрмалаб юришга қодир эмас, сен эса бунинг пой-ҳавосини олгансан. Уруғимиздаги йигитларнинг бари чапдаст, чайир бўлишган, Худо қўлласин...» Унинг гапида жон бор. Арсен араб қўноқларга тенгдош эди. Улар-ку, албатта, чиниққан алпинистлар, майли, ҳечқиси йўқ, омон бўлсак, кўрамиз...

Шаҳд-шиддат билан бошланган бу воқеалар Элеснинг кечинмалари ва ташвишларида давом этарди. Тижоратчи дугоналарини менсиз бораверинглар, деб қўндиrolмади. Саратовга сафарни ҳам қолдириб бўлмади. Элеснинг фигони чиқар, телефонни ёнидан қўймас, уни тинмай тоққа қўяр, керак пайтида овози

ўчиб, суйганим билан гаплашолмай қоламан, деб хавотир оларди, ахир, эртан қайдасан Саратов, деб йўлга чиқадилар.

Қанча кезди у дунёни! Қанчадан-қанча оғир-оғир юкларни қўлида, елкасида у ёқдан-бу ёққа кўтариб борди! Йўлларда ўлиб кетмаслик учун не-не қийинчиликларни бошдан кечирди. Поездлар, ўтишга рухсат этилган жойларда бож ундирувчилар, ментлар қўлга киритган жиндак даромадини нақ қўлидан юлиб олишарди! Шунга қарамай, ҳеч шу кейинги сафарга оёғи тортмади. Калласига ҳеч ақл бовар қилмайдиган фикрлар келарди — тоғларга, барслар маконига чиқсам дерди, овчилар орасидан ёримни топсам, унга рўй-рост туриб айтсам, сени шунча кутдим, сен билан дунёнинг бир чеккасига боришга ҳам тайёрман, мени олиб кет! Бироқ кўз ўнгидаги воқелик уни дугона-лари олдидаги бурчини ўташга мажбурийят юкларди. Улар ҳаммалари доим тўрт киши бўлиб юришга одатланишган — Зайнаб ва қўшни овуллардан яна икки аёл бирга қатнашарди ўзга юртларга. Фақат шундай бир-бирларини қўллаб-қувватлабгина талончилар зулмидан омонлик топишар, ёлғиз юрган кўп тижоратчилар эса дом-дараксиз йўқолардилар. Бунинг устига, назорат жойларидан ўтиш учун расмий рухсатнома фақат Элесда бўлиб, дугоналари унинг ёрдамчилари ўрнида саналарди. Шу боис бормасликнинг сира иложи йўқ эди.

Ўша кеча Элес мунгланиб йиғлади ва Худодан ўз бахтини кўп кўрмасликни ёлвориб сўради...

Узоқ интизор кутилган қўнғироқ бўлганда, улар яна ўз ширин туйғулари оламига шўнғишганда, Арсен ўз ишларини сўйлаганда ва Элес ҳам ҳозир нималар билан машғуллигини ҳикоя қилиб берганда ва ниҳоят, бир-бирлари билан тез орада кўришишга ваъдалашганда, кўнгиллари андак таскин топгандай бўлди...

* * *

Ўша кеча тоғларда тўлин ой ёғду сочарди. Фариб Жаабарс мусаффо тиниқ осмонда минглаган-милтиллаган юлдузлар қўршаган худди мана шу улкан тўлин

ойга қараб нидо солиб ўқирарди. Ойга ўз дарду ғамидан шикоят қилар, аммо осмон маликаси жавоб бермасди. У қайларгадир бошқа барслар ёнига, тўдаси яқинига кетса бўларди, лекин, не таажжубки, у Узангилаш довони ёқасида худди сеҳрлаб қўйилгандай бошқа ёқларга бош олиб кетолмасди. Атроф-теварақларда мана икки кундан бери яна ўша уч нафар отлиқ одамлар изғиб юргани хомуш Жаабарснинг ғашига тегмасди. Таассуф-таассуф, ҳолбуки улар аини уни, «каладор-думдор» қор қоплонини дурбинларидан таъқиб этиб, тинимсиз кузатиб юришарди...

IX

Бектурган оғанинг «Жаабарс режаси» ишларни ўз пайтида уддалашни батафсил ишлаб чиққан эди. Ташкилотчиларга тан бериш керак, режа ҳақиқатда ҳар томонлама ўйланган, ҳисобланган, шунинг учун ҳам ўртада ҳеч қандай узилиш ва англашилмовчилик йўқ эди. Туюқ-Жар овулида яшовчиларнинг ҳаммаси овни тайёрлаш ва ўтказиш ишларига жалб этилганди. Шу кунларда овулликларнинг барчаси қор қоплонлари овининг муваффақиятли ўтиши ҳамда эртақлардагидай мўмай даромадларнинг ёғилишини интиқона кутарди. Овул ҳаяжонлар ичида яшарди. Ҳаммалари мўғтабар ва муҳтарам зотларга овда омад ёр бўлишини тилашарди. Фақат барсларнинг ўзигина бошларига яқин орада нима савдо тушини билишмасди.

«Мерган» фирмасининг эса барча ишлари аъло даражада эди, кечаю кундуз меҳмонлар билан мулоқотлар Арсен Саманчин воситачилигида олиб бориларди. Арсенсиз шундай самарали алоқа, томонлар ўртасида ўзаро тушунишга эришиб бўлмаслигига Бектур оға ишонч ҳосил қилди ва ҳар икки сўзнинг бирида жиянига миннатдорлик билдириб турди: «Сенга яна бир карра айтиб қўяйки, азиз жияним Арсенбой, сен хорижликлар билан сўйлашганда, улар худди ёмғирдан кейинги гуллардай яшнаб кетишади. Мен буни сўзларингни тушунмасам ҳам уларнинг кўзларидан биламан».

Ҳақиқатда ҳам бу шундай эди. Илк табрикларданоқ ва яна аэропортдан чиқиб йўлда кетаётганларида ҳар турли ҳаётий ва бошқа жиддий мавзуларда суҳбатлашиб боришаркан, араб қўноқлар ва уларнинг ёрдамчилари оққўнгиллик билан бажонидил жавоб беришарди. Ўз навбатида, Арсен Саманчин ҳам кечаю кундуз дам арабча, дам инглизча, дам қирғизча таржима қилишга тўғри келаётгани, бу анча оғир юк эканлигига қарамасдан, қилаётган ишидан ўзига яраша мароқланарди. Аввало, тайёрлов гуруҳининг ва изма-из мўтабар зотларнинг келишлари, уларни кутиб олиш унинг хизматлари туфайли яхши ташкилий ва маданий савияда, ортиқча даҳмазаларсиз ўтди.

Ҳар иккала меҳмон муомалали, замонавий фикрловчи, ўзаро тенгқур, спорт билан шуғулланувчи, юзбетларидан ақл-идрок нишонлари барқ урган ёш йигитлар экан, уларнинг бири Кембриж, иккинчиси — Оксфорд университетини тугатишган экан. Ҳасан қуюқ қора мўйлов қўйган, Мисир эса соқолини ярақлатиб қирдирган эди. Кўринишича, ваҳший ҳайвонлар ови улар учун жасорат кўрсатишга баҳонагина эмас, балки спортнинг фавқулодда мушкул бир тури эди.

Бошламасига мана шу маълумотлару кузатишларнинг ўзи етарли эди. Арсен, ўз навбатида, меҳмонларга мамлакат, бу тоғлар юрти, юксак тоғларнинг иқлими, аҳоли ва унинг одатлари, расм-русумлари ҳақида ҳикоя қилиб берди.

Туюқ-Жарга узун карвон бўлиб келишди. Олдинда ўз жипида Бектурган оқсоқол, ундан кейин «Хаммер»да меҳмонлар ва улар билан бирга таржимон ҳамда ҳамроҳ маслаҳатчи сифатида Арсен Саманчин ва ниҳоят, қўриқчилар, хизматчилар ҳамда телерепортажчилар боришди.

Бутун Туюқ-Жар меҳмонларни қарши олгани кўчага оқиб чиқди. «Хаммер»нинг кўринишидан ақллари шошиб қолган бола-бақра кўча ёқалаб югуришар, улар билан бирга тўда-тўда итлар думларини ликиллайтиб

юпқиллашарди. Бундай машинани улар илгари ҳеч кўрмаган, шундай мўъжиза овуллари кўчасидан ўтаётганига ишонгилари келмасди. Бола-бақрагина эмас, баъзи катталар ҳам ҳайрон бўлиб қолишди: улар миллионерларни кўрамиз деб ўйлашган, келаётганлар эса спорт кийими кийган оддий йигитлар эди.

Кун асрга оғди. Меҳмонлар етиб келиши билан алоҳида ҳозирланган уйларга жойлаштирилди. Бироз ҳордиқ чиқаришгач, кечки зиёфат қилишди, меҳмонларга арақ ҳам пешкаш этилди, аммо улар ичмасликларини айтиб, бу роҳат-фароватни овдан кейинга қолдиришни сўраб лутф қилдилар, Шарқда бебаҳо деб қадрланадиган қор қоплонларининг терилари қўлимизга ўлжа бўлиб кирса, кайфият ундан кейин ярашади, дейишди.

Ўрни келиб қолгани боис Арсен Саманчин араб овчиларига Мангу қайлиқ афсонасини ҳикоя қилиб берди. Ҳикоя қиларкан, беихтиёр тўлиқиб кетди, меҳмонларни ҳам тўлиқтирди, одамзод қавми орасида азал-азалдан йўқолмай келаётган ҳасад ва нафрат боис бахтсизликка учраган куёв ва унинг қаллиғининг бошига тушган кўргуликка меҳмонлар мутаассир бўлиб ачинишди. Куёв йигитнинг моҳир овчи бўлганидан таъсирланишди, қайлиғининг ота-онасига қор қоплонлари терисини ноёб тортиқ қилиб келтиргани учун унга тасанно ўқишди, милтиқ бўлмаган замонларда ваҳший ҳайвонларни овлаш осон бўлмаганлигини айтишди. Қор қоплонлари терисини тортиқ этиш одати ҳозир ҳам сақланганми, деб сўрашди. Қор қоплонларининг териси йўлбарслар ва оддий қоплонлар мўйнасига қараганда ноёброқ саналадими, деб ўсмоқчилашди. Арсен Саманчинга уларнинг мулозамат ва одоб-икром билан суҳбат тутишлари ёқди. Меҳмонлар Арсен Саманчиндан самимият-ла араб мамлакатларида бўлган бўлмаганига қизиқишди, унинг Мисрдан бошқа ерларда бўлмаганини эшитиб, ўз мамлакатларига таклиф этишиб, унга ўз ташрифномаларини тақдим қилишди, сизни иззат-икром билан кутиб оламиз, диёримизни кўрсатамиз, бадавийларнинг қишлоқларига олиб борамиз, дўст-лигимизни мустаҳкамлаймиз, деб дилдорлик кўрсатиш-

ди. Арсен чин дилдан миннатдорлик билдирди. Замон журналисти сифатида у меҳмонларнинг дунёнинг қайноқ мавзулари борасидаги фикр-мулоҳазаларию қарашларини эшитгиси келиб турса-да, ҳўжайин суҳбатларда ижтимоий, сиёсий қабилдаги гапларни уларнинг қўлоғига чертиб юрма, деб қўйгани учун бу масалаларга тўхталмади, меҳмонларнинг кўпроқ овчиликка ўхшаш нарсаларга қизиқишларини эътиборда тутди. Албатта, бу даражадаги муўтабар зотларнинг дунёни тушуниш, билишда ўз нуқтаи назарлари бўлиши, табиий. Бироқ ижтимоий ва сиёсий қарашларга боғлиқ бўлмаган умумжаҳон муаммолари ҳам мавжуд. Мисол учун, табиатни асраш, қўрғаш. Баъзан табиат билан боғлиқ ҳодисалар маълум бир макон доирасида чегаралангандек бўлиб кўринади, ҳолбуки аслида ҳар қандай экологик силжиш охир-оқибатда бутун Ер юзининг табиатига ўз таъсирини ўтказади. Арсен хорижий меҳмонлар билан шундай кўп нарсалар устида гаплашишни жуда хоҳлар, аммо Бектурган оға писанда қилиб айтгандай, «биз учун муҳими бизнес ва меҳмондўстлик — аввало яхши муомала ва одоб-икром». Ҳар ҳолда одоб ва мулозамат доирасидан четга чиқмаган маъқул. Меҳмоннинг димоғи чоғ бўлсин, ўзини бемалол сезсин, баҳри дили очилиб юрсин.

Арсен ҳам шуни истайди. Аммо бадният Тоштанафюн деган заҳарли зирапча юрагига санчилганча тинмай ўзини эслатар ва азоб берарди. Бир Худо инсоф бергандай, ёмон ниятидан қайтиб тинчигандай бўлиб кўринганди... Ўзини эҳтимол атай шундай кўрсаттандир, бироқ...

Уйқуга ётишдан аввал меҳмонлар ташқарига айлангани чиқишди. Уларни тоғларнинг тунги манзаралари маҳлиё қилиб қўйди — ой тўлган, юлдузлар милт-милт жимирлар, осмон тиниқ, мовий-қоронғу — баҳайбат, тумтайган, улўғвор чўзилиб кетган ўркакчи чўққилар.

Ҳасан уларни қўли билан кўрсатиб сўради:

— Жаноб Арсен, ҳов анави тоғларда овчи куёв йигит ов қилган бўлса керак, а?

— Ҳа, ўша ёқларда яшаб, ов қилиб юрган, — жавоб берди Арсен Саманчин.

Мисир ҳам ўз навбатида сўради:

— Мангу қайлиғингиз ҳам ўша ёқларда йиғлаб қидириб юрганми?

— Ҳа, у ҳанузгача ўз куёвини излаб, чақириб, чорлашдан тўхтамайди.

— Шўрлик! — маюс хўрсинди Ҳасан. Мисир эса қизиқ бир гапни айтди:

— Балки у дунёга қандай бўлса, шундай керакдир? Агар тоғ чўққисидан туриб телекамерага ўрқачлар устидан югуриб бораётган ўша қизни суратга олинса, бу дунё кўз ўнгидан рамзий бир маъно касб этиши мумкин.

— Чиройли фикр! — деб маъқуллади Ҳасан. — Мангу қайлиқни вафо ва муҳаббатнинг ўлмас тимсоли каби кўрсатиш керак. У ҳар бир инсонга яқин бўлиб қолади. Ахир, ишқ фожиаси доим ёнимизда. Сиз бунга нима дейсиз, жаноб Арсен?

— Мен анчадан бери «Мангу қайлиқ» операсини орзу қиламан. Агарда иложи бўлсайди... Сизнинг фикрларингиз мени янада илҳомлантириб юборди. Фикримиз бир жойдан чиққанидан жуда хурсандман.

Кутилмаганда «Мангу қайлиқ» гоёси мана шундай яна қалқиб юзага чиқди. Буни овдан сўнг бамайлихотир ва батафсил гаплашадиган бўлдилар.

Кейин хайрлашдилар.

— Хайрли тун!

— Эрталаб кўришгунча.

Арсен опасининг уйига қайтиб, ҳовлида яна бироз айланди. Меҳмонларнинг мулоҳазалари Арсен Сманчинга қаттиқ таъсир қилди. Бундай бўлишини ҳеч кутмаганди. Европача таълим ўзини кўрсатди. Шу билан бирга, ҳайрон ўйланди: улар қандай қилиб олийшон ҳодисалар билан овчилик эҳтиросларини бирга онгларига сиғдиришаркин?

Бироқ ухлаш пайти етган эди.

Ўша тун, ўша соат барча жониворлар тоғу тошларда осуда кеча қўйнида уйқуга ғарқ бўлганди. Фақат Жаабарстгина Узангилаш довонида ўзини қўярга жой тополмас, ойга термулиб ўкирар, панжаларини тишлар, ўзи англамаган ҳолда кўнгли офир бир нарсаларни сезган, хавл олгандай бўларди... Яна олислардан ўша-ўша сас келарди. Уйқуси учган Мангу қайлиқнинг кўзига уйқу келмасди...

Аллаким эса ўша кеча ўзининг ер маликасини соғинарди. Элеснинг ҳоли не кечди? Дутоналари билан Саратов поездига етиб бордимикин? Етолмаган бўлса, унда яна бир кун кутади. Ҳозир поездлар қатнови товсилган. Ҳамма самолётда учсам дейди. Элес тонгда қўнғироқ қилди, шундан бошқа гаплашолмадилар. Бир зум ҳам бўш вақт бўлмади. Яна дарада, дарё бўйида бирга ўтказган дамларини эслади, висол онлари нақадар соз эди, ўша бахтли, фароғатли онлар бот-бот такрорланиши, қайтиб келишини қўмсарди юраги...

Тун ўтди. Тонгда ҳаво айнаиб, осмон тумтайиб олди. Тоғ тизмалари узра аллақайлардан пайдо бўлиб, булутлар югура бошлади. Шамол айланиб, дам у томон, дам бу томондан эсарди. Ҳолбуки, охирги кунлар ҳаво шунчалар фараҳбахш, ёзги сокинлик ҳукм сурардики, бир қарашда доим шундай қоладигандек эди. Дарвоқе, ҳозир ҳам у қадарли хавотирланадиган жойи йўқ эди. Енгил чопаетган булутлар бир зумда пайдо бўлиб, яна кўз очиб юмгунча ғойиб бўлишлари ҳеч гап эмасди. Ҳаводаги бу ўзгаришни ёмғирдан дарак беради, деб бўлмас, чақин, момақалди роқни-ку, кутмаса ҳам бўларди.

Эрта тонгдан иш қайнади. Фақат улгуриш керак. «Мерган» фирмасининг қовозларида қайд этилгандек, «муҳим овчилик» тадбирига дахлдор одамларни олиб чиқиш чораси кўриларди.

Меҳмонлар зирҳди «Хаммер»га ўтиришларидан олдин ногаҳон ҳеч нарса унутилмаганини яна бир карра текшириб чиқди: мерганлар милтиқлари, автомат қуроллар, дурбинлар, баланд овоз таратувчи мегафонлар, юксак баландликда ҳаво етмай қолса тутиладиган асбоблар, ҳаммаси жойида, бадастир эди...

Отда юриладиган манзилгача қийналмай етиб бордилар, соатига қирқ-эллик чақирим тезликда ўттиз чақиримлар чамаси йўл босишди. Борсалар, отлар тайёр турарди. Барча отлар пухта тақаланган, пишиқ эгар урилганди.

Юкларни отларга ортишди. Бектурган отанинг ўзи ишларни кўздан кечириб юрди.

Араблар анча пухта чавандозлардан экан. Тоғларда отлиқ юриш — текис ипподромларда жилов қўйиш эмас. Тоғда отда бораётган чавандоз доим эгарда мувозанатни сақлайди, тик қияликларда дам ўнгдан, дам сўлдан тупроқ шувиллаб, тошу шағал шарақлаб тўкиларкан, отнинг одимларини сергак бошқаради.

Орқама-орқа бўлиб боришарди. Шу ерлик чўпон олдинда йўл бошлаб қадамларди, унинг ортида Бектур ота, кейин — меҳмонлар ва улар билан изма-из Арсен Саманчин. Ҳозирча бемалол гаплашиб кетдилар, лекин ҳар бир одамда ораларида масофа узоқлашганда алоқани йўқотмай гаплашиш учун мегафонлар ҳам бор эди. Қўриқчилар билан хизматчилар биров орқароқда келишарди.

Тоғлар тобора тик юксала борар, ҳайбатли қоялар ўткир қирралари билан ваҳимали осилиб турар, ёнбағирларнинг нишаб қияликлари майда шағал тошлар билан қопланган, от туёғи тегиши ҳамон шалдираб тўкилар, юриш қийинлашар, аммо отлар ҳали юқорилаб боришарди.

Энди юксак тоғларнинг жониворлари у ёқ-бу ёқда кўзга ташлана бошлади, теварак-атрофдан бир неча маротаба така ва архарларнинг ҳуркак тўдалари югуришиб ўтдилар. Ваҳший ҳайвонларнинг азалий қурбонлари бўлмиш шу қўштуёқли жониворлар ўз эҳтиёжлари билан қайларгадир йўл олишарди. Уларни дурбиндан

томоша қилишаркан, чаққон, учқур, нафис ҳаракатларига қойил қолишарди. Ҳасан отини тин олиш учун тўхтатди ва андак харсиллаганча сўз қотди:

— Дўстларим, сизга қандай билмадим-у, лекин менга шундай туюляптики, агарда мана шу гўзал оҳулар бир ерга ййғилишиб, ҳаммалари бошқа ўлкаларга кетиб қолишса, илвирслар оч қолиб, бир-бирларини ражиб ташлашарди, шундай эмасми?

— Бунга ақллари етмайди! — деди кулиб Мисир. — Бўлмаса, қочиб кетишарди.

— Балки, аксинча, табиатнинг ўзи шундай оқил яратилган бўлса-чи? — деб гап қўшди Арсен Саманчин.

Меҳмон овчилар табассум қилишди.

— Рост! Табиатнинг донишмандлигига қойил қолиш керак!

— Барсларнинг омади — бизнинг ҳам омадимиз! Шундай эмасми?

Уларнинг шундай бир-бирларига ҳазил-мутойиба тариқасида мурожаат қилиб сўзлашиб боришлари ўрталарида беихтиёр самимий муносабатлар ўрнатилишига хизмат қилар, бу эса айни муддао эди. Арсен Саманчин меҳмонлар ўзларини иложи борича эркин сезишларини истар, улар бу ёқларга фақат ов деб келишмаган-ку, ахир. Бундай ҳолларда одамларнинг ўзаро муносабатлари жуда муҳим ўрин тутати.

— Ҳурматли меҳмонлар, — деб мурожаат этди Арсен овчиларга, — овчилик фирмамизнинг бошлиғи Бектурган оға сизларга унинг сўзларини етказишимни сўраяпти. Ҳованов қоя орқасида дам оламиз. У ерда чодирлар қурилган. Кейин ўша ерда отларни қолдириб, уёғига пиёда кетамиз.

— Биз тайёرمىз.

— Шикор ўз номи билан шикор-да...

Кун тиккага келган. Балли Бектурган оқсоқолгаки, бир оз чарчоқни ёзишга шароит туғдирди, чодирларда ўтириб қимиз ичилди. Тоғлар баландлиги ўзини кўрсатарди — нафас олиш қийинлашиб борарди. Сафар халталарни саранжомлаб, қурол-яроқларни елкаларига осишди, мегафонлар ва бошқа асбоб-анжомларни қўлга олишди.

Меҳмонлар оғир йўлни босиб ўтиб, чодирларга дам олгани жойлашишгач, Арсен қулай вақтдан фойдаланиб, ёлғиз қолди. Бектур оқсоқол иккита ёрдамчиси қўлтиқлаганча отидан тушди, у соқолини тутамлаб хансирар, шу ҳолда меҳмонларни ва уларнинг ҳамроҳларини огоҳлантирди, биров кутишга тўғри келади, овни дарҳол бошлаб юборишнинг иложи йўқ, чунки ҳали ваҳший ҳайвонларни ҳайдаб келувчилардан дарак бўлмади. Меҳмонлар бу хабарни хотиржам эшитишди.

Альпинистлар ва геологларнинг айтишларича, мана шундай тоғ баландликларида юракда бир ўзгариш рўй беради, у янгидан қувватга киргандай бўлади, кайфият бошқача тус олади, атроф дунё бошқача таъсир қилади. Тоғларда одам яхшироқ, тиниқроқ фикрлайди. Кўп ибодатхоналар, калисоларнинг баланд тоғларда жойлашгани бежиз эмас, турли динларга мансуб бу саждагоҳларда турли-туман рақсу самога тушиб, талқину вирди забон қилиб Худога яқинлашиш орзусида бўладилар. Айтишларича, водийлар, пасттекисликларга қараганда, тоғларда одам кенг, эркин, эҳтиросли фикр юритаркан. Юксак тоғлар фавқулодда нурафшон. Бошинг баногоҳ худди осмоннинг ўзига тегиб турганга ўхшайди, узатсанг қулоч ёзиб, қўлинг нақ булутларни қучади, манави азамат қоялар еру заминга қудратли илдизлари билан туташиб, теран кириб кетган, манави шаффоф тоза музликлар, манави мангу оппоқ қорлар шундоққина қўл остингда, беҳад тиниқ зумрад сув жилғалар ҳосил қилиб, офтоб нурларида ярақлайди, мовий-мовий товланади, ҳаво ҳам тўқ мовий-зангори, уни шимириб тўймайсан, кўксингга қандай кириб, қандай чиқаётганини аниқ сезиб турасан, бамисоли ҳозиргина чўнг штангани азот кўтаргандай.

Балки табиатнинг ўзи шундай қурилганми, балки юксак тоғлар қўйнида инсон руҳиятида ўзгача бир ҳол юз берадими, бунда ўй-хаёллар ҳам, туйғулару ҳиссиётлар ҳам, бари қорли юксак чўққиларга ҳамда тоғларнинг забткор, учқур шамолларига монанд. Ўша

сонияда Арсен Саманчин худди мана шундай ҳолатни бошидан кечирарди. Бошқа барча ташвишлардан холи қолиб, ўз дарду дунёсига ўзи шўнғиб кетиб, худди бошқа бир оламларда юргандай сезарди ўзини. Ўша дақиқаларда унинг хаёли бу ерда, чодирда эмас, аллақайларда, олис чўлларда кезарди. Недурки, у шу тобда қулоқни батанг қилувчи узундан-узоқ паровоз чинқириғи, йўловчи поезднинг бир маромдаги босинқи гулдураган товушларини эшитар, вагонлар билан ёнма-ён елиб-югурар, шитоб ўтаётган ойналарга аланглар ва: «Элес! Ҳой, ҳой, Элес, бу мен, менман, мен сени севаман! Сен менинг гўзалимсан! Сен Саратовга борасан, мен эса тоғлардаман, аммо доим сен билан биргаман. Сенсиз менга ҳаёт йўқ!» — деб тинмай қичқирарди. Талабалик йилларида шу йўллардан ҳамиша Саратовга ўтар, ундан Московга қатнарди, у Волга бўйидаги Саратовни яхши кўрарди! Қозоқлар Саритов дейдилар. Ҳозир Элес ўша ёққа кетяпти, у хаёлан қиздан илакишиб кетиб сени йўлдан қолдирганим учун мени кечир, деб узрхоҳлик қиларди. Аммо у энди ҳақиқатан шу қизсиз яшолмагай. Шу боис телба бир алфозда муҳаббатининг қисқа достонини дам-бадам хаёлида жонлантирар, тасаввуридаги воқеаларга шу қадар чуқур шўнғиб кетардики, рўёлар, хулёлар худди шундоқ кўз ўнгиде рўй бераётгандек туюларди.

Арсеннинг яқин атрофида ҳеч зот унинг қалбида нималар бўлаётганини билмас, хаёлига келтирмасди. Фақат Элесгина уни тинглар ва эшитарди, у тамбурда вагоннинг ланг очик эшигидан осилиб турар, бир қўли билан дастакни маҳкам ушлаб олган, иккинчи қўлини кенг ёзиб, Арсен томонга узатарди.

— Арсен! Арсен! Сени эшитяпман, кўряпман сени, севаман сени! Етиб ол, сакра, мен сени тутиб оламан!

Хаёлларнинг эркин эпкинларида не рўёлар урчимайди! У кутаётган поездга етиб олиш учун ўзини отди. Нима дейсиз ахир, ана, етиб ҳам олди. Нега десангиз, севишганлар икков буни жон-дилдан хоҳлашарди, зеро муҳаббат эҳтироси самовий қудратга эга, унга мангулик

ва ўлмаслик тобе, зотан, у уруғ-қаёшни давом эттириш учун буюк чорловдир.

Унинг қўлини толе тутиб, югурди ва вагонга етиб олди, Элес унинг қўлидан тутди ва у зинага бир сакраб чиқди. Улар ҳамма нарсани унутиб қучоқлашдилар...

— Юр, юр, гаплашайлик, — деди Арсен Саманчин харс-харс нафас олиб. — Сенга айтар сўзларим шунчалар кўпки...

— Вой, шошмасанг-чи... Нафасингни ростла, дамингни ол...

— Вақт зиқ. Овга чиқишимиз керак. Манави менинг қўлэзмам...

— Қўлэзма? Нима деяпсан, Арсен? Вой, шу қўлэзмани деб поезд орқасидан чопдингми ҳали?

— Сенга айтадиган гапим бор. Юр.

Улар купеда рўпарама-рўпара ўтиришди. Арсен Саманчин Элесга шуларни сўзлаб берди:

— Бу қўлэзма, Элес, менинг Саратовда ёзган ҳикоям. Йўлда ўқирсан. Иккинчи жаҳон уруши даврида бўлиб ўтган воқеалардан. У замонларда сен билан биз ҳали дунёга келмаган эдик. Ота-оналаримиз ялангоёқ ҳакалак отиб юрган ўсмир болалар эди. Шунча йиллар ўтди. Янги аср кирди. Бу воқеани ўша ўтган йилларнинг соғинчи деса ҳам бўлади. У бизга ҳеч қачон унутмаслик керак бўлган нарсаларни эслатиб туради. Барча урушлар бу — ўзаро қирғинлар, одамларнинг бир-бирларини ўлдиришларидан бошқа нарса эмас. Мангу сукунат дунёсига йўл оларкан, ҳар бир ўлдирилмиш тирик жонким бўлмасин, генералми, ё оддий аскар — пушаймон бўлиши турган гап. Мен ўша ачинарли йиллар ҳақида «Ўлдир — ўлдирма» деган ҳасратли бир ҳикоя ёзганман. Ҳозирги кунларда одам ўлдириш сигаретни чекиб улоқтиришдай осон бўлиб қолди. Ўнгдан ҳам отадилар, сўлдан ҳам, мен ўзим ҳам шу балога гирифтор бўлай дедим. Бу ҳикоя қуруқ бир ўйин эмас, жинойий воқеалар ҳам чизимча қилиб чизилмаган. Ўзимни шу ҳикояни қўлимда кўтариб уммон қаъридан

юзага сузиб чиққандай сезаман, кейин миллион-мил-
лион ўлганлар ва ўлдирганлар кўмилган қабристонга
бориб, уни уларга ва ўзимга ўқиб бергандайман. Элес,
сени ўзимнинг тўқайзорларимга бошлаб кираётганим
учун мени кечир, лекин сен мутахассис кутубхоначисан,
ниманинг қандайлигини сен жуда ҳам яхши тушунасан,
менинг пароканда фикр-хаёлларимни яхши англайсан,
мен бунни ғоятда қадрлайман. Бошингни қимирлатиб
гапимни тасдиқлаётганинг учун ҳам раҳмат, Элес. Ўтган
қишда мен тўғри Бойқўнғирга, космодромга бордим
поездга ўтириб, менга самодан туриб «узоқ муддатли
хизмат»даги космонавт Солижон қўнғироқ қилди. У
билан дўстлашиб қолганмиз. Мен ўшанда бир инсон
ҳақида рисола ёзмоқчи бўлиб юардим. У ҳар бир
одамнинг самода яшаши учун қулай муҳит яратишни
кўзлайди. Бу ҳозирча хомхаёл, албатта. Лекин бир
кунмас-бир кун одамзод, албатта, бунга эришади. Мен
яна хаёлпарастлик қилаётибман. Кечир. Шу десанг,
ўтган қиш мени соғинч яна йўлга бошлади, темир йўлда
юрмаганимга ҳам талай вақтлар бўлган эди, йўлда
талабалик йилларимни эслаб кетдим. Бойқўнғирдан
Саратов орқали Московга жўнадим. Ойна олдидан
кетгим келмасди. Лип-лип ўтаётган манзараларни тўйиб
томоша қилардим. Мен шундай юришни, тинмай
томоша қилишни яхши кўраман. Нима қилай, шундай
кўнгли бўш одамман. Шунда ўтмиш денгизга айланиб,
унинг аёвсиз долғалари юрагим қирғоқларига келиб
урилаверди. Шу пайтгача булар мени тарк этмай ичим-
да яшаб юрган ва ўз вақти-соатини кутган экан, мана
энди юрагимга ёпирилиб кириб келди. Бу темир йўл-
ларда, ўша-ўша поездларда нималар бўлган эди-ю, энди
нималар бўляпти, улар ўша-ўша жойлардан ўтади,
Қозоғистон чўлларида юриб, Саратовга етади, ундан
Московга боради. «Хўш, нима бўляпти ўзи асти?» —
деб фиғоним бошимга чиқарди. Йўл ўша, борар-келар
поездлар ҳам ўша, ҳаракат йўналиши ҳам ўзгармаган:
Ғарб — Шарқ. Аммо бу ерларда одамларга нима бўлди,
инсон тақдирлари қандай ўзгаришлар, эврилишларни

бошдан кечирмоқда? Худди самодан олинган фильми кўргандай, яқин йилларнинг воқеалари кўз ўнгимдан бирма-бир ўтди: Орол денгизини хароб қилишди, юрак дод дейди, аммо бу орада Бойқўнғирни қайта яхшилаб қуришди... Орада қанча-қанчалаб воқеалар қалашиб ётибди! Ўшанда мен ёзишга аҳд қилдим. Бу воқеани бундан узоқ йиллар бурун эшитгандим. Уни менга уруш ногирони Сергей Николаевич йўлда ҳикоя қилиб берганди, у жарима қисмида хизмат қилган бир одам эди. Ҳикояда у ёшгина йигитча Сергей. Мен унда талаба эдим, мендан ёши улуғ ҳамроҳимга жуда иззат-ҳурмат билан қараганман, худди ўз бобомдек кўрганман. Мен яна гапни чўзиб юбордим, вақт эса тифиз. Сергей Николаевич бизнинг вагонга Саратовда ўтирди, бу ердан Московгача икки кун йўл юрилади. Ҳикояси ҳам жуда узоққа чўзилди. Москвада уни касалхонагача кузатиб қўйдим. Лекин «Ўлдир — ўлдирма»ни орадан ўн йил ўтгандан кейингина ёзиш ниятига тушдим. Сергей Николаевич, яъни Сергей бу пайтга келиб омонатини топширган эди, суриштириб билдим. Чин юракдан ачиндим. Қоғозга туширганимдан кейин, тўғрироғи, Сергей Николаевич менга айтиб берганларини бир бошдан ёзиб, баён қилиб чиққач, бу нарсани жанг майдонларида қолган қабристонларда ўқиш кераклигини тушундим. Биласанми, Элес, сенинг ҳам бу воқеага қандайдир маънода дахлинг бор. Ҳайрон бўляпсанми? Гап шундаки, сен ҳам, мен ҳам ва манави тарих ҳам, бари Шарқ билан Фарбни боғлаб турган битта йўлда, Саратовдан Москвага ўтган йўлда бўлиб ўтади. Сергей шу йўлдан урушга кетди, мен доим Россиянинг буюк шаҳарлари Москва ва Ленинградга ўқишга қатнаганман, сен эса тижорат ишларинг билан шу йўлда, шу поездда юрасан ва бизни, ҳаммамизни бир нарса боғлаб туради... Оҳ, тўхтат, тўхтат мени, Элес.

Вақт қолмади! Лекин сенга тушунтирмоқчи эдим, шунинг учун орқандан қувиб етишга уриндим. Кейинроқ айтсам ҳам бўлаверарди, чамаси, бошқа сафар бафуржа ҳикоя қила қолсам, балки айти муддао бўлар-

ди, лекин афсус, кутолмайман — бу сен билан учрашиб қолганимиз билан боғлиқ, Элес. Бошдаёқ айтиб қўяй: сен мени қутқардинг, Элес. Менга нима бўлаётганидан беҳабар ҳолда сен менинг жонимни омон сақладинг. Шу йилнинг кўкламида мен «Ўлдир — ўлдирма» ҳикоясини босиб чиқармоқчи эдим. Мен урушнинг азалий табиати, инсоннинг азалий феъл-атвори тўғрисида ўз сўзим, билганларимни баён қилиб ўтмоқчи эдим. Ҳар қандай уруш одам боласининг иши ва ҳар қандай уруш шу оддий азал ҳақиқатни англаган ҳар бир одам учун адоқсиз фожиа... Мен ҳикоямда худди мана шу нарсани айтмоқчи бўлдим, лекин кейин ҳаётимда бир воқеа рўй бердики, менинг ўзим ҳам худди мана шу кунларда шафқатсиз ва ёвуз бир қотилликка қўл урмоқчи бўлдим. Бу сон-саноқсиз одамқушликлар ичида навбатдагисигина бўлиб қолмай, шундай ҳикояни ёзган муаллиф томонидан йўл қўйилмиш ақл бовар қилмас куфроналик эди, ўз ёзганларида бир нарсаларни айтиб, амалда бутунлай бошқа ишларни қилувчилар — булар бориб турган мунофиқлар... Шунинг учун виждон азобига дучор бўлмай деб, «Ўлдир — ўлдирма»нинг қўлёзмасини бир чеккага яшириб қўймиш эдим. Энди юзим шамгин. Қотиллик қилсам, мен ўз аъмолимни рад этган, инкор айлаган бўлардим. Тасанно! Толе раҳм қилди — Элес, сен мени одамқушлик ниятидан қайтардинг, бизнинг муҳаббатимиз мен учун башорат бўлди. Мен яна эркинман, ўз-ўзимнинг олдимда юзим ёруғ, мана шу ёруғликни менга сен келтирдинг. Кеча ўч олишни адолатли ҳисоблаган ва унга мубтало бўлгандим. Бутун бундай разолатта ҳеч қачон қўл урмаслигимни яхши биламан.

Улгурганимча шуларнинг борини сенга сўзлаб бермоқчи эдим. Яна бир гап: мендаги катта ўзгариш сен билан учрашганимиздан кейин бошланди. Анча ўйланиб қолдим: гоҳида бизга маънавий мулоқот, юракда йиғилиб қолган нарсаларни маҳрамона баён қилиш нечоғлиқ етишмайди, мен «Ўлдир — ўлдирма»да шундай дил изҳорига интилганман. Навқирон йигитча Сергейнинг қалб изҳорини кундалик югур-югурлардан фориг

бўлиб, осудалик ва сукунат бағрида ўқиш керак, ҳаётлик палласида билиш ҳар доим ҳам муяссар бўлавермайдиган нарсаларни ўлганлар руҳи билсин, эшитсин, ишонч ҳосил қилсин. Ундан ҳам ортиқ, ҳар бир одамнинг ўз муқаддас дуоси бўлсин. Мен айтар дуолар — шу ҳикоя ичида. Агар у сенга дилсўз бўлиб туюлса, кел, бирга муножат қилайлик, сезгимиз сезгилар билан унсият топгай. Муҳаббатнинг бундан ортиқ нимаси бор... Мен чўнтак дафтаримга ёзиб қўйдим — биринчи мутолаалар Москов остонасидаги машҳур Воложа лам қабристони ҳамда Брест қалъасида, сўнг бошқа шу каби кўп ерларда, жумладан, Европа зиёратгоҳларида ўтсин... Мен шуни жуда-жуда хоҳлардим.

Элес, мени кечир, кўп гапириб юбордим, лекин сурур лаҳзаларигина қисқадир, севги эса азалу абад чорлови қошида икковлон етиши мумкин бўлган ноёб кашфу асрордир. Мен ҳозир тоғлар қўйнидаман, лекин шундоқ бўлиши билан бирга, бир купеда юзма-юз ўтиргандек сен билан дилдан сўзлашаётирман. Булар хаёл ўйинлари, албатта. Мана, бизнинг турар манзилимизга отлиқ чавандоз дўпир-дўпир йўртиб келаётир, ҳойнаҳой, Тоштанафғоннинг йигитларидан бўлса керак... Нима ҳам қилдик, ишга киришамиз. Кўришгунча, Элес, кўришгунча, яхши қол...

От минган чавандоз ҳайдовчилардан бири Пахмоқ экан. У тўзғиган пахмоқ сочларини силкита-силкита меҳмонлар билан омонлашди, сўнг оқсоқол Бектур оғага қараб деди: уни Тоштанафғон жўнатибди, қор қоплонларининг изидан тушилганлигини маълум қилибди, икки жуфт қоплонни дурбин билан кўрса бўлади, яна бир йирик «каладор-думдор» қоплон назардан қочирмай кузатиб келинмоқда, уни керакли жойгача қувиб келтириш мумкин. Тоштанафғон яна бир нарсани қаттиқ илтимос қилибди: таржимон Арсен аввалига унинг олдида бориши зарур экан, ўзини тўқайга уриб яширинган улкан барсни керакли нуқтадан туриб қандай отишни тушунтириб берар экан. Бунини сўз билан тушунтириш қийинмиш, ўзи келиб жойни кўрсин,

кейин овчи меҳмонларга мўлжал олишни кўрсатсин. Бектур оқсоқол бунга рози бўлди.

— Менга қара, Арсен, сен ҳозир меҳмонларга ов бошланмасдан аввал ҳайдовчилар билан учрашаман, деб тушунтириб қўй. Ҳайвон тўқол ва маккор, ҳужум қилиб, кейин тўқайга кириб кетиши мумкин. Майли, қаерда қандай пойлоқда туришни сенга кўрсатишсин.

Овчилар бажонидил кутишга рози бўлишди.

Пахмоқ йўл бошлади, Арсен Саманчин отга миниб унинг ортидан тушди. Ҳар томондан қалин буталар ўралган улкан қоятошлар орасидан ўтиб бориш жуда мушкул эди, қийналиб-қийналиб қоялар орасидаги очиқ жойга чиқишди. Юксақда аллақандай қушлар тўдаси чарх урарди. Қулоқни шанғиллатадиган сукунат. Пахмоқ қўлига мегафонни олиб, қичқирди:

— Тоштанафрон, биз келдик! Эшитяпсанми? Биз шу ерга етиб келдик!

Мегафондан жавоб келди:

— Мен ҳам шу ердаман! Ҳозир бораман!

Арсен нафас ростлаш учун отдан тушмоқчи эди, аммо Пахмоқ тўхтатди:

— Ўтириб тур, тушма. Ана Тош келяпти.

Ён тарафдаги қуюқ бутазор орасидан от минган, бўйнига мегафон, елкасига автомат осган Тоштанафрон чиқиб келди — о, даҳшат! — у бошига қизил ҳошияли ҳарбий шапкасини бостириб кийган эди! Арсен донг қотди. Тоштанафрон эса шапкасини сал кўтариб қўйиб сўз қотди:

— Кўзингни олайтирма! Ҳаммамиз шай! Бешовлон ҳозир, автоматлар тахт! Ё қўлга йигирма миллионни нақд беришади, ё ҳамма асфаласофилинга кетади! Ҳеч ким омон қолмайди! Ҳеч зотни аяб ўтирмаймиз. Нега индамайсан?

— Нима дей? — зўрға овози чиқди Арсен Саманчининг. — Сен ваъда қилган эдинг-ку, ташвишланма, ҳаммаси жойида бўлади деб.

— Жойида бўлгани шу. Ишга ўтайлик. Анави ёққа қара. Ўша Молотош ёри шу. Сенга айтган эдим. У

ерга миналар кўмилган. Бойваччаларни шу ерга ҳайдаб келамиз. Уларга менинг ҳар бир сўзимни инглизчалаб айтиб турасан. Глобаллашув барчага баробар. Бойликлар фақат бизга тегишли, деб хомтама бўлишмасин. Биз ўз ҳаққимиз — улушимизни оламиз. Кўрдингми, манави ердан ғорга кирилади, отдан туш, ичига кир. Ўтирадиган жой кўп, гаровга олинганлар роппа-роса бир кеча-кундуз шу ерда бўлишади. Тўлов бўлмаса — раҳм-шафқат қилинмайди. Нега индамайсан? Тилингни ютиб юбордингми? Мен сени огоҳлантирганман. Сен, нима мени ҳолвадай эриб кетишимни кутувдингми? Ол-а! Хўп, нега индамайсан? Сендан сўраяпман, менинг буйруғимни дарров бажарасанми, йўқми?!

Арсен Саманчин пастга тушмоқчи бўлиб туриб, яна оёғини узангига тиради. Тоштанаффон унга ўдағайлади:

— Тур жойингда! Гапимни яхшилаб эшит — сен аввал уларни бу ерга олиб келасан, биз уларнинг қуролларини тортиб оламиз, ғорга ҳайдаб кирамиз. Гап қаттиқ эркакча бўлади. Автоматларни қаншарларига тираб қўямиз. Менинг буйруғим билан уларга йўлдош телефонларидан Дубайгами, Амирликларгами, қаерга бўлса ҳам, банкларига қўнғироқ қилдирасан. Зудлик билан бизга самолётда пул тўловини ўтказишади. Ултиматумнинг ҳар сўзи мияларида муҳрлансин! Улар нима десалар, дарҳол менга афдарасан. Билдингми? Акс ҳолда, биз сени банди қиламиз. Уларни ҳам, сени ҳам йўқотамиз!

— Кўп шошилма, — деди ниҳоят тили калимага келиб Арсен Саманчин қутурган кимсани инсофга чақириш бефойдалигини англаб. — Сенинг қароринг шундай бўлса, билиб қўй: агар бир томчи қон тўкилса, ўзингдан кўр, мени кейин ҳеч нарса тўхтатолмайди!

— Дўқ қилма бизга! Мен ҳам қон тўкилишини истайман. Йигирма миллион келади, кейин булар кетади. Тирик! Бу менинг сўзим! Бўлди, бажар! Йигирма дақиқа вақт бераман! Тамом-вассалом! Уларни ҳайдовчилар олдига борамиз, деб бу ерга бошлаб кел. Сал чакки

қадам қўйсанг, тикка отамиз! Ҳеч нарса йўқотмаймиз! Эсингда тут: сен билан бирга ўша иккала меҳмон келади барс отгани. Уларга барс шу ерга ҳайдаб келинган, деб айт, яна бир қанчасини кўз остига олиб қўйганмиз, улар — кейинроқ овланади. Қолган барча одамлар ўша ернинг ўзида кутишсин. Билдингми? Тез бор энди!

— Ҳозир, — ноаниқ ғўнғиллади Арсен Саманчин Тоштанафғоннинг шапкасига кўз қирини ташлаб, ғўё у собиқ синфдошининг бошида бўлмаса, ҳаммаси бошқача бўладигандай оғир хўрсинди, индамай отга минди-да, ҳозиргина ўзи келган томонга йўл олди.

Атроф ўлик сукунатга чўкди. Қадди дол бўлган, эгарга мукка чўккан Арсен Саманчин ғорга қўноқ овчиларни бошлаб келиш учун орқасига боқмай кетиб борарди. Уларни асоратга топширади, ўзи ҳам асоратга тушади. Пастга оқиб кетаётган жилғаларнинг шалдираши эшитиларди. Қандайдир қушлар боши тепасидан шувиллаб учиб ўтишди. Чодирлар ясалган манзилга қараб от эҳтиётлик билан тош уюмларини босиб борарди. У ерга етишга оз қолганда, Арсен қоя ортидаги бутазорда жировни шахд тортиб отни тўхтатди, узангига оёқ тираб, қаддини кўтариб атрофга назар солди. Ўнг елкасидаги мегафонни қўлига олди, эгар қуймучига «калаш» автоматини қўйди, афтидан, нимадир қилмоқчи бўлиб ҳозирланди. Бир неча сониядан сўнг тоғлар узра мегафондан кучайиб чиққан Арсен Саманчиннинг шиддаткор саси янгради. У инглиз, рус ва қирғиз тилларида қаҳр ва шиддат тўла овози билан қичқирарди:

— Эшитинглар, эшитинглар! Буйруқ! Хориждан келган овчилар! — Мегафон унинг овозини бир неча бор кучайтириб, тоғлар узра янградиб ёярди. — Сизга минг лаънат! Қоплонлардан қўлингни торт! Дарҳол бу ердан кетинглар! Ҳайвонларни қиришга йўл қўймаймиз! Ҳей, ҳей! Дубайга жўна, Қувайтга кет! Муқаддас тоғларни оёғости қилма! Туёқларингни шиқиллат! Тез даф бўлинглар! Акс ҳолда ўлдириласиз! Ҳаммангизни отиб ташлайман! — У ўз сўзларини автоматдан осмонга қасир-

қусур ўқ узиб тасдиқлади. Тоғлар гулдиради. Қай бир чўққидан тош ёғилди. Шу заҳоти ҳар томондан тариллаб ўқлар отила бошлади. Тартибсиз тасир-тусурлар шовқинидан Арсеннинг оти қаттиқ ҳуркди. От кучли юлқинди ва шу заҳоти ўқ тегиб ерга қулади. Арсен Саманчин от лоши тагидан оёқларини қайириб базўр ўзини қутқарди. Отишма зўрайди. Ҳаммалари — Тоштанафгонлар ҳам, меҳмонларнинг қўриқчилари ҳам, Бектур оқсоқолнинг одамлари ҳам худди эсларини еб қўйгандай қуроллардан ўқ бўшатардилар. Мана шу аросат туполонда меҳмонлар дарҳол отларга миниб, тезлик билан орқага қайтдилар. Лекин Арсен энди бундан беҳабар эди.

Ўқ еб ўлган от ёнида гўжанак бўлиб ётаркан, Арсен бир йўла бир қанча жойидан яраланганини сизди. Елкалари, кўкраги, қовурғалари чидаб бўлмас даражада оғрирди. У жони борича қияликка қулаб кетмаслик учун ўзини базўр четга тортди, шунда унинг рўпарасида қора қонга беланган баҳайбат барс сакраганини илғади. Бу Жаабарс эди. У ер бағирлаб судралди, қаттиқ ирилади, ўзини шатирлаб нарига олди. Арсеннинг боши узра офтоб чайқаларди, тоғлар зириллаб қимирлар, шамол томоқни бўғиб нафас олдирмасди. У мегафон билан автоматни улоқтирди-да, ярадор ҳайвон ғойиб бўлган томонга судралди. У атрофда нима бўлаётганини кўрмас ва эшитмасди; қутуриб кетган Тоштанафгон тинмай бақирар, шалоқ сўкинарди: «Аблаҳ! Сотқин! Тил тортмай ўлгур! Кўролмадинг бизни!» Бектурган оқсоқол эса ўзини таппа ерга ташлаб, соқолини юлиб бўкирарди: «Уят! Шармандалик! Аждодларнинг қарғишига учрагур, мохов!» Тирақайлаб қочиб бораётган араб овчилари нима деб қичқиришарди — бу бир Худога аён.

Аста-секин қасир-қусур отишма пасайиб, сўнг тинди, кўп ўтмай бақир-чақирлар ҳам эшитилмай қолди.

Ҳайвонлар ва одамларнинг бошларига бир зум ичида нималар солганини Арсен Саманчиннинг ўзи билсайди... Аммо энди унинг бу билан иши йўқ. Олган жароҳатлари оғир эди, у буни сезиб турарди. Айниқса,

кўкраги эзилиб оғир, бутун энгил-боши жиққа қонга ботганди. У узоққа бормаслигини ҳис қилар, ўзини панароққа олмоқчи бўлиб уринарди. Энкайиб, галдираб қадам ташлар, оёқда туролмай йиқилар, ўрнидан туришга зўр бериб уринар, бўғилиб хирқирарди. Яхши ҳам эсида қолган экан Молоташ ғорининг қайси ёқдалиги, Арсен Саманчин ниҳоят шу ғорни топиб борди ва тиззасида эмаклаганча ўзини ғор ичига олди.

Ана шунда у ҳайбати ҳеч қайга сифмаган улкан тоғ қоплонининг сўниб бораётган кўзларини кўрди. Бу Жаабарснинг ўзи эди. Йиртқич қимир этмади. Олдинга чўзилган панжаларига қўйган бошини лоақал кўтармади. Оғир харс-харс нафас олиб, бошини ердан узмай ётаверди.

— Сен ҳам шу ердамисан? — деди нима учундир Арсен худди илгаридан бир-бирларини танигандай.

Жаабарсдан тинмай қон оқарди.

Инсон ҳам худди шу қўйга тушди.

Тақдир тақозоси билан инсон ва йиртқич ҳаётларининг охирги дамида осмон остидаги шу мағорада топишиб қолдилар, ёнма-ён ётиб ўлим шарбатини тотдилар... Худди ҳайрат ичра лол қолгандай ҳайбатдор тоғлар узра гулдурак жар солди, унинг самовий нидоси олис-олисларга таралди: «Нима қилиб қўйдинглар?» Ва шундай лолу ҳайрон бўлиб, булутлар бағрида чақинлар чақиларди...

Меҳмон овчилар отлардан тушиб, машиналарда овулга етиб келишди, ҳеч ким билан хайрлашмай «Хаммер»га ўтириб қўриқчилар қуршовида Авлиёота аэропортига етиб боришди, бу ерда уларни учишга шай тайёра кутарди, ҳаммаси ойдин бўлди.

Шу тариқа «Мерган» фирмасининг халқаро овчилик тадбири бир зум ичида барбод бўлди. Бизнес-лойиҳани ерга киргизиб юборган одам оқсоқол Бектур оғанинг қариндоши эканига ҳеч кимнинг ишонгиси келмасди.

Туюқ-жарликлар ғовур-ғовур қилиб ҳовлиларидан чиқиб тўп бўлиб, шовқин-сурон кўтаришди.

— Шарманда бўлдик! Юзимиз шувут!..

— Арсенни оёғини осмондан қилиб осиш керак! Ўтда куйиб ўлсин!

— Барбод қилди ишни! Жиндай пул ишлашга қўймади!

— Унга одамлар эмас, йиртқич ҳайвонлар қадрли! Илоё барслар ғажиб ўлдирсин!

Машмаша ўз-ўзидан авж олди. Қутурган оломон Арсен Саманчиннинг опасининг уйига қараб ёпирилиб борди, ҳовлида қўлига нима тушса, оёғи нимага етса, барини ағдар-тўнтар қилишга тушди, ойналарни, Арсеннинг машинасининг деразалари, чироқларини чил-чил синдирди, ювиб дорга ёйиб қўйилган қўйлак-курткаларини далва қилиб йиртиб ташлади... Укасининг ноутбукини бағрига босиб асрашга уринган опаси ўласи қилиб калтакланди, ишини ташлаб чопиб келган, хотинини оломондан ҳимоя қилган темирчи почча дўлдай ёғилган мушту тепки тагида қолди...

Бирдан шаррос қуйиб юборган жала, қасирға, мома-қалдироқ ола-дўлоб тўс-тўполонга чек қўйди, эсини йўқотган оломон ҳушига келиб, уй-уйига қочди.

Гулдурак атроф-тумонатни ларзага соларди, чақинлар осмон қўйинини ялт-юлт тиларди, ёмғир қучайиб тоғ даралари ва горларни шатирлаб ювиб ўтарди.

Элес худди биров кўнглига солгандек, кечга яқин Туюқ-Жардаги опасиникига вокзалдан телефон қилди. У опасига ўзининг чўнтак телефонини қолдирган, «Сенинг қўл остингда турсин, мен дугоналаримнинг телефонида қўнғироқ қиламан», деб тайинлаб қўйганди. Илгарилари ҳеч қачон бундай қилмаган, бу сафар негадир алоқа боғлаб туришни кўнглига туккан эди. Поезд жунашига ярим соат вақт қолганда, улардан ҳол-аҳвол сўраб қўнғироқ қилди, тоққа кетганлардан хабар борми-йўқлигини суриштирди. У ҳали саволини бериб улгурмай, опаси ваҳима солиб қичқирди:

— Бутун овул бузилган ари уясидай гувуллаб ётибди. Ҳаммасини ўша Арсен қилди. Тоғларда бақириб, меҳ-

монларни отаман деб ҳайдабди. Барсларга кўз олай-
тирма! Ҳамманг юртингга жуна! — деб қўрқитибди.
Меҳмонларга ўт очибди. Бошқалар ҳам унга ўқ оти-
шибди. Бектур оға бўлса бошини тошларга уриб ёрибди.
Ҳозир бутун овул Арсеннинг опасиникига бориб
жанжал-тўполон кўтаряпти. Арсеннинг ўзи йўқ эмиш.
Уни отишганми, ё ўзини отганми, ишқилиб, шунақа.
Эшитяпсанми, Элес? Нега индамайсан? Сенга нима
бўлди? Жавоб берсанг-чи, ҳой?

Шундай деб, опаси оҳ-фарёд қилишга тушди:

— Вой ўлай, энди нима бўлади? У Арсенни жон-дилдан
яхши кўриб қолган эди. Вой, нима қиламан энди?

— Э, тилингни тийсанг-чи! — жеркиб берди уни
эри. — Бақирганинг билан нима фойда? Элес келса, уни
Молоташга олиб бораман. Сен ҳам бирга борасан.
Аҳволни ўзи кўрсин. Кейин тушуниб олади. Сен
бундай куйинаверма.

— Вой, вой, нима қиламан энди? Қизгинага нима
бўлади? Молоташга борсак, болаларни нима қиламиз?

— Ҳечқиси йўқ. Улғайиб қолишди. Ўсмир болалар,
икки кун ўзларини ўзлари эплаб ўтиришади. Мол-ҳолга
қарашади. Қўшнилари ҳам кўз-қулоқ бўлиб туришар...

Элес шартта юк халтасини елкасига ортиб, ҳар бир
сўзини дона-дона қилиб айтгач, шериклари ҳанг-манг
бўлиб қолишди.

— Сизлар кетаверинглар. Саратовга мана, менинг
ҳужжатларимни олинглар. Мен тез овулга қайтишим
керак.

— Биров ўлибдими?

— Балким.

— Қайтиб келганда, кўришамизми?

— Балким.

— Биз нима дейлик? Сен ўз молингни олиб кетгани
келасанми?

— Балким.

— Сенга нима бўлди? Бошқа гапинг йўқми?

— Тинч қўйинг! Гапимни айтдим! Менсиз бора-
веринглар. Тамом!

Элес шу сўзларни айтиб, орқа-олдига қарамай, дуч келганларни итариб-туртиб, югуриб кетди. Йўловчилар ундан ўзларини четга олишарди. Улар билиш-сайди...

* * *

Ким билсин... Ким хаёлига келтирсин, ўша онларда унинг қайғуси масканлару маконлар оша қирғоқларидан тўлиб-тошиб чақин-чақмоқлар-ла тўш ёзиб тийиқсиз жалага айланиб, Узангилаш тоғларига уввос солароқ ёғарди, бу тоғлар орасида унинг севган ёри ғойиб бўлмиш эди, энди унинг изларини қидириб Мангу қайлиқ мисоли, балки Мангу қайлиқнинг ўзи билан бирга зору саргардон югурарди... «Менга мадад бер, жоним опам, уни қайда кўрган бўлсанг, айт, яширма...»

Ўша кунни тоғ ичкариларида то говгум тушгунча қалдироқ тинмади, унинг садоси олис-олисларни ларзага солиб, силкитиб турди, водийлар ва дараларни сирли кўк-мовий шуъалари билан ёритди. Челақлаб ёмғир қуяркан, хуфтон қоронғулиги тобора қуюқлашди. Ҳеч қачон ўша ёзда ёмғир бунчалар узоқ эзилиб ёлмаганди. Молоташ фори ёмғир эпкинидан янада қоронғироқ ва янада совуқроқ кўринарди.

Лекин тақдир тақозоси билан бу ерга бирга кириб қолганлар учун бунинг ҳеч қандай аҳамияти қолмади эди. Бу сўнгги манзилда улар икки шўрлик жон учрашган — сўнгги нафасини олаётган одам ва охирги нафаси чиқаётган йиртқич ёнма-ён ётардилар. Мўлжалаб отилган ўқлар тегдими, ё дайди ўқларга учдиларми, кимлар кимларни отдилар — қайси мард аниқларди дейсиз буни? Ва бундан қатъи назар, икковлон худди мана шу қоронғи, ҳувиллаган овлоқда ширин жонларини таслим этардилар. Ҳижратнинг шу охирги дамларида энди буларнинг ҳеч бирининг заррача қизиғи қолмади эди.

Жаабарс бўғилиб нафас ололмас, яраларидан тинмай силқиб қон оқарди. У ҳамон тамоман куч-қувватини йўқотган ҳолда, улкан бошини беҳол чўзилган панжа-

ларига қўйиб ётар, тилларда достон унинг узун шукуҳли думи худди ташландиқ, кераксиз нарсдай ерга чўзилганди...

Арсен Саманчин ўлаётган йиртқичнинг биқинига ёнбошини босиб чўзилган, унга шундай енгилроқ туюларди. «Мана, охири сен билан кўришдик ҳам...»

Арсеннинг ёнбошидан оққан қон ҳалқоб бўлиб қолди, қон ёрнинг тош саҳнига ёйиларди. Ўзи ақл-хушини ҳали йўқотмаган, ҳаётнинг шу охириги неъмат — фикр қилишни иложи борица узоқроқ тутиб туриш, бой бермаслик пайида бўларди. У бўлиб ўтган воқеаларда ўзининг нечоғлиқ айбдор эканлиги устида ўйларди. Ва ҳаммадан бурун Элес билан видолашишни истарди. Икковлари қанчалар бахт ва муҳаббатга муяссар бўлишди, мана энди баридан айрилишмоқда.

— Алвидо, Элес. Рўёбга чиқмай қолган орзуларимиз учун мени кечир... Қасам ичаманки... Алвидо, алвидо... Улгуролмадим... Кўзимга ёш қуйилиб келяпти... Мен айбдорман...

Ҳақоратланган араб қўноқларга хаёлан мурожаат этаркан, уни виждони қийноқлари жўш уриб ўртарди:

— Мен ожиз банда айбдор... Мендан қанча хафа бўлсангиз, арзийди. Сўксангиз ҳам майли. Лекин бошқа илож йўқ эди, ёлғиз шу йўл билан сизни хавф-хатардан омон сақлашим мумкин эди. Агар қўлингиздан келса, узримни қабул қилинг...

Отасининг укаси, қадрдон амакисига мурожаат қиларкан, у уят ва умидсизликдан алангаи оташ бўлиб ёниб ўртанарди:

— Бектур оғажон, байке, мендан ёзғирманг кўп, гарчи ҳақингиз бор! Мендан қаттиқ хафасиз! Уруғимизга иснод келтирдим! Ишингиз барбод бўлди. Бошқа йўл қолмаганини сизга қандай тушунтирай ахир?! Бу шармандаликни қандай қилиб юваман? Бунга менинг имконим борми? Мени кечиринг. Аммо ёвуз ният билан бу ишга қўл урмадим, бу аҳмоқлик ва кўролмаслик ҳам эмас... Умрингиз узоқ бўлсин, амакижон. У дунёда учрашмоқ муяссар бўлса, отамга барини тушунтиргайман...

У қариндошларини, опаси Қадичани, унинг эри темирчи поччасини ёдга олди:

— Бошингизга не кулфатлар солдим. Мени кечиринглар... Дуо қилиб, Худодан мағфират қилишини сўрангизлар...

Хаёлида Ардак ва унинг болалари жонланди:

— Мен ўляпман, Ардак. Мени ўйлаб кўп ғам чекма, бошқа дардларинг ҳам ўзингга етиб ортади. Болаларингни авайлаб ўстир. Мен тирноқ қолдирмай ўтиб кетаётирман. Худо қисди, шекилли...

Арсен Ойдана қошида ҳам узр-маъзур айтди:

— Ойдана, кечир, сенинг учар юлдуз бўлишга учганингни мен кечиролмадим. Аммо бу сенинг ишинг. Мен опера сахнасида сенинг Мангу қайлиқ бўлиб чиқишингни хоҳлаган эдим. Энди тақдир сени менинг хираликларимдан халос қилди. Анов Эртош Курчалга ҳеч нарса дема, мен ўзим кейин унга айтаман. Эртош, охирги кунларгача сенинг олдингда юзим қора бўлиб қолди, сени шунчалар ёмон кўрар, ижирғанар эдимки, ҳатто, ўлдиришни кўнглимга тутиб юрдим, бунинг ўз сабаблари бор эди, албатта. Лекин фикримдан қайтдим, тавба қилдим. Мен ҳақимда ёмон ўйга борма, кечир мени, биродар...

Аммо Арсен собиқ синфдоши Тоштанафгонни ўйлаганда, жуда қийналди, қаттиқ ўксинди: Нима десин? Юзига қора чапласинми? Лаънат ўқисинми?

— Майли, сен мени қурбон қилдинг. Аммо сен қандай оғир жиноятни кўзлаганингни ҳеч ким билмайди. Эҳтимол, мен қаттиқ турмай хато қилгандирман, сени йўлингдан қайтаролмаганим, бу менинг айбим. Мен қурбон бўлиб кетяпман, сен эса қутулдинг. Аммо ажр-оқибат Худонинг измида!

Сиз ҳам мени кечиринг, овулдошларим. Арзимаган бўлса-да, сизни пул ишлаб олишингизга йўл бермадим. Худонинг иродаси шундай бўлди... Оёғости қилманглар менинг номимни, номусимни, нега мен бу ишни қилдим, бир Худога аён. Ҳеч ким энди буни билмайди... Алвидо, овулдошлар!..

Улкан қор қоплонининг дами узилди. Изидан одам боласи ҳам бир ух тортди, жони ҳавога учди...

У сўнги нафасини оларкан, охири дақиқаларда олис-олислардан келган Мангу қайлиқнинг мунгли сасини эшитди: «Қайдасан, қайдасан, сен менинг сайёдим?» Қулоғига чалинган бу овозга у пичирлади: «Алвидо, алвидо, биз энди ҳеч қачон кўришмаймиз...»

Ой туннинг далва-далва паға булутлари орасида шўнғирди, шамол юлқиниб ўзини азамат қояларга урар ва оҳ тортиб, юзтубан ағанарди, бошқа ҳеч бир сас-сабар эшитилмасди...

* * *

Эртасига тушга яқин Молоташ ғори атрофида кун икки даҳшатли фожиа бўлиб ўтган ерда уч отлиқ пайдо бўлишди. Бир эр киши олдинда, икки аёл унинг изидан ортда келишди. Булар Элес, унинг опаси билан поччаси эдилар. Улар Элесни ўз кўзи билан кўрсин, ишонч ҳосил қилсин, омонсиз тақдирга тан берсин деб бирга олиб келишганди. Уларни муқаррар айрилиқ кутарди.

Поччаси Жўра бу ерларни беш қўлдай биларди. Илгари собиқ колхознинг қўйчилик фермасига мудирлик қилиб юрган кезлари юқори ўтлоқларга чиқиш олдидан бу ерларга келар, Молоташ ғорини ҳам билар, шунинг учун Элес билан унинг опасини дарров ғорни топиб бошлаб борди. Билинар-билинемас сўқмоқдан ўтишаркан, аввал ўқ еб ўлган бўз отни кўришди, унинг лоши ёмғирда бир кундан ортиқ қолиб кетгани учун қорни шишиб кетган, тўрт оёғи тўрт томонга тарвақайлаб ётар, эгар-жабдуқлари далва-далва бўлган, эгарнинг ўзи бир томонга қийшайиб қолганди. Арсеннинг мегафони билан автомат қуроли ҳам шу ерга сочилганди. Жўра отдан сакраб тушиб, унисини ҳам, бунисини ҳам қўлига олди. Улоқтириб юборилган қурол, ўлган от Арсен тирик эканлиги даргумонлигини кўрсатарди.

Ғор ичига оғир бир нарсани сезиб оҳиста киришди. Элес қалт-қалт титрар, опаси унинг қўлидан маҳкам

ушлаб олганди. Кўзларига ташланган нарса уларни лол қилиб қўйди: уюлган, қотаётган қон кўлмагида жонсиз одам жасади ва ўлик улкан йиртқич — қор қоплони ётишарди. Арсен Саманчиннинг боши Жаабарснинг потли кўксига солиниб қолмишди.

Элес тиз чўкиб, Арсеннинг совиган қўлини силар ва ҳўнграб йиғларди.

Аёллар узоқ йиғи-сиғи қилишди. Опаси Элеснинг бошига қора рўмол ташлади. Жўра ғордан гоҳ ташқарига чиқар, гоҳ ичкарига кирарди. Аёлларнинг бироз ўзларига келишини кутарди.

Элес пиқ-пиқ йиғлаб ёнида ўтирган опасига дерди:

— Хумор, сен менга онам ўрнидасан, сендан яширадиган жойим йўқ. Арсенга «Бизнинг барсларимиздан қўлингни торт!» — деган пешлавҳа кўтариб намоишга чиқаман, деб айтган эдим. Овулимизда бундай қилиб бўлмаслигига ақлим етмасди. Арсен ўшанда ҳеч нарса демади, лекин юрагига ўт тушган экан, мана оқибати... Нега ҳам ўша гапни айтдим, мен аҳмоқ?

— Қўй, хафа бўлаверма, Элес, севишганларнинг ораларида нима гаплар бўлмайди. Тақдир пешонамизга ёзган экан. Сен яхшиси, бечорани қандай кўмишни ўйла. Ахир, қариндошлари уни кўмишни, ҳатто эшитгилари ҳам келмаяпти. Алам ўтган. Шўрликни йиртқичнинг ўлиги ёнида ташлаб кетиб бўлмайди-ку, ахир!

— Рост гапларинг. Лекин мен Арсенсиз қандай яшайман? Бир аср бирга яшармидик балки. Россияда хотинлар калисоси бор эмиш, тижоратда юрганда эшитган эдим. Қидириб топиб, ўша ерга кетаман, кечаю кундуз унинг учун дуо-ибодат қиламан. Худойим мени кечиришини илтижо қилиб сўрайман. Фақат бир нарсадан ўйланаман, мабодо худойим менга раҳм-шафқат қилиб, бахтимга бир фарзанд ато этса, ки...

— Худо етказсин! Бунга ишончинг комилми?

— Негадир кутяпман. Тушимда кўрдим... Бўлмаса, монастырда оёғим қолиб кетгай то абад.

Шу пайт тоғлар узра гуриллаган ва тобора кучайган овоз эшитилди. Улар ғордан чиқиб, учовлон айланиб учаётган вертолётга тикилиб туришди. У юксак чўққилар оралаб дара тепасидан келарди. Бойлоқдаги отлар безовта бўла бошлашди. Жўра уларни тинчлантириш учун жиловларидан тутиб турди. Вертолёт айланиб-айланиб, кўздан йўқолди. Шовқин тингач, Жўра ўйланганча деди:

— Вертолёт бекорга келмайди бу ерга. Бу тоғларда учуш хатарли. Афтидан, бу ерда бўлган воқеа районга ҳам етиб боргандир.

Хотини унинг сўзини тасдиқлади:

— Бу уларнинг иши. Бизнинг ташвишимиз ўзимизга етарли. Биз Арсенни қандай кўмишни Элес билан ўйлапмиз, Жўра, сен нима дейсан?

— Нима дердим? Кўмиш керак, иложи борича тезроқ. Лекин ҳозирча қариндошлари билан қўшнилари кўмиш ҳақида оғиз очишмади. Бақир-чақир, сўкиш, қарғиш билан ҳамма овора. Бу билан иш битадими? Тоғлардан овулнинг катта қабристонига марҳумнинг жасадини олиб ўтиш жуда мушкул иш. Кўп жойлардан жасадни замбарга солиб олиб ўтишга тўғри келади, буни бир қанча одам қилмаса, иложи йўқ.

Жўра қандай қилиб бўлса ҳам қавм-қариндошлари билан биргаликда буни ечиш керак, деган хулосага келди. Рост, Арсен Саманчиннинг бу қилган ишидан ҳаммалари ёмон норози, ғазаб отига миниб олишган, лекин одамлар ўтакетган ваҳший жиноятчиларни ҳам ерга қўйишади.

— Ўйлаб кўрамиз, — деди фикрини давом эттириб Жўра, — ҳозирча ичкарига кирайлик. Мен Арсеннинг руҳига дуойи фотиҳа ўқимоқчиман. Мулла бўлмасам ҳам, қўлимдан келганча-да...

Улар яна учовора ғор ичига киришди. Марҳум қошида ўтириб, жим бўлиб қолишди. Жўра арабчалаб нималарнидир тиловат қилди, гарчи бу ерлик барча кимсалар каби диний калималарни зиғирча тушунмаса

ҳам, кўнгиллар таскиноти учун малҳам босди. Одат ўз номи билан — одат, ахир...

Мана шу ҳавасаки дуо-фотиҳа пайтида Элес ўйланиб қолди: яхшиямки, опаси ва поччаси ҳамдарду маҳрам бўлиб келишди, бўлмаса, атрофда ҳеч зоғ йўқ, марҳум ҳеч кимнинг иши бўлмай, кимсасиз ётарди овлоқда. Унинг аччиқ аламлари, ўйлари ташқаридан келган отлар дупури ва одамларнинг товушлари билан бўлинди.

Ғор ичига бешовора киши кириб келди. Булар Тош-танафғон ва унинг шериклари эди. Улар одатан ўтиришмади, балки фотиҳанинг тугашини кутиб тик оёқда қовоқларини осилтириб туришди. Фотиҳа охирлаши билан Тоштанафғон чўрт кесиб сўз бршлади:

— Молоташ ғорига мина кўмилган. Сиз дарҳол бу ерни ташлаб чиқишингиз керак. Чунки у портлатилади. Тез бўлинглар!

Бироқ Жўра эътироз билдирди:

— Портлатишнинг нима кераги бор? Бу ерда ўқ тегиб ўлган Арсен Саманчин ётибди. Уни кўмиш зарур.

— Бу билан бизнинг ишимиз йўқ. Биз ғорни портлатишимиз керак. Мурда тош-тупроқ тагида қолиб кетади. Шу кўмилгани бўлади.

— Бу кўмиш эмас! — норози бўлиб қичқирди Хумор. — Мен хотин бошим билан сизларга айтиб қўяй: олдин одамни кўмишни, кейин портлатишни ўйланг. Ҳаммамиз ўламиз. Ҳамма одамлар, шу жумладан, сизлар ҳам вақт-соати келганда ерга қўйиласиз. Одамларнинг бурчи шундай.

— Ўқитма! Топшириқ бор. Молоташ ғори портлатилади. Биз шунга келганмиз. Сизга ярим соат вақт берамиз.

Шунда юзини тўсган қора рўмолини бироз четга суриб, Элеснинг ўзи тилга кирди:

— Қўлингизни тортинг бу ишдан! Киши ўлими устидан кулманг! Бундай куфр учун жавоб берасиз. Мен йўл қўймайман! Сиз ўлган одамнинг жасадини портлатишга ҳеч қандай ҳаққингиз йўқ. У қондаси бажо қилиниб, ерга қўйилади.

— Э, сен ўзинг ким бўласан? — деб қаҳри келиб бақирди ўзини базўр тутиб турган Тоштанафгон. У кеча бу ерда қандай аёвсиз мағлубиятга дучор бўлганини Элес не билсин? Мана энди у ўз синфдошининг жонсиз жасади устидан жаллодларча қаттол ўч олиш ниятида қуйиб ўртанарди.

— Кимлигим билан нима ишинг бор? Ҳозир буни айтар пайт эмас! Ўлдирилган одам, мана, оёқ остида ётибди. Мен ҳам ўлишга тайёрман. Мени ўлдилинг. Кейин портлатасиз. Қани, бўлинглар! Мен тайёрман! Портлат! Портлат қани! Ҳозироқ портлат! Мен у билан мангу шу ерда қолишни истайман!

Бу ваҳшиёна вазият нима билан тугашини айтиш қийин, лекин ўртага Жўра ақли расолик билан ара-лашди:

— Тоштанафгон, қулоқ сол, аёллар билан бундай гаплашиш яхши эмас. Улар яқин кишисини йўқотиб фигони чиқиб турибди. Ўликнинг тепасида жан-жаллашиш тўғри келмайди. Юр, ташқарига чиқайлик, гаплашамиз, нима қилишни маслаҳатлашамиз. Форни портлатаман, десанг, бунга бемалол улгурасан.

Улар ташқарига чиқиб, анчагача жанжаллашиб туришди.

Аёллар ўлганларнинг жасади устида ёлғиз қолишгач, Хумор синглисининг бошидаги рўмолни тўғрилаб қўяркан, оҳиста таскин бериб деди:

— Йиғлама, Элес. Ўлганларнинг руҳи ҳаммасини эшитади. Ўз гапингни айтдинг. Марҳумнинг руҳи рози бўлди. Бу ёғини эркаклар ҳал қилишсин. Вой шўрим, вой шўрим...

Элес овози хириллаб, сўйлади:

— Раҳмат, опажоним. Сен ҳақиқатан менга онам-дайсан. Нега Арсеннинг ҳаёти бундай ёмон ўзгариб кетди? Ахир, у энг ақлли, энг адолатли, ҳақиқатпарвар одам эди. Мен ҳали қизалоқ пайтимдаёқ унинг газеталарда ёзганларини ўқирдим, телевизорда гапирганларини эшитардим. Мен уни жонимдан ортиқ севардим! Севгимиз ўлмайдигандек бўлиб туюларди!

Шундай одам ҳалок бўлди! Ваҳший ҳайвон билан ёнма-ён ётибди мана шу ғорда. Ғаддор кишилар унинг хотирасини ҳам жасади билан бирга йўқотиб юборишмоқчи. Портлатаман, дейди! Нима бўляпти ўзи? Бу уни хўрлаш, таҳқирлашнинг ўзгинаси эмасми?.. Мен учун у муқаддас, азиз инсон. Фақат бола туғилса — бас. Ўғилми, қизми, унинг номи қолади, болалари билан бирга яшайди.

Кўп ўтмай ташвишга ботган Жўра кирди, Тоштанни кўндиришнинг иложи бўлмади, деди.

Эрталабгача вақт берибди, оқсоқол Бектурган оға билан маслаҳатлашармиш. Эрталаб келаман, ўшанда ҳаммасини ҳал қиламиз, дебди...

Кечаси Элес гулхан олдида ўтириб, тинмай шуни ўйлади: хотираси кунлари унинг мозорига болаларини етаклаб бориш насиб қилармикин?

Шунда олис тоғ оралиқларидан Мангу қайлиқнинг: «Қайдасан, қайдасан, жавоб бер, сайёдим!» деган чорловлари эшитилганди, у оҳиста пичирлаб жавоб қилди: «Эшитиб турибман, эшитаяпман сени, Мангу қайлиқ. Мен-да энди сенингдек бўлдим».

Эрталаб аҳвол хайрли томонга ўзгарди. Эҳтимол, тавба, пушаймонликнинг йўли олисдир, ўзидаги ёмонликни енгиш қийин, бунга вақт керак, ғўр, нодон, хом одамнинг яхшилик даъватига қулоқ тутиши осон кечмайди, ҳамма замонларда бу шундай бўлиб келган.

Тоштанафшоннинг йигитлари марҳумнинг жасадини солиш учун замбар ва оқликлар келтиришди. Жасадни даранинг этагига етказиш керак эди, у ерда машинада Бектур кутиб турарди. Молоташ ғорини портлатиш қолдирилганга ёки кейинга сурилганга ўхшарди. Бектур оқсоқол барснинг ўлигини ўша ёқда, тоғ ичида кўмиб ташлашни буюрди.

Чимилдиқ кўрмай бевага айланган Элес қора либос кийиб жасад ортидан йўлга тушди. Унинг ортидан опаси Хумор билан унинг эри Жўра отларини оҳиста етакларди.

Тоштанаффоннинг ичида нима рўй бераётганини ҳеч кимса билмасди. У ҳам мотам қарвонига қўшилиб борарди. Айтишларича, кўзи жиққа ёш эди. Кейин ўзига ғоятда қадрдон бўлиб кетган ҳарбий шапкасини бошидан юлиб олиб, қулочкашлаб кўз илғамас жарга отибди.

Элес эса йўл-йўлакай такрорларди: «Эшитаётирман, эшитяпман сени, Мангу қайлиқ. Мен ҳали қайтаман. Сени излаб топаман, бирга-бирга кўз ёшларимизни дарё қилармиз. Мени кут, тезда ёнингга етгайман...»

Ўша кунлар одамлар орасида миш-миш тарқалди. Аммо унга ишониш қийин эди. Тоштанаффоннинг икки йигити ўлган барснинг лошини ғордан чиқариб, тоғда кўмиш учун Молоташга боришса, «каладор-думдор» Жаабарс у ердан ғойиб бўлибди. Дом-дараксиз йўқолди Жаабарс. Буткул ғойиб бўлди... Кейинчалик айтишларича, у тоғ-тошларда саргардон кезар эмиш. Ҳеч ким уни кўрмаган эмиш. Аммо қалин қорликларда унинг улкан панжа излари муҳрланиб ётармиш. Жаабарс буюк қор уюмларини ҳамон яхши кўради, улар ўзга тинмай тентийди. Не қилсин, пешонаси шундай, шунга туғилган...

ХОТИМА ЎРНИДА

Арсен Саманчин

(Нашрга тайёрловчи Элес Жаабарсова)

ЎЛДИР–ЎЛДИРМА...

Ҳикоя

Қон сачрамай фақат қуёш қолур,
От қочур чавандозин йўқотиб...

Лули хотин фоли

Қаттиқ ўт очиб турган зенитларнинг ўқларидан қочиб, самолётини узоқроққа олиб кетаркан, учувчи хавфли ердан қанча олис чиққанини билиш учун пастга қаради. Пастда қорамтил тўқ яшил ўрмон ҳурпайиб ёйилиб ётар, у учувчи билан бирга ён-ламасига ўмбалоқ ошаётганга ўхшарди, худди тубсизлик сари омонсиз онтарилиб бораётгандек кўринарди. Кейинги дақиқа ичида қирувчи тайёра қанотларини ўнглаб тўғри учди, шунда ўрмон ҳам яна ўз муқим жойига қайтди, тутунлар чулғаган олис уфқлар билан туташиб кетди. Дунё яна одатий қиёфасига қайтди. Учувчи эндигина нафасини ростлаган эди, шу он тайёра рўбарўсида мутлақо кутилмаганда аллақандай номаълум бир нарса пайдо бўлдики, учувчи, ҳатто кўк бағрида нима билан тўқнашганини ҳам англаб улгурмади. — Тайёра ойнасига тирик алланиманинг нотайин лоши қаттиқ урилиб, чилпарчин бўлди. Тайёра зарбадан кескин чайқалиб кетди ва қандайдир сониялар ичида учувчи мутлақо ҳеч нарсани кўрмай қолди...

Бу аллақандай қушларнинг шолмон уриб учаётган тўдаси бўлиб, кўзлари баногоҳ кўрга айланмиш эди...

Учувчини совуқ тер босди. У қўлидан чиқариб юбормаслик, тайёра чархпалақдек айланиб кетмаслиги учун жон ҳолатда штурвалга маҳкам ёпишди, кабина ойнасига суркалган қон юқларини кўриб кўнгли ағдарилди, кўзини ижирғаниб олиб қочди.

Қушлар куз келишини кутиб турмай, бу ерларни ҳаммадан бурун тарк этмоқда эдилар. Улар хоҳ тўда-тўда бўлиб, хоҳ ёлғиз, кеча-кундуз демай учиб кетишар, ҳали очилмаган тухумларини уяларига қолдириб уч-шар, ҳали темирқанот ҳам бўлмаган, типирчилаб ётган жиш болаларини ташлаб учиб кетишарди. Ҳаммадан кейин ботқоқ бойқушлари қайларгадир ғойиб бўлишди, тунлар уларнинг ҳуҳ-ҳуҳлаган товушлари буткул тинди...

Жамики жонзот тирқираб қочарди...

Неча-неча чақиримлаб чўзилиб кетган ўрмонликлар қуюқ аччиқ тутунларга чулғаниб ёнарди, азал ўрмонларнинг кули кўкка совурилар, улкан қарағайлар худди бўрон ургандек қасирлаб қўпориларди. Ер түп-зам-баракларнинг дўлдай ёғилган ўқларидан тўзондек учиб, оғир ларзага тушар, осмондан ёғилган миналар, бом-балар ваҳшат солароқ портлар, танкларнинг қасирғалари қулоқларни батанг қилар, уларга қарши отилган снарядлар овози гулдирад, чийилларди... Портлашлардан парча-парча бўлган дарёю сойлар соҳилларини йўқотиб, бутун атрофга тошиб ёйилар, жарлар, пастликлар сув билан тўларди. Бир танк сув тўла жарга қулаганча, даланинг ўртасида түпини осмонга қўнқайтириб ётарди...

Ҳар кун аҳвол шу эди ва буни ҳеч кимса тўхтатолмасди, зеро, мана шу ерларда, ҳарбийча қилиб айтганда, икки қарама-қарши фронтнинг жанглари борарди. Юзма-юз. Ҳар иккала томондан қарши томоннинг мудрофаасини синдириб ёриб ўтиб, аёвсиз ҳужумга кириш, душмanning ўнгу сўл қанотларини, орқадаги кучларини мажақлаб ташлаш, қириш талаб қилинарди. Ҳар икки томон биринчи бўлиб сафларни ёриб ташлаш, биринчи бўлиб қақшатқич зарба беришни кўзларди...

Лекин ҳозирча ҳеч қайсилари унинг уддасидан чиқишмаганди, кунма-кун, ўз жойларидан қўзғалмаган ҳолда, бош-кеди кўринмаган заволга ботиб уруш олиб борардилар... Вақт эса ўз йўлидан қолмасди. Ҳарбий ҳаракатлар театри деб аталмиш мана шу онтарилган майдонларда то куз киргунча ҳам ажал замбараклари кечаю кундуз, ёмғир ёғадими, дўл ёғадими, бир зум тинмай ваҳшиёна ўт

сочарди... Уша йили қушлар ҳам уяларига қайтишмади, босилиб-янчилиб кетган ўт-ўланлар ўша йили гуллаб-чечаклаб улгурмади, уруғ бойламади.

Бир-бирларини мажақлаб ташлашни мақсад қилиб қўйган ҳар икки фронтнинг штаблари бу орада зудлик билан янгидан-янги долзарб режалар ишлаб чиқишар, кўрилган талафотлар, ўлганлар ва яраланганлар, уларнинг сони, миқдори ҳақида яширин маълумотномалар жўнатишар — у штаб ҳам, бу штаб ҳам бир овоздан зарбдор кучларни кўпайтириш зарурлигини уқтирар ва ҳар бири ўз Олий Бош қўмондонларидан янги кучлар, янги техника ва қурол-аслаҳалар жўнатишни сўрайдилар. Бири шундай қилиб, янги ҳаёт маконларини ишғол қиламан, деса, иккинчиси — яна худди мана шу маконларни ҳимоя қиламан, дерди. Лекин қандай бўлмасин, у ҳолда ҳам, бу ҳолда ҳам, заҳира кучлар тинмай келиб турар, жангларда яна тутдай тўкилар ва яна, яна пайдарпай келаверар эдилар...

Уруш абжағини чиқарган ёз ҳам охирлаб борарди, урушаётган тарафларнинг ҳар бири учун тайёргарликнинг энг сўнгги муҳлати етиб келди, улар охирги чизикда тўхтадилар, бундан буёғи зарба, ўпириш, ёриб ўтиш бошланиши керак эди, ана унда ер юзида тутиб, тўхта-тиб бўлмас куч ҳаракатга киради — ҳужумкор алғов-далғов бошланади...

Мана шу ҳавлу ҳаракат ичида мавжуд борлиқ аро ёлғиз қуёшгина қон сачрамай қолгай; мана шу ҳавлу ҳаракат ичида қушлар ташлаб кетган ўлкаларга ўша пайтлар тақдир кўплаб одамларни ҳайдаб-қувиб келардики, яна ким билади-ю, булар ёруғ дунёга худди мана шу машъум ҳаводисот учунгина келган бўлсалар, эҳтимолдан узоқ эмас.

Уларнинг бири Олд Осиё остонасида иссиқ Волга бўйларида, Саратовдан ҳарбий эшелонда борарди. Эшелонда ҳамма урушга кетаётганини билар, лекин айнан қайси қисм, қайси фронт эканлигини олий қўмондонликдан бошқа ҳеч ким билмас, бир ёқаси аскарнинг иши осон — қаёққа қараб ҳайдасалар — ҳўп

бўлади, деб шу ёққа югуради-да... Бироқ мишмишларга қараб, Московга олиб боришар экан, дейишар, у ёғи эса равшан — фронтга... Аслида ҳам шундай эди. Буни олдиндан билиш унчалар ҳам қийин эмас экан.

Саратовдан кеч оқшом йўлга тушишди, тун бўйи ҳаво дим бўлди, ёз офтоби қовжиратган Волгабўйи даштларидан сўнг темир йўлнинг дам у ёғи-дам бу ёғида, гоҳ олисларда, гоҳ шундоққина яқинда кўм-кўк дарахтзор, арчазор ўрмонлар бирин-сирин кўзга чалина бошлади — худди кўҳна рассомларнинг суратларидек, одам қараб, томоша қилиб тўймасди. Аскарлар ва қурол-аслаҳалар билан лиқ тўла вагонларнинг очиқ эшик-дарчаларидан этни жунжиктириб салқин кирди. Кўп ўтмай қалин, зич ўрмонлар орасидан йўл босдилар.

— Қаранглар-а, кета-кетгунча ўрмон! Россияга келдик, онажон Россия! — дейишарди аскарлар бир-бирларига, худди ўзлари Россиядан эмас, бошқа чет ўлкалардан келаётгандай.

Улар ичида ёшгина, беўхшов бир йигитча ҳам бўлиб, худди отасиникини кийиб олгандай, устида аскарча либослари ҳалпиллаб осилиб турарди. Сергей Воронцовни взводда дарвеш Сергей деб чақиришар, баъзилар Сергей ота деб ҳам ҳазиллашиб қўйишарди. Гапдан гап чиқиб, бир куни йигитча Худони тилга олиб гапириб қолди, Худо санам эмас, борлиқ ҳодиса, деди, лекин ҳодисасининг ўзи нималиги ҳақида сўз юритганда, буни ҳеч ким тушунмади. Лекин шунинг ўзидан ҳазил-мазах қилувчиларга гап топила қолди, уни кулги қилиб черковчасига — Сергей, дарвеш деб чақиришга тушдилар. Улар ўзларининг бу ҳазилларидан завқланишарди. Воронцов эндигина ўн тўққизга кирган, ақлли болапақир устидан нега энди кулмасинлар, ахир. Ана шу Сергей соатлаб вагон дарчаси олдида узун дастакка осилиб турар, ташқарини томоша қиларди. Бошқалар қарта ўйнашар, айримлар кеча кунги вокзалдаги кузатишлардан ортиб қолган шишаларни очиб эрмак қилишар, бекорчиликдан ағдан-бағдан дегандай, тўхтовсиз валақлашар,

поезднинг шовқин-сурони, вагон филдиракларининг тарақа-туруқи остида аллакимлар ашула тортишар, бўш вақтнинг танобини тортиш учун ўзларига қулоқ тутишар, Сергейнинг эса сира дарча олдидан нари кетгиси келмас, липиллаб ўтаётган анвойи манзара-лардан кўзини узолмасди. Ташқари билан ҳеч ким унчалик кўп қизиқмасди, у эса болаларча томоша қилишини қўймасди. Мана шу ҳақиқий Россия томон-ларга Сергейнинг биринчи маротаба келиши эди, у мактабни битиргандан сўнг Московга бориб ўқишни орзу қилиб юрган, аммо энди бунинг иложи қолмаган, поезд уни шитоб билан урушга элтарди. Буёғи шалон ҳаёти дегандай, тинимсиз дақир-дуқур, бекатларда тунука чойнак кўтариб қайнаган сувга югуришлар, аскарча таом-озиқ олиб тамадди қилишлар, Волга бўйидаги ҳарбий лагердаги уч ойлик машқлардан сўнг, мана, тинимсиз ўзгариб турган сафар таассуротлари ичида кун ўтказишлар. Баъзан биринчи марта кўраётгани учун унга жуда ажойиб-ғаройиб туюлади, бошқалар аллақачон кўрган-билган, шунинг учун ҳам унчалик қизиғи қолмаган нарсалардан завқи тошиб, ёнида турган аллакимни туртиб-нетиб, енгидан тортиб, «ановни қара!» — деб қўяди. Бу темир йўл ёқасидаги уйлари бари ёғочдан ясалган аллақайси бир қишлоқ, дарахтзорлар ва қамишзорлар ўртасида ялтиллаган ойнакўл, ҳўкизга мингашиб олган аллақандай девона-тентак — ўҳу! Ана сизга чавандоз, ана сизга тулпор, қара-қара! Даланинг қоқ ўртасидаги завод олдида осмони фалакка бўй чўзган, тепасида қора мой алангаси лопиллаб турган баланд қувур. Сергей ўзича буларни тушунтирар, осмондаги машъала ўз-ўзича ёниб туради, ортиқча газларни шундай чиқариб юборишади, дерди. Отам ишлайдиган қорамой заводда ҳам шундай машъала кечаю кундуз ёниб туради, деб қўярди. Қишнинг зимистон кечаларида қор ёғиб турганда, бу жуда чиройли кўринади: қор парчалари ўйнаб-ўйнаб учadi, осмону фалакда эса машъала лоплоп порлайди. Янги йил кирганда, гоҳида онаси, опа-

сингиллари билан машъалани томоша қилгани, қорга бота-бота қўлларини ушлашиб боришарди. Томоша қилиб қайтиб келганларида уй ичи ёп-ёруғ, иссиққина бўлар, шеърлар, қўшиқлар айтишар, онаси дастурхонни турли пиширик, ширинликлар билан тўлдирар, доим вазмин ва сипо бухгалтер отаси ҳам, ҳатто, оила аъзолари билан бирга ўйин-кулгига қўшиларди. «Вой, жиннивой дарвеш-э, — кулишарди қулоқ солишиб турганлар, — шеър у қўшиқ, пиширикларни эслаб утирганини қаранг. Шуми ҳали уруш майдонига кирадиган!»

Катта бир бекатта келиб, поезд кенг тармоқланган излар оралаб аста ўта бошлади, говгум маҳали эди, чекка излардан бирида мажақланиб кетган паровоз билан синган, парчаланган пачоқ вагонлар турарди. Сергей қаранглар, деб ҳамманинг эътиборини шу бомбаланган вагонларга қаратди. Ҳеч ким ғиқ этмади, лекин бомбалар дўлдай ёғилиб, поезднинг қандай ўт олиб ёнгани, фашист тайёралари учиб келиб қандай шўнғигани, шундан сўнг вагонларда нималар рўй бергани ҳамманинг хаёлидан ўтди. Қанча одам абгор бўлди, қанчаси ўзини ташқарига отди, неча-нечаси ёниб кетди, тирик аланга олди? Бу урушнинг улар кўзига ташланган дастлабки аломати эди. Худди мазористон каби жимгина кўришдилар ва говгум қоронғусида жимгина айрилишдилар. Улар тамакиларини тутатиб, сукут сақлашарди.

Йўлда қизиқ воқеа ҳам рўй берди. Сергей кимнинг-дир енгидан тортиб, ташқарини кўрсатди:

— Ановни қара! Кўряпсанми, бу ердаги қудуқларни? Устига безакли, ўймакор том ҳам ясаб қўйишибди! Эҳ, чиройли!

Ҳаммалари йигитчани кулги қилиб хахолашди. Ким-дир мазах қилгандай гап ташлади:

— ...Э, сен қудуққа қарама. Безакли ўймакор эмиш! Сен анов қудуқдан сув олаётган сулувни кўр. Нақ пишган шафтоли! Орқасини қара! Сен қудуқ дейсан! Эҳ, сен, дарвеш! Сенинг ўрнингда бўлсам, ҳозир шалондан сакраб тушардим-у, лекин кейин қочоқ деб қидиришади-да!

Тоза кулги бўлди!

Ростини айтиш керакки, атрофдагилар унинг кимлигини қандайдир жуда тез билиб олишди — қараб турсанг, бориб турган шалпангқулоқ, дарвеш, мурти чиқмаган ғура — гарчи яғринлари тўла, бўй-бастдан худо қисмаган, гап-сўзлари ҳам маънилик-ширалик, лекин, ҳақиқатан, қаёққа қарашни билмайди, тушунмайди, чиндан-да, Сергей ҳали ғалатироқ, тортинчоқроқ ўсмир эди. Сергейнинг ўзи ҳам қовушмаган қилиқларини қандайдир тез ташлаган тенгқурларига ҳаваси келар, нима учун шундайлигини дили ғаш бўлиб ўйларди. Ҳаммасидан ҳам, тенгдошларининг хотинлар билан тез апоқ-чапоқ бўлиб кетишларини айтмайсизми! У-чи! Ошиқ-маъшукликка ўхшашиб кетадиган бир воқеа уч бергандек бўлди-ю, яна қандайдир бемаъни бир тарзда тез тугади.

Мана, яна кеча вокзалда поездга ўтираётганларида ғалати, ҳатто, кулгили деса бўлади, бир воқеа рўй берди... Кейин йўл бўйи ҳеч калласидан кўтарилмади. Одамлар унинг кимлигини дарров билиб олишади — жўнгина бир дарвеш-да, деб қўя қолишади. Ҳаммаси шундан...

Гап шундаки, уларнинг жўнаб кетишини кутилмаганда эрта тонгда эълон қилишди ва бирдан оёққа қалқишди. Жўнаш ҳаракатига нега бунча зудлик билан тушилди, айтиш қийин, бироқ буйруқ шундай бўлган эди. Уруш бораётган эди, асосий сабаб шу. Буйруқ ўз оти билан буйруқ. Яшин тезлигида отланилди. Кўз очиб юмгунча шаҳар четидаги манзилдан барча пиёдалар ротама-рота Саратовнинг чекка кўчаларидан темир йўл бекатига қараб йўлга тушишди... Сафлардаги кўпчилик аскарлар ҳарбий хизматга чақирилган саратовликлар эди. Уларнинг кўплари кеча яшаб турган уйлари, ётоқхоналарнинг деразалари, кечагина тер тўкиб ишлаган фабрика дарвозалари ёнидан ўтиб боришарди. Шундай экан, қандай қилиб жимгина ўтиб кетиш мумкин? Бутун воқеа ана шундан бошланди-да. Албатта, ҳеч ким сафдан чиқишни хаёлига ҳам келтирмасди, бунга қўмондонлар асло йўл қўйишмас ҳам эди, аммо шундайлар ҳам йўқ

эмасдики, улар йўл-йўлакай ёз чоғи ланг очиб қўйилган деразаларга қараб қичқиришар, ўз яқинлари билан хайр-хўшлашардилар. Ёки ўткинчи танишлари билан бақириб-чақириб саломлашардилар. Атроф-теварак ҳовлилардан болалар чувиллашиб, бир-бирларини етаклаб чиқишарди: «Аскарлар келяпти! Қизил аскарлар урушга кетяпти!» — деб қичқиришарди. Яна қанчадан-қанчалаб хотин-халаж — аёллар, опа-сингиллар, қўни-қўшнилар! Худди шуни кутиб тургандай ҳаммалари сафдаги аскарларга эргашди, яна ким нимага улгурган бўлса, шуни эғнига илганди — кимдир оёғига енгил шиппак кийган, кимдир умуман яланг-оёқ дикирлаб чопар, кимдир бошини юваётган бўлса, шундайча ҳўл сочиқни бошига ташлаб, кимдир эса калта қўйлагининг этаклари кўтарилганча сарилишиб боришарди. Улар аскар этиклар гурсиллаган сафлар ён-верида чопишар, урушга жўнаётганлар билан хайрмаъзур қилишар, нималарнидир уқтиришар, тайинлашар, аскар болаларни ёлғиз Худонинг паноҳига топширишар, шу дамларда ҳамма бир-бирига қондош-жондош яқин бўлиб кетмишди. Бири олиб, бири қўйиб, бири-биридан баландроқ қичқиришга ҳаракат қилиб, Волга бўйларига, Саратовга, туғилган ерларга омон-эсон, ғалаба билан қайтишни тайинлашар, илтижо этишарди. Алжиган бир восвос кампир эса тинмай қичқирарди: «Сталинга шон-шарафлар! Сталинга шон-шарафлар!» Кейин темир йўлга яқинлашиб қолганда, хотин-халаж бирдан айрилиқ олдидан уввос тортиб юборди, кўз ёш қилмаган бир кимса қолмади, ўзларини эслашди, аччиқ қисматларини эслашди, урушга кетаётганлар билан хайрлашаркан, юраклари тарс ёрилгудек бўлди, мангу айрилиқдан жонлари ўртанди. Шу ондан бошлаб ўз ҳаётлари бошдан-охир уруш ваҳшатига келтирилган қурбонлик эканлиги ва энди ҳеч қачон уруш бевасининг қисматидан қочиб қутулолмасликни англаб етдилар...

— Қани, ҳой хотинлар, бас, қичқирманглар! Қоч, йўлни тўсма! Тарқалинглар ҳамманг!

Лекин қўмондонларнинг ҳеч қандай сўзлари, дўқ-пуписалари уларга таъсир қилмасди. Сафдаги аскарлар, уларнинг ён-атрофида ҳаросон аёллар ва бола-бақра Саратовнинг қинғир-қийшиқ кўчаларидан дам тепага чиқиб, дам пастга тушиб, мана шундай юриб боришарди. Улар Волгадан тобора узоқлаб кетишарди...

Сергий айрилиқ дамлари шунчалар оғир бўлишини биринчи бора бошидан ҳамманинг кўз ўнгиде кечирмокда эди. Гарчи сафдошлари каби ўзини дадил тутишга ҳаракат қилаётган ва кўзи кимга тушса, шунга жилмайишга, қўлларини кўтариб маҳрамона силкиб қўйишга — «майли, булар ўтиб кетади, чидаймиз», дегандай уринаётган бўлса-да, аммо юраги қон ютиб, зир-зир титрарди. Бошқа нима иложимиз бор? Яна ич-ичидан ўз яқинлари билан хайрлашолмаганидан эзиларди. Ота-онаси жуда қартайиб қолишган, Сергей уларнинг кенжаси эди. Тўнғич опаси Қозоғистонда, Хитой билан чегаранинг алақайларида, чегара чизигида яшарди. Иккинчи кичик опаси шу ерда, Саратовда турар, эри урушга кетган, ўлик-тиригидан дарак йўқ эди. Унинг гўдак боласи бўлиб, ўзи ишга кетганда, кейинги вақтларда негадир тез қартайиб, куч-қувватдан қолган онасига қолдирарди, отаси Николай Иванович Воронцов эса бир умр Волгабўйи қорамой корхоналарида ҳисобчи бўлиб ишлаган, анчадан буён касалга чалиниб, шу кунларда касалхонада даволанарди. Опаси Вероника унга шаҳар чеккасидаги ҳарбий қисмга буларнинг ҳаммасини оқизмай-томизмай хатда ёзиб маълум қилган эди. Сергей бу ерда ўртоқлари билан кечаю кундуз ҳарбий юмушни ўрганарди. Ҳарбий қисмга аскарларнинг қавм-қариндошларини киритишмас, шунинг учун Вероника бу хатларида бошларидан нималар кечаётгани, ишга бориш, уйдаги юмушларни адо этиш, касалхонага, отасининг олдида қатнаш, ҳаммаси бир бўлиб қийналаётганини бирма-бир ёзарди. Вероника тиниб-тинчимас қиз бўлиб, ҳамманинг ташвишини чекарди. Опаси жуда очиқ, самимий бўлгани учун Сергей уни севар, тўғри сўзлигига қойил қоларди. Бироқ опасининг охириги хатига

Сергий жавоб ёзмади, кейинроқ жавоб қайтарадимийўқми, буни ҳам билмади, бу хат унга шунчалар ёмон таъсир қилди. Кўнглида ғалати, оғир бир қуйқа қолдирди. Опаси Вероника Сергийнинг собиқ синфдоши Наташа ҳақида ёзганди. Лекин буларни у дарров қаердан била қолибди? Наташкани мактабда «коминтерка» деб чақиришарди. Бунинг воқеаси ҳам қизиқ бўлган эди. Наташка еттинчи синфда ўқиб юрганидаёқ коминтерн ҳақида шеър ёзиб, унда коминтерн бригадалари Испанияда бутун дунё ишчи-деҳқонларининг бахт-саодати учун жанг қилаётганликларини кўпиртириб мақтаган ва Москвага жўнатиб юборган эди. Москвадан унга ташаккурнома билдирилган жавоб хати келган, бу мактаб ҳаётида катта воқеага айланган, Наташка бу хатни ҳаммага кўрсатиб ўқитарди. Чаққонгина, шаддодгина Наташка-коминтерка кейин фаоллар сафига кирди, барча йиғилиш, мажлисларда нутқ сўзларди, уни билмаган одам йўқ, у ҳам барчани танирди. Уруш бошланмасдан илгари баҳорда бир воқеа бўлиб ўтди. Сергий бир куни у билан мактаб кечасида рақсга тушди. Қизнинг ўзи уни рақсга судраб кетди. Сергий дераза олдида рақс тушаётганларни томоша қилиб турганди, қиз бирдан ўзи билан ўйнаётган шеригини қўйди-да, келиб дадил унинг қўлидан ушлади: «Кетдик, Серёжа, ҳаммадан кўпроқ сен билан рақс тушгим келади!» У қизга худди ўқувчи пионердай бўйсунди, ҳолбуки, қизнинг боши зўрға унинг елкасига етарди. Қиз бунчалар дадилликни қаердан олган экан, а, тавба? Сергий эса худди шуни кутиб тургандай, бирдан аъзойи бадани ўтдай қизиб кетди. Улар рақсга шўнғиб кетишди. Бари ўшандан бошланди.

Алангаи оташ бўлиб ёнди Сергий. Рақс тушаётган жуфайлар орасида боши айланарди. Улардан кўзга кўринмас олов ёғилаётгандай нафасию вужудини жазиллатар, ўзини эҳтирос алангасига отиш шунчалар ёқарди унга. Шу билан бирга, у одамлар кўплигини хушламас, издиҳомдан қочиб кетгиси, қиз билан бирга кўкларда парвоз қилгиси келар, ҳеч ким кўрмаса-ю, у қизни бағрига маҳкам босиб, учса, учаверса, баланд-

баланд, янада баландроқ учаверса. Қиз эса ипақдек юмшоқ ва чайир, илакишмоққа мойил ва моҳир эди. Сергей ҳайрон қолди: олдин уни қийнаб турган ўнғай-сизлик бирдан бутунлай барҳам топди, ўзини қизга беҳад яқин сизди, яқинлик ўрталарида жуда тез кучайиб борди — юраги қинидан чиққудай гурсиллаб урар ва бу ўтни босишнинг сира иложи йўқ эди. Қиз уни ўзига оҳанрабодай тортар, қайноқ нафаси юзига урар, бироқ шунчалар яқин турган бўлишига боқмай, у қизнинг юзини, ҳа, қизнинг юзини деярли пайқамас ва ҳаяжоннинг азбаройи зўридан ўзига нима бўлаётганини англамасди. Шунда бирдан қиз унга қараб: «Биламан, Серёжа, сен мени яхши кўрасан, сен мени орзу қиласан!» — деб айтганда, ана шундагина у қизнинг шаддод кулган кўзлари, таъсирчан ловуллаган юзини кўрди.

Сергей қаттиқ ийманди, у бундай бўлишини кутмаган ва бунга тайёр ҳам эмасди, шунга қарамай, чарх уриб рақс тушаверди. Юрган, кўрган йигитлардай чапаниларча жавоб бергиси келди, бошқа болалар бундай гапларни жуда боплашади, илло-биллога келтиришмайди, Сергейнинг гапи эса доим жиддий чиқади, худди кесатаётганга ўхшайди. У қизга айтмоқчи эдики, «Сени яхши кўраманми, кўрмайманми, буни ҳали билмайман, лекин бундоқ қарасам, сен менга ёқасан, ҳатто жуда ҳам ёқасан». Аммо қиз унинг ниятини пайқагандай, дарров ўзиб олдинга ўтди, ташаббусни қўлга олди, унинг ниятига ўзгача тус берди. «Жавоб берма, Серёжа, жавоб берма, ўзингни қийнама! Мен ҳазиллашдим, — деди қиз мусиқа оҳангига мос айланиб, бошини қимирлатаркан. — Лекин биласанми, мен ичингдан нима кечаётганини биламан. Сенинг нима демоқчи бўлаётганингни айтиб берайми? — Наташка ўз сўзлари яхши эшитилсин деб залнинг четида тўхтади. — Мен ким нима ўйлаётган бўлса, ҳаммасини биламан. Райкомда мени олдиндан кўрувчи комсомол тарғиботчи дейишади. Сени ҳам кўриб турибман. Сен мени яхши кўрасан ва тез орада буни ўзинг айтасан! Сен ичимизда бошқаларга ўхшамайсан. Калаварам, оҳ калаварам!

То тилинг гапга келгунча... Мен ҳаммасини биламан. Сен ҳали қизлар билан ҳеч ўйнаб-кулмадинг! Тўғрими? Ҳа, турган гап! Бекитмай қўя қол! Мен кўзингдан билиб турибман! Лекин кўп ўтмай сенга ҳаммаси осилиб олади! Кўзингга қара, бола! Мен биринчиман! Сен мен билан бирга бўласан! — Улар яна рақс тушиб айландилар. Наташка тинмай чуғурларди. — Ҳамма жойда бирга юрамиз. Мен йиғилишларда сўзлайман. Сен газетага ёзасан. Журналист бўласан. Биламан, сен яхши ёзасан. Биласанми, мен жанговар қизман, нутқим ҳам роса зўр. Сен эса ақлли боласан. Менга худди шундай ақлли бола керак. Фаҳмлаяпсанми?»

Ҳазилми, чинми, ўрталарида ана шундай гап бўлиб ўтди, буни ўйлаб кўриш керакмиди ёки бутунлай унутиш, аммо ўша кеча Сергей мижжа қоқмай чиқди, худди электр токи ургандай то тонг отгунча карахт ётди. Шундан сўнг у қизга хат ёзмоқчи бўлди, лекин уни жўнатмай йиртиб ташлади. У жиддий бир мактуб ёзишни ўринсиз деб билди, шунчаки эрмак учун қизга сипориш қилиб битишни эса йигит ўзига эп кўрмади.

Лекин Сергей вақт ўтиб ўзини тутиб олди. Мактабни битиришгандан кейин у пединститутга ўқишга кирди, ўша ёзда уруш бошланиб қолди, улар икки бора йўл-йўлакай кўришдилар, аммо севгимухаббат ҳақида оғиз очмадилар. Сергей ҳар гал ўша гапга яна қайтармиз, деб кутар, лекин ўзи гап очмас, қиз ҳам чурқ этмасди. Албатта, бу воқеани унутиб юборсалар, яхшироқ бўларди, аммо ҳарбий хизматга чақириқ қоғози келгач, қандайдир ҳаммаси бошқача бўлиб чиқди. Сергейнинг сабри чидамади ва у қиз яшайдиган кўп қаватли уйга бориб, анчагача эзилиб, сиқилиб ўша атрофда айланиб юрди, ҳаяжонга тушиб дам шартта кетиб қолгиси, дам шунда кутиб тургиси келди. Ниҳоят, кутгани хайф кетмай, қизнинг қораси кўринди. Лекин ҳаммаси алланечук жўн ва одмигина рўй берди. Гулхан ўчаётганда шундай бўлади. Ўт яна гуриллаб аланга олиши учун қуриган шох-шабба лозим бўлади. Сергей қизга: «Ҳарбий хизматга кетяпман,

хайрлашгани келдим», деди. Қиз бу хабарни жуда хотиржам эшитди: «Ҳозир ҳаммани урушга ялписига чақиришяпти, мен ҳозир жуда шошилиб турибман, ишим бор, лекин сенга, албатта, хат ёзаман, тезроқ менга дала почтасининг манзилини жўнат», деди. Сергей гўё худди мана шунинг учун келгандай, жуда суюниб кетди, хат ёзиб туришса, яхши, юзма-юз туриб гаплашгандан кўра хатда кўп нарсаларни айтиш мумкин. Баъзан бундоқ юрагинг бетламайдиган гапларни ҳам хатда ёзиб юборса бўлади. Бироқ у кетма-кет учта хат ёзиб, ваъда қилинган жавобларнинг лоақал бирон-тасини олмади, ҳолбуки, у интизор бўлиб жавоб кутган, хаёлида қанчалаб ибораларни пишитган, жавоб мактублар тайёрлаб қўйганди. Аскарлик ҳаётининг ўзига яраша ташвишлари ичида умидлар сўниб битаёзганда, опаси Вероникадан мактуб олди. Опаси бу гапларни қаердан билиб ола қолибди, денг? Опасининг ёзишича, Наташа-коминтерка ўзидан анча-мунча ёши катта бир кишига турмушга чиқяпти экан; у кишининг бир йил аввал хотини қазо қилиб, ўзи ҳарбий хизматга чақирилишдан озод этилган экан. Бу гапни опаси аниқ биладиган одамлардан эшитибди. Хатда опаси яна шуларни қўшимча қилган эди: «Серёжа, суюкли укажоним, буни асло кўнглингга оғир олиб ўтирма. Мен сени яхши биламан-ку, турли романларни мук тушиб ўқигансан, ҳамма нарсаларга китобдан туриб қарайсан, шунинг учун қайғуриб юрсанг керак. Укажон, сен асло бундай қилма. Биласанми, сен бошқача одамсан. Феълу атворингиз ҳам бир-бирингизга ўхшамайди. Ундан сира хафа бўлма. Турмушга чиқадиغان бўлса, бу унинг иши. У сенга тўғри келмайди. Гапимга ишон. Сен уйга соғомон қайтсанг бас. Ишқилиб, уруш тезроқ тугасин. Сен бахтли йигит бўласан, сен билан турмуш қилган қиз ҳам ўз бахтини топади. Бунга иймоним комил, Серёжа! Фақат сен ранжиб, изтироб чекиб юрма, суюкли укажоним! Тезроқ уйга қайт... Ишқилиб, уруш тезроқ тугасин, тезроқ...» Ана шунақа мактуб. Ахир, гапнинг очиғини айтганда, Наташка билан ўрталарида ачи-

надиган ҳеч гап ўтмаган эди. Бироқ опаси, ҳарқалай, унга таскин-тасалли беришни лозим деб билибди. Эндиликда Наташка билан ўрталарида бўлиб ўтган бўлар-бўлмас воқеа худди унутилган тушдай, унинг ўтган ўн тўққиз йиллик умрининг ўткинчи сабоғидай ўтмишда қолди. Шу ўй-хаёллар билан у уруш жабҳасига йўлга тушди, у ўзини ўзи тушунолмасди, ҳиссиётлари чигал ва аламнок, шу билан бирга, маъсум кўнглини забт этмоқчи бўлган рўёдан батамом халос бўлганидан энгил тортмиш эди. У болалиги ўтган шаҳардан сафар юриши қилиб тўғри урушга йўл олган, уни кўчаларда ҳаросон югурган хотин-халаж ва болалар қий-чуви кузатиб қоларди. У шулар орасида опаҷониси Вероника бўлмаганидан афсусланар, албатта, уларнинг зудлик билан жўнаб кетаётганларидан мабодо хабар топса, қандай бўлмасин, укаси билан охирги марта кўришиш ва хайрлашиш учун етиб келиши тайин эди.

Аммо дейдиларки, дунё ҳеч қачон мўъжизасиз қолган эмас. Эҳтимол, бу воқеа шунинг сирасига кирар. Тақдир опасининг хайрлашувга келмагани эвазига бошқа бир нарсани раво кўрди. У вагонларга ўтириб хотиржам бўлганларидан сўнг мана шу ҳақда ўйлади.

Улар вокзалга бораётган чоғда хотин-халаж оломони орасида бир лўли хотин пайдо бўлди. Гарчи ёз ойлари Саратовда лўлилар бисёр эса-да, лекин бу хотиннинг қайдан пайдо бўлгани бир худога аён. Лўли хотин қорамағиз юзи, қулоғида осилган, чопганда уёқ-буёққа саланглаб чайқалган елкасида қийшайиб қолган, бироз титилиб кетган рангдор, гулдор шойи рўмоли, этаги ерда судралган кенг чорси кўйлаги билан дарҳол кўзга ташланарди. Лўли хотин ўз номига яраша лўли хотин-да! У кўча издиҳомига қўшилиб сафнинг ёнида шошилишча қадам ташлар, нималардир деб қичқирар, қўлларини ёзиб силкитар, афтидан, аскар сафларидан кимнидир кидирарди. Аскарлар ҳайрон бир-бирларига кўзларини қисиб қўйишар, биқинларига туртишар «қара-чи, лўли хотин сени қидирмаяптимикин?» дегандай бўлишарди. Бирови эса, ҳатто, овозини баланд қўйиб чақирди:

— Ҳой, лўли, ҳой қора жанжал, мен бу ердаман! Ҳой, эшитяпсанми? Мана, мен ўшаман, ўзимман! Мени фол очмоқчимисан? — Лўли хотин унга майли бир кун сени ҳам фол очаман. Ҳозир бошқа бировни қидириб юрибман, деди. Кейин худди у айтгандай бўлди.

Кўп ўтмай лўли хотин чопа-чопа Оллоҳдан ўзига берилган фаросат билан, балки кўнглининг хоҳиши шундай бўлгандир, қидирган одамани топди. Сафардагилар ҳаммаси ҳайрон қолди, унинг излагани Сергей бўлиб чиқди. Нега айнан у? Нима учун лўли хотин саф ёнбошида югургиларкан, айнан Сергейга мурожаат қилди:

— Қулоқ сол, йигит! Гапимни эшит, садағанг кетай, қора кўз, қора қошим! Манов четга чиқ, қўлингни менга бер, сафарга кетяпсан, фол очиб қўяй, бахту камолинг-ни айтай!

Сергей қаторда четдан учинчи бўлиб одим отарди. Лекин гап бунда ҳам эмасди, гап шунда эдики, у мана шу ғалати бир аҳволда нима қилишини билмасди. Шу кунгача ҳеч ким унга фол очган эмас, афсун ҳам ўқимаган, унинг оиласи турли фоллар, афсунгарликлардан йироқ эди — отаси ҳеч қачон қартага ишонмас, онаси ҳам аломат-паломат деб ўтирмас, мана энди шундай бемаънилик олдидан чиқиб турибди.

— Керакмас! Мен хоҳламайман! — баланд овоз билан қичқирди у лўли хотинга қараб елкаларини қисиб табас-сум қилганча. У рози бўлмагани учун хижолат чеқди, «Балки кечирим сўраш керакмиди», деб ўйлади. Лекин нима учун? Ўртада атрофдаги сафдошларига эрмак топилди. «Лўли хотин билади-да, кимга фол очишни, дарвеш боламиз унга ёқиб қолди», деб ҳар томондан гап отишарди. Хўп, нима бўпти? Нима қилмасин, Сергей Худога ишонади, мана, шунинг нақ исботи!

Бироқ лўли хотин сира бўш келмасди:

— Йигитча, йўқ, дема! Бу сенинг қисматинг!

Кимдир лўли хотинга маълум қилди:

— Унинг оти Сергей.

— Сергейми? Вой ўзим ўргилай, Сергей, қоқиндиқ, қора кўз, қора қошим! Сенга айтяпман-ку, бу сенинг

қисматинг. Йўқ, дема, ўргилай. Қара, ҳали қандай навқиронсан. Сенга толеингни айтиб берай! Чин дилдан фолингни очай. Ҳаммасини бориचा айтай!

Лекин шу пайт қандайдир бефаҳмлар унга қараб бақиришди:

— Қани, жунаб қол бу ердан! Фолингни онангга оч! Қоч йўлдан!

— Кетаман, кетаман. Фақат қўлига бир қарай. Шундай бир кўриб қўяй. Кетаман!

— Қоч, эй, нарига. Йўқол бу ердан. Сенга айтяпман, халақит берма!

Лўли хотин ёш эмасди, ўрта ёшлардаги жувон эди. Юз-кўзларида шумлик-қувлик кўринмасди, аксинча, опаси Вероникага ўхшаб чехрасида меҳр, самимийлик шундоқ акс этиб турарди. Ҳарҳолда, Сергейга шундай бўлиб туюлди. Вероника ҳар доим кимгадир яхшилик қилгиси келади, шунинг учун ҳеч тинчини билмайди. Ҳа, лўли хотин Вероникага жуда ўхшарди. Балки лўли хотин: «Сенга опангдай айтаман! Сени ўз укамдай кўраман!» — дегани учун ҳам Сергейга шундай туюлгандир.

Лўли хотин оломон издиҳоми ичида кўринмай қолганда, Сергей бир сираси ачинди ва ичида ўзини койиди: «хўп, дея қолса, нима қиларди, нега у бунчалар тортинчоқ бўлмаса? Яхши эмас бу».

Бу орада улар темир йўл бекатига саф тортиб ротама-рота, взводма-взвод етиб келдилар, аскарлар ортидан ёпирилиб келаётган саратовликларнинг ғовир-ғувури, қий-чуви авжга минди. Ўрта эшиклари кенг очиб қўйилган товар вагонлар изда қатор-қатор бўлиб турарди. Шалон шунча узун эдики, бош-охири кўринмасди.

Жўнаш тасир-тусурлари бошланди. Қайси взвод қайси вагонга чиқишини белгилашар, шалон бўйлаб гурсиллаб, тапир-тупур югуришар, оёқлар тагида хотин-халаж, бола-бақра чувиллаб ўралишар, қанча қилмасинлар, уларни орқага қайтариб бўлмасди.

Жойлашиб олиш учун анча вақт кетди. Перрон иссиқ, одамлар тиқилиб ётарди. Вагонга чиқиш учун ўз навбатини кутаётган Сергей лўли хотинни бутунлай

эсдан чиқарди. Аммо у яна кутилмаганда одамлар тўдаси ичида пайдо бўлди. Топиб келганини қаранг, тоза абжир қайсар бало экан-э.

— Ҳей, Сергей, мен сенга келдим. Йўқ дема, йигит. Лўли хотиннинг гапини эшит. Худо йўлингни берсин. Мен фолнингни очай сени. Хўп де. Урушга кетяпсан. Қисматингни биласан.

Сергейнинг рози бўлишдан бошқа иложи қолмади.

— Майли. Сен айтганча бўла қолсин. — У юкхалта-сини оёғи остига қўйди, автоматини бўйнига осди-да, қўлини лўлига чўзди.

Вагонларга чиқиш олдидан бутун сафдошлар қуршовида фол очиш бошланди. Лўли хотин унинг кафти чизикларини диққат билан кўздан кечирди, лабларини қимирлатиб нималардир деб пичирлади, бошини сарак-сарак қилди.

— Вой, ёмон уруш бўлади кўз кўрмаган, қулоқ эшитмаган. Ох, қисмат, қисмат! Қон сачрамаган фақат қуёш қолади, чавандозсиз қолган от қочиб кетади, — деб шивирларди лўли хотин ҳеч кимга қарамасдан, кейин Сергейнинг кўзига тик қараб, қўшиб қўйди: — Сен бир қизни бетайин севибсан. Шунинг қайғусини кўнглингга туғибсан, бекор қилибсан. Сен оппоқ қоғоздай топ-тозасан.

Атрофдан аскар болаларнинг ҳиринглашлари эшитилди.

— Вой, қўй оғзидан чўп олмаган-э, илакишган эканлар-да, а?

— Илакишган, аниқ илакишган! — деди бошқа бирови унинг ёнини олган бўлиб кесатиб. — Сизларга эрмак, ҳазил-мазах бўлса! Дарвеш боламиз қурғур севгининг азобини тортиб юрган экан-да, шўрлик. Қизи бўлса, думини бир ликиллатибди-ю, шу билан ғойиб бўлибди — энди думини тутқазмайди, ҳа! Бу дарвеш бўлса, қўй оғзидан чўп олмаганча, қўлини бурнига тикиб қолаверибди, ҳа!

— Сен, қора қош, уларни қўй. Қулоқ солма. Менинг гапимни яхшилаб эшит, — аскарларга қўл силтади лўли хотин. — Энди бошқа қўлингни бер, гапимни яхшилаб эшитиб тур.

Сергийнинг сўл кафтини разм солиб кўраркан, лўли хотин сергакланди, бир зум жим бўлиб қолди, кейин ишонч билан деди:

— Сен ўлмайсан! Юрагим айтиб турибди. Мана, кўряпсанми, сен ўлмайсан! Сенинг юлдузинг шунақа! Билган эдим! Шунинг учун орқангдан қидириб келдим!

Атрофда ҳамма қимирлаб қолди. Сергей хурсанд бўлишини ҳам, кулишини ҳам билмасдан оғзини очиб турарди, қизиқчилик учун лўли хотинга таъзим бажо келтирмоқчи ҳам бўлди, у қўлини тортиб олмоқчи бўлиб турганда, бир аскар йигит орага суқилди. Кузмин деган. Ўзи мижғовгина, ҳар нарсага бурнини тикаверадиған, бировнинг гапидан хато топаверадиған минғирлаган одам. Икки гапнинг бирида ақл ўргатади.

— Шошма, шошма, лўли бўлсанг ўзингга. Бу нима қилганинг? — деб калласини чайқади Кузмин. — Сен бошқа ёққа қараб олиб қочяпсан. Ўлмас деганинг нима ўзи? Ўлмайдиган одам бўлиши мумкинми? Бунинг эшитган борми? Ер юзидаги барча тириклар ўлар экан-у, фақат у ўлмас эканми? Биз ўйнагани эмас, урушга кетяпмиз, билиб қўй. Ким ўлади, ким қолади — бунинг ким айтиб беради? Урушда ўлим сира фол-молингга қараб ўтирмайди. Қаторасига ўради. Нима қиласан бизни лақиллатиб?

— Бу лақиллатишмас. Бу тақдир. Мен биламан. Унинг юлдузи ўлмас юлдуз! Пешонасига шундай ёзилган, — ўз айтганидан қолмасди лўли хотин. Кейин бир гапни қўшиб қўйдики, кўплар бунга қўшилди: — Тақдир ўлимдан устун. Тақдир изидан тақдир келади. Ўлим изидан ҳеч нарса келмас. Бу қора кўз йигитнинг юлдузи сўнмайди, тақдири ўзи шунақа!.. — Кузмин лўли хотин очган фолнинг бемаънилигини исботлаш учун қўлларини митинг қилгандай силкитиб, яна узоқ минғирлади, гарчи у ҳақ бўлса-да, аммо аскарлар нима учундир фолбинга ишондилар. Ҳамма ўз вагонига чиқаркан, аскарлар лўли хотин билан қўл бериб хайрлашдилар, лўли эса то поезд жўнаб кетгунча перронни тарк этмади. Поезд ўрнидан жилгач, бошқа

хотин-халаж, бола-бақра билан бирга вагонлар ёнида чопиб борди ва Сергейга қўлларини силкиб қолди...

Ҳаво дим, иссиқ эди. Ўша кеча уйқу бўлмади. Тун қўйнида филдираклар тақа-туқ қилар, паровоз узун-узун қичқирар, юрак соғинч ва ташвиш-хавотирдан ўртанарди. Тарих тўлқини жаҳон урушига олиб кетаётган Сергейнинг хаёлига турли фикрлар келарди. Баъзан лоп этиб лўли хотин эсига тушарди. Унинг сўзини хотирларди: «Қон сачрамаган фақат қуёш қолгай... чавандозсиз қолган от қочгай...» Нимани англатаркин бу сўзлар? Тушуниб бўлмайди, сирли. Фақат қуёшга қон сачрамай қолиши учун нима қилиш керак? Чавандозсиз қолган от қайга қочади? Ўлмас юлдуз-чи? У қандай юлдуз? Қаерда у? Булар ҳаммаси чўпчакмасмикин? Юлдузнинг одамга нима алоқаси бор? Юлдузлар қаёқда-ю, одам қаёқда? Аммо тақдир бор-ку, ахир. Тақдир билан тақдир боғлиқ. Тақдирнинг ўзи нима? Қандай қилиб тақдир тақдирни етаклаб келади?

Филдираклар тарақлайди. Аскарлар ёнма-ён узала тушиб ётишар, хуррак отишарди. Ой очиқ эшиқдан дам кўринар, дам йўқоларди, поезднинг югуришига қараб юлдузлар лип-лип ўтарди.

Лекин қизиқ, лўли хотин Наташка-коминтеркани қаёқдан билди, унга хат ёзгани, бундан ҳеч нарса чиқмаганини-чи? Лўли хотин нима деди-я? Бекорга қайғу чекиб, дейди. Демак, фойдасиз қайғу ҳам бўларкан-да? Буёғи нима бўлади? Жанг майдонида аҳвол нима кечади? Қўрқинчликка қўрқинчли. Саратовга жангдан қайтган ярадорлар уруш ҳақида гапириб беришарди. Энди ўз кўзинг билан кўрасан унинг нималигини...

Кўзга уйқу келмасди. Ҳамманинг ва ҳар бир одамнинг устида турган бир куч бор, деб ўйларди у — уни тақдир дейишади. Уни тўхтатиб қолиш ёки тушунтириб беришга ҳеч кимнинг қурби етмайди. Эҳтимол уруш — тақдирдир, ҳаёт-мамот, енгиш-енгилиш ҳам — тақдирдандир. Мана, ахир, ҳамма урушга кетяпти — бу тақдирнинг буйруғи. Шунинг учун ҳаммалари шалонда тахталарда ётишибди, поезд ҳам пишқириб, кучаниб

уларни фашистлар билан жанг кетаётган маконларга тўхтамай олиб кетяпти. У ерда нима бўлади? Яна тақдир-да! Ўлдиришадими, ўлдиришмайдими? Ким кимни енгиши шунга боғлиқ. Ҳа, ким кимни ўлдиришига қарайди. Ҳамма уруш тезроқ тугашини хоҳлайди, очлик битсин, дейди. Хотинлар ва болалар кўчада бораётганларида шундай деб қичқиришди. Бунинг учун эса жанг қилиш, ўлдириш, енгиш керак. Шунақа экан-да. Уйда отаси билан онаси шу ҳақда тортишиб ўтиришади. Сергейга чақирув қоғози келганда, улар нималар қилиш кераклигини гаплашишди, унинг нарсаларини йўлга ҳозирлашга тушишди, ўшанда онаси бирдан курсининг четига ўтириб, қўлини кўксига босганча ёлворди: «Сережка, жон болам, фақат ҳеч кимсани ўлдирма, бировнинг қонини тўкма!»

Нима бўлди онасига? Йўл-йўлакай айтдим, ё бунга узоқ ўйлаганми? Онасининг худди узоқлардан, алақайлардан қайтиб, ҳозиргина остона ҳатлаб ичкарига кириб йўл бўйи ўйлаб келгандай ўғлининг юзига термилиб айтган бу сўзларини ҳеч қачон унутмайди, бир умрга ёдида сақлайди.

Шунда у онасини худди ҳаётида биринчи марта кўраётгандай бўлди, унинг илгари олтиндай порлаган, ҳозир тусини йўқотган кўзларига қаради, қанчалар ажин босибди унинг юзини, эскигина сатин халатдаги тивит шойи рўмол ташлаган елкалари қанчалар чўкибди, қанчалар қартайиб қолибди онаси. Шунда у ўзи учун ғалати бир нарсани кашф қилди — ялангоёқ чопиб юрган ўйинқароқ болалик чоғларини эслади, отасини Волга бўйидаги қорамой корхоналарининг дам униси, дам бунисига ишга жўнатишарди, онаси унда қалин оқ-сарик сочларини ўриб бошига чамбарак қилиб юрадиган ўктам, қадди-қомати келишган аёл эди, қачон қараманг, уй, мактаб, болаларнинг ташвиш-юмушлари ва булар ҳам етмагандай, эрининг диабет касали билан овора бўларди, бунга қарангки, мана шу йиллар давомида у ўғлини ҳарбийга жўната туриб айтадиган ўша сўзларини ўйлар экан-да. Онасининг урушда ҳеч кимни

ўлдирма, бировнинг қонини тўкма, деб ёлвориши ушанда уни қаттиқ хижолатга солиб қўйган, нима ҳам дейишини билмай ғўлдираб қолганди:

— Нима деяпсиз, ойи? Нима кераги бор бу гапнинг? Бу ҳарбий хизмат-ку. — Кейин гапни чалғитиш учун жавондаги китоб-дафтарларни тартибга сола бошлади. — Ойи, кутубхонадан китоблар олган эдим. Мен уларни бир четга ажратиб қўяман. Вероника уларни топшириб қўйсин, илтимос.

Аммо отаси орага қўшилиб бояги гап яна давом этди. Ҳа, Николай Иванович тўғри сўз одам бўлиб, фикрини кескин ва шартга айтарди, салга гурр этиб ёниб кетар, тажанглиги тутар, қизишиб баҳслашарди, шунинг учун ҳам бошлиқлар билан чиқишмас, жигар оғриғини орттирганди.

— Ўлдирма, деганинг нима ўзи? — тутақиб орага қўшилди у, — ўлдирма эмиш, қон тўкма эмиш, ол-а! Ўғлинг қаерга боряпти, ахир? Урушгами, йўқми? Оббо, онаси-ей, ғалати-ғалати гапларни айтасан-да доим. — Шуларни айтиб, у хонани айланиб тамакисини қидиришга тушди. У қизишиб кетганда, дарров чеккиси келарди. Тамакини эса яшириб қўйишарди. Кампир озиб кетяпсан, чекма шу сабилни, деб койирди.

— Чекма, қўй шу ордонани, — деди кампир ялиниб, — ўзингни мундоқ аясанг-чи.

— Майли, бу гапинг ҳам тўғри-ю, лекин ҳалиги сўзингдан кейин ҳеч чекмай бўладими? Сергей эртага урушга кетади. Урушда аскар нима иш қилади, биласанми?

— Шунинг учун ҳам айтяпман-да. Майли, Худонинг паноҳига. Ўдир, ўдир! — деган гап одамларнинг оғзидан тушмайди. Душман бизни ўлдираман дейди. Биз душманни ўлдиришни истаймиз! Кейин дунёда ким яшайди? Ер юзида фақат одам ўлдирганлар қоладими? Нима, мени тушунмайди, деб ўйлайсанми? Сен ўлдирмасанг, сени ўлдирадилар. Ўлдирдингми, барибир — қотилсан. Куёвимиз Анатолийнинг ҳоли нима кечяпти? Тирикми, ўликми, номаълум, уни ўлдиришдими, ё у ўлдирдими, ҳеч ким

билмайди. Вероникага айтишга қўрқаман. Кўнглимдаги гапни лоақал ўғлимга айтай, ахир. — У ичидан отилиб келаётган ҳўнгроқни босиб, сассиз йиғлаб юборди. У ўзини ўртаган фикрга жавоб тополмас, лекин ундан қайтмас ҳам эди.

— Ана-ана, — деди отаси таъна қилиб, — сени бу гапларинг учун халқ душманига чиқаришади, Сибирга ҳайдашади. Дунё қонли урушга ботди, ҳаёт-мамот учун жанг кетяпти. Ё енгамиз, ё енгиламиз. Сен эса, ўлдирма, дейсан! Нима, мен ўз ўғлимга ачинмайманми? Ёки Ана-толийга юрагим куймайдими? Лекин, илож қанча? Аскар ўз ерини қўриқлайди, буйруққа бўйсунади. Аскар душманни жаҳаннамга жўнатса, яъни ўлдирса, буйруқни, бурчини бажарган бўлади, қаҳрамонлик мана шунда!

Онаси ўғлининг сафар халтасига ямоқ соларкан, энди индамас, отаси эса ёшлик, йигитлик пайтларини эслаб кетди. У ўн тўққизга кирганда, Биринчи жаҳон уруши борар, сувости кемасида хизмат бурчини ўтарди. Унинг фикрича, душманнинг тирик кучларини йўқ қилиш — урушдан мақсад шу эди. Мисол учун улар Болтиқ денгизида душманнинг қўшин тушган ҳарбий транспорт кемасини сув остидан туриб чўктириб юборган эдилар. Аввал анчагача сув остида бу кемани таъқиб қилиб бордилар. Кейин уни торпеда снарядлари билан урдилар. Иккала снаряд ҳам душман кемасини қоқ белидан қўпориб ташлади. Кема ўт-аланга ичида сувга чўка бошлади. Улар сувости кемасида янада чуқурроқ тушишиб, бир соат кутишди. Кейин юқорига кўтарилиб, денгиз юзасида рўй бераётган воқеаларни кузатиб боришди. Баҳайбат кеманинг бурун қисми юқорига кўтарилиб қолган, ярми эса сувга батамом чўкканди, атроф юқорига сузиб чиқиб, қутулишга уринаётган одамларга тўлиб кетганди.

Перископдан душман тушган вазиятни кузатиб бораётган қўмондонлар Кронштадтдаги олий штабга жанговар топшириқ муваффақиятли адо этилгани, буйруқ, вазифа бажарилгани тўғрисида маълумот

жўнатиб турардилар. Душманни йўқ қилиш ҳақида буйруқ берилганди. Тамом-вассалом!

Аввал чўкаётган одамларни олисдан кузатишди. Душман кемаси батамом денгиз тубига чўкиб кетгач, сувости кемаси хатардан фориф бўлиб, денгиз юзига сузиб чиқди. Барча аскарларга ташқи палубага чиқиш ҳақида буйруқ бўлди, ҳаммалари қўмондон қошида сафга тизилдилар. Қўмондон ташаккурнома эълон қилди. Душман аскарлари эса атрофда бирин-сирин чўкиб кетар, сув юзасида қолганлар кўп эмасди. Уларнинг айримлари сузиб, сувости кемасига яқинлаб келишга уринар, лекин бунинг иложини қилолмас, айрим сузиб етганларини эса, тепадан туриб қўлларини чўзиб тўппончадан отиб ташлардилар.

Ана сизга уруш. Урушда ўлдирган ютади. Ютган эса доим ҳақ. Ҳамиша шундай бўлган ва бундан кейин ҳам шундай бўлади.

Онаси на тортишди, на эътироз билдирди. Фақат тинмай бошини чайқарди. Кейин хайрлашгани қўни-қўшнилари чиқишди, холаси, қавм-қариндошлар келишди. Вероника ишдан келиб, онасига югуриб-елиб қараша бошлади. Кейин то ярим кечагача гурунглашиб ўтиришди.

Сергийнинг ота-онасига юраги ачишди. Онаси ўғли ҳеч бир тирик жонни ўлдиришини истамасди, отаси эса ўғлининг ўлиб кетишини хоҳламас, шунинг учун душманларни ўлдир, деб талаб қиларди. Йўлда кетаркан, илгари одми, жўн туюлган барча нарсалар ўз-ўзидан қадрли бўлиб қолди ва улардан айрилиш азоби юракни зирқиратарди. Ўтмиш ҳаёт ҳар дақиқа сайин узоқлашиб, орқада қолиб борарди. Саратов тепасидан ястаниб кўринадиган Волга кўз ўнгида гавдаланди. Ёзги оромбахш маконлар, зумрад оролар, ярақлаган, мафтункор ёйилган дарё, кўз илғамас кенгликлар, ҳилпираган оқ елканлар. Лекин Сергей ҳаммасидан ҳам дарё устига қурилган катта темир йўл кўпригини яхши кўрарди. Кўприк шунчалар баланд эдики, пастда, соҳил бўйида ўтириб, ундан тўхтамай ўтиб турган поездларни томоша

қилиш, филдиракларнинг гулдуросига қулоқ тутиш учун бошни баланд кўтариб қараш керак эди. Кўприкнинг темир ҳавозалари гувиллаб зириллар, у шундай дақиқаларда Волга кўпригидан ўтиб, китобларда тасвирланган аллақандай фусункор ўлкаларга кетаётган одамларга ҳаваси келарди...

Яна болалигида Янги йил кирадиган кечалар юмшоқ пиймаларни кийиб, бутун оила бўлиб қалин қор кечиб машғали порлаб аланга сочган осмон баравар қувурни кўриш учун борганларини эслади. Гуриллаган олов, шувиллаб ёққан қор, аланга ёлқинларида учади, тўзади, кўзга уради. Қор учқунлари аланга комида сассиз эриб кетади, лекин қор бир зум бўлсин тўхтамайди, ёғади, ёғаверади, ўтни севгандай унинг устига ўзини отаверади, ёпирилиб тўкилаверади... Аланга ўчиш нималигини билмайди, қор ҳам тинишни истамайди, пою поёнсиз қор...

Йиллар кўп нарсаларни ўзи билан олиб кетди, ўзгарди кўп нарсалар. Мана, уруш остонада турибди, ё ўлиш, ё ўлдириш керак. Бошқа йўл йўқ, йўл фақат шу. Сергей онаси, отаси, опаси Вероникани эслаб қоронғуликда унсиз йиғлади, аскарлар ухлаб ётишар, у кўз ёшларини тиёлмасди. Қўлни қўлга бериб қор босган далалардан ўтиб, ўша тун осмонида порлаган машғала сари боришни қанчалар истар эди у.

Филдираклар тинмай тарақлар, вагонлар югурик чайқаларди. Чироқлари хира липиллаган қандайдир кичик бекатлар ўтарди. Аскарлар ва қурол-аслаҳага лиқ тўла шалон ўлиш ва ўлдиришга тўғри келадиган томонларга жадал илгариларди. Ўлиш сенинг иродангга боғлиқ эмас, ҳеч ким ўлишни истамайди ва ҳеч зот айнан унинг ўзи ўлдирилишини билмайди. Ўлдириш — иродага боғлиқ, урушда эса — мажбурий, шарт қўйилган иш. Лекин ўзингга ўзинг қандай айтасан: ўлдирайми, ўлдирмайми?

Филдираклар изларнинг ёриқларида тарақлайди: ўлдир — ўлдирма, ўлдир — ўлдирма, ўлдир — ўлдирма...

Киприкларига илиниб қолган кўз ёшлар билан Сергей оҳиста мудроқ оғушига чўмаркан, уруш,

жанглар, кимни қандай ўлдириш — отадими, қўли билан бўғизлайдими — бутун ёз ичи Волга бўйида уни мана шунга ўргатишди — ўзича тасаввур қилиш, кўз ўнгига келтиришга ҳаракат қиларди. Яна ўзини ҳам, кимдир ўлдириш учун шундай хатти-ҳаракатлар қилишини хаёлида жонлантиришга уринарди. Ўша немисни, фашистни — душманни кўрмоқчи бўларди... Лекин буни тасаввурига сиғдиrolмасди, ғанимни кўз ўнгига гавдалантиролмасди. Отаси айтиб берган сувости кемаси остида ўлаётганларни ҳам тасаввур қилиш ниҳоятда қийин туюларди. Ҳа, тўлқинлар одамларнинг юзларига шалоппаб урилади, башараларни аниқ илғаш қийин. Ким нажот истаб яқинлашса, тиккасига отиб ташлайдилар... ва у қонсираган уммонда изсиз, товуш чиқармай ғойиб бўлади.

«Ўлдир — ўлдирма» — тарақларди ғилдираклар. Сергей мактабда ўқиган немис тилидаги сўзларни эсламоқчи бўлди, лекин немис тилида улар қандай айтилишига ишончи комил эмасди: қандай бўлур немис тилида: ўлдир — ўлдирма, ўлдир — ўлдирма, ўлдир — ўлдирма...

Поезд зулмат қўйнида учарди...

P.S.

«Ўлдир — ўлдирма...» ҳикоясининг қўлёзмасини мен Арсен Саманчиннинг қоғозлари орасидан топдим. Муаллиф ўз асарининг босилиб чиққанини кўролмади, шундан таассуфдаман.

Аммо муаллиф хоҳ тирик, хоҳ ўлик — китобхон доим бўлади. Арсен Саманчиннинг қўйин дафтарида қайд этилгандек, мен «Ўлдир — ўлдирма...»ни уруш қурбонларининг мозорларида оғзаки ўқиб бераман.

Қулоғимга Мангу қайлиқ чорлаган нидо эшитил-япти. У ҳақда менга Арсен Саманчин кўп бора ҳикоя қилганди! Унинг нидосига жўр бўлгим келади...

Элес

Февраль, 2006. Брюссел.

Айтматов, Чингиз

А39 Кулаётган тоғлар [Матн]: роман / Ч. Айтматов;
И. Фафуров таржимаси;. — Т.: «O'zbekiston» НМИУ,
2018. — 256 б.

ISBN-978-9943-25-447-3

УЎК 821.512.133

КБК 84 (5 Қир)

Адабий-бадиий нашр

ЧИНГИЗ АЙТМАТОВ

ҚУЛАЁТГАН ТОҒЛАР

(Мангу қайлиқ)

Роман

Учинчи наشري

Таржимон *Иброҳим Фафуров*

Муҳаррир *Саиджаалол Саидмуродов*

Бадиий муҳаррир *Ҳасан Қутлуқов*

Техник муҳаррир *Татьяна Харитонова*

Мусахҳиҳ *Нодира Ҳошимова*

Кичик муҳаррир *Гулбайра Ералиева*

Компьютерда саҳифаловчи *Нодира Аҳмедова*

Нашриёт лицензияси АИ 158.14.08.09. Босишга 2018 йил
23 майда рухсат этилди. Бичими 84×108¹/₃₂. «Газетная пухлая»
қоғози. «BalticaUz» гарнитураси. Офсет босма усулида босилди.
Шартли босма табоқ 13,44. Нашр табоғи 12,37.
Адади 5000 нуса. Буюртма № 17-722.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг «O'zbekiston»
нашриёт-матбаа ижодий уйи. 100011. Тошкент,
Навоий кўчаси, 30

Телефон: (371) 244-87-55, 244-87-20.

Faks: (371) 244-37-81, 244-38-10.

e-mail: uzbekistan@iptd-uzbekistan.uz

www.iptd-uzbekistan.uz

«O'ZBEKISTON»

ISBN 978-9943-25-447-3

9 789943 254473